

PERSIAN HISTORICAL TEXTS, Vol. IV

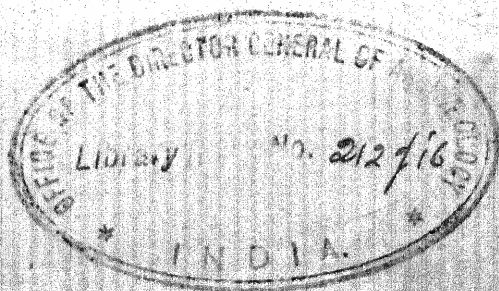
MUHAMMAD 'AWFÍ'S
LUBÁBU 'L-ALBÁB
(PART I)

EDITED BY

EDWARD G. BROWNE, M.A., MB., F.B.A.

AND

MÍRZÁ MUHAMMAD IBN 'ABDU 'L-WAHHÁB
OF QAZWÍN.

[illegible]

PART I OF
THE
LUBĀBU 'L-ALBĀB
OF
11974
MUHAMMAD 'AWFĪ

EDITED IN THE ORIGINAL PERSIAN, WITH INDICES,
PERSIAN AND ENGLISH PREFACES, AND
NOTES, CRITICAL AND HISTORICAL, IN PERSIAN,

BY

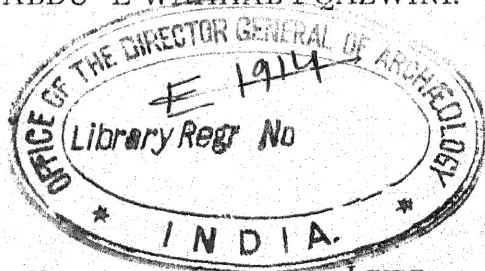
EDWARD G. BROWNE, M.A., MB., F.B.A., etc.
*Sir Thomas Adams' Professor of Arabic and Fellow of Pembroke College
in the University of Cambridge,*

AND

MIRZĀ MUHAMMAD
IBN 'ABDU 'L-WAHHĀB-I-QAZWĪNĪ.

928.91551

Muh/Bro

LONDON:
46, Great Russell Street,
LUZAC & Co.

LEIDE:
LIBRAIRIE ET IMPRIMERIE
cité avant
E. J. BRILL.

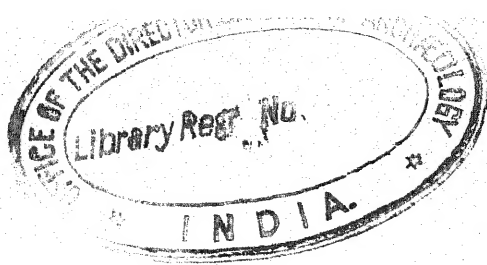
1906.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. 11974.....

Date 28.12.62.....

Call No. 928.91551/Muh/B70

PREFACE.

In this fourth volume of my Persian Historical Texts I complete the publication of the most ancient systematic work on the Persian poets known to exist, the *Lubābu 'l-Albāb* of Muḥammad 'Awfī, composed in the first quarter of the seventh century of the *hijra* (thirteenth century of our era), of which the second half, forming the second volume of the series, was published by me three years ago. Why the second part of this work was published before the first is a matter fully explained in the Preface prefixed to that volume, of which I shall not repeat the substance, assuming that all who read this will have access to that also.

Although the enquiries instituted by myself and my friend and collaborator Mīrzā Muḥammad of Qazwīn have failed to trace the manuscript presumably used by Ridā-qulī Khān in the compilation of his *Majma'u 'sh-Shu'arā'*¹, the Mīrzā in the course of his researches in the Library of the British Museum discovered what practically constitutes a third codex of the work in the shape of a book entitled the *Basm-ārā* (OR. 3389). This book was ostensibly compiled in the reign of Jalālu 'd-Dīn Akbar Shāh, the celebrated Emperor of India, in the year A.H. 1000 (= A.D. 1591—2), by Sayyid 'Alī b. Maḥmūd al-Ḥusaynī. In reality it is for the most

---

1) See p. iv (Δ) of the Persian Preface.

part a mere copy of 'Awfi's work, transcribed without acknowledgement by the unscrupulous Sayyid, who contented himself with abridging certain parts, and omitting what he had difficulty in understanding, as well as all mention of 'Awfi's name, and all references to times, places, persons and events which might furnish some indication of the true authorship of the work. Not only, in speaking of his predecessors in this field, does he confine himself to the mention of Dawlatsháh, Sám Mírzá, and other modern biographers, but in cases where 'Awfi uses such expressions as "I heard from So-and-so", "So-and-so told me in Níshápúr", and the like, he substitutes, "a certain historian relates", or some similar expression. Hardly anywhere does he improve on 'Awfi's text, and indeed so closely does he copy even the errors of the two extant codices of the *Lubáb* that Mírzá Muḥammad thinks it very probable that one of these two manuscripts was actually the original on which he worked. A more shameless case of plagiarism it would be hard to find, but at least it has practically supplied us with a third copy of 'Awfi's work, and since Mírzá Muḥammad discovered it in January, 1905, he has collated it in all doubtful passages, as abundantly appears from the frequent references which he makes to it in the Notes ¹).

Not only has the text of this volume had the advantage of Mírzá Muḥammad's careful revision throughout, but it owes to him also, besides the critical and historical notes above mentioned and the Persian Preface, an illuminating biography of the author, chiefly compiled from data furnished by himself in this work and in that vast collection of stories and anecdotes entitled *Jawāmi'u 'l-Iḥikāyat wa Larwāmi'u 'r-Riwayāt*.

¹) See pp. v—vi (9—10) of the Persian Preface. About 5 sheets (80 pages) of the text had been passed for press when Mírzá Muḥammad made this discovery.

In the Persian Preface Mírzá Muḥammad, after speaking of his own share in the preparation of this volume for publication, and of his discovery of the *Bazm-árá*, expresses a doubt whether any older biography of poets than this exists or ever existed in Persian. To two other earlier works, one of which, the *Chahár Maqála* ("Four Discourses"), is extant, while the other, the *Manáqibu 'sh-Shu'ará*, is known to us only by name, I had elsewhere ascribed this character; but, as Mírzá Muḥammad points out, the first is rather a collection of anecdotes, some of which refer to poets, than a systematic biography, although it furnishes us with some of the most valuable and authentic information which we possess about certain of the older poets; while the second, for reasons set forth by the Mírzá, was probably similar in character.

Coming now to the *Lubábu 'l-Albáb* itself, the Mírzá severely criticizes the author's negligence in omitting almost all dates and biographical particulars — matters which must have been in many cases within his knowledge, and in most cases easily ascertainable at the time when he wrote, and the omission of which is in no way atoned for by the elaborate but tasteless word-plays wherein he loves to indulge —, and also his lack of judgement in the choice of verses, even the best poets being often represented by their most mediocre productions. From the historical point of view, on the other hand, he does full justice to the unique value and importance of 'Awfi's work, without which, as he says, we should be ignorant of the very names of many, or even most, of the earliest Persian poets.

The date at which the *Lubábu 'l-Albáb* was composed is next discussed, and is shown to have been in all probability A.H. 618 (= A.D. 1221—2), since the previous year (A.H. 617) is twice mentioned on p. 115 in such a way as to imply that it was a past year at the time of writing, while

Yamínu 'd-Dawla Bahrámsháh b. Táju 'd-Dín Ĥarb, who ruled over Sístán from A.H. 616 until A.H. 618 (A.D. 1219—1222), is spoken of on p. 50 as still reigning over that province. Finally, certain grammatical peculiarities, common, in most cases, to Persian works of this date, are briefly noticed.

Mírzá Muḥammad next passes to the biography of the author, whose full name appears to have been Núru'd-Dín Muḥammad b. Muḥammad b. Yaḥya b. Ṭáhir b. 'Uthmán al-'Awfí al-Bukhárí al-Ḥanafí. Brief notices of him are given in the *Ta'rikh-i-Guzida* of Ḥamdu'lláh Mustawfí, the *Ḥabibu 's-Siyar* of Khwándamír, the *Ta'rikh-i-Firishta*, and the *Majma'u 'l-Fuṣaḥá* of Riḍá-qulí Khán, but in the main we are dependent on such pieces of information as are incidentally given by the author himself in his own works, the sum of which is briefly as follows.

He claimed descent from one of the most eminent "Companions" of the Prophet, 'Abdu 'r-Raḥmán b. 'Awf, from whom he derived his *nisba*, or cognomen, of "al-'Awfí". His grandfather, Abú Ṭáhir Yaḥyá b. Ṭáhir, was an eminent traditionist and man of learning in Transoxiana. His maternal uncle, Majdu 'd-Dín Muḥammad b. Diyá'u 'd-Dín 'Adnán as-Surkhakatí (whose biography is given on pp. 179—181 of this volume), was in the service of Qilij Tamgháj Khán Ibráhím b. al-Ḥusayn, the last but one of the Khániyya dynasty of Transoxiana. He himself was born and passed his youth in Bukhárá, but later travelled widely in search of knowledge through Khurásán, Transoxiana and parts of India, visiting Samarqand, Khwárazm (Khiva), Merv, Herát, Níshápúr, Isfizár, Isfara'in, Shahr-i-Naw, Sístán, Farah, Ghazna, Lahore, Dihlí (Delhi), etc., and making acquaintance with many princes, amírs and men of letters and learning, one of the most notable of whom was the eminent Šúfí Shaykh Majdu 'd-Dín al-Baghdádí, the disciple of the martyred Shaykh Najmu 'd-Dín Kubrá.

Mírzá Muḥammad traces 'Awfī's wanderings in detail. He visited Samarqand in A.H. 597 (A.D. 1200—1), and was patronised by the Crown-Prince Qilij Arslán Kháqán Nuṣratu 'd-Dín 'Uthmán b. Ibráhīm. In A.H. 600 he was in Khurásán, first at Nasá, then (in A.H. 603) at Nishápúr, then (in A.H. 607) at Isfízár. In A.H. 607, alarmed, probably, by the impending Mongol invasion, he passed into India, and attached himself to Násiru 'd-Dín Qubácha, originally a slave of Shihábu 'd-Dín (or Mu'izzu 'd-Dín) Ghúrí, who reigned over Sind and Multán from A.H. 602 until A.H. 625 (= A.D. 1205—1228), and in whose service 'Awfī remained at any rate from A.H. 617 until this prince, having suffered defeat at the hands of Sultán Shamsu 'd-Dín Íltatmish, destroyed himself on the eve of Saturday, the 19th of Jumáda II, A.H. 625 (May 26, A.D. 1228). 'Awfī, who had at this date completed the *Lubábu 'l-Albáb*, and was engaged on the *Farwámī'u 'l-Hikáyát*, passed with other men of learning into the service of the conqueror, to whose *wazír*, Nidhámú 'l-Mulk Muḥammad b. Abí Sa'd al-Junaydí, he dedicated the latter work, which was apparently completed about the year A.H. 630 (A.D. 1232—3). This work, manuscripts of which are comparatively common, is much more celebrated than the *Lubáb*, and it is in connection with it only that 'Awfī's name is recorded by all the older biographers. Besides these two works, 'Awfī published a Persian version of at-Tanúkhī's *al-Faraj ba'da 'sh-Shidda*, another well-known collection of anecdotes, of which he made copious use in compiling his *Farwámī'u 'l-Hikáyát*.

So much for Mírzá Muḥammad's Persian Preface. Of his notes I need say little: they speak for themselves, and will be appreciated by every competent student alike for the wealth of material which they embody, the wide reading of rare manuscripts and books which they display, and the critical acumen which they manifest throughout. In all these

respects, to wit, the accuracy of the text, the introductory matter, and the critical notes, this volume, thanks to the profound learning and indefatigable industry of Mírzá Muḥammad, is, I feel convinced, immeasurably superior to the other. In one respect, however, it is, I will not say inferior, but less formally complete; for I have decided, after mature consideration, to omit the variants. My chief reasons for this step, which, as I am well aware, is likely to meet with some disapproval from many of those whose opinion I most value, are: — (1) the large amount of time and labour (and that labour of the most uninteresting and distasteful kind) involved in drawing up either a complete or a selected list of variants; (2) the fact that neither of the manuscripts on which the text is based is of so high an antiquity or of so scholarly and accurate a character as to merit so much consideration; (3) the fact that most of the more important variants are already mentioned in Mírzá Muḥammad's notes; and (4) that in many cases the difficulty has been not to select the better reading but to read a word or a sentence at all, owing to worm-holes or water-stains in one or other manuscript. Notwithstanding all these reasons, I confess that I am by no means sure that I have done right in omitting the variants, for unquestionably a text with variants is better than one without; but one has also to bear in mind that the amount of work which can be done in a life-time is limited, a fact that comes more clearly into sight as the years advance; and I feel that the time which would be required to compile a list of the variants can be more usefully expended on other work, already too long postponed, which I have in view.

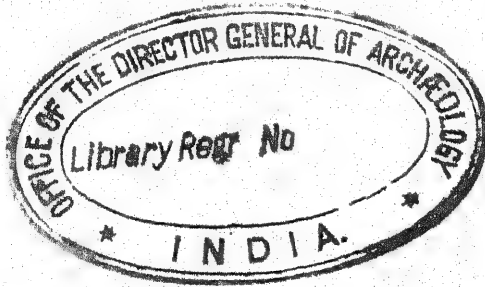
One word in conclusion. Thanks to the establishment of the Gibb Memorial Trust, it seems unlikely that, for many years to come, any valuable Arabic, Persian or Turkish text need remain unpublished for want of funds, if a competent

editor can be found. This being so, the *raison d'être* of this Series of mine no longer exists, and I intend to close it with the next volume, the fifth of the Series, which will contain the second half of Mr. R. A. Nicholson's edition of the *Tadhkiratu 'l-Awliyá* of Shaykh Farídu 'd-Dín 'Aṭṭár.

EDWARD G. BROWNE.

CAMBRIDGE, October 19, 1906.

لباب الألباب، ٩، ٢٩٠، ٢٩٤، ٢٣٥، ٢٤٤، ٢٥٥، ٢٥٦،
لغات اسدى، ٢٠٥،

٧٠

مجالس المؤمنين (للقاضى نور الله الششتري)، ٢٤٩،
مجلس آراى شهابى (لجمال الدين محمد بن نصير)، ١١٧،
مجمع البحرين (لشمس الدين محمد السجزي)، ٢٥١،
مجمع الفصحا (لرضا قليخان)، ٢٨٨،
مرزبان نامه (للسعد الوراويني)، ٢٤٤،
مروج الذهب (للمسعودي)، ٢٩٢،
العمم في معاير اشعار العجم (لشمس الدين محمد بن القيس)، ٢٢٠، ٢٢٣، ٢٥٨،
المعلقات السبع، ٧،
مقامات الحريري، ٢٤٤،
مقامات حميدى، ١٩٨، ١٩٩، ٢١٢، ٢٤٤،
منية الراجى في جوهر التاجى، (لحميد الدين البلخى)، ١٩٩،

نصاب الصبيان، ٢٥٢،
نفحات الأنس (للجاي)، ٢٥٠،
نفيذ نامه اسراء روم، ٧٧، ٢٠٩-٢١٧،

وسيلة العفاة الى اكفى الكفاة (لحميد الدين البلخى)، ١٩٩،
وفيات الاعيان (لابن خلكان)، ٢٨٨،

٧١

بجمة الدهر (للتعالى)، ١٠، ٢٩، ٢٢، ٦٢، ٢٩١، ٢٩٢، ٢٠٦، ٢٠٩،
بيني، تاريخ - (للعنبي)، ٢٤، ٦٢، ١٤٢، ٢٩٢، ٢٠٦، ٢٢٢،

٧٢

٧٣

طبقات الشعراء، ١٠،

طبقات ناصري، ٢٨٨، ٢٦٢، ٢٦٢،

طرب نامه (للباخري)، ٧٠،

عبرات الكتبة (المنجيب الدين المجنبي)، ٧٨، (و الصبح عتبة الكتبة او غنية الكتبة، ص ٢٧٤)

عين المعاني في تفسير السبع المثاني (لمحمد بن طيفور السجائدي)، ٢٦٢،

غرر و سير (للثعالبي)، ٢٨١، ٢٩٢،

فائق الزمخشري، ١٧٠،

الفهرست (لابن النديم)، ٢٩٠،

قدح البغى في مدح المعنى (لحميد الدين البلخي)، ١٩٩، ٢٤٤،

قرائن شمس المعالي، ٢٩٧،

قرآن، ٧، ٨، ١٢، ١٥، ١٨، ٤٢، ٢١٩، ٢٣٩،

قصّة يوسف (لرکن الدين مسعود بن محمد امام زاده)، ١٨٢،

کارنامه (لشرف الدين محمد الفراهي)، ٢٥٩،

کامل التواريخ (لابن الأثير)، ٢٨٨، ٢٤٤،

کتاب الأغاني، ٢٩٠، ٢٠٩،

کشف الظنون عن اسامی الكتب والفنون، ٢٨٨،

کلیله و دمنه (لنصر الله بن عبد الحميد)، ٩٢، ٢٠٧،

کمال البلاغة (للأمير قابوس بن وشمگیر)، ٢١، ٢٩٧،

راحة الصدور (لابي بكر الراوندي)، ٣٤٩، رجوع كن به تاريخ السلجوقية،
 راي [جهان] آراي (لفخر الدين محمد التيسابوري)، ٢٨١، ٣٦٢،
 رسالة الاستغاثة الى الأخوان الثلاثة (لحميد الدين البلخي)، ١٩٩،
 الرسالة الحبسية (لبهاء الدين البغدادي)، ٣٢٠،
 رقية القلم (لمنتجب الدين الحوفي)، ٧٨،
 روضات الجنات في اوصاف مدينة هراة (لمعين الدين الأسفزاری)، ٢٢٧،
 روضة الرضا في مدح أبي الرضا (لحميد الدين البلخي)، ١٩٩،
 رياض الشعراء (لعليقلی خان الداغستاني المختلص بواله)، ٢٢١، ٣٥٨، ٣٥٩،
 رياض العارفين (لرضاقليجان)، ٣٥٠،

زبور، ٣٥٠،

زند، ٨٣،

زنج گوشيار، ٢٤١،

زينة الزمان (لشمس الدين الأندخودي)، ١٠، ٢٠٨، ٢٩٠،

سبع المثاني، ٧،

سفينة الأولياء (لمحمد دارا شكوه)، ٣٥٠،

سمع الظهير في جمع الظنير (لظهير الدين الشرفندي)، ٩١،

سندباد نامه (له او لشمس الدين الدقائقي)، ٩١، ٢١٢، ٣٠١، ٣١٨،

٣٤٧، ٣١٩،

سيرة جلال الدين منكبرني (لمحمد بن احمد النسوي)، ٣٠٤، ٣٢٥، ٣٥١،

شاهنامه فردوسي، ٣٤،

صحيفة الأقبال (لفخر الدين محمد التيسابوري)، ٢٨١،

نثار القلوب (للّٰه)، ۲۲۲، ۲۲۴،

جامع التّواریخ (لرشید الدّین فضل الله الوزير)، ۲۸۸،
جامع صغیر (للشّیبانی)، ۳۵۳،
جوامع الحکایات (للعوفی)، ۲۰۱، ۲۰۹، ۳۱۰، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۷، ۳۳۹،
جهان آرا (للقاضی احمد الغفّاری)، ۲۸۸، ۲۰۱،
جهان گشای (لعطا ملک الجوبنی)، ۲۸۸، ۳۲۸، ۳۳۱، ۳۳۸،
چهار مقاله، ۲۰۷، ۲۲۱، ۳۳۲، ۳۳۴، ۳۴۴،

حبیب السّیر، ۲۰۹،
حنین الاوطان (لشمس الدّین الدّقائقی)، ۲۱۲،
حنین المستغیر الی حضرة المجیر (لحمید الدّین البلخی)، ۱۹۹،
ابن حوقل، جغرافی - ، ۳۵۱،

خالصة الحقائق (لابی القاسم محمود بن احمد الفاریابی)، ۳۳۶،
خواصّ اشياء (لمجد الدّین محمد بن عدنان)، ۳۳۷،

دستور الوزراء (لغیاث الدّین خواند امیر)، ۳۰۶، ۳۰۹، ۳۳۹،
دُئیة الفصر (للباخزری)، ۱۰، ۶۶، ۶۸، ۳۰۸، ۳۴۰، ۳۴۱،
دیوان شرف الدّین شفروه، ۳۵۶،

ذخائر نثار، ذخائر نثار (لمجد الدّین احمد السّجّاوندی)، ۲۸۲، ۳۶۲،
الذّخيرة البرهانیة، ذخيرة الفتاوی (لبرهان الدّین محمود بن احمد البخاری)،
۳۳۴،

- تأريخ بيهقي، ٢٩٤، ٢٩٦، ٢٩٧، ٢٠٦،
 تأريخ تركستان، (لمجد الدين محمد بن عدنان)، ٢٢٧،
 تأريخ خوارزمشاهي (للسيد صدر الدين التيسابوري)، ١٤٢، ١٤٣،
 تأريخ سلاجقة كرمان (لمحمد بن ابراهيم)، ٢٠٤،
 تأريخ السلجوقية الموسوم براحة الصدور (لأبي بكر الراوندی)، ٢٤٩،
 تأريخ السلجوقية (لعماد الدين الكاتب مختصر البنداري)، ٢٠٢، ٢٠٩، ٢١٧،
 ٢٢٢، ٢٥٥،
 تأريخ سلاطين غور (لغفر الدين مبارکشاه المروودي)، ٢٢٧،
 تأريخ سلطان سكندر، رجوع كن به تأريخ خوارزمشاهي،
 تأريخ طبرستان (لابن اسفنديار)، ٢٩٧،
 تأريخ فرشته، ٢٨٩، ٢٩٠،
 تأريخ گريدك، ٢٩٤، ٢٠٦، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥٤، ٢٥٨، ٢٦٠،
 تأريخ ملوك خانیه (لمجد الدين محمد بن عدنان)، ٢٠١، ٢٢٧، رجوع كن
 به تأريخ تركستان،
 تأريخ ناصري، ٢٧، ٢٩٦، رجوع كن به تأريخ بيهقي،
 تأويلات اهل السنة (لأبي منصور المازيندي)، ١٨، ٢٩٢،
 تحفة سامي (لسام ميزرا بن شاه اسمعيل الصفوي)، ٢٩٠،
 تحفة المؤمنين، ٢٤٢،
 تذكرة نفى الدين كاشاني، ٢٢٣، ٢٥٦، ٢٥٨،
 تذكرة دولتشاه، ٢٩٠، ٢٥٥، ٢٦١،
 تذكرة الأولياء (للعطار)، ٢٤٩،
 ترجمه حال قاضي منهاج سراج صاحب طبقات ناصري (لضياء الدين احمد
 المخلص بنير)، ٢٦٢،
 التوسل الى التوسل (للهاء الدين الكاتب البغدادی)، ١٢٩، ٢٢٩،
 تهذيب اللغة (للأزهري)، ٢١١، ٢٤٦،

(فائت الفهرست)

بهرایج، ۱۱۴، ۱۱۵،

غزنه (غزنین)، ۲۰۰،

فهرست الكتب،

آتشکده آذر، ۲۵۶، ۲۵۸،

آثار الوزراء (لسيف الدين العقیلی)، ۲۰۶، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۲۹،

الأحسن فی شعر علی بن الحسن [الباهرزی]، ۶۹،

استغاثت نامه (لمحمد بن ابی توبة)، ۷۵،

اصطخری، جغرافی - ، ۲۵۱،

اعراض الزیاسة فی اغراض السیاسة (لظهير الدين السهرقندی)، ۹۱، ۲۱۹،

الأنساب (للسمعانی)، ۲۹۱، ۲۹۲،

انسان عین المعانی (لمجد الدين احمد السجاولدی)، ۲۸۲، ۲۶۲،

بختیار نامه (لشمس الدين الدقاقی)، ۲۱۲،

برهان قاطع، ۲۹۲، ۲۴۱،

بزم آرای (للسید علی بن محمود الحسینی)، ۲۸۸، ۲۹۰، ۲۹۴،

بصائر یمنی { لغفر الدين محمد التيسابوری)، ۲۸۱، ۲۶۲،
البصائر فی التفسیر

ناج العروس، ۲۹۲،

تاریخ بخارا (للرشی)، ۲۲۲، ۲۲۴،

تاریخ بیهق (لابی الحسن علی بن زید بن محمد الاوسی المعروف بابن

فندق)، ۲۹۶،

مكة، ١٧، ١٨،

ملاحده، ٤٩، ٢٢٩، ٢٥٢، ٢٦١،

موصل، ٢٥٥،

ميافارقين، ٧٧، ٢١٠، ٢١٦، ٢١٧،

مينا (نزديك نسا)، ٢٤٤،

نخشب، ١٨٢، ٢٠٠،

نسا، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٤٠، ٢٤٢، ٢٤٤، ٢٥٠،

نظاميه، مدرسة - ، ٢٥٥،

نیشاپور، ٤٢، ٧٨، ١١٢، ١٢١، ١٤٢، ١٤٣، ١٤٩، ١٥٦، ٢١٠،

٢١٩، ٢٢٨، ٢٥٠، ٢٦٩، ٢٩٦، ٢٠٧، ٢٢٩، ٢٣٠، ٢٤٠،

٢٤١، ٢٤٨، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥١،

نیمروز، ١٢٢، ١٦٤، ٢٥٢،

وخش، ٢٠٤،

هرات (هری)، ٢٤، ٥٠، ٢٤٦، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٨٠، ٢٢١،

هندو، ٤، ٩٠، ١٨٥، ٢٥٢، ٢٦٩،

هندوستان، ١٦، ١٨، ٢٤، ٢٦، ٢٤، ٢٩، ٥٦، ٦٥، ٧٢، ٧٣، ٧٤،

١١٣، ١١٤، ١١٥، ١١٦، ١١٨، ١٧٩، ١٨٨، ٢٨٤، ٢١٦،

٢٢١، ٢٢٥، ٢٢٠،

یاجوج، ١٨٧، ٢٤٠،

یانگی، ٢٢١،

یثرب (المدينة)، ٢٧٨، ٢١٥،

یغلا، ١٤١، ٢٤٥،

ین، ١٦، ٥٧، ٦٩، ٢٤٢،

کرمان، ۶۵، ۱۴۶، ۴۰۴،
 کعبه، ۷، ۷۴،
 کویان، ۱۴۳،
 کوثر، ۴، ۸۵، ۱۴۴،
 کوی بالوی، مسجد -، ۲۱۲،

گرجستان، ۴۰۷،

لاهور، ۲۴۲، ۲۴۹، رجوع کن به لوهور،
 لوهور، ۷۱، ۷۴، ۱۰۶، ۲۴۲، ۲۸۱، ۲۸۴،
 لوهوکر (غزنین)، ۴۶۲،

ماتریت، ماترید، ۲۹۲،

ماجوج، ۴۴۰،

ماچین، ۴۱۶،

مادین، ۴۰۴،

مازندران، ۶۵، ۲۴۰،

ماوراء النهر، ۲۲، ۶۵، ۶۶، ۱۱۱، ۱۴۴، ۱۶۲، ۱۶۴، ۱۸۲، ۲۱۰،

۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۱۴، ۴۱۶، ۴۱۸، ۴۲۲، ۴۴۰،

۴۴۲، ۴۴۴، ۴۴۹، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۵۳، ۴۵۴،

مرغینان، ۵۲، ۵۵،

مرو، ۲۱، ۴۰، ۱۷۶، ۲۰۹، ۲۱۱، ۴۳۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۵۴،

مشهد (طوس)، ۷۹، ۲۰۹،

مصر، ۹۶، ۱۰۶، ۱۸۲، ۲۵۷، ۴۱۶،

مغول، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۴، ۴۲۲، ۴۳۵، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱،

مکران، ۵۹، ۱۱۴، ۴۰۴، ۴۶۲،

غور، ۱۱۴، ۱۲۹، ۱۳۲، ۳۰۰، ۳۰۳، ۳۲۱، رجوع کن به غوریان
در فهرست اول،

فاراب، ۳۵۹،

فارس، ۱۹، ۳۰، ۵۹،

فارسی (زبان)، ۲۱، ۳۱۸،

فرخار، ۶۸،

فرس، ۱۹، ۳۰، رجوع کن به عجم،

فرغانه، ۱۸۹، ۳۵۱،

فره، ۳۵۳، ۳۵۹، ۳۰۳، ۳۵۳،

فیروز کوه، ۴۸، ۴۹، ۱۱۴، ۱۲۲، ۱۳۵، ۱۴۴، ۱۴۸، ۳۰۳، ۳۴۱،

قاهره، ۳۶۲،

قراخطای، ۳۰۵، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۴۲، ۳۵۳،

قرلق، ۳۴۲،

قسطنطیبیه، ۳۱۷،

قَطَّوان، ۳۴۲،

قندهار، ۸۲، ۱۲۷، ۳۵۴،

قنوج، ۳۵، ۱۱۴،

قهبستان، ۳۵۳، ۳۵۴،

فیروان، ۸۲،

کاریز، ۳۰۹،

کاشان (ماوراء النهر)، ۵۳، ۳۰۵، ۳۴۹،

کاشغر، ۴۸،

کرکویه، ۳۰۹،

طراز، ٩٥، ١١٢، ٢٦٥، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٤١،

طوبی، ٨٥،

طور، جبل - ، ٥٤، ٢٠١، ٢٢٦،

طوس، ٧٩، ٢٠٩، ٢٢١، ٢٥٩،

عاد، بنو - ، ١٩،

عبرانی (زبان)، ١٨،

عجم، ٩، ١٠، ١١، ٢، ٦٢، ٧٢، ٩٦، ١٦٢، ١٨٢، ٢٧٥، ٢١٦،

٢٤٩، ٢٥٥،

عدن، ٥٨،

عراق، ١١، ٢٤، ٤١، ٦٦، ١٦٤، ٢٦٥، ٢٦٩، ٢٧٤، ٢٧٥، ٢٧٦،

٢٧٧، ٢٧٨، ٢٩٥، ٢٩٦، ٢٢٤، ٢٢٥، ٢٥٦، ٢٦٠،

عراقین، ٦٥،

عرب، ٧، ٨، ١٠، ١٦، ١٨، ١٩، ٢٠، ٤٥، ٧٢، ٩٦، ١٧٨، ١٨٢،

٢١٥، ٢١٦، ٢٢٢، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٤٠، ٢٤٩، ٢٥٥،

عربستان، ١٦،

عسکر [مکرم]، ١٢٤،

عمان، ٥٩، ١٢٦،

عمد، خانقاه - (لوهور)، ٧١،

عمیدی، خانقاه - (لوهور)، ٢٠٨،

غافر، ١٦٠،

غُرّ، ٤٠، ١٧٩، ٢٠٠، ٢٤٥، ٢٤٩،

غزنه (غزنین)، ٢٥، ٢٦، ٢٨، ٢٩، ٦٥، ٩٦، ١١٠، ١١٦، ١٦٤،

١٨٧، ٢٨١، ٢٨٣، ٢٢٦، ٢٦٢،

۲۱۱، ۲۸۴، ۲۹۱، ۲۹۲، ۳۰۲، ۳۰۵، ۳۲۲، ۳۳۳، ۳۳۴،

۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۴۶، ۳۴۸،

سمیتن، ۲۵۸،

سند، ۶۵، ۳۱۶، ۳۲۱، ۳۳۰،

سند، آب، —، ۲۸۹،

سجون، ۳۲۱، ۳۵۱،

سیستان، ۴۹، ۱۱۴، ۱۲۰، ۱۴۲، ۲۴۶، ۲۵۱، ۳۲۱، ۳۲۸، ۳۵۲،

۳۶۲، رجوع کن به سجستان،

{ سیستان
سیوستان، ۱۱۲، ۳۲۱،

شادباخ، ۳۴۸،

شاش، ۳۵۱،

شام، ۱۱، ۶۶، ۲۷۸، ۳۱۵، ۳۱۶،

شیتفان (؟)، ۴۳،

شیرقان (؟)، ۴۳،

شستر، ۱۸۴، ۲۸۵،

شَقَرْدَه، شَقَر (اصفهان)، ۳۵۹،

شهرستانه خوارزم، ۲۴۶،

شهر نو، شهرک نو، ۵۱، ۳۰۴،

شیبان، ۶۲،

صَبّین، ۲۸۹،

طبرستان، ۲۹۵،

طخارستان، ۳۲۱،

روذك، ۲۹۱،

روم، ۴۴، ۵۷، ۶۶، ۷۷، ۱۱۸، ۱۷۹، ۲۵۴، ۲۸۵، ۳۰۹، ۳۱۴،

۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷،

رومی، ۲۹، ۲۵۰،

ری، ۱۶۸، ۲۷۶، ۲۷۸، ۲۹۶، ۳۵۴، ۳۶۰، ۳۶۱،

زابه، ۲۵۰،
زاوه، ۲۵۰،

زنجان، ۲۹۵،

زنگ، ۲۳۵،

زنگبار، ۲۳۳، ۲۷۹،

زواره، ۳۴۱،

زوزن، ۳۰۴،

ساوه، ۳۵۸،

سبزوار، ۱۴۳،

سجاوند (غزنین)، ۳۶۲،

سجستان، ۵۰، ۶۵، ۱۱۴، ۳۰۳، ۳۰۹، ۳۴۰،

سد یا جوج و مأجوج، ۳۴۰،

سرپل یا سرپل وزیران (بخارا)، ۱۹، ۱۸۰، ۲۱۱، ۳۳۸،

سرخس، ۱۱۲، ۱۴۵، ۲۹۶، ۳۳۱،

سُرُخکَت، ۱۷۹، ۳۳۷، ۳۳۸،

سرد و آبدار، کتابخانه - (سمرقند)، ۳۸،

سرندي، کتابخانه - (بخارا)، ۷۰،

سمرقند، ۳۸، ۴۲، ۴۴، ۱۶۵، ۱۷۱، ۱۹۰، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۵، ۳۱۰،

ختن، ٥٧، ٢٠٧، ٢٤٢، ٢٦٢،

مُجَنَّد، ٢٥٤،

خراسان، ٢٢، ٢٤، ٤٢، ٦٣، ٦٥، ٦٦، ٩٦، ١١٠، ١١١، ١١٢،

١٤٢، ١٤٤، ١٤٥، ١٥١، ١٥٤، ١٥٨، ١٥٩، ١٦٢، ١٦٤،

١٨٢، ١٩٨، ٢٠١، ٢٤٠، ٢٤٤، ٢٤٦، ٢٥٠، ٢٧٧، ٢٨٦،

٢٩١، ٢٩٥، ٣١٥، ٣٢٠، ٣٢٦، ٣٤٥، ٣٥٠،

خزر، بحر -، ٢٠٤،

خطا، ٤٠، ٩٥، ١١١، ١٩٤، ١٩٦، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٥٢، ٢٥٨، ٢٢٢،

٢٣٥، ٣٤١، ٣٤٢، ٣٤٤، ٣٤٥،

خطی (نیزه های -)، ٥٦،

خفجاق، ١٠٢،

خَلِصَاء، ١،

خوارزم، ٢٦، ٢٧، ٤٠، ٤٣، ٦٥، ١٤٢، ١٤٨، ١٥١، ٢٠٩، ٢٢٠،

٢٢٥، ٢٢٦، ٢٠٢، ٢٠٤، ٢٢١، ٢٢٩، ٢٣٥، ٢٤٩، ٢٥٠،

خورنق، ١٤٥،

خوزستان، ١٢٤،

دجله، ١٨٢،

دستگرد، ١٥٢، ٢٣١،

دوغاباد (نیشابور)، ٢٤٠ - ٢٤١،
دوغاباد

دهلی، ١١١، ١١٢، ١١٦، ٢٢٢،

دیه ملوک، ١٧١،

رُخ، ٢٠٠،

توران، ۵۴، ۲۷۵،

ثود، ۲۱۹،

ٹہلان، ۲۱۴،

جاجنگر، ۱۱۲، ۱۱۴،

جبال، ۱۱۷، ۱۶۲، ۱۶۴، ۲۸۱،

جبال، ملوک - ، ۶۰،

جرجان، ۷۸، ۲۹۵، ۲۰۲،

جرم، بنو - ، ۱۹،

جرائر، ۶۶،

جند، ۱۲۹،

جودی، جبل - ، ۲۷۱،

جوزجان، ۲۵،

جوین، ۲۲۸،

جیپال، ۲۴،

جیعون، ۲۴۲، ۲۰۹، ۲۱۴، ۲۱۶،

چین، ۶۸، ۷۲، ۸۶، ۱۸۲، ۱۹۶، ۲۰۷، ۲۵۰،

حجاز، ۱۴، ۲۳،

حلوان، ۲۹۵،

خاتون، مدرسہ - (نیشاپور)، ۲۹۶،

خوشان، ۱۴۴،

بُست (سجستان)، ۶۴، ۲۸۷، ۴۴۰،

بُست { (نیشابور) ۴۴۰، ۴۴۱،
بُست

بصره، ۱۴۶،

بغداد، ۱۸۳، ۴۳۵، ۴۵۰، ۴۶۲، ۴۵۵،

بغدادك (خوارزم)، ۴۴۹،

بلاساغون، ۱۱۱،

بلخ، ۱۹۸، ۲۰۱، ۴۳۱، ۴۴۳، ۴۴۵،

بلخشان، ۲۰۵،

بلغار، ۳۶۰،

بنارس، ۱۱۴، ۱۱۶،

پارس، ۱۱۴، رجوع کن به فارس،

پروه (اصفهان)، ۴۵۹،

پهلوی، زیان -، ۴۱۸،

تانار، ۱۶۶، ۱۸۹، ۴۰۲،

تازی، ۴۵۰، رجوع کن به عرب،

ترشیز، ۴۹،

ترك، ۱۱، ۴۴، ۴۰، ۵۲، ۸۶، ۸۸، ۱۷۳، ۱۷۹، ۱۸۷، ۲۴۸، ۴۵۴،

۴۲۳، ۴۱۶، ۴۷۵، ۴۴۲،

تركستان ۶۵، ۴۱۶، ۴۲۱، ۴۴۹،

ترکمان، ۱۷۹،

تکیناباد، ۲۸۱، ۲۸۷، ۴۰۰،

نمران (غور)، ۴۰۴، ۴۰۴،

اردلان گت، ٣٥١،

ارم، ١٢٧،

ارمن، ٤١،

أزبك، ٢٢١،

اسمچاب، ٢٢١،

استراباد، ٣٠٤،

اسفراین، ١٤٣، ١٤٧، ١٥١،

اسفزار، ١١١، ١١٢، ١١٤، ١٥٥، ١٥٩،

اسکندرافی، جامه —، ٢٥٠،

اشك، کوه —، ٣٠٣،

اصفهان، ٢٦٥، ٢٦٦، ٢٦٨، ٢٥٤، ٢٥٥، ٢٥٩،

الموت، ٢٦١،

اندخود، ٣٠٢،

اوش، ١٨٨،

ایران، ٥٤، ٢٧٥، ٢٧٧، ٢٤٥، ٢٥٧، ٢٥٩،

باتکرو (قلعه)، ٧٥، ٧٧، ٣٠٩،

بامیان، ٢٢٢، ٣٠٤، ٣٠٦، ٢٢١،

بجسك (؟)، ٢٥٢،

بخارا، ١٩، ٢٢، ٧٠، ١١٢، ١٤٤، ١٧٦، ١٧٧، ١٨٤، ١٩٠، ٢١١،

٢١٢، ٢٢٢، ٢٩٣، ٢٢٢، ٢٢٣، ٢٢٤، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٢٨،

٢٢٩، ٢٤٤،

بداون، ١١٤،

بدخشان، ٣٥، ٢٥٨،

برم (؟)، ٢٤٦،

- يزدادی، أبو الحسن علی بن محمد - ، ٢٩٧،
 بزدرگد بزهرگر، ١٨٠،
 یزید بن معاویة، ١٧٩،
 یعرب بن قحطان، ١٨،
 یعقوب، ٨٤، ١٠٧، ١٤٤، ٢١٦،
 یلدر، ملک تاج الدین - ، ١١٤،
 یمین الدولة محمود، ٢٢، ٢٢-٢٥، ٢٣، ٦٣، ٢٩٢، ٢٠٦، رجوع کن
 به محمود بن سبکتگین،
 یمین الدین بهرام شاه (ملک سیستان)، ٥٠، ٣٠٣، ٢٥٢،
 ینال (کنیزک مؤید الملک)، ٦٨،
 یوسف، ٤٤، ٥٧، ٧٤، ٧٧، ٨٤، ١٠٧، ١٠٨، ١٤٤، ١٤٥، ١٨٢،
 ٢٠١، ٢١٦، ٢٧٢،
 یوسف بن محمد الدربندی، ١٠٦-١٠٨،
 یوسف بن نصر الکاتب، جمال الدین أبو الحسن - ، ٩٦-١٠١،

فهرست الأماكن و القبائل،

- آبه، ٢٥٨،
 آمد، ٧٧، ٢١٠، ٢١٦، ٢١٧،
 آموی، ١٧٦، ٢٢٦،
 ابجاز، ٦٩ (و الصمغ الحان، رجوع کن بص ٢٠٧)، ٢١٥،
 اران، ٤١،
 ارتنگ (ارژنگ) مانی، ٧٣، ١٤٥،

نظامی عروضی سمرقندی، ۱۴، ۲۹۵، ۲۹۹، ۲۲۱، ۲۴۴،

نعمان (ابو حنیفة)، ۲۰۹،

أبو نواس، ۷۶، ۱۹۹، ۲۹۱،

نوح بن منصور سامانی، ۲۲، ۲۱۸،

نوح بن نصر سامانی، ۲۲، ۲۴۴،

نور الدین محمد عوفی، رجوع کن به عوفی، محمد بن محمد - ،

نور الله ششتیری، قاضی - ، ۲۴۹،

نوشیروان، ۱۳،

نیر، رجوع کن به ضیاء الدین احمد،

وامق، ۲۰۱،

وزان، صدر الدین (محمد بن -)، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۶۰-۲۶۱،

وطواط، رشید الدین - ، رجوع کن به رشید الدین محمد بن عبد الجلیل،

ولوالجی، شمس الدین - - ، ۴۲،

هاییل، ۱۷، ۱۸،

هاروث، ۱۰۴،

هامان، ۳۱۹،

هبة الله، ابو نصر الفارسی، ۷۱-۷۲، ۲۰۷-۲۰۸، رجوع کن به

قوام الملک،

هندوخان (بن مکشاه بن نکش)، ۴۳، ۴۰۱،

یحیی بن طاهر بن عثمان العوفی، رجوع کن به شرف الدین،

یحیی بن محمد بن یحیی، رجوع کن به محیی الدین، (و الصّحیح محمد بن یحیی،

رجوع کن بص ۲۴۹)

- ابن التديم (صاحب الفهرست)، ٢٩٠،
 نصر بن احمد ساماني، ٢٢، ٢٩٢، ٢٩٥،
 نصر السبوري، ظاهر الدين - ، ١٢٣-١٣٧،
 نصر الله بن عبد الحميد، ٩٢-٩٣، ٢٠٧،
 ابو نصر احمد بن محمد بن نصر قباوي، ٢٢٤،
 أبو النصر العتبي، رجوع كن به عتبي،
 ابو نصر فارابي، ٢٥٩،
 ابو نصر فراهي (بدر الدين محمود) صاحب نصاب، ٢٥٢،
 أبو نصر هبة الله الفارسي، نظام الدين - ، ٧١-٧٢، ٢٠٧-٢٠٨،
 رجوع كن به قوام الملك،
 نصرة الدين قلع ارسلان خاقان، رجوع كن به عثمان بن ابراهيم،
 نصرة الدين كيود جامه، ٥١-٥٢، ٢٠٤،
 نصرة الدين بن محمد انز (صاحب زوزن)، ٢٠٤،
 نصير الدين اسفزاری، ١٨٨،
 نصير الدين طوسي، ٢٥٩،
 نصير الدين ابو القاسم محمود بن المظفر بن أبي نوبة، ٧٥-٧٧، ٢٠٩،
 نصير الملك، صدر كبير ملك النواب - ، ٦٩،
 نظام الدين الحامي الكاتب، ١٤٩-١٥١، ٢٢١،
 نظام الدين محمد بن عمر [بن] مسعود، ١٧٥-١٧٨، ٢٢٦،
 نظام الدين أبو نصر، رجوع كن به ابو نصر هبة الله الفارسي،
 نظام الملك، رجوع كن به نصير الدين محمود،
 نظام الملك شمس الدين مسعود بن علي هروي، ٢٢٩،
 نظام الملك صدر الدين (محمد بن محمد) وزير سمرقند، ٢٠٥، ٢٤٦،
 نظام الملك ابو علي الحسن بن علي بن اسحق (الطوسي)، ١٧، ٦٥-٦٧،
 ٢٠٦-٢٠٧، ٢٤٦، ٢٥٤،

- أبو موسى الأشعري، ٤، ٢٨٩،
 مؤيد، ملك -، (٩) ٤١،
 مؤيد (آي ابه)، ملك -، ٢٢٨، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٢٧، ٢٢٩،
 مؤيد الدين، رجوع كن به أبو بكر عمر الترمذی،
 مؤيد الملك أبو بكر بن نظام الملك، ٦٧-٦٨،
 مهذب الدين، رجوع كن به منصور بن علي الاسفزاری،
 مهلب بن ابي صفرة، ٢٥٤،
 میانجی (از امراء نکش خوارزمشاه)، ٢٦٠،
 میمون بن مهران، ١٧،

- ناصر، آل -، ٩، ٢٣، ٢٩٦، رجوع كن به غزنویان،
 ناصر، شمس الملك امير -، ١٠٨، ١٠٩، ٢٢٠،
 ناصر الدين، ٢٥٥،
 ناصر الدين سيكنگين، ٦٤، ٢٩٦،
 ناصر الدين عثمان بن حرب السجزي، ٤٩-٥٠، ١٢٢، ٢٠٢، ٢٢٧-٢٢٨،
 ناصر الدين قباچه، ١١٥، ١١٦، ٢٨٩، ٢٢٢، ٢٢٥، ٢٣٠،
 ناصر الدين بن قطب الدين سرخسي، ٢١١،
 ناصر الدين ملكشاه بن نکش، ٣٠١،
 الناصر لدين الله (الخليفة)، ١١٦، ١٢١، ٢٢٥، ٢٢٥، ٢٦٢،
 الناصرین، ١١٦، ٢٢٥،
 ناکوک، رجوع كن به أبو العلاء عطاء بن يعقوب،
 نجم الدين كبرى، ٢٣٠، ٢٤٩،
 نجم وراق، ٢١٩،
 نجم الدين الأبيوردي، ١٤٧،
 نجم الدين الملك شرف الخواص أبو طاهر المطهر، ٢٨٥،

منتجب الدین بدیع انا بک الخوئی (۱) ۷۸-۸۰،

منتجب الدین بن مؤید الدین الترمذی، ۱۱۰،

المنتصر، الامیر -، ۲۹۳،

منجیک، ۲۹۵،

منصور، قاضی -، رجوع کن به شمس الدین منصور بن محمود،

منصور بن علی الأسفزاری، ۱۵۸-۱۵۹،

منصور بن محمد عاصی، رجوع کن به عاصی،

منصور بن محمود الأوزجندی، رجوع کن به شمس الدین،

منصور بن نوح بن منصور سامانی، ۲۲-۲۳، (و الصّحیح المنتصر، رجوع

کن به ص ۲۹۳)

منصور بن نوح بن نصر سامانی، ۲۲،

أبو منصور [احمد بن ابی الحارث محمد] فریغونی، ۲۵، (و الصّحیح أبو

نصر، ص ۲۹۴)،

أبو منصور ازهری، رجوع کن به ازهری،

أبو منصور الثعالی، ۱۰، ۲۲،

أبو منصور محمد بن عبد الجبار، رجوع کن به عتبی، (و الصّحیح أبو النصر؛

رجوع کن به ص ۲۹۳)،

أبو منصور [محمد بن محمد] ماتریدی، ۱۸، ۲۹۳،

منگلی بیگ، ۱۴۲، ۲۲۹-۲۳۰، ۲۴۸، ۲۴۹،

منهاج الدین عثمان بن سراج الدین الجوزجانی (صاحب طبقات ناصری)،

قاضی -، ۲۸۹، ۴۰۲، ۴۶۲، ۴۶۳،

منهاج سراج، رجوع کن به منهاج الدین عثمان،

موسی (کلیم الله)، ۵۴، ۷۴، ۹۸، ۹۹، ۱۰۷، ۱۳۵، ۲۰۱، ۲۳۶، ۳۴۳،

(۱) و الصّحیح الجوبینی، و وی خال جدّ پدر عطا ملک جوینی است بنصریح خود او در

جهانکشی در تاریخ ائمه خوارزمشاه،

- أبو المعالي، رجوع کن به حسن نگیں، ۲۰۵،
 ابن المعتز، ۱۰، ۱۶۳،
 معز الدّین سنجر، رجوع کن به سنجر،
 معز الدّین غوری، سلطان -، رجوع کن به شهاب الدّین، (هر دو لقب یک شخص است)،
 معزیّه، ملکه -، ۲۰۴،
 معین زائد، ۱۱۱، ۲۵۵،
 معین الدّین اسفرزاری، ۲۲۷،
 معین الدّین اصم، ۲۰۹،
 معین الملک الحسین بن علی الأصم، ۷۷-۷۸، ۲۰۹، (والصّحیح معین الدّین)،
 مغول، سلاطین و دولت -، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۴،
 ابو المفاخر رازی، ۲۶۱،
 ابن مقل، ۱۱۵، ۲۲۲، ۲۲۴،
 ابن مقلّة، ۴۴، ۱۲۲،
 ملک الاسلام، ۲۲۵،
 ملک الأطبّاء، رجوع کن به مجد الدّین محمد بن عدنان،
 ملک الأطبّاء جلال الدّین مسعود (بن محمد بن عدنان)، ۴۴، ۱۸۰،
 ملک الحجبال (لقب)، ۲۲۱،
 ملکشاہ بن الپ ارسلان سلجوقی، ۳۲-۳۴، ۶۶، ۱۴۶، ۲۱۷،
 ملکشاہ بن نکش، ۲۰۱،
 ملکشاہ بن محمود بن محمد بن ملکشاہ السلجوقی، ۲۵۵،
 ملک الشعراء (شرف الدّین شفروہ؟)، ۲۵۸،
 ملک الثّواب نصیر الملک، ۶۹،
 أبو الملوک، ۲۲۰، رجوع کن به خسرو ملک،
 ملج سربکی، ۱۸۰،

- محمود بن عبد اللطيف النجدي، جمال الدين - ، ٢٥٥،
 محمود بن عبد اللطيف النجدي، صدر الدين - ، ٢٥٥،
 محمود، آل - ، ٢٠٠، رجوع كن به ناصر، آل - ،
 محيي الدين يحيى بن محمد بن يحيى النيسابوري، الامام - ، ٢٢٩-٢٣٠،
 (و الصنح محيي الدين محمد بن يحيى ص ٢٤٩)
 مريم، ٢٦٩،
 مسعود بن ابراهيم، رجوع كن به علاء الدولة،
 مسعود بن دولتيار، ١٧٨، ٢٢٧،
 مسعود سعيد سلمان، ٢٠٧، ٢٠٨، ٢٢٠،
 مسعود بن علي هروي، نظام الملك شمس الدين - ، ٢٢٩،
 مسعود بن محمد امام زاده، ركن الدين - ، ١٨١-١٨٢، ٢٢٩،
 مسعود بن محمد، سلطان - ، ١٥٢، ٢٢١، ٢٥٥،
 مسعود بن محمد بن عدنان، رجوع كن به جلال الدين وملك الاطباء،
 مسعود بن محمد بن علي الأندخودي، رجوع كن به علاء الدين،
 مسعود بن محمود غزنوي، ٢٠٦، ٢٠٨،
 مسعود بن ابي اليمن الكرماني، ٥٩-٦٠،
 مسيح، رجوع كن به عيسى،
 مظفر، آل - ، (جفانيان)، ٢٩٥،
 مظفر، آل - ، (فارس)، ٢٦٠،
 أبو المظفر ابراهيم، سلطان رضى - ، رجوع كن به ابراهيم،
 أبو المظفر انسز، رجوع كن به انسز،
 أبو المظفر ارسلان بن طغرل، رجوع كن به ارسلان بن طغرل،
 أبو المظفر طاهر بن الفضل بن محمد محتاج جفاني، ٢٧-٢٩، ٢٩٥،
 أبو المظفر بن محمد بن ثابت النجدي، ٢٥٤،
 معاذ بن مسلم، ٢٢٤، ٢٢٥،

- محمد بن المظفر، رجوع کن به مبارز الدین،
 محمد بن المظفر بن محتاج چغانی، ۲۷، ۲۹۵،
 محمد بن ملکشاہ سلجوقی، ۲۹۴، ۲۶۱،
 محمد منوکه النسوی، ۱۵۶-۱۵۸،
 محمد بن المنہاج اللہوری، رجوع کن به سراج الدین،
 محمد بن المؤید البغدادی، رجوع کن به بہاء الدین،
 محمد بن اُبی نصر بن اُبی شہید الغزنوی، ۲۸۲-۲۸۴،
 محمد بن نصیر، افتخار الملک جمال الدین -، ۱۱۷-۱۲۰، ۱۲۱،
 محمد بن نصیر السجری، شمس الدین -، ۲۵۱-۲۵۲،
 محمد بن نوشتگین خوارزمشاہ، ۲۲۸،
 محمد بن الوزان، رجوع کن به صدر الدین،
 محمد بن ہام، شہاب الدین فخر الکتاب -، ۱۵۴-۱۵۶،
 محمد بن یحیی التیسابوری، محیی الدین -، ۲۲۹-۲۳۰، ۲۴۹،
 ابو محمد خازن، ۱۲، ۳۰۹،
 ابو محمد دوغبادی، ۳۴۰،
 ابو محمد بن یمین الدولہ محمود غزنوی، ۲۵-۲۷، (و الصصح أبو أحمد
 محمد، ص ۲۹۴)،
 محمدی (ملت)، ۳،
 محمود بن ابی بکر بن الحسن الفراهی، ابو نصر -، (صاحب نصاب)، ۳۵۲،
 محمود بن احمد بن ابی الحسن الفاریابی، ابو القاسم -، ۳۳۶،
 محمود (بن احمد) التیسابوری، امام بیان الحق -، ۲۸۱،
 محمود بن البشار الهروی، ۲۴۸-۲۵۰،
 محمود بن اُبی توبہ، رجوع کن به نظام الملک،
 محمود بن سبکتگین غزنوی، یمین الدولہ -، ۱۴، ۲۲، ۲۳-۲۵، ۳۳،
 ۲۴، ۲۹۳، ۳۰۶، ۳۴۰،

محمد بن عبد الجبار، رجوع كن به عتي،
 محمد بن عبد العزيز رجوع كن به سيف الدين صدر جهان،
 محمد بن عبد العزيز الكوفي، رجوع كن به برهان الدين،
 محمد بن عبد الله السرخسي، ابو بكر - ، ٢٢٨، رجوع كن به مجد الاثم
 سرخكت،

محمد بن عبد اللطيف الخجدي، صدر الدين - ، ٢٥٥،
 محمد بن عبد الملك الجرجاني، رجوع كن به خطير الدين،
 محمد بن عدنان سرخسي، ٤٤، ١٧٩-١٨١، ٢٠١، ٢٢٧، ٢٢٨، رجوع
 كن به مجد الدين،

محمد بن علي الاصفهاني المعروف بالحواد، ٢٥٥،
 محمد بن علي الظهري السمرقندي، رجوع كن به ظهير الدين،
 محمد بن علي الكاشاني، شمس الدين - ، ١٨٢-١٨٧، ٢٤٠،
 محمد بن عمر الرازي، الامام فخر الدين - ، ٢٢٢، ٢٤٠،
 محمد بن عمر الكركوتي، ٧٧،
 محمد بن عمر [بن] مسعود، نظام الدين - ، (از آل برهان)، ١٧٥-
 ١٧٨، ٢٢٦،

محمد محتاج، ٢٧، ٢٩٥، رجوع كن به محمد بن مظفر،
 محمد بن محمد عوفي، رجوع كن به عوفي،
 محمد بن محمد الفراهي، ٤٩، ٢٥٩-٢٦٢، ٢٠٢، رجوع كن به شرف الدين،
 محمد بن محمد الماتريدي، ابو منصور - ، ١٨، ٢٩٢،
 محمد بن محمود بن احمد النيسابوري، ٢٨١-٢٨٢،
 محمد بن محمود الاسفزاری، ٢٦٢-٢٦٥،
 محمد بن محمود الزاي، ٢٢٥-٢٢٩،
 محمد بن محمود بن محمد بن ملكشاه السلجوقي، ٢٥٥،

محمد بن احمد بن طلحة، ابو منصور الازهرى ٢٤٦، رجوع كن به ازهرى،
محمد بن احمد النيسابورى، ٢٦٢،

محمد بن احمد بن عبد العزيز بن مازة، برهان الدين، صدر جهان - ،
٢٢٥،

محمد اسعد صدر جهان، تاج الدين، شرف الملك - ، ٢١٦،
محمد (و الصبح محمود) اندخودى، شمس الدين - ، رجوع به شمس الدين
محمود اندخودى،

محمد الاوشى، بهاء الدين - ، ١٨٩ - ١٩٠،
محمد بن ايلدگر، انايك، جهان بهلوان، شمس الدين - ، ٢٥٦، ٢٥٧،
٢٥٨،

محمد بن البديع النسوى، ٢٤٠ - ٢٤٢،
محمد بن أبى بكر النسفى، شرف الدين، حسام الأئمة - ، ١٦٤ - ١٦٩،
٢٤٠،

محمد بن نكش خوارزمشاه، رجوع كن به علاء الدين اسكندر ثانى،
محمد بن ثابت المچندى، ابو بكر - ، ٢٥٤،
محمد بن حسن، تاج الملك شرف الدين، عمدة الوزراء، ٦٩،
محمد بن رشيد، رجوع كن به شهاب الدين محمد،
محمد بن زُقر بن عمر، ٢٢٢، ٢٢٤،
محمد بن سام، سلطان - ، رجوع كن به غياث الدين،
محمد (بن سلطان محمود غزنوى)، سيف الدولة، ابو احمد، ٣٥ - ٣٧،
٢٩٤،

محمد شفروه، رجوع كن به شرف الدين محمد شفروه،
محمد بن الطغان الكرمانى، ٢٧٩ - ٢٨١،
محمد بن طيفور السجاولدى، ٢٦٢،

مازه، بنی - ، ۳۳۲-۳۳۶،

ماکان بن کاکي، ۳۹۵،

المأمون، ۲۱،

ماني، ۷۳، ۱۸۴،

مبارز الدين محمد بن المظفر (مؤسس سلسلة آل مظفر در فارس)، ۳۶۰،

مبارك شاه بن الحسين المروزي، فخر الدين - ، ۱۲۴، ۱۲۵-۱۳۳،

۱۳۴، ۱۴۶، ۳۲۷،

المتنبی، ۳۳۶،

محمد الأئمة سرخكت، ۱۷۹، ۳۳۸،

محمد الدين احمد بن محمد أبي بديل السجاولي، ۲۸۲-۲۸۳، ۳۶۳،

محمد الدين بغدادی، شیخ - ، رجوع کن به محمد الدين شرف بن المؤيد،

محمد الدين شرف الکتاب بن رشيد الغزيري، ۱۵۹-۱۶۴،

محمد الدين شرف بن المؤيد البغدادی، ۲۳۰-۲۳۱، ۲۴۲، ۳۴۹-۳۵۰،

محمد الدين محمد بن ضياء الدين عدنان السرخكتی، شرف الزمان، ملك

الاطبا، - ، ۴۴، ۱۷۹-۱۸۱، ۳۰۱، ۳۲۷، ۳۳۸،

محمد الدين بن محمد بن عبد الملك الجرجاني، ۳۳۲،

محمد الدين محمود السرخكتی، ۱۷۹،

محمد الدين النسوي، القاضي - ، ۳۴۴-۳۴۵،

محمد الملك بهاء الدين، رجوع کن به علي بن احمد الجاجي،

مجلدی جرجانی، أبو شريف أحمد [بن] علی - ، ۱۳،

مجنون، ۱۸۳، ۳۱۸،

مخير الدين، ۳۱۰، ۳۱۱،

أبو الحسن، جمال الدين - ، رجوع کن به جمال الدين يوسف بن نصر،

محمد رسول الله، ۷، ۱۲، ۱۳، ۱۶، ۱۸، ۴۹، ۵۴، ۷۲، ۱۸۷، ۲۰۰،

۳۱۷، ۳۴۹، ۳۰۸، ۳۱۵، ۳۱۷، ۳۵۳، ۳۵۷،

- کافرك (كافى خراسان)، ۴۶،
 كافى خراسان (كافرك)، ۴۶،
 كبود جامه، نصره الدين - ، ۵۱-۵۲، ۲۰۴،
 كج تگين، ۴۵،
 كسرى، ۱۰۶، ۲۴۵،
 كلیم الله، رجوع كن به موسى،
 كمال الدين پيغو ملك، رجوع كن به پيغو ملك،
 كمال الدين جمال الكتاب كالى البخارى، ۸۶-۹۱،
 كمال الدين زياد الاصفهاني، ۲۷۴-۲۷۵،
 كمال الدين نصر الله، رجوع كن به فرقى،
 كالى بخارى، رجوع كن به كمال الدين،
 كال مرقئ سمرقندى، ۱۸۸،
 كميته، ۲۳۴، ۲۳۵،
 كوچلك خان تار، ۲۲۲،
 كوشكى، حكيم - ، ۲۰۰، ۲۴۴، ۲۴۵،
 كيكاوس بن قابوس بن وشنگير، ۲۰-۲۱،
 گلستان (كينزك سلطان محمود غزنوى)، ۲۴،
 گورخان، ۲۳۲، ۲۳۴، ۲۴۵،
 گوشيار، ۲۴۱،
 لغمان، ۸۶،
 ليث، آل - ، رجوع كن به صفاريان،
 ليلي، ۱۸۳،

ماتريدى، ابو منصور محمد بن محمد - ، ۱۸، ۲۹۲،

ابو القسم على بن الحسن بن أبي طيّب الباخري، ١٠، ٢٤، ٦٨-٧١،
٢٠٧،

ابو القسم الفاريابي، رجوع كن به محمود بن احمد،
فاقي، رجوع كن به تاج الدين وحيد،
قباجه، ناصر الدين - ، ٢٨٩،
قباد ١٠٦،

قتيبة بن مسلم، ٢٢٢،

ابن قتيبة، ١٠،

قحطان، ١٨،

قراختايان، ٢٠٢، ٢٠٤، ٢٢١، ٢٢٢،

قزل ارسلان، ٤١،

قسيم امير المؤمنين، ٢٢٥،

قطب الدين انسر، رجوع كن به انسر،
قطب الدين، رجوع كن به ايبك،

قطب الدين سرخسي، ١٨٠، ٢١٠-٢١١، ٢٢٨،

قطب الدين شاه محمود، رجوع كن به شاه محمود،

قطب الدين (ملك شهيد)، رجوع كن به ايبك،

قلج ارسلان خاقان، رجوع كن به عثمان بن ابراهيم،

قلج طمغا جخان، رجوع كن به ابراهيم بن الحسين،

قلج طمغاچ، رجوع كن به حسن بن علي بن عبد المؤمن،

قمر الدين ملك اموى، ١٧٦،

قيام الملك، ١١٢،

قيام الملك نظام الدين ابو نصر هبة الله الفارسي، ٧١-٧٢، ٢٠٧-٢٠٨،

قبصر روم، ٢٤، ٧٧، ٨٥، ١٠٦، ١١٩، ١٨٧، ٢٢٥، ٢٤٥،

فراهی، ۳۵۳، رجوع کن به شرف الدین محمد،

ابو الفرج اصفهانی، ۳۵۹،

فرخی، ۳۲۰،

فردوسی، ۲۴،

فرزدق، ۳۲۵،

فرقدی، کمال الدین نصرالله -، ۳۱۹،

فرید الدین الجاجری، ۲۲۳-۳۲۵،

فرید، عزیز الدین -، ۱۵۱،

فرید الدین الکاتب، ۱۵۲-۱۵۴ ۳۴۱،

فرید کافی، ۱۲۰-۱۲۵، ۳۴۲،

فرید الدین محمود بن البشار الهروی، ۳۴۸-۳۵۰،

فریدون، ۹۵،

فریغون، آل -، ۲۵، ۳۹۴،

فصیح العجم، رجوع کن به سراج الدین،

فضل بن احمد، ابو العباس -، ۶۳، ۳۰۶،

فضل الله شفروه، رجوع کن به شرف الدین محمد شفروه،

الفضل بن محمد الاندجانی (المجرجانی)، قاضی القضاة أبو بشر -، ۳۱،

۳۹۷،

ابو الفضل بیهقی، ۳۹۶،

فغفور (چین)، ۳۴، ۸۵، ۲۲۵، ۳۲۷،

ابو الفوارس شاه شجاع، رجوع کن به شاه شجاع،

قابوس بن وشمگیر، شمس المعالی -، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۹۷،

قایل، ۱۷،

ابو النّسّم احمد بن الحسن، رجوع کن به شمس الکفاة،

غزنويان، ٩، ٢٩٦، ٢٠٠، ٢٢٠، رجوع كن به ناصر، آل -،
غسان، ١٢،

غوريان، ٢٨-٢٩، ٢٠٠، ٢٠٢، ٢٠٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢١،
غياث الدين محمد بن سام غوري، (سلطان سعيد)، ٥١، ١٢١، ١٢٢،
١٢٦، ٢٠٢، ٢٢١، ٢٢٢،

غياث الدين محمود بن غياث الدين غوري، ٢٠٤، ٢٢٧،

ابو الفتح البستي، ٦٤-٦٥،

ابو الفتح عبد الكريم بن أحمد الحائلي الهروي، ٢٤-٢٥،

فخر الدين الخطاط الهروي، ٢٤٦-٢٤٨،

فخر الدين شرف الفضاة الدمراحي، ٢٨٦-٢٨٧،

فخر الدين عبد العزيز الكوفي، الإمام -، ٢٢٨، ٢٤٨، ٢٤٩،

فخر الدين [بن] عزيز [الدين] فريد، ١٥١-١٥٢،

فخر الدين عمدة الوزراء، ٢١٢، ٢٤٧،

فخر الدين مبارك شاه بن الحسين المروزي، ١٢٤، ١٢٥-١٢٦، ١٢٤،

١٢٦، ٢٢٧،

فخر الدين محمد بن محمود بن احمد التيسابوري، ٢٨١-٢٨٢، ٢٦٢،

فخر الدين محمد الزرخالي السرخسي، ٢١٨-٢١٩،

فخر الدين محمد بن عمر الرازي، الإمام -، ٢٢٢، ٢٤٠، ٢٥٠،

فخر الدين مسعود بن أبي اليمن الكرمانلي، ٥٩-٦٠،

فخر الدين يهود (?) بن حامد دالي، ١٤٩، ١٥٠،

فخر الرؤساء، رجوع كن به تاج الدين الآبي،

فخر الكتاب، رجوع كن به فريد الدين الكاتب،

فخر المذكرين، رجوع كن به علاء الدين الأوزجندی،

فخر الملك مؤيد الدين، رجوع كن به أبو بكر عمر الترمذي،

- عمر بن اسحق الواشی، ۲۸۵-۲۸۶،
 عمر بن الخطاب، ۱۶۱،
 عمر بن محمد البسطامی، رجوع کن به ضیاء الدین،
 عمر بن محمد الحرّما بادی، ۲۰۱-۲۰۲،
 عمر بن محمود البلخی، رجوع کن به حمید الدین،
 عمر بن مسعود [بن] احمد بن عبد العزيز بن مازہ، تاج الدین -، برهان
 الاسلام، ۱۶۹-۱۷۴، ۱۷۷، ۲۲۰، ۲۴۵، ۲۴۸،
 عمران، ۱۰۷،
 عمران، آل -، ۴،
 عمید، بهاء الدین امیر -، ۴۴، ۴۵،
 عمید، خواجه - ابو الفوارس قنّاوی، ۳۱۸،
 عید، ملک - رجوع کن به ایلیک، قطب الدین،
 ابن العید، ۷۵، ۹۲،
 عنبری، شرف الدین -، ۱۵۵،
 عنصری، ۱۴، ۱۸۷، ۲۹۲، ۳۴۰،
 العوفی، ابوطاهر یحیی (جدّ مؤلف این کتاب)، رجوع کن به شرف الدین،
 عوفی، محمد بن محمد - (مؤلف این کتاب)، ۱، ۸، ۱۵۹، ۲۸۹، ۲۹۰،
 ۲۹۸، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۹، ۳۱۸-۳۲۰، ۳۲۵-۳۲۸، ۳۵۶،
 ۳۵۹، ۳۶۰،
 عیاضی، عبد الرحیم سرخسی، ۷۱، ۳۰۷،
 عیسی المسیح، ۱۰، ۱۱، ۵۷، ۷۴، ۱۵۷، ۱۶۲، ۱۷۹، ۱۸۳، ۲۲۰،
 ۳۶۷، ۳۷۱،
 عین الملک، الحسین بن ابی بکر الأشعری، فخر الدین، ۱، ۳، ۴، ۵،
 ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۲۷، ۶۲، ۶۳، ۱۱۱، ۱۶۳، ۲۸۹،

- على بن احمد الجاجي، مجد الملك، بهاء الدين -، ١١٢-١١٧، ٢٢٢،
 على بن الياس الاغاجي البخاري، ابو الحسن -، ٢١-٢٣،
 على بن الحسن بن أبي طيّب الباخري، رئيس شهيد -، ١٠، ٢٤،
 ٦٨-٧١، ٢٠٧،
 على [بن] حسن كاتب، ٢٦،
 عليّ بن ابي الحسن الرندي، جلال الدين -، ٢٢٩،
 على روزبه الشيباني، رجوع كن به اختيار الدين،
 على بن أبي طالب امير المؤمنين، ٢٢، ٤٤، ١٥، ١٦١، ١٩٦،
 على بن عبد الله بن حمدان، سيف الدولة ابو الحسن -، ٢٧، ٢٢٦،
 على بن العلاء البستي، ٢٤١،
 على بن عمر المهودي، رجوع كن به حميد الدين،
 على لاهوري، جمال الدين -، ١٢١،
 على بن محمود الحسيني، سيّد - (صاحب بزم آرا)، ٢٩٠،
 على بن موسى الرضا، ٧٩، ٢١٠،
 ابو على أحمد بن المظفر جفاني، ٢٧، ٢٩٥،
 ابو على الحسن بن على بن اسحق، رجوع كن به نظام الملك،
 عليشاه بن تكش، ملك تاج الدين، ٤٨-٤٩، ٢٠٢،
 عماد الدين، ١٤٢،
 عماد الدين دبير (خوارزمي)، ٢٦،
 عماد الدين زنگي، ٢٤٠، ٢٥١،
 عماد الدين الكاتب الاصفهاني، ٢٠٢، ٢٠٩، ٢١٧، ٢٢٢، ٢٥٥،
 عماد الدين، ملك -، ١٥٧،
 عماد الدين مؤيد بن احمد الاسفرايني، ١٤٧-١٤٨،
 عمادي (شاعر)، ٩٩،
 عمر نوقاني، ١٦٨،

- عزیز الدّین رافعی، ۱۵۱،
عزیز الدّین فرید، ۱۵۱،
العزیزی، مجد الدّین بن رشید -، ۱۵۹-۱۶۴،
عطا ملک جوبی، ۴۲۲، ۴۲۸، ۴۳۹،
عطاء بن یعقوب الکاتب المعروف بِنَاکوک، ۷۲-۷۵، ۴۰۸، رجوع کن
به ابو العلاء،
عطار، شیخ فرید الدّین -، ۳۹۵، ۴۴۹،
علاء الدّولة مسعود بن ابرهیم، ۹۴، ۹۵،
علاء الدّین اسکندر ثانی محمد بن نکش خوارزمشاه، ۴۲-۴۴، ۱۱۲،
۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۷، ۲۰۲، ۲۵۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴،
۴۲۱، ۴۲۳، ۴۳۵، ۴۴۵، ۴۵۰، ۴۵۲،
علاء الدّین مسعود بن محمد بن علی الاندخودی، ۲۰۷-۲۰۸،
علاء الدّین الاوزجندی المعروف بزیادت، ۱۸۹-۱۹۰،
علاء الدّین نکش بن [ایل] ارسلان خوارزمشاه، رجوع کن به نکش،
علاء الدّین ملک الشرق^(۱)، ۱۱۵، ۴۲۳،
علاء الدّین شیخ الاسلام الحارثی، ۲۰۹-۲۱۰،
علاء الدّین انسز بن محمد خوارزمشاه، ۲۵-۴۸، ۸۱، ۸۵، رجوع کن
به انسز،
علاء الدّین الخواری، ۲۷۵-۲۷۶،
علاء الدّین غوری، سلطان -، رجوع کن به الحسین بن الحسین،
علاء الملک شرف الدّین میرک، ۱۴۸-۱۴۹، ۴۳۰،
علاء الملک ضیاء الدّین، رجوع کن به ابو بکر [بن] احمد الجاجی،
ابو العلاء عطاء بن یعقوب الکاتب المعروف بِنَاکوک، ۷۲-۷۵، ۴۰۸،
(۱) مقصود علاء الدّین بهرامشاه پسر ناصر الدّین قباچه است و در تعلیقات سهر
شک است (ص ۴۲۳)

- عبد العزيز الكوفي، رجوع كن به فخر الدين،
عبد الكريم بن احمد الحائى الهروى، ٣٤-٣٥،
عبد الله بن شفروه، ظهير الدين -، ٢٧٢-٢٧٤، ٣٥٩،
عبد الله بن عباس، ١٧،
عبد اللطيف بن محمد بن ثابت النخجندى، ٣٥٤،
عبد اللطيف بن محمد بن عبد اللطيف النخجندى، صدر الدين -، ٢٦٥-
٢٦٦، ٢٦٧، ٣٥٥،
عبد المجيد، رشيد الدين تاج الأدياء، ٥٠،
عبد المطلب، ١٣،
عبد الملك شافعى (قاضى القضاة اوجايتو)، خواجه -، ٣٣٦،
عبد الملك بن مروان، ٣٢٣،
عبد الملك بن نوح بن منصور سامانى، ٢٢، ٢٩٣،
عبد الملك بن نوح بن نصر سامانى، ٢٢،
عبد المؤمن شفروه، رجوع كن به شرف الدين محمد شفروه،
ابو عبيد، ٢٣٢،
العُتْبِى، ابو منصور [ابوالنصر] محمد بن عبد الجبار -، ٦٢ ٢٤، ١٤٢،
عثمان بن ابراهيم قلم ارسلان خاقان، نصرة الدين -، ٤٤-٤٦، ١٧١،
١٧٢، ٢٢٢، ٢٥٨، ٣٠٢، ٣٣٦، ٣٤٨،
عثمان بن حرب السجزي، ناصر الدين -، ٤٩-٥٠، ١٣٢، ٣٠٢، ٣٢٧-
٣٢٨،
عثمان بن عفان (خليفه)، ٤٤، ٢٠١،
عدنان، رجوع كن به ضياء الدين،
عذرا، ٢٠١،
عراقى شاعر، ٣٦١،
عزيز الاسلام، ٣٣٥،

طغاجخان رجوع کن به ابرهیم بن الحسین،
طیان زائخا، ۵۵، ۳۰۵،

ظہیر الدین تاج الکتاب السرخسی، ۱۲۷-۱۲۹،

ظہیر الدین شفروہ، رجوع کن به ظہیر الدین عبد اللہ بن شفروہ،

ظہیر الدین عبد اللہ بن شفروہ، ۲۷۳-۲۷۴، ۳۵۹، ۳۶۰،

ظہیر الدین (و الصّحیح بہاء الدین) محمد بن علی الکاتب السمرقندی الظہیری

۹۱-۹۲، ۳۰۱، ۳۱۸-۳۱۹،

ظہیر الدین نصر سموری، ۱۳۰، ۱۴۳-۱۴۷،

ظہیر الدین ولی النّسوی، ۲۴۲-۲۴۴،

ظہیر الدین فاریابی، ۱۱، ۳۵۵،

ظہیری، رجوع کن به ظہیر الدین محمد بن علی،

عاصی، ابو سعید منصور [بن] محمد -، ۱۴، ۲۹۱،

عالم الدین کرمانی، ۵۹،

عایشہ، ۱۳،

ابن عبّاد، اسمعیل - الصّاحب، رجوع کن به اسمعیل،

عبّاس مروزى، ۲۱،

ابو العبّاس الابیوردی، جمال العرب، ۱۴۷، ۳۰۰، ۳۲۰،

ابو العبّاس فضل بن احمد اسفراینی، ۶۳، ۳۰۶،

عبّاسیان (خلفاء)، ۳۱، ۳۴۳،

عبّاسیان (غوریّه)، ۳۸، ۳۹۹،

عبد الحمید، ۷۵،

عبد العزیز، سیف الدین -، ۲۲۶،

عبد العزیز بن عمر بن سیّد السّادات، صدر جهان -، ۱۷۹، ۱۸۰،

۳۲۳-۳۲۴، ۳۲۸، ۳۴۶،

- صدر الدين النيسابوري، ١٤٢-١٤٤،
 صدر الدين محمد بن الوزان، ٢٧٦، ٢٧٧، ٢٦٠-٢٦١،
 صفاريان، ٩، ٢١، رجوع كن به ليث، آل -،
 صفى الدين يزدي، ٢٧٨-٢٧٩،
 ضياء الدين احمد المختص بنير، ٢٦٢،
 ضياء الدين الدوغابادي، ١٩٠،
 ضياء الدين عدنان السرخشي، ١٧٩،
 ضياء الدين، رجوع كن به علاء الملك،
 ضياء الدين عمر بن محمد البسطاي، ٢٢١،
 ضياء الدين محمد بن أبي نصر بن أبي شهيد الغزنوي، ٢٨٢-٢٨٤،
 طاهر، آل -، ٩، ٢١،
 طاهر بن الفضل بن محمد [بن] محتاج چغاني، ٢٧-٢٩، ٢٩٧،
 ابو طاهر الخاتوني، ٢١٧، ٢٢٠، ٢٦١،
 ابو طاهر المطهر نجيب الملك شرف الخواص، ٢٨٥،
 ابو طاهر يحيى العوفي، رجوع كن به شرف الدين،
 طرفة العبدى، ١٢،
 طغاخان مرغينان، ٥٥،
 طغانشه بن المؤيد (آى ايه)، ٤٦-٤٨، ٢٢٨، ٢٧٨، ٢٠٢، ٢٢٩، ٢٦١،
 طغان شاه بن الب ارسلان، ابو الفوارس -، ٢١٨،
 طغرل بن ارسلان، ركن الدين -، (آخرين سلجوقيه عراق)، ٤١-٤٢،
 ٢٠٠، ٢٥٦، ٢٥٧، ٢٦٠،
 طغرل بيگ، ركن الدين -، ٦٨، ٦٩،
 طلحة، ٦،

شهاب الدین محمد بن رشید رئیس، ۱۰۲-۱۰۵،

شهاب الدین مسعود، ۴۰، ۴۲۰،

شهید، سلطان -، رجوع کن به ایک و شهاب الدین غوری،

شهید، ملک -، رجوع کن به ایک،

الشیبانی، رجوع کن به اختیار الدین،

شیت، ۱۸،

شیخ الاسلام، رجوع کن به زکی الدین بن احمد اللوهوری،

شیر گیر، انوشکین (صاحب آبه و ساوه)، امیر -، ۴۵۸،

الصّائی (صاحب کتاب التاج)، ۴۵، ۶۴، ۸۹، ۱۶۳، ۱۹۹، ۲۰۸،

الصّاحب اسمعیل بن عبّاد، رجوع کن به اسمعیل،

صاحب «نشکند»، ۱۶۸،

صاعد الخبوشانی، رجوع کن به زین الدین،

صدر جهان، (لقب اشخاص مختلفه)، ۱۰۸، ۱۶۴، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۳،

۱۸۴، ۱۸۶، ۲۱۱، ۲۱۶، ۲۴۸، ۴۴۵، ۴۴۹، ۴۴۸، رجوع کن

به عبد العزیز، سیف الدین، محمد اسعد، محمد بن احمد،

صدر جهنم، ۴۴۵،

صدر شهید، رجوع کن به حسام الدین عمر،

صدر الدین، ۱۴۵،

صدر الدین، وزیر سمرقند، رجوع کن به نظام الملک،

صدر الدین الجندی، ۱۴۹،

صدر الدین الخجندی (عبد اللطیف بن محمد)، ۲۶۵-۲۶۶، ۲۶۷، ۴۵۵،

صدر الدین الخجندی (محمد بن عبد اللطیف)، ۴۵۵،

صدر الدین الخجندی (محمود بن عبد اللطیف)، ۴۵۵،

صدر الدین عمر بن محمد الخرمابادی، ۲۰۱-۲۰۴،

شمس الدين محمد بن فخر الدين مسعود، رجوع كن به شمس الدين ملك
المجبال،

شمس الدين محمد بن محمود الزاوي، ٢٢٥-٢٢٩،

شمس الدين محمد بن نصير السجزي، ٢٥١-٢٥٢،

شمس الدين محمود البلخي، ٢٠٠-٢٠١،

شمس الدين محمود بن مسعود الأندخودي، ١٠، ٢٠٨-٢٠٩، ٢٩٠،

شمس الدين مسعود هروي، وزير نكش، ١٢٩، ٢٢٩،

شمس الدين ملك المجبال، ١١٠، ٢٢١،

شمس الدين منصور بن محمود الأوزجندی، القاضي -، ١٢٢، ١٩٤-١٩٨،

شمس الدين النسوي، القاضي -، ٢٤٢،

شمس الدين الولوالحي ٤٢،

شمس قيس، ٢٢٠، ٢٢٢، ٢٥٨،

شمس الكفاة ابو القسم احمد بن الحسن، ٦٢-٦٤،

شمس المعالي قابوس بن وثمكير، ٢٩، ٢٠، ٢١، ٢٩٧،

شمس الملك امير ناصر، ١٠٨، ١٠٩، ٢٢٠،

شمسي اعرج، حكيم -، ١٧٤، ٢٢٧،

شنسبانيه، ملوك -، ٢٢١،

شولك، ١٢٠،

شهاب الدين اديب صابر، رجوع كن به اديب صابر بن اسمعيل،

شهاب الدين (ابو سعد بن عمر) خبوقي، ٢٢٣، ٢٢٦، ٢٢٩، ٢٧٨،

٢٥٠-٢٥١،

شهاب الدين شرف الملك الاستينائي، ١٠٩-١١٠،

شهاب الدين غوري (سلطان شهيد)، ٢٠٢، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٦، ٢٢٧،

٢٢١، ٢٤٦،

شهاب الدين فخر الكتاب محمد بن هام، ١٥٤-١٥٦،

شرف الواعظین، رجوع کن به شمس الدین محمد الدقایق،

شرح، ۱۹۸،

ابو شریف احمد بن علی مجلّدی جرجانی، رجوع کن به مجلّدی،

شفره، ۲۵۸-۲۵۹،

شمس الدین التمش، ۱۱۴، ۲۸۹، ۲۲۲، ۲۲۰،

شمس الدین البافلانی البلخی، ۲۰۵-۲۰۶،

شمس الدین تاج الأفاضل محمد منوکه النّسوی، ۱۵۶-۱۵۸،

شمس الدین تاج السّادة، رجوع کن به محمد بن علی الکاشانی،

شمس الدین خاله ۲۰۶، ۲۴۶،

شمس الدین حاجی بچه (؟) البستی، ۲۸۷،

شمس الدین داعی الحسینی النّسفی، ۱۸۲-۱۸۳،

شمس الدین رضی، ۱۱۳،

شمس الدین سراج الدّولة (از امراء خطا)، ۱۹۸، ۲۴۲،

شمس الدین صدر جهان محمد بن عمر بن عبد العزیز بن مازہ، ۲۲۲،

۲۲۳،

شمس الدین طیبی، ۲۰۶، ۲۴۱، ۲۴۶،

شمس الدین عبید ۲۰۶، ۲۴۶،

شمس الدین علی بن نصیر الدین ابی القاسم محمود، ۲۰۹،

شمس الدین (قاضی مینا)، ۲۴۴،

شمس الدین محمد (والصّحیح محمود) اندخودی، رجوع کن به شمس الدین

محمود اندخودی،

شمس الدین محمد بن ایلدگر، رجوع کن به محمد بن ایلدگر،

شمس الدین محمد الدقایق، ۲۱۲-۲۱۵، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۴۷،

شمس الدین محمد، سلطان -، ۲۰۴،

شمس الدین محمد بن الطّاعان الکرمانی، ۲۷۹-۲۸۱،

سيف الدين صدر جهان محمد [بن] عبد العزيز، ١٨٠، ١٨٣ (٩)، ١٨٤،
١٨٦، ٢٣٥، ٢٣٨،

سيف الدين العقيلي، ٢٠٩، ٢٢٩، رجوع كن به آثار الوزراء،

شافعي، امام -، ٢١٢،

شافعيه، ٢٥٤، ٢٥٥، ٢٦١،

شاه شجاع، جلال الدين ابو الفوارس -، ٢٦٠،

شاه محمود بن محمد بن المظفر، قطب الدين -، ٢٦٠،

شيلي ١٧٩، ٢٢٢،

شرف، رجوع كن به شرف الدين محمد شفروه،

شرف بن المؤيد، رجوع كن به مجد الدين بغدادى،

شرف الدين احمد دماوندى، ٢٨٤-٢٨٥،

شرف الدين حسام، رجوع كن به محمد بن ابى بكر النسفى،

شرف الدين شفروه، رجوع كن به شرف الدين محمد شفروه،

شرف الدين ابو طاهر يحيى بن طاهر بن عثمان العوفى، ١٧٨-١٧٩،

شرف الدين، رجوع كن به تاج الملك،

شرف الدين عنبرى، ١٥٥،

شرف الدين محمد شفروه، ٢٦٨-٢٧٢، ٢٥٦-٢٥٩،

شرف الدين محمد (يا احمد) بن محمد الفراهى، ٤٩، ٢٥٩-٢٦٣،

٢٠٢، ٢٥٢، ٢٠٢،

شرف الدين ميرك، علاء الملك -، ١٤٨-١٤٩،

شرف الدين النسفى، حسام الاثمة، رجوع كن به محمد بن أبى بكر،

شرف الزمان مجد الدين عدنان، رجوع كن به مجد الدين محمد،

شرف (قاضى) محمد بن عمر الكركوى، ٧٧،

شرف الملك تاج الدين، رجوع كن به محمد اسعد،

سکندر، سلطان - ، رجوع کن به علاء الدین اسکندر ثانی،

ابن سلام (صاحب طبقات الشعراء)، ۱۰، ۲۹۰،

سلجوق، آل - ، ۹، ۳۲-۳۴، ۶۵، ۲۹۴، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۵۴،

۳۵۶، ۳۵۸، ۳۶۰،

سلطان‌شاه بن ایل ارسلان خوارزمشاه، ۳۲۱، ۳۳۰،

سلی، ۱۴،

سلیان بن داود، ۳، ۴، ۴۲، ۴۴، ۸۶، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۸۷، ۳۴۲،

۳۴۳، ۳۷۷،

سلیان شاه بن محمد السلجوقی، رجوع کن به جلال الدین سلیان،

ستاه الدین ارقم فارسی، ۵۹،

سنجر، معز الدین أبو الحارث، سلطان سعید - ، ۹، ۳۷، ۳۹، ۴۰،

۶، ۷۷، ۷۹، ۸۶، ۹۰، ۲۰۰، ۲۸۱، ۳۰۰، ۳۰۲، ۳۰۵،

۳۰۶، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۴، ۳۲۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۶۲،

سنجر، (غلام)، ۴۶،

سنجر شاه بن طغان‌شاه بن مؤید آی ابه، ۳۲۹،

سنقر طویل (شخته اصفهان)، ۳۵۵،

سوری، سلطان - ، ۴۸، ۴۰۰،

سوزنی، ۳۳۳،

سهراب، ۲۱۷،

سیف الدولة أبو الحسن علی بن عبد الله بن حمدان، ۲۷، ۳۲۶،

سیف الدولة ابو احمد محمد بن محمود غزنوی، امیر - ، ۲۵-۲۷،

(والصغیر جلال الدولة او عماد الدولة، ص ۲۹۴)،

سیف الدین، رجوع کن به عبد العزیز،

سیف الدین غوری خسرو جبال، ۱۲۶، ۱۲۸، ۳۲۷،

ژاژخا، ٢٠٥، رجوع کن به طیان ژاژخا،

ساسان، آل - ، ١٤،

سام، رجوع کن به بهاء الدین،

سام نرین، ٧٢، ١٠٦،

سامان، آل - ، ٩، ١٣، ١٤، ٢١، ٢٢، ٢٣، ٢٩٣، ٢٩٥، ٣٠١،

٣١٨،

سامری، ١٦، ١٨٧، ٣٤٣،

سیکنگین، آل - ، رجوع کن به ناصر، آل - ،

سیکنگین، ناصر الدین - ، ٦٤، ٢٩٦، ٣٠٦،

سحبان وائل، ٩٤، ١٦٣، ٣٠٥،

سراج الدولة شمس الدین (از امراء خطا)، ١٩٨، ٣٤٢،

سراج الدولة، رجوع کن به خسرو ملک،

سراج الدین محمد بن المنهاج اللهوری فصیح العجم، ٢٨٤، ٣٦٢-٣٦٣،

سراج منهاج، رجوع کن به سراج الدین محمد،

سُربانی (زبان)، ١٨، ٢٩٢،

السعد الراونبی، ٣٤٤،

سعد الدین اسعد بن شهاب البخاری، ١٩٠-١٩٤،

سعد الدین اسعد بنجار سمرقندی، ٣٣٧،

سعد الدین مجد الاسلام مسعود، ٢٠٣، ٢٠٥،

سعد الدین مسعود بن المنتخب، ٧٩،

سعید، سلطان - ، رجوع کن به سنجر و غیاث الدین غوری،

ابو سعید منصور [بن] محمد طاصی، ١٤، ٣٩١،

سکندر (ذو القرنین)، ١١، ٣٩، ٦٨، ٨٤، ٩٥، ١٨٧، ٢٠٢، ٣٧٧،

٣٣٣، ٣٤٠،

رکن الدّین ارسلان بن طغرل، رجوع کن به ارسلان بن طغرل،

رکن (زکّی) الدّین، شیخ الاسلام - ، رجوع کن به زکّی الدّین،

رکن الدّین طغرل بن ارسلان، رجوع کن به طغرل بن ارسلان،

رکن الدّین طغرل بیگ، ۶۸، رجوع کن به طغرل،

رکن الدّین فیروزشاه، ۲۸۹، ۲۹۰،

رکن الدّین کیود جامه، ۲۰۴،

رکن الدّین کرمانی، ۳۶۰،

رکن الدّین مسعود بن محمّد امام زاده، ۱۸۱-۱۸۲، ۳۳۹،

رودکی، ۱۳، ۱۴، ۲۹۱، ۳۳۳،

روزبه، ۲۰۵، رجوع کن به اختیار الدّین،

روستم، ۱۳۴، رجوع کن به رستم زال،

زال، ۵۴، ۷۲، ۲۶۱،

زاهه (مطربه)، ۵۰،

زردشیان، ۱۸۴،

زکّی الدّین بن احمد اللّوهوری، شیخ الاسلام - ، ۳۴، ۹۶، ۱۰۲،

۲۴۸، ۲۵۱، ۳۵۲،

زلیخا، ۲۰۱،

زمنشیری، ۱۷۰،

زنگی، ۴، ۱۲، ۶۹، ۲۵۰، ۲۵۴،

زنگی، رجوع کن به عماد الدّین،

زیادت، علاء الدّین اوزجندی، ۱۸۹-۱۹۰،

زین الدّین السّجری، ۲۵۳-۲۵۹،

زین الدّین صاعد الخبوشانی، ۱۴۴-۱۴۵،

زینب، ۱۴،

ذو الرّمه، ۹۶،

ذو الفقار، ۲۰۵، ۲۰۷،

ذو القرنین، ۱۱، ۲۰۲، رجوع کن به سکندر،

رافعی، عزیز الدین -، ۱۵۱،

رانه، ۴۲۵، ۴۲۶،

رانه بنارس، ۱۱۶،

رای هند، ۴۴، ۱۲۵، ۴۲۶،

رخش (اسپ رستم)، ۲۷۰،

رستم زال، ۱۹، ۴۲، ۴۳، ۵۴، ۱۰۶، ۱۴۴، ۱۸۸، ۲۱۷،

ابو الرشد رشید بن محتاج، ۴۲۰،

رشید الدین تاج الادباء عبد المجید، ۵۰،

رشید الدین تاجر، ۱۳۴،

رشید الدین فضل الله الوزير، ۲۸۸، ۴۴۹،

رشید الدین محمد بن عبد الجلیل البلخی المعروف بوطواط، ۴۶، ۴۷،

۸-۱۸، ۹۸(?)، ۱۹۹،

رشید الدین محمد بن محمود الاسفزاری، ۲۶۴-۲۶۵،

رشیدی (سمرقندی)، ۱۱، ۹۸(?)،

رضا، الامام علی -، ۷۹،

رضوان، ۲۷۱،

رضی، سلطان -، رجوع کن به ابراهیم غزنوی،

رضی الدین شرف الملك ابو الرضا، ۱۹۹، ۴۴۴،

رضی الدین مستوفی، ۱۱۲،

رضی الدین نیشاپوری، ۲۱۹-۲۲۸، ۴۴۷-۴۴۸،

رکن، شاعر آل مظفر، ۴۶۰،

- خجندیان، خاندان — ، ۲۶۶-۲۶۷، ۲۵۴-۲۵۶،
 خدا بند (اوجایتو)، ۲۴۶،
 ابن خرداذبه، ۲۹۲،
 خسرو پرویز، ۲۰، ۴۲،
 خسرو شاه، ۹۲، ۲۰۰،
 خسرو ملک، سراج الدوله، تاج الدین، ابو اللوئک، ۹۳، ۹۶، ۹۷،
 ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۶،
 خضر، ۱۱،
 خطیر الدین محمد بن عبد الملك الجرجانی، ۲۴۲،
 ابن خلدون، ۲۰۱،
 ابن خلکان، ۲۳۵،
 خلیفه، حاجی — ، ۲۱۹،
 خواجه جهان، ۶۲،
 خوارزمشاهیان، ۲۵-۴۸، ۴۰، ۴۴، ۱۴۲، ۲۴۰، ۲۷۸، ۴۲۲، ۴۲۸،
 خوارزمی، أبو بکر — ، ۲۹،
 خواندامیر، ۴۲۹، رجوع کن به دستور الوزراء،
 داؤد، ۴، ۱۶۸،
 دُرّ یتیم خاتون، ۱۶۵،
 دقایقی، رجوع کن به شمس الدین محمد،
 دقیق، ۳۱،
 دکه، انا بک، ۵۹،
 دولت‌شاه (صاحب تذکره)، ۲۹۰، ۴۵۵، ۴۶۱،
 ابن ذکا، ۱۰۳،

- ٢٨٩-٢٩٠، رجوع كن به عين الملك و بهاء الملك،
 الحسين بن علي الأصم الكاتب، رجوع كن به معين الملك (الدين)،
 الحسين بن علي بن أبي طالب، الامام - ، ٧١، ٢٤٢،
 الحسين بن مهران، ٢٥،
 حمد الله مستوفى، ٢٤٩، ٢٦٠،
 حميد الدين الجوهري، ٢١٢، ٢١٤، ٢٤٧،
 حميد الدين احمد بن الحسين المستوفى الكشائي، ١٠٨-١٠٩،
 حميد الدين التجزي، ١٨٨،
 حميد الدين طيب، ١٧٩،
 حميد الدين علي بن عمر المهودي، ٢٠٢-٢٠٥،
 حميد الدين (ابو بكر) عمر بن محمود المهودي البلخي، قاضي القضاة - ،
 ١٩٨-٢٠٠، ٢٤٢-٢٤٣، ٢٤٤، ٢٤٥،
 حميد فُهندزي، ١١٦،
 حنيفة، ٢٢٢، ٢٢٦، ٢٥٤،
 حنيفة، ملّت - ، ٢٠،
 ابو حنيفة، ٢٢٨، ٢٤٩،
 حيدر، رجوع كن به علي بن أبي طالب،
 خازن، ابو محمد - ، ١٢، ٢٩١،
 خاقان ترك، ٢٤، ٥٥، ١١٩، ٢٩٢،
 خاقاني، ١٦٨، ١٦٩، ٢٤٩، ٣٥٥،
 خالد بن عبد الله القسري، ٢٢٤،
 خان، ١٢٥، ١٠٦،
 خان خانان، ٩٥،
 خانيه، ملوك - ، ٢٠١، ٢٠٢، ٢٠٤، ٢٠٥، ٢١٨، ٢٤٨،

- حاتم الطائی، ۱۱۱، ۱۴۴، ۱۵۰، ۲۵۰، ۳۵۵،
الحاکمی الهروی، ۲۴-۳۵،
ابو الحارث، معز الدّین - سنجر، رجوع کن به سنجر،
الحارثی، علاء الدّین شیخ الاسلام - ۲۰۹-۲۱۰،
الحجاج بن یوسف، ۲۳۳،
حرب السّجزی، ملک تاج الدّین - ، ۴۹، ۲۰۴، ۳۵۴، ۴۶۲،
حریری، ۳۴۴،
حسام الأئمة، رجوع کن به محمد بن أبی بکر النّسفی،
حسام الدّین حسن بن علی، پیغو ملک، ۵۵، ۵۷،
حسام الدّین علی، ۲۳۱،
حسام الدّین عمر بن عبد العزیز بن مازہ (صدر شهید)، ۱۷۹، ۴۴۳،
۴۴۴، ۴۴۸،
حسان بن ثابت، ۱۳، ۹۱، ۹۴، ۲۱۷، ۲۸۲، ۲۸۴، ۳۰۵، ۳۵۷،
حسن بن علی پیغو ملک، رجوع کن به حسام الدّین،
حسن، سیّد - ، ۵۹،
الحسن بن علی بن اسحق، ابو علی - ، رجوع کن به نظام الملک،
الحسن بن علی بن ابی طالب، الامام - ، ۲۴۴،
ابو الحسن علی بن الیاس الاغاجی البخاری، ۲۱-۴۳،
الحسن بن علی بن عبد المؤمن المعروف بحسن تگین، ابو المعالی قلج
طغاج - ، ۳۰۵،
حسن تگین، (عین سابق است)،
ابو الحسن علی بن عبد الله بن حمدان، امیر سیف الدّولة - ، ۳۷، ۴۲۶،
الحسین بن الحسین الغوری، سلطان علاء الدّین - ، ۴۸-۴۹، ۴۹۹،
۳۰۰، ۳۰۵، ۴۲۵، ۴۲۷،
الحسین (الحسن) بن شرف الملک أبی بکر الاشعری، ۳، ۶، ۱۷، ۶۴،

جلال الدین سلیمان شاه بن سلطان محمد السلاجوقی، ۴۰-۳۹،
جلال الدین شاه شجاع، رجوع کن به شاه شجاع،
جلال الدین علی بن ابی الحسن الرندی، ۴۳۹،
جلال الدین فضل الله الخوارى، ۲۷۸-۲۷۶،
جلال الدین قلع طمغاچخان، رجوع کن به ابراهیم بن الحسین،
جلال الدین ملک الاطباء مسعود بن محمد بن عدنان السرخسکی، ۴۴،
۱۸.

جمال الدین الازهری المروزى، ۲۱۵-۲۱۸،
جمال الدین افتخار الملک، رجوع کن به محمد بن نصیر،
جمال الدین الجواد الأصفهانی (محمد بن علی)، ۴۵۵،
جمال الدین بن صدر الدین الخجندی، ۲۶۶-۲۶۸، ۴۵۶،
جمال الدین الخجندی (محمود بن عبد اللطیف)، ۴۵۵،
جمال الدین رشید دیر، ۴۵،
جمال الدین علی لاهوری، ۱۲۱،
جمال الدین ابو المحاسن یوسف بن نصر الکاتب، ۹۶-۱۰۱،
جمال العرب، رجوع کن به ابو العباس الایوردی،
جمال الفلاسفة، رجوع کن به یوسف بن محمد الدربندی،
جم، جمشید، ۴۲، ۶۱، ۹۱، ۲۰۷،
جنتی یا، ۴۳۰،
جئید بغدادی، ۱۷۹، ۲۴۲،
جهان پهلوان، رجوع کن به محمد بن ابلدگر،

چغانیان، ۲۷، ۱۴۸، ۲۹۵،
چنگیز خان، ۴۳۹،

تاینگو، ۱۱۲، ۱۹۴، ۱۹۶، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۰، ۲۴۱،

ابو تراب، ۱۵۰، رجوع کن به علی بن ابی طالب،
ترکان خاتون (ملکه ترکان)، ۴۳، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۲۳، ۴۳۵،
نغار بگ کاشغری، ۴۰۹،

نقی الدین کاشی، ۴۲۳، ۴۵۶، ۴۵۸،
نکش بن [ایل] ارسلان خوارزمشاه علاء الدین، ۴۰-۴۱، ۵۲، ۱۴۰،
۲۷۶، ۴۰۰، ۴۰۴، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۶۰، ۴۶۱،

ابو تمام، ۹۶،

تمران شاه، رجوع کن به تاج الدین تمران،
تمیم بن مقبل، ۱۱۵، ۴۲۳،
تینگو، رجوع کن به تاینگو،

الثعالبی، ابو منصور -، ۱۰، ۴۳، ۴۹۲، ۴۲۳، ۴۲۴،
ثقة الدین جمال الفلاسفة، رجوع کن به یوسف بن محمد الدربندی،

جبریل، ۱۸۷،

ابو جبلة، ۲۰، ۴۹۲، رجوع کن به بهرام گور،
جُحی، ۵۵،

جبر، ۴۳۵،

ابو جعفر عمر بن اسحق الواشی، ۲۸۴-۲۸۶،

جَفَری خان بن حسن نکین، ۴۲۲، ۴۲۳،

جلال الدولة، رجوع کن به ارسلان بن طغرل،

جلال الدین، رجوع کن به ابرهیم بن الحسین،

جلال الدین انجندی، ۴۵۶، (و الصبیح جمال الدین، ص ۴۵۶)،

جلال الدین خوارزی، ۴۲۹،

يبضاوى (صاحب التفسير)، ٢٢٧،

بيهقي، ٢٩٥، ٢٩٦،

پرويز، خسرو - ، ٢٠،

پهلوان محمد، رجوع كن به محمد بن ايلدگر،

پغو ملك، كمال الدين - ، ٥٢-٥٩، ٢٠٤، ٢٠٥،

پيوند (معشوق باخرزى)، ٦٩، رجوع كن به ص ٢٠٧،

تاج الدولة خسرو شاه، رجوع كن به خسرو شاه،

تاج الاسلام، رجوع كن به احمد بن عبد العزيز، ٢٢٤،

تاج الدين الآي، ١٤٥-١٤٧،

تاج الدين تمران (تمران شاه)، ملك - ، ٤٦، ٤٧، ٥٠، ٥١، ١٢٧، ١٢٨،

٢٠٢-٢٠٤،

تاج الدين حرب السجزي، ملك - ، ٤٩، ٢٠٢، ٢٥٢، ٢٦٢،

تاج الدين حسن (برادر عين الملك)، رجوع كن به بهاء الملك،

تاج الدين، رجوع كه به خسرو ملك،

تاج الدين شرف الملك، رجوع كن به محمد اسعد،

تاج الدين بن شهاب الدين خيوقى، ٢٥١،

تاج الدين، رجوع كن به عمر بن مسعود،

تاج الدين وحيد قافى، ١٤٢،

تاج الدين يلدر، ملك - ، ١١٤، ١٢٦، ٢٥٢،

تاج الرؤساء، رجوع كن بباهرزى،

تاج الكتاب السرخسى، رجوع كن به ظهير الدين،

تاج الملك، شرف الدين محمد بن حسن، ٦٩،

ناراي، ٢٢٨،

- ابو بکر خجندی، رجوع کن به محمد بن ثابت،
 ابو بکر خوارزی، ۲۹،
 ابو بکر السرخسی، رجوع کن به محمد بن عبد الله،
 ابو بکر عمر الترمذی، ۱۱۰،
 ابو بکر مبشر، امیر حاجب، ۱۱۶،
 ابو بکر محمد بن جعفر النرخنی، ۴۴۳،
 ابو بکر محمد بن المظفر بن محتاج چغانی، ۲۷، ۲۹۵،
 ابو بکر بن نظام الملك، رجوع کن به مؤید الملك،
 بلخارث بن کعب، ۲۹۴،
 البلعی، ابو الفضل —، ۲۹۱، ۴۴۲،
 بلور، ملك —، ۲۶۳، ۴۵۳،
 ابن البواب، ۴۴، ۱۲۲،
 بهاء الدین سام، ۶۱، ۶۲، ۴۰۴، (سه پادشاه از غوریّه باین اسم موسوم
 بودند)، ۴۰۵،
 بهاء الدین امیر عمید، ۴۴، ۴۵،
 بهاء الدین، رجوع کن به علی بن احمد الجاجی،
 بهاء الدین محمد الاوشی، ۱۸۸-۱۸۹،
 بهاء الدین محمد بن علی بن محمد بن عمر الظهیری، رجوع کن به ظهیر
 الدین محمد بن علی،
 بهاء الدین محمد بن المؤید البغدادی، ۱۴۹-۱۴۳، ۴۲۸، ۴۳۰، ۴۴۹،
 بهاء الملك حسن (برادر عین الملك)، ۶، ۲۸۹-۲۹۰،
 بهرامشاه (غزنوی)، ۹۴، ۲۸۱، ۴۲۶،
 بهرامشاه، بین الدین — ملك سیستان، رجوع کن به بین الدین،
 بهرام گور، ۱۹، ۴۰، ۲۹۲،
 بیان الحق، رجوع کن به محمود بن احمد النیسابوری،

بدیع اتابک الخوئی، منتخب الدین - ، ٧٨-٨٠، (و الصّحیح الجوّینی، رجوع
کن به منتخب الدین)

براهیم، رجوع کن به ابرهیم،

برمک، آل - ، ١١١،

البرهان، ٢٢٨،

برهان الاسلام تاج الدین، رجوع که به عمر بن مسعود [بن] احمد،

برهان، آل - ، ١٦٩، ٢٢٢-٢٢٦، ٢٢٧،

برهان الدین الاردلانی، ٢٤٥-٢٤٦،

برهان الدین عبد العزيز بن مازہ، ٢٢٢،

برهان الدین عبد العزيز بن عمر، ٢٢٢-٢٢٤، رجوع کن به عبد

العزيز بن عمر،

برهان الدین محمد بن احمد بن عبد العزيز بن مازہ، ٢٢٥،

برهان الدین محمد بن عبد العزيز الکوفی، ٢٢٨-٢٢٩، ٢٤٨-٢٤٩،

برهان الدین محمود بن احمد بن عبد العزيز بن مازہ، ٢٢٤،

بزرجهر قسیم بن ابرهیم ابو منصور الفایفی، ٢٢،

البُستی، ابو الفتح - ، ٦٤-٦٥،

ابو بشر الفضل بن محمد الاندجانی، ٢١ (و الصّحیح الجرجانی، ص ٢٩٧)،

ابو البقاء، ٢٢٧،

ابو بکر (الصّدّیق)، ٤٥،

ابو بکر [بن] احمد الجامعی، - ضیاء الدین علاء الملک، ١١١-١١٢،

١٥٩، ١٦١، ٢٥٠، ٢٢٢، ٢٥٢،

ابو بکر الأشعری، (پدر عین الملک)، ٦٢،

ابو بکر بستی، قاضی - ، ٢٤١،

ابو بکر حمید الدین بلخی، رجوع کن به حمید الدین،

امویه، خلفاء - ، ۲۵۴،

اندخودی، رجوع کن بشمس الدین محمود،

انوری، ۲۰۵، ۲۴۳، ۲۴۴،

انوشروان، رجوع کن به نوشیروان،

انوشکین، امیر شیرگیر (صاحب آبه وساه)، ۲۵۸،

اوجایتو (خدا بنده)، سلطان - ، ۲۳۶،

اهوازی، ۱۹۹،

ایاس، ۶۹۸،

ایبک، قطب الدین - (ملك شهید و عمید، سلطان شهید)، ۱۱۲ -

۱۱۳، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۸۸، ۲۰۲، ۲۲۲، ۲۴۰، ۲۴۵، ۲۴۹،

ایزدیار، احمد بن محمد - ، ۱۲۰ - ۱۲۵، رجوع کن به فرید کاف،

ایلك خان، ۲۹۳،

ایلك خانی، ملوک - ، ۲۰۱،

ایناح (مدرسه - در نیشاپور)، ۱۴۹،

الباخرزی، رئیس شهید ابو القاسم علی بن الحسن - ، ۱۰، ۳۴، ۶۸ -

۷۱، ۲۰۷، ۳۴۰،

بارید، ۱۴، ۲۰،

باقل، ۱۶۳، ۲۸۲،

بایزید بسطامی، ۱۷۹،

المجتری، ۹۶،

بدر الدین سید الکتاب، ۱۰۹،

بدر الدین محمود فراهی، ابو نصر - ، رجوع کن به ابو نصر فراهی،

بدر الدین بن نور الدین الهروی، ۲۵۰ - ۲۵۱،

- اسعد نجار سمرقندی، سعد الدین - ، ۲۳۷،
ابن اسفندیار، ۲۹۷،
اسکندر، رجوع کن به سکندر،
اسکندر ثانی، رجوع کن به علاء الدین محمد بن نکش خوارزمشاه،
اسمعیل بن احمد السامانی، ۲۲، ۲۹۱، ۲۹۳،
اسمعیل بن نوح السامانی، ۲۹۳،
اسمعیل بن عبّاد الصّاحب، ۱۱، ۱۷، ۴۴، ۶۳، ۷۵، ۸۵، ۸۹، ۹۲،
۱۶۳، ۲۰۸، ۲۹۱، ۳۰۹،
اسمعیلیّه، مذهب - ، ۲۵۴،
اسفندیار، ۱۹، ۱۳۰، ۲۱۷،
ابو الأشد، ۴۵،
اشعری، ۲، ۶۳،
اعشی، ۷۳،
اغاجی، رجوع کن به ابو الحسن علی، (رجوع کنید ایضاً به ص ۲۹۷)،
افتخار جهان، ۲۳۵،
افتخار الملک، رجوع کن به فرید الدین الجاجری،
افتخار الملک جمال الدین، رجوع کن به محمد بن نصیر،
افراسیاب، آل - ، ۳۰۱،
افلاطون، ۱۷۵، ۱۸۳،
اقلیدس، ۱۷۵،
الب ارسلان سلجوقی، ۶۵،
البتکین، ۳۳۴،
الب غازی، ۱۵۹، ۲۳۱،
الشمس، شمس الدین - ، ۲۸۹،
امامیه، مذهب - ، ۳۳۶،

- احمد، (از امراء خطا)، ۱۹۶، ۳۴۲،
 احمد بن اسمعيل ساماني، ۲۲،
 احمد باوردی، رجوع کن به نجيب الدين ابوردی،
 احمد جلال الدين، سلطان -، ۵۴،
 احمد بن الحسن، رجوع کن به شمس الکفاة ابو القسم،
 احمد بن الحسين المستوفي الکشائي، رجوع کن به حميد الدين،
 احمد خان بن خضر خان، ۲۰۵،
 احمد بن عبد العزيز، ۲۳۴،
 احمد [بن] علی مجلدي جرجاني، رجوع کن به مجلدي،
 احمد غفاري، قاضي - (صاحب جهان آراي)، ۲۰۱،
 احمد بن محمد ايزديار، رجوع کن به فريد کافي،
 احمد بن محمد سجاوندی، رجوع کن به محمد الدين،
 احمد بن مظفر چفاني، امير ابو علی -، ۲۷،
 ابو احمد، محمد بن محمود غزنوی، رجوع کن به محمد و سيف الدولة،
 اختيار الدين علی [بن] روزبه الشيباني، ۶۰-۶۲، ۱۵۵، ۲۰۵،
 الادريسي، ابو سعد - الحافظ، ۲۹۱،
 اديب صابر بن اسمعيل، ۸۰، ۸۳، ۸۶،
 ارسلان خان نصرة الدين شاه، رجوع کن به عثمان بن ابراهيم،
 ارسلان خان عثمان، ايضاً،
 ارسلان بن طغرل سلجوقي، جلال الدولة، ركن الدين، ابو المظفر -،
 ۲۶۹، ۲۴۸، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۶۰،
 ارسلان بن مسعود بن ابراهيم، ۳۰۷،
 ارقم، سناء الدين - الفارسي، ۵۹،
 ازرقی، ۳۱۸،
 ازهری، ابو منصور محمد بن احمد، ۲۱۱، ۲۳۲، ۳۴۶،

در اعداد صفحات که بدانها حواله داده شد هر عددی که قبل از
ص ۲۸۸ است از اصل کتاب است و هر عددی که بعد
از آن است از تعلیقات است

فهرست الرجال

- ادم (ابو البشر)، ۶، ۱۷، ۱۸، ۲۴، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۱۰۷،
آزر (پدر حضرت ابرهیم)، ۶۳، ۷۳، ۸۶، ۹۴، ۱۸۴، ۲۶۹،
آصف، ۴، ۴، ۵، ۱۶۳،
آی، در ترکیب اسماء ترکیه، ۴۰۲،
آی ابه، ۴۰۲، ۳۳۷، ۳۳۹،
ابرهیم (خلیل الله)، ۴۳، ۶۳، ۷۴،
ابرهیم غزنوی، ابوالمظفر، سلطان رضی -، ۷۱، ۷۳، ۷۴، ۲۹۶،
۴۳۰، ۴۰۸،
ابرهیم بن الحسین، سلطان جلال الدین قلع طغاجان، ۴۲، ۴۴، ۹۱،
۱۶۶، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۸۰، ۴۰۰-۴۰۱، ۴۱۸، ۴۱۹،
۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۶، ۴۴۸،
ابلیس، ۷۳، ۲۹۲،
ابه، در ترکیب اسماء ترکیه، ۴۰۲،
اتابک، ۵۹، ۷۸، ۴۵۶، رجوع کن به دکله، بدیع، منتجب الدین، محمد
بن ایلدگر،
اتابک شیرگیر، ۴۵۸،
ابن الاثیر، ۲۸۸، ۴۴۴،
انسز بن محمد خوارزمشاه، علاء الدین یا قطب الدین -، ۴۵-۴۸،
۸۱، ۸۵،

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۱۷۱	۱	ملوک	؟
۱۷۵	۱۷	زَانِ	زَانِ
۱۹۵	۱۴	تَوِر	نَوِر
۲۰۷	۱۰	بقا	؟
«	۱۸	آداب	از آب
۲۱۴	۸	تکحیل	؟
۲۱۴	۱۷	زبان	؟
«	۱۹	کلی	؟
۲۱۹	۱	عِبْرَتِی	عِبْرَتِی
۲۲۰	۱۶	فَاَنْقَلَبْتُ	فَاَنْقَلَبْتُ
۲۶۵	۸	الْمُحْجَدِی	الْمُحْجَدِی
۲۷۱	۱۹	بیانش	بیانش
۲۷۷	۵، ۴	قطعه	قصیده
۲۹۹	۲۵	کردم	کردم
۳۰۰	۱۹	— س ۱۹	ص ۴۱ س ۱۹
۳۰۹	۲۰	حائب	جانب
۳۱۴	۲	رینهار	زینهار
۳۱۸	۴	۳۰۱	۳۰۰
«	۲۵	مرتبه	مرتبه

در ص ۲۸۲، ۲۸۴، ۲۸۶ در عنوان سر صحیفه «افاضل عراق» باید
تبدیل شود به «افاضل غزنین و لوهور»

صحیح	غلط	سطر	صحیفه
(رجوع بحاشیه ذیل ^۱)		۱۵-۱۸	۹۷
بخسید	بخسید	۲۴	«
گوئی	کوهی	۲۴	۹۸
سخنی	سخن	۲۰	۹۹
بگشاد	بکشاد	۱۱	۱۰۱
واو	واو	۲۰	«
زکی	رکن	۵	۱۰۲
امش ؟	انش	۶	۱۰۳
پرگار	پرکار	۷	«
؟	جهان	۴	۱۰۴
رنجور و	رنجور	۷	۱۰۷
من باشد	می باشد	۱۸	۱۰۹
درمنه	درم نه (اول)	«	«
سیستان	سیستان	۲	۱۱۲
فسار	یسیر	۱۴	۱۱۷
جاهی	جائی	۱۴	۱۲۱
گشاده	کشاده	۲۱	۱۲۵
این	این	۱۸	۱۳۰
خرج	چرخ	۱۴	۱۴۱
منور	منور	۱۴	۱۴۴
شام ؟	شاخ	۷	۱۵۷

۱ تصحیح این موضع سهوا در تعلیقات درج نشده است، ترتیب این چهار سطر این
قسم است (۱) از صحیح آخ (۲) چون دید آخ (۳) خسرو ملوک آخ (۴)
مهرست آخ

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۷۸	۲۱	عبرات الکتبه	عَتَبَةُ الْكُتُبَةِ (یا) غُنْيَةُ الْكُتُبَةِ ^۱
«	۲۲	از جمله	جمله
۷۹	۱۱	کشاده	گشاده
۸۰	۸	تکلیفی	تکلفی
«	۹	... مایتوفی	یا تنوّفی
«	«	بیند،	بیند
۸۱	۹	ز بخشش	بخشش
۸۲	۸	نریر	بزریر
۸۷	۱۰	شکر	شکر
«	۲۰	مصفا	مصافی
۸۸	۹	و آن	آن
«	۱۴	و آن	آن
۸۹	۱۶	نجات دانست	؟
۹۰	۵	زنجیر	زنجیر
«	۱۹	رحم	رحم
۹۱	۲۴	الظفیر	الظہیر
۹۲	۱۴	ائمه	؟
۹۴	۲۴	غبر	عبر
۹۶	۱۶	بو تمام	بو تمام
«	۱۷	ذو الرّمه	ذو الرّمه
۹۷	۴	ماهی	ماهی
«	۱۱	نیید	نیید

۱ اسم این کتاب بهر دو وجه بطور تردید در دیباچهٔ مرزبان نامهٔ للسعد الراویقی برده شده است

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۵۹	۱۴	دکله	دکله
۶۱	۱۱	بر شه	به پشت
«	۲۲	بداند	پذیرد
۶۲	۲	آذر	آزر
۶۳	۲	حسین	حسین
«	۹	الحسن	الحسن [المیمدی]
۶۴	۱۴	بکشاد	بگشاد
۶۵	۲	قوت	قوت
۶۶	۸	کشاد	گشاد
۶۸	۴	ظرف	ظرف
«	۷	ابی طیب	ابی الطیب
۶۹	۱	انجاز	الحان
۷۲	۱۲	عطا	عطاء
«	۱۶	[خَطِیب]	لِسَان
۷۴	۵	خط	خط
«	۲۲	[حضرش] قدم	ساحتش ندیم
۷۵	۲۲	بکشاد	بگشاد
۷۶	۱۸	دو نار	دو نار
۷۷	۱	شرف	شرف الدین
«	۸	معین الملک	معین الدین
«	۱۷	اسمید	آمد
«	۲۰	معین الملک	معین الدین
۷۸	۱۳	گنبد	گنبد
«	۲۰	نضیف	نصیف

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۴۵	۷	کفایت	کفایت
«	۱۲	افتاده	افتاد
۴۶	۱	سنجور	سنجور
«	۴	محمد	(زاید است)
۴۷	۱۶	بکشادند	بگشادند
۴۹	۲۲	فرهی	فراهی
«	۲۴	حزب	حرب
۵۰	۲۰	بخدمت یاری	بخدمت یاری
۵۱	۷	المعظم	الملك المعظم
«	۹	نو مراقبش	؟
«	۱۰	مؤلف	مؤلف
«	۲۲	تنك	تنگ
«	«	آورد	آوردند
۵۲	۱	قوت	قوت (فی الموضعین)
۵۴	۱۰	بازی دو	باری وری
«	۲۰	عدو	عدوی
«	۲۲	پس	پس از
۵۵	۲	پیل	پتک
«	۴	صبحان	طیان
«	۱۲	بکشاد	بگشاد
۵۶	۵	خطی	خطی
«	۲۰	یشست	بشست
۵۸	۱۲	نیغ	نیغ
۵۹	۸	بوی	روی

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۴۲	۲۱	تَنَک	تُنُک
۴۴	۱۵	پَسْتَه	پَسْتِه
«	۱۶	کَشَادِه	کَشَادِه
«	۲۱	مِیکائیل	مِیکائیل [بن]
۴۴	۲۲	[و]	[و خواص]
۴۵	۷	خَرَم	خَرَم
«	۲۴	سِینِه	سِینِه
«	«	لُولُو	لُولُو
۴۶	۱	شُرَف	شُرَف
«	«	شُرَف	شُرَف
«	۵	مَزَمَن	مَرْتَب
«	۹	نَاسَاژکار	نَاسَاژگار
«	۱۲	بَنَاتِی	بَنَاتِی
«	۱۴	نَار دَانِهَا	نَاو دَانِهَا
«	۱۴	پَر زَرْد	بَر زَرْد
«	۱۹	و قَوْلِه	قَوْلِه
«	۲۲	خُورْد	۶
۴۸	۱۹	بَارَزُو	بَارَزُو
۴۹	۱	یَارِیْگَر	بَارِیْگَر
۴۰	۱۷	اَرِسلان	اَیل اَرِسلان
۴۱	۱۱	[بَادام]	بَادَا [م]
۴۲	۶	.....ف	و لَطف
۴۴	۱۹	دَامَت	دَام
«	۲۴	فُوت	فُوت

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۲۷	۶	کشاده	گشاده
«	۱۲	..... وافر	و هنری وافر
«	۲۱	عبد الله احمد	عبد الله حمدان
«	۲۴	(رجوع بتعلیقات)	
۲۸	۱-۲	(رجوع بتعلیقات)	
«	۹	جام و	جام
«	۱۰	مطرب خور	مطرف خز
«	۱۲	ایض	اخضر
«	۱۵	تاریکی	پارگی
«	۲۴	سب	شب
۲۹	۱	خود	(زاید است)
«	۶	گوی	گوئی
«	۱۵	زکا	ذکا
۳۰	۶	بیارم	نیارم
۳۱	۲	کشاده	گشاده
«	۴	کشادند	گشادند
«	۵	اند جانی	انجر جانی
«	۶	الأُمُور (۲)	الْأُمُور
«	۷	(رجوع بتعلیقات)	
«	۲۰	کشاده	گشاده
۳۲	۴	بریظ	بریط
«	۱۷، ۶	اقتصاب	اقتضاب
«	۱۰	محنت	محتی
«	۱۴	گفته	گفته

صحیح	غلط	سطر	صحیفه
(زاید است)	در	۵	۲۴
نپردازی	نپرداری	۸	«
نمایش	نمایش	۲۰	«
نافذ	نافذ	۱	۲۴
ابو النصر	ابو منصور	۱۱	«
حور را	حور	۱۲	«
ورقات	و فوات	۲۰	«
گشای	کشای	۴	۲۵
نشستم	نشستم	۵	«
گرای	کرای	۷	«
گشادم	کشادم	۸	«
ابو [احمد] محمد	ابو محمد	۱۰	«
تَرَعْرَع	تَرَعْرَع	۱۵	«
خِدر	خِدر	۱۸	«
ابو نصر	ابو منصور	«	«
؟	فا [مت یسر]	۲۴	«
نُشَارَكُ	نُشَارَكُ	۸	۲۶
سَایَقَا (یا) فَاثِتَا	فَاثِتَا	۹	«
(رجوع بتعلیقات)	پسیان	۱۱	«
دُنْیَا	دُنْیَا	۱۴	«
ضَرَّة	صَرَّة	«	«
دو بیت	بیت	۲۲	«
من بی نو بجان	مرا بیتو جان	۱	۲۷
خاکی و	خاکی و	۲	«

صحیفہ	سطر	غلط	صحیح
۱۸	۸	وَوَجْهٌ	قَوَّجٌ
«	۱۱	نسج	نسج
۱۸	۱۶	عالم	عالم
«	۲۲	بمواسات	بموانات
۱۹	۲	آن	آب
«	۷	ماند	می ماند
«	۱۶	ذکی عظیم	عظیم ذکی
«	۲۲	شد آمد	آمد
۲۰	۱۰	نَظَرْتُ	فَضَضْتُ
«	۱۱	کَلَّهْ	کَلَّهْ
«	«	لَا	لَا
«	«	خای	خام
«	۱۴	گور و	گور
«	۲۴	نسضایج فایلی	نساچ فضایی
۲۱	۲	کشائی	کشائی
«	۲	انباز	؟
«	۱۵	تا	با
«	۲۴	بسیط	بسط
۲۲	۱۸	اسمعیلی و	اسمعیلی و
«	«	احمدی و	احمدی و
«	۱۹	منصور	المتنصر [اسمعیلی]
«	۲۰	آخرین	آخرین
«	«	منصور	منتصر
۲۲	۱	قوله تعالی	(زاید است)

صحیح	غلط	سطر	صحیفه
احمد	احمد	۲۴	۱۲
منصور	منصور	۴	۱۴
قرینی (۹)	قرین	۱۴	«
بِهَالِه	بِهَلِكِه	۱۶	«
اندازی	انداز	۱۹	«
محن	مخبر	۲۰	«
خدمتگارش	خدمت گارش	«	«
خاطر	خواطر	۲	۱۵
تیر	نیر	۳	«
(جزء عنوان است)	از طریق لغت	۱۲	«
شرف	شوق	۲۰	«
اشرف	که اشرف	۲۱	«
شیوه	شیوه	۲۲	«
بر مطلق	در مطلق	۲۲	«
تَفْهَوْنَ	يَفْهَوْنَ	۱	۱۶
تفهون	یفهون	۱	«
فلزات	فلذات	۲	«
بدین	برین	۲۰	«
نامه	نامه	۲۱	«
آن	این	۲	۱۷
آن	این	۳	«
بهوی	بهوا	۴	۱۷
صنعت	صنفت	۱۲	«
خوشاب	خوش آب	۵	۱۸

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۸	۱۱	دل شان	دلشان
«	«	مُعان	مَعان
«	۱۴	لَائی	لَآئی
«	۱۹	شهوہ	شیوہ
«	۲۴	مکارم	[مجمع] مکارم
۱۰	۷	سلام	سَلام
«	۸	الحسین بن علی	علی بن الحسن
«	۹	محبّد	محمود
«	۱۰	نیافتاده است	نیفتاده است
«	۱۴	عالی را	عالی
«	۱۹	فشاد	فساد
۱۱	۳	بیت	رباعی
«	۸	کشاده	گشاده
«	«	(سقطی است ، رجوع بتعلیقات)	
۱۲	۳	زنگئی	زنگئی
«	۴	دُرُسْتِ	دُرُسْتِ
«	۱۴	نا	یا
«	«	بمواسات حبیبی	بموانات حسبی
«	۱۶	کشاد	گشاد
«	۲۱	مَسّ	مَسّ
۱۳	۷	تَزَوُّدِ	تَزَوُّدِ
«	۹	تَزَوُّدِ	تَزَوُّدِ
۱۴	۱۱	نکشاده	نگشاده
«	۲۰	الرَّوْذِکِیّ	الرَّوْذِکِیّ

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۲	۲۵	شَعْر	شَعْرَش
۴	۷	معانی	معالی
«	۹	عقول او	عقول
۵	۲۲	نصیر	بصیر
۶	۷	الحسین	الحسن
«	۹	منصب	مرتبت
«	۱۱	کشید	کشند
«	۱۴	لَکَیْرُ	کَکَیْرُ
«	۱۷	امیناً	آمیناً
«	۲۰	مناکب	مناکب [آب]
«	۲۲	شادروان (۱)	شَاد رَوَان
«	«	شادروان (۲)	شَاد رَوَان
«	۲۲	مستقیم	منقسم
۷	۲	ادیات	سخن
«	۲	کشاده قراح	گشاده و فراخ
«	«	نیز	بهر
«	۹	ضرب	ضرر
«	۱۸	بحور	نحور
«	۲۲	در آن	بر آن
۸	۲	بیش	پیش
«	«	بازرگانان	بازرگانان [لالی شعر]
«	۶	جواز	و جواز
«	۹	دو صنف	دو صنف اند
«	«	اصحاب قلم	(زاید است)

غلط نامه

از عموم مطالعه کنندگان مستدعی است که ابتدا کتاب را تصحیح کنند پس از آن مطالعه فرمایند

صحیفه	سطر	غلط	صحیح
۱	۱۲	میکشاد	میگشاد
«	۱۵	ی کشید	ی کشید
۲	۴	خانون	؟
«	«	بشاد روان	بشادروان
«	۵	سرهنگان	و سرهنگان
«	۶	ومن	من
«	۹	گردند،	گردند
«	۱۲	سوزش	سوش
«	۱۵	نست چنین	نست [جهد کن که] چنین
«	۱۸	درد خند	دزد خند
«	۲۰	مجلس کوره	محبس کوره
۳	۴	میبردند	میدردند
«	»	کشایند	گشایند
«	۵	قوت از ساده	از قوت باده
«	۱۰	آن	آب
«	۱۴	سلطان	سلطان [نشان]

وگرت دوم از جانب سلطان غياث الدين غوري و درين مرتبه
 در اثناء راه در حدود مکران وفات نمود ما بين سنه ۵۹۰ -
 ۶۰۰ (ترجمه حال قاضي منهاج سراج مستخرج از طبقات ناصري
 تأليف ضياء الدين احمد المختص بنير (Or. 1887, ff. 1b, 6b)، -
 س ۲۱ الواشي (۹)

تمت التعليقات

ص ۲۸۱ س ۱۴ بصائر یمنی، تفسیری است فارسی، حَجَّ (۵۵:۲) در تحت اسم «البصائر فی التفسیر» تاریخ تألیف آنرا در سنه ۵۷۷ ی نویسد و آن سهواست ظاهراً چه صاحب ترجمه در سالی که سلطان سنجر بغزنه آمد یعنی در سنه ۵۲۹ از مشایخ کبار محترم بوده است و بعید است که تا سنه ۵۷۷ یعنی ۴۸ سال دیگر در حیات باشد و آنکهی بعد از ۴۸ سال تفسیری کبیر تألیف نماید، - س ۱۴ این کتاب نیز فارسی است و هَف (f. 221b) اسم آنرا رای جهان آرای ی نویسد و حَجَّ (۲۴۲:۲) نام مصنف آنرا محمد بن احمد التیشابوری،

س ۲۸۲ س ۴ سجّاوند از مضافات تومان لُوکِر غزنین است (هَف f. 101a)، - س ۹ انسان عین المعانی، رجوع کنید به حَجَّ (۲۸۴:۴) که اسم مصنف این تفسیر را محمد بن طیفور سجّاوندی نوشته و گوید اصل کتاب موسوم است به عین المعانی فی تفسیر السبع المثانی و انسان عین المعانی مختصر آن است در هر صورت تفسیر عین المعانی در کتابخانه قاهره موجود است (بروکلمن، تاریخ علوم ادبیّه عرب ۴: ۴۰۸)، - س ۱۱ ذخایر ثمار، رجوع کنید به حَجَّ (۲۳۶:۲) که اسم کتاب را ذخائر ثمار ی نویسد و اسم مصنف آنرا مردّدا احمد بن محمد یا محمد بن طیفور المتوفی فی حدود سنه ۵۶۰،

ص ۲۸۴ س ۶ الأمام سراج الدّین محمد بن منهاج الدّین عثمان بن ابراهیم ابن الأمام عبد الخالق الحوزجانی الاصل [اللوهوری المولد] وی پدر قاضی منهاج الدّین ابو عمرو عثمان صاحب تاریخ معروف بطبقات ناصری است [و او را باختصار سراج منهاج گویند چنانکه صاحب طبقات ناصری را منهاج سراج] سراج الدّین محمد مذکور دو مرتبه بسفارت بغداد بتزید خلیفه الناصر لدین الله نامزد گردید يك مرتبه از جانب ملك تاج الدّین حرب از ملوك سیستان

شافعیه ری و در نزد سلطان نکش عظیم مقرب بود و در سنه ۵۹۵
که نکش بغزو ملاحه الموت اشتغال داشت امام صدر الدین
مذکور بر دست ملاحه کشته شد (ثر ۱۲: ۱۰۰).

ص ۲۷۷ س ۴، ۵ قطعه، صحیح قصیده است، دولتشاه در ترجمه ابو
المفاخر رازی نقلاً عن ابی طاهر الخاتونی قطعه بهمین وزن و قافیه
بنام ابوالمفاخری نوید خطاب بسطان محمد سلجوقی (سنه ۴۹۸-
۵۱۱) در وقتی که بری نزول کرده بود و عساکر او در مزارع ری
خرابی میکردند و بیت هشتم و یازدهم ازین قصیده با اندک تصرّفی
از ابوالمفاخر رازی است و اگر سرقت نباشد توارد غربی است،
- س ۱۷ و ژان، یعنی صدر الدین و ژان، - س ۲۰-۲۱ این
بیت با اندک تصرّفی از ابوالمفاخر رازی است (دولتشاه، طبع
پرفسر برون ص ۷۷):

شاه سپاه تو که چو مور اند و چون ملخ
بر گرد دخل و دانه دهقان نشسته است

ص ۲۷۸ س ۱-۲ این بیت تقریباً عین بیت ابوالمفاخر رازی است
(دولتشاه، ایضاً):

باران عدل بار که این خاک سالهاست
تا بر امید و عله باران نشسته است

- س ۲۴ طغان شاه، ابن مؤید آی ابه (سنه ۵۶۹-۵۸۱)،
ص ۲۷۹ س ۶-۱۰ عراقی غزلی مشهور دارد بر همین وزن و قافیه مطلع
آن اینست:

نخستین باده کاند در جام کردند * ز چشم مست ساقی وام کردند
و ظاهراً در جواب همین غزل است و بیت دوم با اندک تصرّفی
در غزل عراقی است:

ب عالم هر کجا رنج و بلا بود * بهم کردند و عشقش نام کردند،

ص ۳۶۹ س ۹ جلال الدوله، این لقب برای ارسلان بن طغرل جائی یافت نشد،

ص ۲۷۲ س ۱۵ دیوانی را که ایتہ (نمره ۹۳۴ از فهرست نسخ فارسی دیوان هند) بظہیر الدین شفرہ نسبت میدہد پس از تتبع معلوم شد کہ اصلاً ازو نیست بلکہ دیوان یکی از شعراء آل مظفر است کہ تخصّص بہ «رکن» میکند و غالب قصاید او در مدح سہ نفر از ملوک آل مظفر است اوّل مبارز الدین محمد بن المظفر بن منصور بن حاجی مؤسس سلسلہ آل مظفر (سنہ ۷۱۸-۷۵۹)، دوّم پسر او جلال الدین ابو الفوارس شاہ شجاع (سنہ ۷۵۹-۷۸۶)، سوّم پسر دیگر او قطب الدین شاہ محمود بن محمد بن المظفر (سنہ ۷۵۹-۷۷۶)، و این شاعر علی الظّاهر باید رکن الدین بن رفیع الدین کرمانی باشد کہ معاصر حمد اللہ مستوفی بودہ است (تاریخ گریہ Add. 22,693, f. 240b)، باری معلوم شد کہ ایتہ فقط بعنوان اوّل کتاب کہ بغلط دیوان ظہیر الدین شفرہ نوشته است نظر کردہ و اصل کتاب را هیچ نتبع نفودہ است،

ص ۲۷۵ س ۵-۸ از قافیہ آوردن «جایش» با افزایش و آسایش معلوم میشود کہ ما قبل ضمیر «ش» مکسور است در فصیح کلام، -
س ۱۱ مقصود ازین کلام متکلف معلوم نشد،

ص ۲۷۶ س ۲۲ بر در ریّ الخ، سلطان نکش خوارزمشاہ سہ مرتبہ بریّ آمد یکی در سنہ ۵۸۸ کہ بدون محاربه سخت ریّ را بگرفت و معاودت نمود، دیگر در سنہ ۵۹۰ کہ طغرل سلجوقی را بظاہر ریّ بکشت و دولت سلجوقیہ را منقرض نمود، دیگر در سنہ ۵۹۵ کہ بقصد قہر میانجی از امراء او کہ هوای استبداد در سر او پیدا شد بود بعراق آمد، معلوم نیست کہ مقصود عوفی کدام یک ازین سہ مرتبہ است، - س ۲۳-۲۴ امام صدر الدین محمد بن الوزان رئیس

اما ضبط حرکات آن ازین دو هیئت نباید بیرون باشد شَفَرَوَه (بضمّین و سکون راء) یا شَنَرَوَه (بفتحین و سکون راء) و از لفظ ادباء ایران هر دو هیئت مسموع شد، اما مقصود ازین کلمه ظاهراً شَفَرَوَه نام یکی از اجناد صاحب ترجمه است^۱ بدلیل اینکه در ص ۲۷۲ نام پسر عمّ او اینطور برده شد است «ظهِیر الدّین عبد الله بن شَفَرَوَه» ولی آیا این چه علّی است و از چه لغتی است معلوم نیست، ریاض الشعراء (Add. 16,729, f. 227a) این کلمه را شَفَرَدَه (با شین معجبه و قاف و راء و دال مهملتین و هاء) خوانند و میگویند وی از شَفَر است و شَفَر دهی است از مضافات اصفهان که او را پَرَوَه گویند و این قول از چندین راه باطل است اولاً تعبیر عوفی از پسر عمّ او بعبد الله بن شَفَرَوَه، ثانیاً مخالفت آن با نسخ صحاح قدیمه و با تلفّظ عموم ادباء ایران، ثالثاً واضح است که هاء دِه هاء معروف است نه هاء مخفیّه پس بایستی در نسبت بآن موضع شَفَر دهی گفته شود، و توّم اضافه نرود چه اضافه اسم شخص بموضع منسوب الیه مانند ابو نصر فاراب و نصیر الدّین طوس و ابو الفرج اصفهان و امثال ذلك غیر معهود است^۲، رابعاً اگر شَفَر خود نام دهی است الحاق لفظ «دِه» بعد از آن لغو است، باری این قول مطلقاً باطل است،

۱ پس شرف الدّین شَفَرَوَه و محمّد شَفَرَوَه و ظهِیر الدّین شَفَرَوَه برسم معمول زبان پارسی از قبیل اضافه باسم جدّ است (ص ۲۹۵)،^۲ م ف جمع بین قولین کرده باین معنی که این کلمه را بوجه صحیح شَفَرَوَه نوشته ولی در تفسیر آن آنچه ریاض الشعراء در باب شَفَر دِه گفته او به شَفَرَوَه راجع کرده و می نویسد که «شَفَرَوَه نام دهی است باصفهان که آنرا پَرَوَه گویند» و این قول براتب فاسدتر از قول ریاض الشعراء است چه ممکن است که شَفَر نام قریب باشد در اصفهان و شَفَرَوَه را ریاض الشعراء سهواً یا عمداً شَفَر دِه خوانده و آنرا منسوب باین قریه فرض نموده باشد ولی از اینکه شَفَر نام دهی است در اصفهان که آنرا پَرَوَه گویند برنی آید که شَفَرَوَه نیز نام دهی است در اصفهان که آنرا پَرَوَه گویند و الله اعلم بالصواب،

مفخر ملك محمد كه ز بن نظرش
ملك را خاك ز و خار همه خرما شد

(f. 129b)

و نیز معلوم میشود در اشعار «شرف» تخلص می نموده، در مقطع غزلی گوید:

بشتاب که محنت فراقست * در خون شرف شتاب دارد^۱
در آنشکه و ریاض الشعرا و مَف مذکور است که اتابك شیرگیر
شرف الدین شفرو را بلقب ملك الشعراء مفتخر ساخت و معلوم
نشد اتابك شیرگیر کیست و چنین کسی که بتواند معاصر شرف
الدین شفرو باشد در تاریخ معروف نیست بلی امیر شیرگیر
انوشنکین صاحب آبه و ساوه از امراء سلجوقیه بوده است ولی او
در سنه ۵۲۵ مقتول شد و از زمان او تا عصر شرف الدین شفرو
تفاوت بسیار است،

اما لفظ شفرو که در اصح نسخ تذکره تنی الدین کاشانی^۲ و در
چندین موضع از المعجم فی معایر اشعار العجم لشمس قیس (Or. 2814)
که نسخه قدیم بسیار مصحح مضبوطی است و در تاریخ گریده
(Add. 22,693, f. 241a) که آن نیز نسخه قدیم مصححی است شفرو
(با شین و فاء و راء مهمله و واو و هاء) نوشته شده است ولی
نه ضبط حرکات این کلمه بطور یقین معلوم است نه مقصود از آن،

۱ این يك كلمه را هم اگرچه رباعي ترجمه حال شرف الدین ندارد میگوئیم، در یکی
از قصاید او کلمه «تَنَن» مخفف تومان بهیمن معنی معمول حالیه یعنی مقدار
معینی از پول (اگرچه مقدار آن معلوم نیست چه بوده) استعمال شده است، در
خطاب ممدوح گوید:

يك قصيد دهي صد تَنَن اگر بودت * هزار گنج دهي تا بصد تَنَن چه رسد
و بر فرض صحت نسبت این استعمال خالی از غرابت نیست،

۲ فهرست اسپرنگر ص ۱۷ نمره ۴۵،

و چون غالب قصاید شرف الدین شفروہ در مدح اوست و در
مدح ارسلان و طغرل یکی دو قصیدہ بیش ندارد معلوم میشود کہ
از مخصوصان او بوده نہ از مداحان ارسلان و طغرل چنانکہ
بعضی از تذکرہا نوشتہ اند و چون تمام امور سلطنت در کفّ اقتدار
پہلوان محمد بوده و ارسلان و طغرل جزاسی نداشته اند شعراء
نیز مدح پادشاہ حقیقی را می نموده اند و بیادشاہ صوری نمی
پرداختہ اند یا آنکہ جرأت نداشته اند کہ او را باوصاف سلطنت
و جهانگیری و شجاعت و حزم و استبداد کہ تمام منافی میل
پادشاہان حقیقی بوده است توصیف نمایند، باری دو سہ بیت در
مدح شمس الدین محمد (پہلوان) در اینجا ثبت شد :

بس کہ در خاک گھر ریخت هوا پنداری

دست خورشید فلک مرتبہ شمس الدین است

عنصر جود محمد کہ چو گوہر در نیخ

ہزار اندر گھر نامورش تعیین است

ایضاً (f. 113a)

زین پس آزار دل زار من ایدوست مجوی

چون تولّا بجناب ملک ایران کرد

شمس دین آن ملک عالم عادل کہ خدای

خاک و زر در نظر ہمت او یکسان کرد .....

نام و آئین محمد بتو بخشید خدای

پس مرا در شرف مدح تو چون حسان کرد

ایضاً (f. 122a-b)

شمس دین و دول آن فخر سلاطین جهان

کہ سلاطین جهانرا در او مأوی شد

۸- جمال الدین بن صدر الدین مذکور (لباب ۱: ۲۶۶-۲۶۷)

۲۶۸، هف f. 263b که سهواً جلال الدین نوشته است)،

ص ۲۶۸ س ۲۲ شرف الدین محمد^۱ (یا عبد المؤمن^۲ یا فضل الله^۳)

شُفُوه اصفهانی از شعراء بزرگ قرن ششم هجری و وفاتش در حدود سنه ۶۰۰ بوده است، از تتبع دیوان او اطلاعاتی معتد بها بدست

نیامد چه هم مختصر است و هم بامور شخصی خود کمتر اشاره میکند ولی فی الجمله معلوم میشود که مدح سه نفر از ملوک عصر خود را

نموده است، اول ابو المظفر رکن الدین ارسلان بن طغرل بن محمد بن ملکشاه سلجوقی (سنه ۵۵۵-۵۷۱) و فقط یک قصیده در

مدح وی در دیوان او (نسخه بـ Or, 2846, III) یافت شد که عوفی غالب ابیات آنرا ذکر میکند مگر بیت تخلص بمدح را:

دلاور غمزه مردم شکارش * بعینه تیغ سلطان ی نماید
خداوند ارسلانشه آنکه دستش * برادی ابر نیشان ی نماید

دوم رکن الدین طغرل بن ارسلان مذکور آخرین سلجوقیه عراقی (سنه ۵۷۱-۵۹۰) و در مدح او نیز فقط یک قصیده در دیوان

او یافت شد که دو بیت آن این است:

پیش سلطانند در فرمانبری * آدنی و وحش و هم دیو و پری
طغرل آن کرهفت سلطان دارد او * ناج و تخت و افسر و انگشتی

سوم کسی است که او را باین القاب غالباً نام ی برد «خفر سلاطین جهان ملک ایران شمس الدین محمد» و این شخص هیچ کس دیگر

نمیتواند باشد جز اتابک جهان پهلوان شمس الدین محمد بن اتابک ابلدگر که از سنه ۵۶۸-۵۸۲ سلطنت نمود یعنی معنی سلطنت با

او بود و اسم آن با ارسلان بن طغرل و طغرل بن ارسلان

۱ لباب ۱: ۲۶۸، هف f. 264a، ۲ فهرست اسپرنگر (Sprenger) ص ۱۷

نمره ۲۵ نقلاً عن تقي الدين الکاظمی، ۳ آتشکده آذر طبع بمبئی ص ۱۸۳،

۴- صدر الدین محمد بن عبد اللطیف [بن محمد بن ثابت] انجندی که در سنه ۵۴۳ اصفهان را تسلیم محمد و ملکشاه پسران محمود بن محمد بن ملکشاه سلجوقی نمود لهذا سلطان مسعود بن محمد برو خشمناک گشته ناچار او و برادرش جمال الدین آتی الذکر از اصفهان بیرون رفته بخدمت جمال الدین جواد^۱ وزیر موصل و کریم معروف پناه بردند (تاریخ السلجوقیه لعاد الدین الکاتب ص ۲۱۹-۲۲۱)،

۵- جمال الدین محمود بن عبد اللطیف [بن محمد بن ثابت] انجندی که با برادرش صدر الدین محمد مذکور بخدمت جمال الدین جواد پیوستند، پس از مدتی سلطان مسعود از ایشان راضی شد خلعت و تشریف برای ایشان فرستاد و ایشان باصفهان مراجعت کردند عماد الدین کاتب میگوید در سنه ۵۴۳ در بغداد او را دیدم و با هم بطرف اصفهان مراجعت نمودیم (تاریخ السلجوقیه ایضاً)،

۶- صدر الدین محمود بن عبد اللطیف بن محمد بن ثابت انجندی که مدتی در بغداد ناظر مدرسه نظامیه بود و بعد از آن بریاست شافعیه در اصفهان منصوب گردید و در سنه ۵۹۲ سنقر طویل شهنه اصفهان بسبب عداوتی که بین ایشان بود او را بکشت،

۷- صدر الدین عبد اللطیف بن محمد بن عبد اللطیف [بن محمد بن ثابت] انجندی المتوفی سنه ۵۸۰ از اعظم رؤساء اصفهان و از فضلاء و ادباء معروف او را بعربی و پارسی اشعار خوب است، ظهیر الدین فاریابی را در حق او هجوی است که در تذکره دولتشاه مذکور است (لباب ۱: ۲۶۵-۲۶۶، ثر ۱۱: ۲۱۰،

۲۴۶، دولتشاه ص ۱۱۲-۱۱۳، هف ۲۳۶/۱).

^۱ جمال الدین ابو جعفر محمد بن علی الاصفهانی المعروف بالمجواد المتوفی سنه ۵۵۹ از مشاهیر اجواد عالم و ثالث حاتم طائی و معن بن زائد و ممدوح شعراء عرب و عجم است و خاقانی را در مدح او قصیده ایست شعراء (خزل ۲: ۹۵-۹۷)،

باشد، - س ۱۰ چو مار(۹)، و فی الأصل چنار(۹)، -
 س ۱۱-۱۲ این بیت صفت سوسن است نه سرو و شاید سقطی
 در بین باشد،

ص ۲۶۵ س ۸، رجوع کنید بحاشیه بعد،

ص ۲۶۶ س ۲۴ خاندان خجندیان، خاندان خجندیان در اصفهان رؤساء
 شافعیه بودند و غالباً ما بین ایشان و حنفیه نزاع دست میداد
 و بقتل و غارت میرسید و هر دفعه یکی از محلات اصفهان خراب
 و زیر و زبر میشد، علاوه بر ریاست دینی غالب اوقات ریاست
 بلدی نیز در تصرف ایشان بود و ایشانرا با ملوک سلجوقیه وقایعی
 است که در کتب تاریخ ثبت است، این طایفه اصلاً از شهر
 خُجَند از بلاد ما وراء النهر میباشند و نسب ایشان بهلب بن ابی
 صفرة از امراء معروف امویّه می پیوندد (ثر. ۱۰: ۲۵۲) و اسای
 چند تن ازین خاندان از کتب متفرقه التقاط شد:

۱- الامام ابو بکر محمد بن ثابت الخجندیّ اولین کسی که
 ازین طایفه مشهور شد است وی در مرو اقامت داشت و نظام
 الملك بمجلس وعظ او میرفت سخن وی اورا خوش آمد اورا
 باصفهان آورد و تدریس مدرسه که در اصفهان بنا نموده بود باو
 تفویض نمود و ابو بکر مذکور را در اصفهان جاه و مکتبی عظیم
 دست داد و نظام الملك همواره بزیارت او رفتی (ثر. ۱۰: ۲۵۲)،

۲- ابو المظفر [بن محمد بن ثابت] الخجندیّ که در سنه ۴۹۶
 در ری در حین وعظ بر دست مردی علوی کشته شد (ثر، ایضاً،
 تاریخ گریه Add. 22,693. f. 235a)،

۳- عبد اللطیف بن [محمد بن ثابت] الخجندیّ که صاحب
 ریاستی عظیم بود در اصفهان و در سنه ۵۲۳ بدست اسماعیلیّه
 کشته شد (ثر. ۱۰: ۴۶۴)،

هایون و فرخنده بر اهل گیتی
 مبارک رخ شاه فرخ نهاد است
 شه نیروزی و در عهد ملکت
 نخست هنوز اول بامداد است
 ازین حرب کاندر قهستان نمودی
 جهانی پر از عدل و انصاف و داد است
 چنان کر تو شاد است حرب محمد
 روان محمد ازین حرب شاد است
 همان در جهان تا جهانرا طراوت
 ز آب و ز نار و ز خاک و ز باد است
 نماند فراموش بر باد خسرو
 نیاز فراهی اگر هیچ یاد است

و نباید صاحب ترجمه را به ابو نصر بدر الدین محمود (یا مسعود) ابن ابی بکر بن الحسین بن جعفر الفراهی (حج ۴۶۶: ۶) صاحب نصاب الصبیان که معاصر یکدیگر^۲ و از اهل یک شهر بوده اند اشتباه نمود چنانکه جها (f. 79b) نموده و این قطعه را بصاحب نصاب نسبت داده چه از ملاحظه لقب و اسم و نسب هر دو جای اشتباه نمی ماند، - س ۱۴ اگرچه از فهرست اما الخ، ربط بین شرط و جزا معلوم نشد،

ص ۲۶۳ س ۱۴ ملک بلور، ظاهراً از ملوک الطوائف ما وراء النهر است در تحت سلطنت قرا خطا،

ص ۲۶۴ س ۹ سه صفت، شاید آزادگی و راستی و همیشه سبزی مراد

۱ این بیت را مصنف در ص ۴۹ ذکر کرده و در آنجا بجای حرب سهواً «حزب» نوشته شده،
 ۲ زیرا که ابو نصر فراهی صاحب نصاب در سنه ۶۱۲ جامع صغیر شیبانی را بنظم در آورده است (حج ۵۵۹: ۲) و صاحب ترجمه نیز بعد از سنه ۶۱۲ در حیات بوده است،

ص ۲۴۹ س ۵ آن فلك زهد، متكلم درین موقع خود شیخ زکی است و
تعبیر از خود باین لفظ غریب است،

ص ۲۵۰ س ۱۴ مقصود از مصراع ثانی معلوم نشد، و در بآ «وین
طرفه که صاحبیست آن برد هم» (۹)، - س ۱۶ چو اسکندر آن را
معین و وزیر، علاء الملک جامعی از وزراء سلطان محمد
خوارزمشاه ملقب باسکندر ثانی بوده است (ص ۱۱۱-۱۱۲)، -
س ۱۷-۱۸ معنی این دو بیت معلوم نشد،

ص ۲۵۲ س ۲ ازین تمجید معلوم میشود که یکی از علامات فضل
آن بوده است که کلام شخص چندان معقد باشد که عطارد از
ادراک آن عاجز آید!، - س ۱۱ بعد، رکیک تر ازین قصیده هم
خود اوست معلوم است کسی که بر خود التزام کند که در يك
قصیده ۷۱ بیتی در هر مصراع کلمه «چشم و روی» را تکرار کند
یعنی ۱۴۲ مرتبه این دو کلمه را بلا فاصله استعمال کند تا چه
درجه سماجت و استیشاع بار خواهد آورد چنانکه می بینید،

ص ۲۵۴ س ۷ من روی بر زمین و دو چشم اندر آسمان، تصور این
هیئت مشکل است!

ص ۲۵۶ س ۶ جمع حور بر حوران رکیک است چه حور خود جمع است،
ص ۲۵۷ س ۷-۱۰ این دو بیت معنی مناسبی ندارد،

ص ۲۵۹ س ۲-۴ این رباعی باید لغز باشد بنام چیزی (۹) - س ۱۴
این شاعر در طب (Add. 26,189, f. 118a) باسم ملك الکلام امام
شرف الدین احمد فراهی مذکور است و او را در تمهیت ملك
غازی بین الدین بهرامشاه بن تاج الدین حرب از ملوک سیستان
(۶۱۲-۶۱۸) بغزو ملاحده قهستان قطعه ایست پس معلوم
میشود که صاحب ترجمه بعد از سنه ۶۱۲ در حیات بوده است،
قطعه این است

الدین خبوی آن مقدار زر گرفتند که چون پشته ما بین او و سردار مغول حایل شد بعد ازان او را با پسرش تاج الدین یکشتمند (سیره جلال الدین منکبرنی ص ۴۸-۵۲)،

ص ۲۴۰ س ۲ عماد الدین زنگی (?)

ص ۲۴۱ س ۸ اصل مثل بَدَاكَ اَوْ كُنَّا وَ فُوكَ نَفَّحَ است و كَلِمَةً حَيْثُ اَز خود شاعر است برای استقامت وزن،

ص ۲۴۲ بَرَّخ، لغتی است در بَرَّق و از کتب لغت فوت شده است،
— س ۲۴ خرقة کردن کنایه از دریدن جامه است مانند قبا کردن،

ص ۲۴۳ س ۱۵ در جواب شعر اَح رجوع کنید به ص ۲۴۹

ص ۲۴۵ س ۴ ایهام است ما بین سپیدی یعنی سپید چشمی کنایه از بی شری و سپیدی یعنی سپیدی موی کنایه از پیری و همچنین ایهام است ما بین بَرْنائی یعنی جوانی و بَرْنائی یعنی بر نیائی، — س ۱۴ بسعرا لائی، لالا گیاهی است کم قیمت که در طب بکار برند و فی الأصل «چو شعر لائی» و آن بهتراست یعنی مانند شعری که زنان برای سرگرمی و خوابانیدن اطفال میخوانند و معلوم است که آن چگونه شعری است، س ۱۷ ااردلانی، معلوم نیست منسوب بچیت اردلان گن یکی از شهرهای شاش است در ماوراء نهر سیحون از اقلیم فرغانه (اصطخری ص ۲۳۹، ۲۴۵، ابن حوقل ص ۲۸۵، ۴۰۴) ولی این فصل در ذکر علماء نیشابور است،

ص ۲۴۸ س ۱۷ جاندار یعنی سلاحدار است، — س ۱۷-۱۸ یکی ازین دو قافیه و ظاهراً قافیه اول باید غلط باشد چه تکرار قافیه باین نزدیکی جایز نیست، — س ۲۳ صفوة الزَّهَّاد و قدوة العباد شیخ الاسلام زکی الدین بن احمد اللّوهوری (۱: ۴۴، ۹۳، ۱۰۳، درین موضع اخیر سهواً بجای زکی «رکن» نوشته شده)،

بغداد معروف و الله اعلم بحقیقة الحال، وفات اورا باختلاف در سنه ۶۰۶ و ۶۰۷ و ۶۱۲ و ۶۱۶ نوشته اند و اخیر اضعف الأقوال (رجوع کید بتاریخ گریک ص ۴۹۲ و Add. 22,693, f. 230a، نفحات الأنس جای ص ۴۸۷-۴۹۲، هف f. 404a-b سفینه الأولیاء محمد دارا شکوه Or. 224, f. 98a، ریاض العارفین Or. 3563, f. 49b)،

ص ۲۴۳ س ۳ این قصیده در مدح امام فخر رازی نیست بلکه در مدح امام شهاب الدین خبونی از مشاهیر علماء خوارزم است چنانکه از خود قصیده معلوم میشود (برای ترجمه حال او رجوع کید بآخر همین صفحه)،

ص ۲۴۴ س ۴ مراد کلمه «شهاب» است چه لقب ممدوح شهاب الدین است و چون شهاب قاتل شیاطین است دشمنان وی را تشبیه بشیاطین نموده،

ص ۲۴۵ س ۱۹ الزابی، بآ، و فی الأصل الذابی، و احتمال قوی میرود که زابه لغتی باشد در زاوه که از رسانیق نیشابور است و این فصل نیز در ذکر علماء نیشابور است،

ص ۲۴۸ س ۲۴ مقصود از مصراع ثانی معلوم نشد، بآ ندارد هر عبارت یا شعری که قدری غموض داشته فوراً بی انداخته و جان خود را خلاص میکرده است،

ص ۲۴۹ س ۸ شهاب الدین ابو سعد بن عمر الخبونی از اعظم فقهاء شافعیه و تدریس پنج مدرسه در خوارزم بدو مفوض بود و اورا در نزد سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه تقری عظیم بود و در جلال امور سلطان با وی مشورت نمودی و ملوک اطراف بر در او صف کشیدندی در اوایل خروج مغول وی از خوارزم مهاجرت نموده با اموال و نفایس و کتب خود بنساز بلاد خراسان آمد و در سنه ۶۱۸ که عساکر مغول نسارا فتح نمودند ابتدا از شهاب

بقصاص برهان الدین بر موجب فتاوی ائمه منگلی بک را بامام فخر الدین عبد العزیز کوفی داد تا بقصاص پسر اورا بکشت « (جه II. 92a-93a بتصرف یسیر) ، - س ۹-۱۰ «سلطان قطب الدین ایلیک را در اول خال که از ترکستان بیاوردند بشهر نیشابور افتاد قاضی القضاة فخر الدین عبد العزیز کوفی که از اولاد امام اعظم ابو حنیفه کوفی رضه بود و حاکم مالک نیشابور و مضافات آن اورا بخیرید و تربیت کرد» الخ (طب ص ۱۲۸ بتصرف یسیر)،

ص ۲۲۹ س ۴، صحیح اسقاط «یحیی بن» است کما فی باب آ و هف و هو امام الأئمة محیی الدین محمد بن یحیی النیسابوری از اجله ففها و کبار علماء اسلام، در فتنه غز بواسطه اینکه فتوی بر وجوب محاربه ایشان داده بود وقتی که غزان بر نیشابور استیلا یافتند دهان اورا با خاک بیاگدند تا هلاک گردید (سنه ۵۵۰) و شعراء عرب و عجم را در باره او مرثی علی است و مرثی خاقانی مشهور است (تاریخ السلجوقیه لابی بکر الراوندی المسمی براحه الصدور تلخیص و ترجمه پرفسر برون J.R.A.S., 1902, p. 854, ثر ۱۱: ۱۱۷، ۱۲۰، ۱۲۴، خل ۲: ۵۹۰ که قتل اورا در سنه ۵۴۸ می نویسد و ظاهراً سهواست، جامع f. 249b، تاریخ گریده ص ۲۶۸، مجالس المؤمنین قاضی نور الله ششتری f. 324b, Add. 23,541, هف f 223b)،

ص ۲۲۰ س ۹ شیخ مجد الدین بغدادی از مشاهیر عرفاء و از اجله اصحاب شیخ نجم الدین کبری و ترجمه حال او در غالب تذکراهی اولیا مسطور است و هموست که شیخ عطار در مقدمه تذکره الاولیاء میگوید یکروز پیش امام مجد الدین خوارزمی در آمدم اورا دیدم که میکریست الخ حمد الله مستوفی در تاریخ گریه گوید که او برادر بهاء الدین بغدادی کاتب سلطان نکش خوارزمشاه (ص ۱۴۹-۱۴۲) میباشد و هر دو از بغدادک خوارزم اند نه از

از میان برود یا رفته باشد، م ف (۱: ۲۲۱-۲۲۲) و هف
(ff. 224b-227a) منتخبانی از دیوان او میدهند و از آن بالصراحة
معلوم میشود که از ملّاخان ملوک خانیه سمرقند قلع طمغاجان ابراهیم
بن الحسین و پسرش نصره الدّین قلع ارسلان خان عثمان مقتول
در سنه ۶۰۹ بوده است و هف نیز تصریح باین امر میکند، م ف
ارسلان خان را بارسلان بن طغرل سلجوقی اشتباه کرده،

ص ۲۲۰ س ۱۱ برهان اسلام، رجوع کنید به ص ۲۲۵ عدد ۱۲،

ص ۲۲۲ س ۶ (۹) - س ۱۲-۱۴ (۹)

ص ۲۲۴ س ۴ گِرد نامه، بکسر اوّل دعائی است که بر اطراف کاغذ
پاره نویسند و نام غلام و کنیزکی که گریخته باشد در میان آن
مرقوم دارند و در خاک دفن کنند البتّه آن گریخته بجائی نتواند
رفت، یعنی نقش سکه هر دینار تعویذی است برای گرد آوردن
اهل هنر یعنی ممدوح بافسون دینار و درهم ایشان را از هر فجّی
عمیق بدور خود گرد میآورد، - س ۱۵ یاء گوئی در وزن زیاد
است پس باید آنرا مختلسا تلفّظ نمود و در تقطیع کلیّه ساقط
ساخت، - س ۲۳ نکند، بسکون کاف استعمال غربی است،

ص ۲۲۸ س ۷ «امام برهان الدّین ابو سعید [محمد بن] الامام فخر الدّین
عبد العزیز الکوفی در خدمت سلطان نکش خوارزمشاه بود و او
از علماء کبار و از فحول ائمه روزگار بود و نزدیک سلاطین
وقت عظیم موقّر و قضاء و شیخ الاسلای [نیشابور] بدو منوّض
بود و بعد از مصاححه سلطان نکش با منگلی بك (رجوع کنید به ص
۲۲۹-۲۳۰) و مراجعت نکش از حصار شادیاخ امام برهان الدّین
مذکور بشادیاخ آمد منگلی بك او را بگرفت و بکشت (سنه ۵۸۲)
سلطان نکش در ۴ محرم سنه ۵۸۲ باز بظاهر شادیاخ نزول کرد
و محاربت سخت آغاز نهاد و در ۷ ربیع الأوّل در شهر رفت و

ص ۲۱۲ س ۲ نار دَقْ، دَقْ نوعی از پارچه قیمتی است، - س ۶
 سندهادرا الخ، سهواست ظاهراً، رجوع کنید به ص ۲۱۸-۲۱۹،
 ۱۸ فخر الدین، بر فرض صحت نسخه مصنف سهو واضح کرده است که
 این قصیده را در مدح فخر الدین وزیر میداند چه تخلص آن صریح
 است بمدح حمید الدین جوهری مستوفی که ترجمه اش در ج ۲ ص
 ۲۰۸-۲۰۹ مذکور است و منشأ سهو گویا لفظ «فخر زمانه» است
 درین قصیده،

ص ۲۱۵ س ۱۱ ببعد، این قصیده و قصیده بعدرا هَف (i. 161a-b) بنام
 شمس الدین دقایقی مقدم الذکر می نویسد،

ص ۲۱۶ س ۱۲ طلایه، بمعنی مقدمه الحیش مخوف طلایع جمع طلایعه است
 و تحریف غریبی است،

ص ۲۱۷ س ۵ سپید کار، ظاهراً بمعنی بی حیا و بی شرم و شوخ چشم
 است چنانکه باین معنی چشم سپید و سپید چشم نیز گویند،
 شاهی دیگر:

ترا ز دهر سیه کاسه کار برناید * تو با سپیدی این روزگار برنایی
 (ص ۲۴۵: ۲)

ص ۲۱۸ س ۱۰ الزر خالی (۹) - س ۲۲ بلوئی غلط است (از شاعر نه
 از ناسخ) زیرا که بلوی مقصور است و مدّ مقصور مقصور بر سماع
 است و قیاسی نیست،

ص ۲۱۹ س ۱۰ مولائی، همان غلط، - س ۱۴ مکم پنبه، پنبه کردن
 بمعنی گریزانیدن و پراکنده ساختن است، - س ۲۳ اشعار رضی
 الدین نیشابوری در نهایت عذوبت و سلاست است و او را باید
 در طبقه اول از قصیده سرایان شمرد، مَف (۱: ۲۴۱) گویند
 دیوانش قریب به ۴۰۰ بیت بنظر رسید افسوس که در هیچ یک
 از فهارس کتابخانه های معروف اروپا یافت نشد خوف آن است که

دیگر بهمین وزن و قافیه در مدح همین سلطان در ج ۲ ص ۲۴۱ -

۲۴۴ مندرج است،

ص ۲۰۲ س ۱۶ ایك السلطان، ایك را از آنجهت سلطانی گویند که از غلامان خاصه سلطان معز الدین (شهاب الدین) غوری بوده است و لهذا اورا ایك معزی نیز گویند،

ص ۲۰۵ س ۲۰ نظام الملك، صدر الدین محمد بن محمد وزیر سمرقند که در ج ۲ ص ۲۰۷ ذکرى ازو شده است و شمس طبسی را در مدح او قصاید است و چون ورود مصنف بسمرقند در سنه ۵۹۷ در سلطنت قلیچ طمغاچخان ابراهیم بوده است (ص ۴۴) واضح است که نظام الملك وزیر قلیچ طمغاچخان بوده است (در فهرست ج ۲ بنظام الملك طوسی اشتباه شده است)،

ص ۲۰۶ س ۲ شمس الدین طبسی، رجوع کنید به ج ۲ ص ۲۰۷ - ۲۱۱،
- س ۴ شمس الدین عیید (؟)، شمس الدین خاله، رجوع کنید به ج ۲ ص ۲۸۲ - ۲۸۳، - س ۱۱ گر، جرب، - س ۱۴ سبلت کردن، شاید بمعنی رنجانیدن و جفا کردن باشد در کتب لغت یافت نمیشود،

ص ۲۱۰ س ۱۱ دق، گدائی و دریوزه (برهان)،

ص ۲۱۱ س ۱ تهذیب ازهری، تهذیب اللغة از مشاهیر کتب لغت للأمام ابی منصور محمد بن احمد بن طلحة الأزهری اللغوی الهروی المتوفی سنة ۲۷۰ (خل ۱: ۶۲۵، ح ۲: ۴۷۹)، - س ۷ عبد العزیز، رجوع کنید به ص ۲۲۳ عدد ۴، - س ۸ از اینجا آخ، علت این سؤال آنست که ترتیب تهذیب ازهری بر حروف معجم نیست بلکه بر مخارج حروف است از حلقی تا شفوی و از ع شروع کرده به ی ختم می نماید (ح ۲: ۴۷۹، دیباچه قاموس لکن ص ۱۲)،
- س ۱۷ فضلیات، رجوع کنید به ص ۴۴۴،

بتامها متعلق بفتنه غز است که در سنه ۵۴۸ شروع شد و قاضی حمید الدین اینجا از زبان کوشکی باز هجو امراء سجری را می نماید و از مصراع اول فی الجمله استنباط میشود که حمیدی این قطعه را بعد از وفات کوشکی گفته است پس ممکن نیست اشاره بخروج خطا و انهزام سخر از گور خان باشد که در سنه ۵۴۶ یعنی ۱۲ سال قبل از فتنه غز واقع شد و صحیح آنست که قطعه حمیدی نیز در باب فتنه غز است چه آن مدتی مدید طول کشید و خراسان در آن واقعه خراب شد و انگهی قطعه حمیدی خود صریح است در اشاره بفتنه غز اولاً تصریح باسم غز در آن شده است ثانیاً «ز پیش کافر کفران نعمت آورده» فقط صفت غز میتواند بود که ابتدا رعیت سلطان بودند بعد برو شوریدند نه خطا که هیچ وقت نعمت خوار سخر نبودند تا کفران نعمت نمایند؛ - س ۱۲ حکیم کوشکی، از شعراء عهد سخر بوده است و مخصوصاً معروف است بواسطه قطعات هجوی که در باره امراء سخر و فرار ایشان از پیش لشکر غز گفته است، دو قطعه از آنها در همین کتاب مذکور است (ج ۲: ۱۷۴) و در یکی از آنها میگوید «ماند در بلخ من اسیر غزان»، دو قطعه دیگر در هف (f. 251)، يك قطعه دیگر در م ف (۲: ۴۸۸)، - س ۱۶ سپاه سیاه پوش، معلوم میشود شعار غز لباس سیاه بوده است،

ص ۲۰۱ س ۶ آنچه، بر حسب ترکیب نحوی این کلمه چه باشد؟

ص ۲۰۲ س ۶ مفریان، از اینجا فی الجمله معلوم میشود که مفریان کسانی اند که در پیش منبر و اعظ نشسته گاه گاه خوانندگی نمایند و مجلس را گرم کنند چنانکه هنوز در ایران معمول است، و نیز مفری کسی را گویند که پیشاپیش جنازه خوانندگی کند (قاموس دزی)، - س ۹ سلطان سکندر، علاء الدین محمد خوارزمشاه، قصیده

ص ۱۹۹ س ۲ فضلیات، چنانکه از مورد استعمال آن معلوم میشود بمعنی علوم ادبیه است که اطلاع بر آنها برای فقیه موجب فضل است و جهل بدانها نیز مضرّ نیست در مقابل «شرعیات» از قبیل فقه و اصول و حدیث که در نظر فقیه مقصود بالأصاله است، دو شاهد دیگر برای این کلمه درین کتاب یافت میشود، در ص ۲۱۱ گوید «و پیش از آن در بخارا اشتغال محصلان در شرعیات بود و بفضلیات کس التفات نکردی» و در ص ۲۱۸ گوید «در فضلیات از استفادات بمقام افادت رسیده و در فقه و نظر گوی از اقران ربوده»، - س ۶ مقامات، قدیمترین کلامی که نام مقامات حمیدی در آن برده شده است چهار مقاله نظامی عروضی است (ترجمه پرفسر برون ص ۲۵) که در حدود سنه ۵۵۰ یعنی تقریباً در همان سال تألیف مقامات تألیف شده است، بعد از آن در دیباچه مرزبان نامه للسعد الوراوینی که ما بین سنه ۶۰۷-۶۱۲ تألیف شده است^۱ نام مقامات حمیدی را با تجید بسیار میبرد، بعد از آن همین کتاب یعنی لباب الالباب (سنه ۶۱۷)، بعد از آن ابن الاثیر (۱۱: ۲۰۷) در حوادث سنه ۵۵۹ بعد از ذکر وفات او گوید «وله مقامات بالفارسیه علی نمط مقامات الحریری بالعربیّه»، و انوری را در مدح مقامات حمیدی ابیات ثابته مشهور است، - س ۷ ببعد، نام هیچ کدام ازین مصنفات جز مقامات در حنج برده نشده است، - س ۸-۹ قدح المغنی فی مدح المغنی (؟)، - س ۱۶-۱۷ رضی الدین الخ، معلوم نشد کیست، ص ۲۰۰ س ۱-۲ (؟) - س ۱۱ از خطائیان، ظاهراً مصنف و متابعت او سایر تذکره نویسان را در اینجا سهوی بزرگ افتاده است زیرا که این مسأله مسلم است که اهاجی حکیم کوشکی در حق امراء سنجر

^۱ ربو، ذیل فهرست نسخ فارسیه بم ص ۲۴۹

آن را مَفّ (۱: ۱۹۸) نقل میکند و انوری را در حقّ او مدایح بسیار است و او نیز در حقّ انوری احسان و او را نگاهداری می نموده است و حکایت خطاه حکم انوری در نجوم و قصد اهالی بلخ در باره وی و نجات دادن قاضی حمید الدّین او را از آن ورطه مشهور است، از جمله مدایح انوری در باب او این قطعه مشهور است

بحمد و ثنا چون کم رای نظمی * نه دشوار گویم نه آسان فرستم
و لیکن بعالی جناب حمیدی * اگر وحی باشد هراسان فرستم
ز فضل و هنر چیست کان نیست او را * بگو تا مرا گر بود آن فرستم
هی شرم دارم که پای ملخ را * سوسه بارگاه سلیمان فرستم
هی ترسم از ریشخند ریاحین * که خار مغیلان به بستان فرستم
سخن هست فرزند جانم ولیکن * خلف می نباید مگر جان فرستم
نه شعرت سحرست از آن می نیارم * که نزدیک موسی عمران فرستم
کسی را که نوباه و وحی دارد * بقایای وسواس شیطان فرستم^۱
و نیز گوید از جمله قصیده معروف:

مسند قاضی النضاة شرق و غرب افراشته
آنکه هست از مسندش عباسیان را برتری
آنکه پیش کلک و نطفش آند و سحر آنکه حلال
صد چو من هستند چون گوساله پیش سامری
آب و آتش را اگر در مجلس حاضر کنند
از میان هر دو بر دارد شکوهش داوری
گو حمید الدّین اگر خواهی که وقتی در دو لفظ
مطلقا هرج آن حمید است از صفها بشری
در زمان او هنر تشکّفت اگر قیمت گرفت
گوهرست آری هنر او پادشاه گوهری

^۱ برای بقیه این ابیات و قطعه قاضی حمید الدّین در جواب آن رجوع کنید به هَفّ (f. 173a-b).

آن تمام است، - س ۸ مینو بمعنی عالم علوی و بہشت و بمعنی فلک نیز نوشته اند و معنی اخیر اینجا مراد است، - ۱۴ طَرَقُو، باین ہیئت در کتب لغت یافت نمیشود و املاء معروف این کلمہ تَرَعُوسْت بمعنی نوعی از بافتہ ابریشم سرخ رنگ، و کُرتہ بمعنی پیراہن و قیاست و ہردو اینجا مناسب است، - س ۱۸ خِیَرُو بکسر خاء گلی است کہ فرہنگہا باختلاف خطی و ہمیشہ بہار و خبازی نوشته اند و صحیح قول تحفۃ المؤمنین است کہ گل شب بوست و خیری معرّب آن است، - س ۱۲ نارستان؟

ص ۱۹۶ س ۱۲ احمد، باید این شخص از امراء مسلم ما وراء النہر باشد از جانب خطا، - س ۱۵ سَرَاغُج گیسو پوش زنان است و آن کیسہ ایست دراز کہ زنان گیسوی خود را در آن تنہند، - س ۱۸-۱۹ مطلع این قصیدہ با قصیدہ فرید کافی (ص ۱۲۲) یکی است و مصنف در آنجا بدین توارد اشارتی نمودہ است،

ص ۱۹۷ س ۹۱۶، - س ۱۷-۱۸ قِمَع بر وزن عنب قیف است و آن لولہ ایست مخروط شکل برای داخل کردن مایعات در ظروف تنگ دہانہ،

ص ۱۹۸ س ۱۲ بو الکلام، کنبہ زاغ است بمناسبت کثرت بانگ و فریاد او، در کتب لغت یافت نشد، - س ۱۷ شمس دین، وی نیز باید از امراء مسلم ما وراء النہر باشد از جانب خطا، ملوک خطا رسم مخصوصی داشتند بعد از تسلط بر ما وراء النہر ملوک و امراء آنجا را منقرض نساخندند بلکہ ایشان را بر جای خویش باقی داشتہ فقط بگرفتن خراج و نصب شعبہ از خود در دربار ایشان قانع بودند، - س ۲۱-۲۲ از مشاہیر فضلا و کتاب است کنبہ او ابو بکر و وفات او در سنہ ۵۵۹ و اقع شد (ث ۲۰۷: ۱۱)، حج ۵۷: ۶) و او را مثنوی است در سفر نامہ مرو کہ قطعہ از

و آن از بلوک معروف نیشابور است مشتمل بر قرای بسیار (یاقوت) و بآگوید «دوغاباد قصبه ایست از اعمال زواره» و زواره از رساتیق نیشابور است (یاقوت)،

ص ۱۹۴ س ۱۹ بخطا، یعنی قرا خطائیان ما وراء النهر، - س ۲۳ تینگو، مراد یا هان تاینگو طراز است (ص ۱۱۳، ۲۲۱) یا کسی دیگر از سرداران خطا که نامش یا لقبش تاینگو بوده است، و این اوّل قصیده ایست که از مردی مسلم بزبان پارسی در مدح امراء خطا دیده شده است و شمس طبری را قصیده ایست بر همین وزن و همین قافیه (ج ۲: ۳۰۹-۳۱۰)، و گویا در جواب همین قصیده است،

ص ۱۹۵ س ۴ صراحی که هیئت بکلمه عربی می نماید در کتب لغت عربی و فارسی یافت نشد جز در فرهنگ جانسن که آنرا فارسی دانسته در هر حال معنی آن معروف است که تنگ شراب خوری است ولی مناسبت این معنی با این بیت

بر خیز که برخاست پیاله بیکی پای

بنشین که نشسته است صراحی بدو زانو

چیست؟ در صورتیکه هر کدام از تنگ و پیاله را يك پای بیش نیست، برهان در لغت تلوك گوید «تلوك صراحی است که آنرا بصورت شیر و گاو و سایر حیوانات ساخته باشند و بدان شراب خورند و ظاهراً مراد در اینجا همین قسم صراحی است و مناسبت

نیشابور ذکر میکند ثانیاً در طبقات شعراء خود نیشابور دو نفر دیگر را میسرود باسم قاضی ابو بکر بستی و علی بن العلاء البستی ثالثاً شهادت بآ که در متن مذکور است، پس یا باید فرض نمود که نسخه دمیة القصر غلط است و باید بُسْت باشد بشین معجمه یا آنکه بُسْت معرّب بُسْت است (منتهی از یاقوت فوت شده است) و فرض دوم ارجح است چه در دو نسخه بَم از دمیة القصر که هردو در کمال صحت است در جمیع مواضع بُسْت با سین مهمله مسطور است،

ص ۱۸۷ س ۱۱ مرگ، مقصود از مرگ (بر فرض صحت نسخه) کشتن و هلاک گردانیدن دشمن است و شمس الدین کاشانی درین قصیده در مضامین و قوافی نظر بقصیده عنصری داشته است که مطلعش این است «ای جهان را دیدن روی تو فال مشتری آخ» چنانکه خود در آخر قصیده اشاره میکند و عنصری درین مورد یعنی در در تلخیص بسد یا جوج و مأجوج قصد خود را روشن تر ادا نموده آنجا که میگوید در مدح سلطان محمود:

گر سکندر بر گذار لشکر یا جوج بر
کرد سد آهین آن بود دستان آوری
سد تو شمیر نست اندر مبارک دست تو
کو سکندر گویا تا سد مردان بنگری

ص ۱۸۸ س ۷-۸ نو موی نباید آخ، معنی این عبارت معلوم نشد، -
س ۱۵ شعر، گویا بفتح شین مراد است، - س ۲۱ قطب الدنیا
و الدین، یعنی ایک، طب ص ۱۲۸ يك رباعی دیگر ازو در مدح
قطب الدین ایک نقل میکند،

ص ۱۸۹ س ۱۱ چون این قصیده در جواب قصیده شرف الدین حسام
است (ص ۱۶۵) و ردیف آن «نشکند» میباشد عذر خواسته
است که از «نشکند» ردیف نساختم تا قصیده شرف الدین حسام را
که اولین قافیه اش «طره بهنجار» است بشکند،

ص ۱۹۰ س ۱۰ دوغباد قصبه ایست از محال نیشابور، در کتب جغرافی
عرب یافت نشد ولی در دمیة القصر در طبقات شعراء نواحی
نیشابور در ترجمه ابو محمد دوغبادی (Add. 9994, f. 142b) گوید
دوغباد قریه ایست از ناحیه بُست و واضح است که مقصود
بُست سجستان نیست^۱ بلکه بُست در اینجا لغی است در بُست

^۱ اولاً بدلیل اینکه باخرزی ابو محمد دوغبادی را در ضمن طبقات شعراء نواحی

ص ۱۸۱ س ۸-۹ احتمال سقطی بین مصرعین میرود زیرا که مصرع
ثانی اخت مصرع اول نیست، - س ۱۸ امام فقیه رکن الدین
امام زاده از مشاهیر علماء ما وراء النهر است و در فتح بخارا در
سنه ۶۱۷^۱ او باپسرش بدست عساکر مغول کشته شدند (ثر ۱۲):
۲۴۰، طب (Add. 26,189, f. 130b)، در جه بعد از حکایت دخول
عساکر مغول در مسجد جامع بخارا و صعود چنگیز خان بر منبر و
خالی نمودن صندوقهای قرآن زیر پای اسبان و آخر ساختن آنها و
قیام کبار علماء و ائمه و مشایخ بمحافظت ستوران و خدمت اصطبل
میگوید «درین حالت امیر امام جلال الدین علی بن ابی الحسن الزندی
که مقدم و مقتدای سادات ما وراء النهر بود روی بامام عالم رکن
الدین امام زاده که از افاضل علماء عالم بود آورد و گفت مولانا
این چه حالت است گفت خاموش باش باد بی نیازی خداوند
است که میوزد سامان سخن گفتن نیست»، و مصنف در جوامع
الحکایات (Add. 16,862, f. 172b) او را از مشایخ خویش می شمرد،
ص ۱۸۲ س ۲ درین و افعه هایلہ الخ، مقصود خروج مغول است و
ازینجا صریحاً معلوم میشود که تألیف کتاب (یا لا اقل این موضع از
کتاب) بعد از سنه ۶۱۷ که سنه فتح بخارا و شهادت امام رکن
الدین است بوده یا در اواخر همان سال،
ص ۱۸۳ س ۱۱ خرگوش لب، یعنی کسی که لب بالائین او خلقة شکافه
باشد مانند لب خرگوش، از فرهنگها فوت شده است، - س ۲۲
الکاشانی، کاشان ما وراء النهر،

۱ ثر ۱۲: ۲۴۹ فتح بخارا در ۴ ذی الحجه سنه ۶۱۶ و طب (Add. 26,189, f. 130b) در عید اضی از سنه مذکوره می نویسند وجه (f. 8a) و جامع (f. 508a) در اوایل سنه ۶۱۷، و واضح است که در اتمال این وقایع قول عدلا ملک جوینی و رشید الدین وزیر بر هر کس مقدم است،

میکند، - س ۱۴ مجد الاثمۀ سُرخکت، بقرینۀ اینکه عوفی میگوید
 صدر شهید حسام الدین هرگز از خوف او شب نخفت قریب بیقین
 است که وی هموست که یاقوت در ذیل سرخکت میگوید «و منها
 الإمام ابو بکر محمد بن عبد الله السرخکتی من مناظری البرهان
 بخارا و حضوره و توفی بمرقند فی ذی الحجه سنة ۵۱۸»، -
 س ۱۴-۱۵ صدر شهید حسام الدین، رجوع کنید به ص ۲۲۳
 عدد ۲، - س ۲۴ صدر جهان عبد العزیز، رجوع کنید به ص
 ۲۲۳ عدد ۴،

ص ۱۸۰ س ۲ سرپلی، سرپل یا سرپل وزیران چنانکه از جهانگشا در
 حکایت خروج تاریخی معلوم میشود قریه ایست از نواحی بخارا بکتر
 از سه فرسنگ یا از ارباض بخارا است - س ۴ قطب الدین
 سرخسی، رجوع کنید به ص ۲۱۰-۲۱۱، - س ۱۰ نسبت کدو،
 یعنی در سرعت نو و انبساط، - س ۱۵ سیف الملة و الدین، ص
 ۲۴۵ عدد ۱۱، - س ۱۶ آن صدر، یعنی پدر او صدر جهان
 عبد العزیز، - س ۲۰ گران خوار، شکم پرست و بسیار خوار،
 - س ۲۲ پسر او، یعنی پسر محمد الدین محمد بن عدنان، رجوع
 کنید به ص ۴۴، - س ۲۴ سلطان ابراهیم یعنی قلی طمغاج خان
 ابراهیم بن الحسین (ص ۴۲، ۲۰۱)، - س ۲۴ درینجا معنی حقیقی
 حقّه بازی مراد است و آن بازی است معروف که چند مهره را
 در زیر چند حقّه سرنگون پنهان کنند و بنوبت گاه همه مهره را
 در زیر یک حقّه جمع کنند و گاه هر کدام را زیر یک حقّه بجاکی
 و خفت تمام چنانکه ناظر بر کیفیت عمل وقوف نیابد، و حقّه ظرفی
 است کوچک شبیه به پیاله قهوه خوری، و این معنی از غالب
 فرهنگها فوت شده است و فقط متعرض معنی مجازی آن که طراری
 و عیاری است شده اند،

اصلاً مشتمل مستعمل نیست و اتم اشعار عرب در آن مستند است،
ص ۱۷۴ س ۹ - ۱۰ در جلد دوم ص ۲۸۴ این رباعی بسعد الدین
اسعد نجار سمرقندی نسبت داده شده است،

ص ۱۷۴ س ۱۱ حکیم شمس اعرج، رجوع کنید بجلد دوم ص ۲۸۴ - ۲۸۵،
ص ۱۷۶ س ۵ میبانی، در اصل می شافی، ظاهراً میبانی (بر فرض صحت
نسخه) مضارع قیاسی است از یافتن چون می بافی از بافتن، می
شافی نیز مضارع جعلی است از ... و مقصود از لعل آن جسم
مخروطی است که ساخت و در صندوقه زرین زن پدر نهاد و
گویا سرخ رنگ بوده است برای نمای جامع نشیبه،

ص ۱۷۸ س ۱ مسعود دو لبتار، از شعراء و مولای آل برهان است
(ج ۲: ۲۸۷)، - س ۱۰ این ترجمه و ما بعد آنرا در بآ ندارد
زیرا که یکی جدّ عوفی است و دیگری خال او لهذا با قصد بآ
که تمام کتاب را میخواست است بخود نسبت دهد منافات داشته و
اینقدر هم قوه تصرف نداشته است که کلمه جدّ و خال را حذف
کند و باقی را نقل نماید، - س ۱۲ بقیه ائمه، يقال فلان من
بقیة القوم او بقیة القوم یعنی او بهترین ایشان است (قاموس لاین
نقلاً عن ابی البقاء و الیضاوی)،

ص ۱۷۹ س ۹ سُرخکت شهر کوچکی است نزدیک سمرقند (یاقوت) و ملک
الاطباء شرف الزمان محمد الدین محمد بن عدنان در سلك خدمت
سلطان قلع طغاج خان ابراهیم بن الحسین مغرط و از اطباء خاصه
او بوده است و آنچه محقق است تا سنه ۵۹۷ که عوفی بسمرقند
رفته بود در حیات بوده است (ج ۱: ۴۴، ج ۲: ۲۷۸) و کتاب
تاریخ ترکستان در تاریخ ملوک خانیة تألیف اوست (ص ۲۰۱) و
نیز از تألیفات او کتابی است در «خواص اشياء» که قطعه از آن را
مصنف در جوامع الحکایات (Add. 16,862, f. 378a) نقل بمعنی

پسرش قلع ارسلان خان عثمان مقتول در سنه ۶۰۹ و او یکی از اساتید عوفی است^۱ (ص ۱۶۹-۱۷۴)،

۱۲- پسر او نظام الدین محمد بن عمر که عوفی در وقتی که از خراسان بخارا میرفته است (در حدود سنه ۶۰۰) چند روزی در آموی در خدمت او بسر برده است،

این است علی البحالة آنچه از افراد این خاندان بدست آورده‌ایم، جهّا (f. 162b) گوید «خواجه عبد الملك شافعی قاضی القضاة مالك سلطان اولجايتو خدا بندرا با صدر جهان بخاری حنفی که عازم حج بود در باب مذهب مباحثه دست داد و تقبیح یکدیگر میکردند و همین باعث انتقال سلطان بمذهب امامیه شد الخ» از لقب این شخص یعنی صدر جهان و از نسبت مکان یعنی بخاری و مذهب یعنی حنفی قریب یقین میشود که وی نیز از آل برهان بوده است و معلوم میشود که این خاندان تا زمان سلطنت اولجايتو (سنه ۷۰۳-۷۱۶) بر جای و بریاست حنفیه باقی بوده‌اند و بعد از آن از حال ایشان چیزی معلوم نیست،

ص ۱۷۰ س ۱۰-۱۴ غرضش این است که وقتی دسته تیغی از دندان ماهی بمخدمت طمغاچ خان هدیه فرستاد و عذر اینکه فقط دسته تیغ فرستاده نه دسته با تیغ باین نامه خواست، - س ۱۵ بحر عربست، مصنف را دریغاً سهوی واضح دست داده که رمل مشن سالمرا از بحور عرب دانسته است و حال آنکه بحر رمل در عرب

۱ شاید هم باشد که ابی القاسم محمود بن احمد بن ابی الحسن الفاریابی المتوفی سنه ۶۰۷ کتاب خالصه الحقائق را در اخلاق و حکم در سنه ۵۹۷ بنام او تألیف کرده است (O. Loth)، فهرست نسخ عربی دیوان هند نمره ۶۲۳ و ۶۲۴، حج ۱۲۸: ۳ در عهد یکی از پادشاهان سمرقند ابراهیم نام (یعنی خلیل خلاق البرایا) و واضح است که قلع طمغاچ خان ابراهیم بن الحسین مراد است چه در همین سنه بعینها یعنی ۵۹۷ پادشاه سمرقند او بوده است بتصریح عوفی (ص ۴۴)،

۷- ۱۰- امام برهان الدین محمد معروف بصدر جهان

ابن احمد بن عبد العزیز بن مازہ و برادرش افتخار جهان و دو
پسرش ملک الاسلام و عزیز الاسلام، صدر جهان مذکور از جمله
اعظم ملوک عصر بود و وی خود حکومت بخارای نمود و بخطائیان
باج میگذاشت، در سنه ۶۰۲ از راه حج ببغداد رفت در وقت ورود
احتزای شایان ازو نمودند ولی چون در عرض راه با حجاج خوش
رفتاری نمود در وقت رجوع از حج مقدم اورا در بغداد چندان
وقعی نگذاشتند و حجاج اورا صدر جهنم لقب دادند (ثر ۱۲؛
۱۷۰-۱۷۱) و در سنه ۶۱۲ یا ۶۱۴ که سلطان علاء الدین محمد
خوارزمشاه بقصد عراق و محاربه با خلیفه الناصر لدین الله نصیم
عزم داده بود رعایت حزم را قبل از حرکت بعراق صدر جهان با
برادر و دو پسرش را از بخارا بخوارزم انتقال داد از خوف اینکه
مبادا در غیاب او اسباب فتنه و فساد شوند و ایشان همچنان در
خوارزم بودند تا بوقت آنکه ترکان خاتون مادر خوارزمشاه از
خوف لشکر مغول مصمم گردید که از خوارزم فرار نماید (سنه ۶۱۶)
قبل از حرکت از خوارزم از برای فراغت خاطر و اطمینان بال
صدر جهان و برادر و دو پسرش را با سایر ملوک اطراف که در
دربار خوارزمشاه بودند تماماً بکشت (سیره جلال الدین منکبرنی
لمحمد بن احمد التوسی ص ۲۲-۲۴، ۲۹)

۱۱- صدر جهان سیف الدین محمد بن عبد العزیز بن عمر

بن عبد العزیز بن مازہ که عوفی میگوید اکنون باقی است
(ص ۱۸۰، ۱۸۴، ۱۸۶) پس معلوم میشود که تا حدود سنه ۶۱۷
(که سال تألیف لباب الالباب است) در حیات بوده،

۱۲- برهان الاسلام تاج الدین عمر بن مسعود بن احمد بن

عبد العزیز بن مازہ معاصر قلع طمغاج خان ابراهیم بن الحسین و

بن جعفر النرشی را در سنه ۵۷۴ بنام او اختصار و اصلاح نمود

(تاریخ بخارا ۱، Or. 2777, ff. 1a-3a، جوامع الحکایات، Add. 16,862،

f. 113a، لباب ج ۱: ۱۷۹، ۲۱۱، ج ۲: ۴۸۵)

۵- برادر او تاج الأسلام احمد بن عبد العزیز بن مازہ کہ
گور خان بعد از کشتن برادرش صدر شہید حسام الدین عمر ویرا
مستشار و ناظر بر البتگین حاکم بخارا فرمود تا ہر کاری کہ البتگین
کند باشارت و رای تاج الأسلام باشد (چهار مقالہ ترجمہ پرفسر
برون ص ۲۹)

۶- امام برہان الدین محمود بن احمد بن عبد العزیز بن
مازہ صاحب کتاب ذخیرۃ الفتاوی مشہور بہ الذخیرۃ البرہانیۃ کہ
جامع است فتاوی صدر شہید حسام الدین را با فتاوی خود او
(حج ۲: ۲۳۸ کہ سہواً عبد العزیز بن عمر بن مازہ نوشتہ است)

سمرقند اورا بگرفت و خواست کہ برنجاند و گفت اگرچہ بدین خیانت مستوجب
کشتن است اما چون دانشمند است و غریب اورا سی چوب بزنند صدر جہان
گفت. اگر پادشاہ ہر چوبی را ہزار [دینار زر] سرخ بنزد خزانہ را توفیری تمام
باشد و دانشمند غریب را آبروی نرفتہ باشد پس سی ہزار دینار بداد و آن دانشمند را
از آن ورطہ بیرون آورد و این واقعہ در ماوراء النہر مشہور است، و ہم از وی
آنکہ روزی در راہی میرفت بازرگانی را یکی از شمنگان مالی ستک بود و آن بیچارہ
مظلوم از کس داد نمی یافت روزی قصہ بصدر جہان رفع کرد فرمود کہ ای شیخ
چند درد سزدہی آن مرد گفت چون سر توئی درد کجا برم مولانا را این سخن
بعایت خوش آمد بفرمود سرہنگان را تا برفزند و آن مال بتکلیف بستند و بوی
رسانیدند و از بزرگی شنیدم کہ اورا درین حادثہ دہ ہزار دینار سرخ زیادت
خرج شد ایزد تعالی نسیم روح رضوان بروضہ مبارک او و خاندان او برساناد»

۱ اصل تاریخ بخارا را نرشی در سنہ ۴۲۲ بنام نوح بن نصر سامانی ہمدانی تألیف
نمودہ است و در سنہ ۵۲۲ ابو نصر احمد بن محمد بن نصر قباوی آنرا بزبان
پارسی ترجمہ و اختصار نمود و در سنہ ۵۷۴ محمد بن زفر بن عمر ثانی آنرا بنام
برہان الدین مذکور اختصار و اصلاح کرد و این اصلاح اخیر است کہ در بام
موجود است،

شاه جهان^۱ بصدر جهان شاد و خرم است
 جاوید باد شاه بشادی و خرمی
 سلطان علم و دینی و دنیا هم آن تست
 چون نیکخواه دولت شاه معظمی
 در مدح تو بصورت تذهیب ادا کنم
 يك بيت رودکی را در حق بلعی
 «صدر جهان جهان همه تاريك شب شدست
 از بهر ما سپیده صادق هی دی»
 از حشمت تویی ربض و خندق و سلاح
 سد سکندر است بخارا ز محکم
 حق کئی گذاشتی که بخارای چون بهشت
 ویران شدی بجمله مشتی جهنمی
 شمس حسام برهان دانی که تو کئی
 درد بخاریان را درمان و مرهی آنخ
 (تذکره نقی الدین کاشانی (Or. 2506, f. 367 a),

۴- پسر دیگر او صدر الصدور صدر جهان برهان الدین
 عبد العزیز بن عمر بن عبد العزیز بن مازہ که از اعظم رؤساء
 و از مشاهیر خاندان برهان است و عوفی درینجا و در جوامع
 الحکایات همه جا ازو به «سلطان دستار داران جهان» تعبیر
 میکند^۲ و اوست که محمد بن زفر بن عمر تاریخ بخارا لابی بکر محمد

^۱ یعنی جفری خان بن حسن تگین ظاهراً

^۲ دو حکایت که مضاف در جوامع الحکایات در باب او می نویسد درینجا نقل
 میکنیم «صدر صدور جهان عبد العزیز بن عمر که سلطان دستار داران جهان بود
 و در بخارا صاحب حکم و نایب امر بود و بناء دولت خاندان برهان را بعلم و بذل
 و ریاست و سیاست اساس او نهاد و حال او در بزرگی بدرجه بود که وقتی
 دانشمندی از متعلمان غریب که بتعلم بهمرفند آمد بود خیانتی بزرگ کرد سلطان

استری نیکو و مهری زر فرستاد» (المعجم لشمس قیس (Or. 2814, f. 166a)،
 - س ۳۴ آل برهان، آل برهان که ایشان را بنی مازہ نیز گویند از
 خانوادہای جلیل الشان و شریف بودند در بخارا و ریاست شعبہ
 حنفیہ کہ مذهب عامہ ماوراء النہر است آبا عن جد بہک ایشان
 موکول بودہ است و در اواخر دولت قراخانیان در ما وراء
 النہر ایشان از جملہ ملوک بخارا محسوب می شدند و بقرا خطا باج
 میگذاردند، چون ذکر این خاندان در تاریخ بسیار می آید ما
 چند تن از ایشان را کہ از مواضع مختلفہ جمع کردہ ام در اینجا ایراد
 می نمائیم:

۱- امام برهان الدین عبد العزیز بن مازہ بخاری حنفی کہ
 ظاہراً اولین کسی است کہ ازین خاندان شهرت نمودہ و آل
 برهان ہمہ باو منسوب اند،

۲- پسر او الامام الشہید حسام الدین عمر بن عبد العزیز بن
 مازہ کہ از مشاہیر فقہاء ما وراء النہر بود و در سنہ ۵۳۶ در
 جنگ قَطْوَان کہ در حوالی سمرقند ما بین سلطان سنجر و گور
 خان خطائی روی داد و ہزیمت فاحش بر سنجر افتاد امام حسام
 الدین مذکور بدست گور خان کشتہ شد (تاریخ السلجوقیۃ لعماد
 الدین الکاتب ص ۲۷۸، ثر ۱۱: ۵۷، چہار مقالہ ترجمہ پرفسر
 برون ص ۴۸، و سایر مورخین در تاریخ سنجر)،

۳- پسر او امام [شمس الدین صدر جهان] محمد بن عمر بن
 عبد العزیز بن مازہ کہ رئیس بخارا بود و در سنہ ۵۵۹ غارت
 ترکان قزلقرا بر بخارا بلطائف الحیل بتعویق افکند تا جغری خان
 بن حسن نگین کہ از جانب خطا ولی سمرقند و بخارا بود برسید
 و شرّ ایشان را دفع نمود (ثر ۱۱: ۳۰۵) و سوزنی شاعر معروف را
 در حق او مدایح بسیار است از جملہ در اشارت بہین واقعہ گوید:

ص ۱۵۰ س ۲۴ تیر سه پر، گویا گیاهی است که سه برگ دارد مانند تیغ چون گندنا و زنبق، م ف (۱: ۶۴۵) بجای این مصراع دارد
شمشیر گندنا چه محلّ دارد و چه قدر

ولی این از تصرفات خود اوست نه اصل متن،

ص ۱۵۱ س ۸ نامزد شد، نام او در جهانگشا مکرر مذکور است باین القاب «منشی ملک فخر الملک نظام الدین ابو المعالی فرید کاتب جای» و تا سنه ۶۱۷ در حیات بوده است (جه ff. 39a, 118a و غیرها)،

ص ۱۵۲ س ۴ دستگرد، دستگرد نام چندین قریه است در مرو و طوس و سرخس و بلخ، معلوم نیست مقصود اینجا کدام است، - س ۴ حبه انگور کاشتی؟ - س ۱۹ سلیم، یعنی مار گریک، - س ۲۰ - ۲۱ در هر خانه آخ، در خانه اول کلمه «دست و پای» را التزام نموده است و در خانه دوم «شب و روز» و در خانه سوم «جان و دل» و در خانه چهارم «آفتاب و سایه» را،

ص ۱۵۳ س ۹ مسعود بن محمد، ظاهراً مقصود مسعود بن محمد بن ملکشاہ سلجوقی است (سنه ۵۳۹-۵۴۷)

ص ۱۵۹ س ۹ آلب غازی، ملک ناصر الدین آلب غازی خواهر زاده سلطانان غیاث الدین و شهاب الدین غوری، از اعظم امراء غوریّه بود و در غالب حروب با سلطان غیاث الدین حاضر بوده است و در اواخر از جانب سلطان شهاب الدین والی هرات گردید و در سنه ۶۰۰ در وقتی که سلطان محمد خوارزمشاه بمحاصره هرات اشتغال داشت فجأةً وفات نمود (ثر ۱۲: ۱۲۱، جه f. 155a-b، طبّ (Add. 26, 189, ff. 150a, 163b)،

ص ۱۶۹ س ۴ مهر زر، درست معنی آن معلوم نشد، گویا کیسه مختوی است محتوی بر زر و دینار، «بعد از چند روز تشریفی خوب و

بالآخره قرار بر صلح شد سلطان نکش باز گشت و حاجب کبیر شهاب الدین مسعود و بهاء الدین کاتب بغدادی (صاحب ترجمه) را برای اتمام امر صلح بنزدیک منگلی بیک فرستاد منگلی بیک ایشان را مفید نموده بنزد سلطان شاه برادر نکش بمر و فرستاد و ایشان همچنان محبوس بودند تا در سنه ۵۸۵ که ما بین نکش و سلطان شاه صلحی افتاد سلطان شاه ایشان را بنزدیک نکش فرستاد (ثر ۱۱: ۲۴۹)، چه *f. 109a*، جها *f. 109a*)، - س ۴ و آن نامه مشهور است، این نامه باسم «الرسالة المحبسية» در کتابخانه لیدن محفوظ است (فهرست کتابخانه لیدن ۱: ۱۷۲)،

ص ۱۴۴ س ۲۱ انتقال کرد، چون محاربه سلطان محمد خوارزمشاه با ناینگو طراز و فتح ما وراء النهر در سنه ۶۰۷ بوده است (رجوع به ص ۲۲۱-۲۲۲) پس وفات صاحب ترجمه نیز در همان سال است، ص ۱۴۷ س ۹۶، - س ۲۲ ابو العباس ایوردی، مقصود محمد بن احمد بن محمد الأمویّ الأیوردی المتوفی سنة ۵۰۷ شاعر مشهور عرب است ولی کنیه او ابو المظفر است نه ابو العباس و ابو العباس کنیه چهار نفر از آباء اوست (ثر ۱۰: ۸۴)، ۱۹۲-۱۹۳، خل ۱۶: ۲-۱۸ که سنه وفات او را ۵۵۷ نوشته است و آن غلط طبع است)،

ص ۱۴۸ س ۱۷ این همان علاء الملك است که جنتی بیای نخشی در حق او مدایح دارد (ج ۲: ۳۹۴-۳۹۵)،

ص ۱۴۹ س ۹ در نیشابور بود، اقامت مصنف در بلاد خراسان در حدود سنه ۶۰۰ بوده است (ج ۲: ۳۴۵) و قبل از آن در ما وراء النهر بوده است (ج ۱: ۴۴) و بعد از آن در هندوستان و سند در خدمت ناصر الدین قباچه و شمس الدین التمش (ج ۱: ۱۱۵، ۲۸۹)

تا بآخر خدمت کرده است و این خارج از عادت است، -
 ۹- ۱۰. التّوَسُّلُ الی التّوَسُّلِ، دو نسخه ازین کتاب در کتابخانه
 لیدن محفوظ است (فهرست کتابخانه لیدن ۱: ۱۶۹-۱۷۳)، -
 ۱۶ شمس الدّولة و الدّین الخ مقصود نظام الملک شمس الدّین
 مسعود بن علی هروی وزیر سلطان نکش خوارزمشاه است که در
 سنه ۵۹۶ ملاحظه او را در خوارزم کارد زده بکشتند (ثر ۱۲: ۱۰۴)،
 ج ۳۴۵، ۱۰۱۵، آثار الوزراء لسيف الدين العقیلی Or. 4107, f. 121a،
 دستور الوزراء لخواند میر Or. 234, f. 114a که لقب او را سعد
 الدّین می نویسد)،

ص ۱۴۰ س ۷ علاء دولت و دین، مقصود علاء الدّین نکش خوارزمشاه
 است،

ص ۱۴۱ س ۶ برسید، س ۱۸ برسد، ازین دو موضع بخوبی معلوم
 میشود که فعل «رسیدن» بمعنی تمام شدن و بآخر رسیدن نیز
 استعمال شده است، مقصود از بیت اول آن است که درین فصل
 تابستان که شبها باندازه کوتاه است که تا نام آنرا ببری تمام میشود
 الخ و از بیت دوم آنکه دغانی بخت و جفای سپهر هم تمام خواهد
 شد و برین حال نخواهد ماند ترا خوش باد الخ، و این معنی
 برای «رسیدن» از فرهنگها فوت شده است،

ص ۱۴۲ س ۱-۲ منگی بیک که ابن الاثیر او را منگی نگین می نویسد از
 غلامان مؤید آی ابه و انا بک سبخر شاه بن طغانشاه بن مؤید آی
 ابه بود، بعد از فوت طغانشاه و جلوس سبخر شاه در سنه ۵۸۱
 منگی بیک برو استیلا یافت و دست تعدی بر اموال و دماء مردم
 بگشود لهذا سلطان نکش خوارزمشاه در سنه ۵۸۲ از خوارزم به
 نیشابور آمد مدت دو ماه سبخر شاه و منگی بیک را محاصره نمود

۱ ج ۳ در بعضی مواضع لقب او را صدر الدّین می نویسد از جمله f. 99a،

الدّین حرب از ملوک سیستان (ص ۴۹، ۲۰۲)،

ص ۱۴۴ س ۲ و ص ۱۴۶ س ۱۷ دریغی، ازین دو بیت بخوبی معلوم میشود که «دریغی» یا «دریغ» بمعنی اسب یا اسب لاغر و ضعیف میباشد و این معنی برای دریغ از فرهنگها فوت شده است، ص ۱۴۸ س ۱۲ قوّت ده، کذا فی الأصل وب آ، و این استعمال غریبی است یعنی استعمال «ده» بمعنی «دهد» یا «دهاد» و در م ف (۱: ۲۴۰) اینطور دارد «دهدت قوّتی خدای جهان» و واضح است که این از تصرّقات خود اوست،

ص ۱۴۹ س ۶ بهاء الدّین محمد بغدادی^۱ چنانکه از جهانگشا مستفاد میشود منشی علاء الدّین نکش خوارزمشاه بوده است، سنّه وفاتش معلوم نشد ولی آنچه محقق است تا سنّه ۵۸۸ در حیات بوده و در آنسال در جُوین با بهاء الدّین محمد بن علی جد پدر عطا ملک جوینی صاحب جهانگشا در حضور خوارزمشاه نکش مناظره نموده است (جهه f. 94b، هف f. 37a)، و متابعت او م ف (۱: ۱۷۲) وفات او را در سنّه ۵۴۵ نوشته اند و این سهو بزرگی است چه خود جلوس نکش در سنّه ۵۶۸ بوده است، نیز هف او را کاتب محمد خوارزمشاه دانسته بدون تعیین و ابته (Ethé) در فهرست نسخ فارسی دیوان هند (ستون ۳۸۴) محمد خوارزمشاه را محمد بن نوشتگین اولین خوارزمشاهیان فرض نموده است و این نیز سهوی است بزرگ چه سلطنت محمد بن نوشتگین ۴۹۱-۵۲۱ است و اگر بهاء الدّین کاتب او بوده است و تا سنّه ۵۸۸ هم که بتصریح جه در حیات بوده است پس بنا برین او قریب ۹۰ سال بوظیفه انشاء اشتغال داشته و تقریباً تمام سلسله خوارزمشاهیان را از اوّل

^۱ در تاریخ گریه Add. 22,693, f. 230a میگوید که او برادر شیخ مجد الدّین بغدادی عارف مشهور است و خواهد آمد،

ص ۱۴۱ ملک مؤید، یعنی آی ابه (سنه ۵۵۲-۵۶۹)،

ص ۱۴۲ کین، در نسخ قدیمه تا قرن هفتم هم جا کابین (که این) را «کین» و کاندِر (که اندر) را «کندر» نوشته اند، - س ۲۱ [خواهد] افتاد، کلمه خواهد زیاد است مقصود همان قصیده (یا قطعه) فوق است که مطلعش این است

آمد بپام عاشق مهجور مستهام الخ،

- س ۲۴ آورده خواهد شد، رجوع کنید به ص ۱۹۶-۱۹۸،

ص ۱۴۵ س ۱۷ فخر الدین مبارکشاه از کبار رجال و از اجله صدور بود و در دربار سلاطین غوریّه مانند سلطان علاء الدین و پسرش سیف الدین و سلطان اعظم غیاث الدین و شهاب الدین بغایت مرتّب بوده است و در فصاحت و شعر و سخا و اکرام وفود و قضاء حاجات ناس ضرب المثل بوده، تاریخ سلاطین غور را بشیوه مننوی در بحر متقارب بنظم آورده است و قطعه از آنرا معین الدین اسفزاری در کتاب روضات الجنات فی اوصاف مدینه هراة (Or. 4106, f. 133b) نقل میکند و معلوم نیست که اصل آن باقی است یا از میان رفته است، وفات او در شوال سنه ۶۰۲ هـ ماه بعد از قتل سلطان شهاب الدین واقع شد (تر ۱۲: ۱۰۱)، ۱۶۱ که نام پدر او را حسن مینویسد، طب ۲۸، ۲۹، ۸۱)

ص ۱۴۶ س ۴-۵ اصناف اضیاف الخ، ابن الاثیر میگوید در منزل او کتابخانه و شطرنج بود علما کتاب مطالعه میکردند و جهال شطرنج می باختند، - س ۸ ملک سیف الدین، پسر سلطان علاء الدین غوری (سنه ۵۵۶-۵۵۸)،

ص ۱۴۹ س ۲۲ و ص ۱۴۰ س ۱۱ مقیم، این کلمه درین دو موضع بمعنی همیشه و دائماً استعمال شده است،

ص ۱۴۳ س ۵ شه ناصر الدین: امیر ناصر الدین عثمان بن ملک تاج

شاه است در قطعه که بعد از غلبه بر بهرامشاه و سوختن غزنین
انشا نمود و دو بیت از آن این است

بهرامشه بکینه من چون کمان کشید
کندم بکینه از کمر او کمانه را
پشتی خصم گرچه همه رای و رانه بود
کردم بگزر خرد سر رای و رانه را
(طَب ۵۹)

— س ۲۴ بیت دوم رباعی این است (ب آ)

روزی صد ره جو آب گردد خورشید

از شرم کف دست تو در بخشیدن

ص ۱۱۷ س ۸ بحال جای؟ — ایضاً س ۸ ملوک جبال، یعنی ملوک غور
(رجوع به ص ۲۲۱)، — س ۱۰ سلطان سعید یعنی سلطان غیاث
الدین غوری بقرینه ص ۱۲۱: ۲، ۱۲۶: ۵، و در طَب نیز غالباً از
سلطان غیاث الدین غوری به سلطان سعید تعبیر میکند و از برادر
او سلطان شهاب الدین غوری به سلطان شهید، — س ۱۳ یَسِیْرُ،
صحیح فسار است، و این بیت از قصیده معروف متنبی است که
مطلع آن این است

لِكُلِّ أَمْرٍ مِنْ دَهْرِهِ مَا نَعَوَّدَا
وَ عَادَةَ سَيْفِ الدَّوْلَةِ الطَّعْنُ فِي الْعَدَى

— س ۲۲ گل اگر چه پیاده بود، گل پیاده هر گلی را گویند که
آنها درختی نباشد چون نرگس و لاله و نحو آن، — س ۲۴ سلطان
شهید، رجوع بحاشیه س ۱۰،

ص ۱۱۸ س ۱۱ دید گفت، که دید و گفت؟

ص ۱۲۰ س ۱۴—۱۵ مقصود ازین بیت معلوم نشد، ب آ مصراع اول را
اینطور دارد «هجران تو کرد تیره از سر آم»،

و ازین تعبیر کسی که علامه دزی را شناسد چنین استنباط میکند که اولاً دزی درجه کیمیت شاعر را بین شعراء عرب نمی شناخته است و ثانیاً چنان گمان میکرد که کیمیت و فرزدق و جریر و امثالهم مانند ما از روی صحایف و کتب تلقی علوم و آداب می نموده اند لهذا بر کیمیت تصحیف شده قدح را قدح خوانده است، علاوه بر اینها تغلیط کیمیت مستلزم تغلیط ابو الفرج اصفهانی است در کتاب اغانی (۱۵: ۱۲۰) و تغلیط تمام سلسله روایات از کیمیت تا ابو الفرج و تغلیط ابن خلکان و غیرهم، باری بسیار جرأت و سرعت در حکم می خواهد برای اینکه شعراء قرن اول اسلام را تخطئه نمایند،

ص ۱۱۶ س ۲ النَّاصِرِينَ الْأَمَامَ وَ قَسِيْمَهُ، مقصود از ناصرین یکی امام الناصر لدین الله عباسی است که در آنوقت یعنی در سنه ۶۱۷ خلیفه بوده است (سنه ۵۷۵-۶۲۲) و چنانکه رسم بوده است سلاطین اطراف بنام خلیفه وقت خطبه میخوانده اند، و دیگر ناصر الدین قباچه است و چون وی از غلامان غوریه بود و سلاطین غور را بلقب «قسیم امیر المؤمنین» یاد میکردند لهذا ازو به «قسیمه» تعبیر نموده است و سایر مالیک و غلامان غوریه را نیز که سالهای دراز در اطراف هندوستان ملکرانی نمودند بهمین لقب میخوانده اند (برای علت تسمی ملوک غور باین لقب رجوع کنید به طب ص ۲۷-۲۸) و بالأخره این را نیز باید در نظر داشت که مقتضای اعراب جرّ الامام و قسیمه است تا بدل یا عطف بیان از الناصرین باشند و لکن بجهت مراعات جمع با «قسیمه» باید آنرا منصوب خواند بتقدیر آغنی، - س ۴ وَالْمُرْدَ أَبَقَلَوُا، این جمله هیچ مناسبتی با سیاق کلام ندارد، - س ۱۹ صد رانه، رانه ظاهراً همان «رانا» ست که بلغت هندی لقب شاهزادگان و راجگان است، و این کلمه در شعر علاء الدین غوری نیز استعمال

و کُتِبَتْ شاعر معروف نیز این کلمه را در شعر خود استعمال کرده است وقتی که خالد بن عبد الله قَسْرَى حاکم عراق اورا محبوس نموده بود و کمیت باشاره مُعَاذ بن مسلم هَرَاء از حبس گریخته بنزد مسله بن عبد الملك میرود و این دو بیت را میگوید (دو مرتبه لفظ قَدَح را استعمال کرده):

خَرَجْتُ خُرُوجَ الْقَدَحِ قَدَحِ ابْنِ مُقْبِلٍ
إِلَيْكَ عَلَى نِكَالِ الْهَازِجِ وَالْأَزَلِ
عَلَى نِيَابِ الْغَانِيَاتِ وَتَحْتَهَا
عَزِيمَةُ رَأْيٍ أَشْبَهَتْ سَلَةَ النَّضْلِ

(خَل ۲: ۱۴۱) مقصود ازین تطویل آن است که هر (Hammer) در منتخباتی که از ترجمه ثمار القلوب ثعالی نموده است (Z.D.M.G.) قَدَح را قَدَح بفحّین خوانده و اشعار سابق الذکر ابن مقبل را بسیار بعید از صواب ترجمه نموده است و بعد ازو دُزِی (Dozy) نیز در «ذیل قوامیس عربی» و در Lettre à M. Fleischer, p. 163 بدون رجوع باصل کتاب ثعالی و اصل اشعار ابن مقبل که در کمال وضوح در وصف تیر است نه جام استناداً بترجمه هر این کلمه را قَدَح بفحّین خواند و مَصْحَح کتاب نَحْ الطَّيِّب را که درین عبارت «لِجُورِ قَصَبَاتِ السَّقَى وَ يَفُورِ بِقَدَحِ ابْنِ مُقْبِلِ» (ج ۲: ۱۰۹) قَدَح خواند تخطئه میکند و ازین بالاتر قدم گذارده کمیت شاعر فحل عرب را نیز نسبت بغلط میدهد باین عبارت که Un poète cité par Ibn Khallican est tombé dans la même erreur,

میرود بواسطهٔ مالیدن و زیر و روی کردن با دستها گویا پهن شده است، و آن تیر وقتی که به تیرهای دیگر میخورد از میان غَمَمَ یعنی داهیّه پوشید یعنی اجتماع سهام دیگر بیرون میآید در صورتی که چشمهائی که مردم دستهای خود را بالای آن نهاده اند تا نیک تماشا کنند باو می نگرند و از فوز او تعجب می نمایند، — برای تفسیر بیت ثانی رجوع کنید به لسان العرب در غم و کف ف،

— س ۱۲، ۱۶ سنه سبع عشرة و ستّایه، معلوم میشود که تألیف کتاب بعد از سنه ۶۱۷ یا در اواخر همان سال بوده است و حال آنکه از ص ۴۲ س ۱۹ که از مادر سلطان محمد حواریزمشاه به «خداوند ملکه ترکان دام ملکها» تعبیری نماید استنباط میشود که تألیف کتاب قبل از سنه ۶۱۶ بوده است (رجوع کنید به ص ۲۰۱-۲۰۲) و ناچار این تناقض را برین حمل باید نمود که تألیف کتاب در سنوات مختلفه واقع شده است، — س ۲۵ کَفِدَحَ ابْنِ مُقْبِلٍ، قَدَحَ بَكْسَرِ قَافٍ وَ سَكُونٍ دَالٍ بِمَعْنَى تَبَرُّقَارٍ است (نوعی مخصوص از قار با اسهام که در میان عرب رسم بوده است و اینجا موقع تفصیل آن نیست) و نیم بن مُقْبِلِ شاعری است جاهلی و وی منهک در قار بود و همیشه وصف قَدَحِ خویش را در اشعار می نمود باینکه دائماً در قار فائز است و از سایر اقداح گرو می برد (شرح یمنی طبع قاهره ۱: ۲۲۱) لهذا قَدَحِ ابْنِ مُقْبِلِ مثل شده است در حسن اثر و نجاح بمطلوب، ثعالی در کتاب ثمار القلوب فی المضاف و المنسوب (Add. 9558, f. 48b) گوید «قَدَحِ ابْنِ مُقْبِلِ یضرب مثلاً فی حسن الأثر و یروی أنّ عبد الملك بن مروان کتب الی الحجاج ما إنّ آری لك مثلاً الا قَدَحِ ابْنِ مُقْبِلِ فلم یعرف معناه فاغتم لذلك حتّی دخل الیه قتیبة بن مسلم و کان راویة للشعر حافظاً له عالمّاً به فسأله عنه فقال ابشر ایها الأمير قد مدحك اما سمعت قول ابن مقبل یصف قَدَحاً له

عَدَا وَهُوَ مُجْدُولٌ وَ رَاحَ كَأَنَّهُ
مِنَ الْمَسِّ وَ التَّقْلِبِ بِالْكَفِّ أَفْطَحُ
خُرُوجٍ مِنَ الْغَبِّ إِذَا صَكَ صَكَّةً
بَدَا وَ الْعَيُونُ الْمُسْتَكْفَةُ تَلَحُّ^۱

^۱ یعنی آن تبر قبل از شروع در بازی باریک و نازک است و وقتی که در بازی

سنه ۶۰۷ با قرا خطائیان نمود در طراز و ایشان را شکست فاحش داد و دولت قرا خطائیان کُتار را که هشتاد و اند سال بود بر مالک اسلامیّه ما وراء النهر سلطنت می نمودند و جمیع ملوک مسلمین ما وراء النهر و سلاطین خوارزمشاهیّه باج گذار ایشان بودند اندکی بعد ازین جنگ باستعانت کوچلک خان تار منقرض نمود (ثر ۱۲: ۱۷۱-۱۷۹، ۱، طب ۲۲۹، ج ۱۱۸-۱۱۴b، f. ۱۱۴b، ج ۱۳۵a) ص ۱۱۴ س ۱ قطب الحقّ و الدّین، مقصود قطب الدّین ایبک است، مدّت حکمرانی او از فتح دهلی بدست وی ۵۸۸-۶۰۷، و مدّت سلطنتش با چتر و سکه بعد از فوت سلطان شهاب الدّین غوری ۶۰۲-۶۰۷، - س ۱۸ این شخص پسر علاء الملک صاحب ترجمه سابق است،

ص ۱۱۴ س ۱۰ شمس الدّین، یعنی التّمش، ایضاً س ۱۰ ظفر یافت، این واقعه در سنه ۶۱۲ بود، - س ۱۷ امیر دادی، یعنی ریاست و میر داد بمعنی رئیس یا رئیس قضاة است (فرهنگ جانسن)، ص ۱۱۵ س ۴ قطب الدّین و الدّین، یعنی ایبک، - س ۵-۶ ملک ملوک الشرق، بفرینه چند سطر بعد مراد ناصر الدّین قباچه (۶۰۲-۶۲۵) است و اینکه میگوید بطریق ارث الحّ بجهت این است که دو دختر قطب الدّین ایبک متعاقب در حباله ناصر الدّین قباچه بودند (طب ۱۴۱-۱۴۲) و معلوم نشد چرا از ناصر الدّین قباچه به «علاء» الحقّ و الدّین تعبیر میکند نه «ناصر».

۱ ثر ۱۲: ۱۷۷ مجاریه خوارزمشاه را با تابنگو در سنه ۶۰۶ می نویسد و چه در سنه ۶۰۷ و شک نیست که در هر امری که متعلّق بدولت خوارزمشاهیّه باشد قول عطا ملک جوینی که آباء و اجداد او از ملازمان خوارزمشاهیّه بودند و خود وی و برادر و احفاد ایشان از وزراء و عمّال مغول بودند که جانشینان خوارزمشاهیّه اند مقدّم است بر قول ابن الأثیر که در بین التّهرین اقامت داشته و هیچ رابطه با خوارزمشاهیان و با ایران نداشته،

است، - س ۲۱ پرده خود، ب آ پرده او، و این انساب است،
 ص ۱۱۰ س ۱۵-۱۶ شمس الدین ملک الجبال، مقصود شمس الدین محمد
 بن فخر الدین مسعود دوم از ملوک شنسبانیه بامیان است و وی
 برادر حسام الدین علی است که نظامی عروضی چهار مقاله را بنام
 او تألیف نموده است، سنه وفاتش معلوم نشد ولی آنچه محقق است
 تا سنه ۵۸۶ در حیات بوده است زیرا در همین سال که سلطان شاه
 ابن ایل ارسلان خوارزمشاه با سلطانان غیاث الدین و معز الدین
 (= شهاب الدین) غوری جنگ کردند شمس الدین محمد مذکور
 لشکر بامیان و طخارستان را بخدمت دو سلطان غوری آورد (ثر
 ۱۲: ۴۸، طب ۵۲) و ملک الجبال لغی است که عموداً بر ملوک
 غور اطلاق میکنند چه غور ولایتی کوهستانی است،

ص ۱۱۲ س ۲ سیستان، سهواست و صحیح سیستان است که لغی است
 در سیوستان و آن ولایتی است مشهور از سند متصل بهند اولاً
 بدلیل رباعی بعد ثانیاً بدلیل اینکه در ریاض الشعراء (Add.
 16,729, f. 13a) نقلاً عن العوفی در همین موضع سیوستان نوشته، -
 س ۹ سلطان سکندر، یعنی سلطان محمد خوارزمشاه (رجوع به ص ۲۰۱)،
 ایضاً س ۹ طراز، شهری بوده در اقصی ثغور ترکستان آنسوی
 سیحون نزدیک اسمیجاب و سابقاً شهری با نام بوده است و آنرا
 یانگی نیز میخوانده اند ولی الحال بواسطه عبور جنود از یک خراب
 است و مردم طراز اکثر مسلمان بوده اند (باقوت وهف f. 454a)،
 ایضاً س ۹ تاینگو، از امراء بزرگ قرا خطائیان بود و در مصاف
 آتی الذکر سردار عساکر قرا خطا بود و بدست خوارزمشاه اسیر
 گردید و بعد از مراجعت خوارزمشاه بخوارزم بفرمود تا او را
 بکشند و در آب انداختند (جه f. 118a)، - س ۱۰ مقصود
 ازین مصاف جنگ عظیمی است که سلطان محمد خوارزمشاه در

قافیه در مدح همین مسعود بن ابراهیم که مطلعش این است:

تم انم رنج گرانبار مکن گو نکم
جگرم چون دلم افکار مکن گو نکم

ص ۹۶ س ۲۱ قصیده بسیط؟

ص ۹۷ س ۱ بعد، تمام آیات این قصیده یکی مصرع و یکی مقفّی است بطوریکه هشت رباعی مستقلّ از آن بیرون آید، و ظاهراً مراد از اینکه کس پیش از وی برین منوال نگفته است همین است و الاً قبل از او بر وزن رباعی قصاید و مقطعات بسیار گفته اند از جمله ابو طاهر خانونی و فرّخی (رجوع کنید به المعجم فی معاییر اشعار العجم لشمس قیس Or. 2814 f. 54a)،

ص ۹۸ س ۵ لعب، کذا فی الأصل و بآ(؟)

ص ۱۰۰ س ۲۳-۲۴ مقصود ازین بیت معلوم نشد،

ص ۱۰۲ س ۱ این شخص قریب یقین است که پسر ابو الرشد رشید بن محتاج خاصه سلطان ابراهیم غزنوی است که مسعود سعد سلمان را در مدح او قصاید غزّاء است، - س ۱۲ ابو الملوك، چگونه اورا ابو الملوك میخواند و حال آنکه وی خاتم الملوك و آخرین خاندان غزنویه است؟

ص ۱۰۴ س ۲۲-۲۳ مقصود ازین بیت معلوم نشد،

ص ۱۰۸ س ۲، ۱۴-۱۵ معلوم نشد این شمس الملك ناصر از چه دودمان و کدام سلسله است، - س ۱۷ واقعه، کدام واقعه؟

ص ۱۰۹ س ۱۸ مصراع اوّل مغلوط است و صحیح این است «ببخور عود من باشد درمَنه» و درمَنه گیاهی است بی قدر (بآ و فرهنگ ناصری که همین بیت را با استشهاد آورده است)، - س ۲۰ این بیت را در فرهنگ رشیدی در لغت آدرَم به شرف شفروه نسبت داده است و آن سهواست و منشأ اشتباه اشتراك لقب «شرف»

بعید است چه اگر ما بین ظهیری سمرقندی و دقایقی مروزی زمانی
 طویل فاصله میبود هر آینه این احتمال معقول بود ولی هر دو
 معاصر یکدیگر بوده اند و بسیار مستبعد است که دو نفر در زمان
 واحد متصدئ تهذیب و اصلاح يك كتاب واحد بعینه گردند، و
 دلیل بر اینکه ظهیری سمرقندی و دقایقی مروزی معاصر بوده اند
 آن است که ظهیری صاحب دیوان انشاء قلع طمغاج خان بوده است
 (باب ۱: ۹۱) و کتاب سندباد نامه را نیز بتصریح خود در دیباچه
 بقلع طمغاج خان تقدیم کرده است و عوفی نیز معاصر قلع طمغاج
 خان بوده (ابضا ۱: ۴۴) پس ظهیری سمرقندی و عوفی معاصر
 بوده اند، و از طرف دیگر عوفی میگوید دقایقی مروزی را دیکه است
 و در مجلس تذکیر او حاضر شک (۱: ۲۱۲) پس نتیجه این میشود
 که ظهیری سمرقندی و دقایقی مروزی تحقیقاً یا تقریباً معاصر بوده
 اند، بنابراین بنظر چنان ی آید که عوفی در نسبت اصلاح سندباد
 بدقایقی مروزی سهو کرده است و دو اصلاح از سندباد نبوده
 بلکه فقط همین نسخه ظهیری سمرقندی را که اکنون موجود است در
 نظر داشته، و حاجی خلیفه نیز (گویا بهمین جهت یعنی بسبب
 تناقض بین دو قول عوفی) مردّد بوده است چه سندباد را گاه
 بظهیری کاتب نسبت میدهد و گاه بدقایقی مروزی، - س ۲۰
 اعراض الریاسة، يك نسخه ازین کتاب باسم اعراض السیاسة فی
 اعراض الریاسة در کتابخانه لیدن موجود است (فهرست کتابخانه
 لیدن ۲: ۱۴، حخ ۱: ۴۶۸)، - س ۲۴ الظفیر، این کلمه هیچ
 معنی ندارد و صحیح الظهیر است (حخ ۲: ۶۱۹)

ص ۹۲ س ۱۴ ب آ بجای این عنوان دارد «کال الدیم نصر الله
 الفرقی»

ص ۹۵ س ۱۸ بعد، مسعود سعد سلمان قصیده دارد بر همین وزن و

— س ۱۲ ظهیر الدین، گویا سهو است از ناسخ یا مصنف چه لقب او بتصریح خودش بهاء الدین است چنانکه بیاید، — س ۱۷ قلع طمغاج خان، ما قبل آخرین از ملوک خانیّه ما وراء النهر (ص ۴۱ و ۲۰۱)، — س ۱۸ سندباد، يك نسخه ازین کتاب در بَم موجود است Or. 255 (ریو، فهرست نسخ فارسی بَم ص ۷۴۸) و در دیباچه آن مؤلف اسم خود را بدین طریق مذکور داشته است «بهاء الدین محمد بن علی بن محمد بن عمر الظهیری الکاتب السمرقندی» و کتاب را بقلع طمغاج خان مذکور تقدیم میکند و بعد از آن گوید چون عبارت این کتاب که خواجه عمید ابو الفوارس قناوی بفرمان نوح بن منصور سامانی از پهلوی بفارسی ترجمه کرده است خالی از تزئین فصاحت بود و نزدیک بود که از صفحه آثار محو شود من آنرا بحلیه عبارت مزین ساختم الخ، پس ازین مقدمه گوئیم مصنف در ترجمه شمس الدین محمد الدقاقی المروزی ص ۲۱۲ اصلاح و انشاء سندباد را باو نسبت میدهد و در اینجا بظہیری سمرقندی و جمع بین این دو قول باین است که گوئیم عوفی در یکی ازین دو موضع سهو کرده یا آنکه دو نسخه از سندباد بوده یکی از ظہیری سمرقندی و دیگر از دقاقی مروزی^۱ و احتمال دوم

۱ یعنی دو نسخه نثر و الا آنچه در نظر است دو مرتبه سندباد بنظم آورده شده است، يك مرتبه ازرقی شاعر معروف در اواسط قرن پنجم هجری آنرا بنظم آورده چنانکه در ضمن قصیده در مدح ابو الفوارس طغانشاه بن الب ارسلان سلجوقی میگوید (دیوان ازرقی Or. 3713, f. 25b)

شهریارا بنده اندر مدحت فرمان تو * گر تواند کرد بناید ز معنی ساحری
 هر که بیند شهریارا پندهای سندباد * نیک داند کاندرو دشوار باشد شاعری
 من معانیهای او را یاور دانش کنم * گر کند بخت تو شاها خاطر مرا یآوری
 و این نسخه ظاهراً از میان رفته است، و مرتبه دیگر در سنه ۷۷۶ و ناظم آن معلوم نیست و این نسخه در دیوان هند موجود است (ایته، فهرست دیوان هند نمرة ۱۲۲۶)،

چنانک دریاها و کوهها از سم ستوران در حرکت آید^a و وحوش را در صحرا و طیور را در هوا از کثرت ایشان جای نماند و دارالملک جهاننداری بعد ازین بقسطنطنیه فرمائیم تا داندند^b و هیچ آفرین را از لشکر روم از خرد و بزرگ زند نمائیم و جمله روم از قیصریان و سپاهیان خالی فرمائیم و بتأیید یزدانی و فرّ الهی بعد ازین ملت محمّدی و شعائر اسلام را مسجد و منبر در قلب روم سازند و بعزت و جلال و عظمت ایزد تعالی و بجان و سر آن پیشوا رسل و مغر بشر^c محمد مصطفی صلعم و بروان سلطان شهید ملکشاه که آن اسپران اگر برین جمله که فرمودیم باو طان و بلاد خویش نرسانند و یک کودک باز گیرند هر چه بر لفظ مبارک راندم و بقلم آورد و بنوشت جمله بجای آرم و ایشان را نکال و عبرت عالمیان گردانیم و درآمد و میافارقین^d هیچ جای مقام نسازیم الا بقسطنطنیه^e،

ص ۷۸ س ۱۰-۱۱ عماد الدین کاتب در تاریخ سلجوقیه ص ۱۰۶ این دو بیت را نسبت بابو طاهر خاتونی میدهد،
ص ۸۴ س ۲۱ مجاور، محض ضرورت شعر مجاور را با صنوبر و گوهر قافیه آورده و باید آنرا بفغ و او خواند،
ص ۸۹ س ۸ این و آن درین مصراع اشاره بچیست؟
ص ۹۱ س ۲ بعد ازین بیت بیقی دیگر سقط شد و آن این است (م ف ۱: ۴۸۷):
اول علاج آنکه بیرم دل از شراب
یک چیز دیگر آنکه بیرم زبان خویش

(a) ECBA آیند. (b) EB تا دارند و برند. (c) A مخبر سید، B مخبر بشر، C مخبر بشر، E مخبر و پیشوای بشر. (d) A ایّه و ما فارقین، B ایّه و در مسافات، C و مارا عدد ما تا فارقین. (e) جمله اخیرا D و E ندارد.

مصر و مضافات بفرزندان اعزّ و نُواب کار دیک که هر یک در خدمت و بندگی آثار و خصال ستوده داشته اند باز گذاشته ام و ضبط آن بلاد تا در روم ایشان را فرموده و هیبت و سیاست ما در آن اقلیم کمتر رسیده چون درین وقت نامه اسیران اسلامیان آن اقلیم بما رسید سراپرده ما روی سوی مشرق داشت و از جیحون عبره فرموده بودیم که پادشاه ما وراء النهر و ترکستان که نائب ما بود از دنیا کناره کرده و رعایاء آن ملک تا ماچین^e مهمل مانده و محتاج رحمت و عاطفت ما گشته تا ملک آن دیار را ترتیبی فرمائیم بنائی بسازیم و آن پادشاهی و ملک بوی^a تسلیم کنیم چون استغاثت نامه اسیران بخواندیم حال بفرمودیم تا دهلیز سراپرده مارا بسوی روم زدند و عزم جزم کردیم که بران سمت رانیم و هیچ جای مقام نکیم الا بآمد و میافارقین^e و بعزت اسلام و آفریدگار و پروردگار جلّ و علا که اگر ملک المسیح عظیم الروم جمله اسیران را به نیکوترین وجهی باز نگرداند و تمامت آنچه از ولایت اسلام برده اند باز نرساند و عذر تهوّر و پریشانی نخواهد فرمان دهیم تا در ممالک ما از در روم تا ترکستان و هندوستان و شام^d و دیار عرب هرکجا آفریده باشد بر ملت مسیح و دین ترسای جمله را بتیغ قهر بگذرانند و هر دبری و معبدی و کلیسائی که در کلّ بلاد است با زمین راست کنند و پست گردانند و پایگاه ستوران و مزبله سازند و بفرمائیم تا از مشرق و مغرب و بر و بحر و سند و هند و ترک و عجم لشکرهای گران بر آن سمت روان گردانند

آنجاء، E و دار الملك و باب الحجاز، (a) فقط B و C. DEB ازچین تا بماچین، C تلچین و ماچین. (c) A الا بآمد و مقارقین، B تا بدار الملك آمد و مارمین، C تا بدار الملك روم آمد و میان فارقین، D الا باسد و میافارقین، E تا بدار الملك اسد و مافارقین. ECBA (d) می افزانید «وشامات».

۱ بکه؟

آمده است و دست نعدی^a بر گشاده و جمعی اسلامیان را اسیر برده و بخیج گذرانید و اموال ایشان بغارت برده و تاراج فرموده و بغرور شیطان فریفته شد و در عواقب آن باز نا اندیشید و در غایله^b آن نظر ناکرده هانا که برو پوشید نماند است که در عهد سید المرسلین و رسول رب العالمین که بفرمان ایزد تعالی دین حق آشکارا کرد^c جمله عالم ازین حدیث بیگانه بودند چون ایزد تعالی دین و ملت را نصرت داد در مدت نزدیک آثار آن بهبه جای رسید و مشرق و مغرب گشاده شد و در نوبت خلفاء راشدین رضی الله عنهم آثار آن در دیار روم و انجاز مشاهده کردند و دست برد اهل اسلام دیدند و قهر و مخدولی خویش اگرچه بکرات لشکر ساخته اند و مقاومت نموده مشاهده نموده که بهر نوبت تاریخی است آن اقلیم را بُریدُونَ لِيُطِثُوا نُورَ اللَّهِ بِأَقْوَاهِمَ وَ اللَّهُ مُنِمْ نُورِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ و در عهد مبارک پدر ما که جهانداری نوبت او بود و در عهد اسلاف ما که سلاطین روزگار و پادشاهان وقت بودند رسید بدیشان آنچه رسید و هنوز اثر آرایش خونبها رومیان و ارمنیه و سقلاب بر قبضهء شمشیر و سنانبها نیزه لشکر و بندگان مجلس ما باقی است، لله الحمد و المنة که امروز جهانداری و پادشاهی زیادت ازان است و آن لشکرها بر قرار و آن تیغها افراشته و از شرق عالم تا بغرب در حکم و فرمان ما و هر اقلیمی را بفرزندى و نائی تفویض فرموده ایم و بحکم آنک از هفت اقلیم جهان معوره^d اقلیم چهارم خراسان است دار الملک خود آنجا ساختیم^e و عراق و دیار عرب و شام و ولایت مغرب و مملکت

(a) B تغلب. (b) A عالی، C غایله، B ماقبل. (c) جمیع نسخ می افزایند «و».

(d) فقط B. (e) جمله آخر فقط در D است و باقی نسخ مضطرب است، A دار الملک شرق رباب الحار، B و دار الملک الحار، C و دار الملک برب و ارباب

بیچارگان^۸ پرداخته است فریاد از سلطان سنجار المستغاث^۹ بالله
 از سلطان سنجار زیتهار ریتهار فریاد فریاد، اسلام را رونق نماند
 است و کار عالم و عالمیان بیکبار پریشان گشته است و از نوشانوش
 شاه^{۱۰} دلهاء مردم^{۱۱} بجوش آمده است ما بیچارگان و بینویان این
 امام عالم را فرستادیم که در سر شہامتی دارد و در طبع حراستی^{۱۲}
 و در جبلت غیرتی و الغیرۃ من الایمان بخدمت بارگاہ اعلیٰ مقدّس
 اعظم ضاعف الله جلاله نا حال ما بیچارگان بروی و رای سلطان
 وقت عرضه دارد اگر فریاد رسد فریاد رسندش^{۱۳} و اگر داد دهد
 داد دهندش و اگر خوار گیرد خوار گیرندش و بعظمت خداوند
 و کبریاء و جلال او که ہر موئی که در اعضاء تو^{۱۴} [ست] ہزار
 ہزار خواهی یافت از ما بیچارگان آویختہ داد خواہ در مظالم اکبر^{۱۵}
 خدای عادل از میل و محابا بوم^{۱۶} لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ
 آتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ، باقی رای عالی سلطانی برتر،
 چون این نامہ بر سلطان سنجار عرضه داشتند سلطان عزم ما وراء
 النہر داشت و بر لب رود حیحون لشکرگاہ کردہ بود بفرمود تا
 نامہ نویسند بنزدیک ملک روم بنہدیدی ہرچہ تمامتر و عزم کرد
 کہ بطرف روم حرکت فرماید معین اصم^{۱۷} کہ صاحب دیوان انشاء
 بود نامہ نوشت بدین ترتیب،

نامہ سلطان سنجار بملک روم از انشاء معین اصم

بسم ما چنان رسانیدند کہ ملک المسیح^{۱۸} عظیم الروم بیلاد اسلام

(a) باین مویہ، B این تعدیت، C باین لعبت، E با این تقریب.

(b) المستعان. (c) جمیع نسخ می افزایند «اگر». (d) فقط در C. (e) فقط

در D. (f) C صرافتی. (g) فقط در D. (h) D المشایخ.

۱ یعنی در روز جزا. ۲ در عبارت تقدیم و تأخیر و سوء تالیفی است.

ضعیف و قوی درویش و توانگر قصه شکایت باه سحری^a آمیخته
و بخون چشم رنگ داده بحضرت الوهیت بدان بارگاه بی نیازی
بی فرستیم و از خوارکاری^b آن پادشاه روزگار فرمانده روی زمین
سنجر بن ملکشاه با این سوزی که در هر نفسی عالی^c درگیرد
بآن سخت^d گیر می نالیم و بدان بیدار^e لا تأخذه سنة ولا نوم
از خواب سلطان وقت گله میکنیم ناله از عرش در گذشت یا رب
مظلومان در گوش فلک^f گوشوار گشت و پرده آسمان از دود
دله سیاه شد و صاحب قران در خراسان بر تخت پادشاهی تن
آسان نشسته اگر رای سلطانی اعطی عظم الله شأنه اقتضا کند [و]
تأمل فرماید درین آیت قوله تعالى وَ الْفَجْرِ وَ لَيْلٍ عَشِيرٍ وَ الشَّعْرِ
وَ الْوُتْرِ الی قوله إِنَّ رَبَّكَ لَيَالِيَرَّصَادٍ داند که حضرت الهی را
بکسی در نباید^g و عهد نامه ازل را نقض پیرامن نکرده و ملوک
گذشته را قواعد و قوانین و خزاین و ذخایر و عدد و عدت
جهانگیری و آثار خوب^h ایشان درین آیت بیان فرموده است
آخر سلطان وقت این آیت خوانده است که غیرت و عزتⁱ
همراه ایشان خواهد بود^j و کمال اقبالش را صفت لابد منه^k خواهد
شد آخر التفات خاطر کجا شفقت کجا اسلام کجا التعظیم لِأَمْرِ اللَّهِ
وَ الشَّفَقَةُ عَلَى خَلْقِ اللَّهِ مگر بسمع عزیز نرسیده است تا لاجرم از
باد^l باده ناب و ناله چنگ و رباب و غرور شیطان باحوال

(a) DA سرد، B سنجر. (b) A جوار کاهی، B جوار کاه، E حوار کاه.

(c) (d) EBA سخط. (e) DA ملک. (f) EB خوب الترام،

C خواب التزام. (g) A عرت عرت، B عزت، E غیرت عزت. (h) کذا؟! ۹

(i) فقط در D. (j) BA یاد.

ا کلمه معمول «روی در بایستی» یعنی مجامله و ملاحظه و مهاده ازین فعل
مشتق است. ۲ یعنی زوال.

سلجوق را واسطهٔ سعادت و تاج گوهر شاهی را در شب افروز است
چرا علم کفر در دیار اسلام بر افراشته اند و منجوق کفر سر بعیوق
نا پاکی رسانید و آن دیاری که بسکون اهل دین آراسته و بمساجد
و منابر مزین بود ملوث^a خنازیر و معدن فضاخ شده مگر پادشاه
این خبر نشنوده است که کُلُّکُمْ رَاعٍ وَ کُلُّکُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ
بخدای که عالم را آفریدگار است و همه را مرجع و مآب بدوست که
هر اولی را نهایتی خواهد بود و هر لدنی را شدنی رای عالی خداوندی
سلطانی اعلی الله شأنه بخاطر جهان آرای نگرش^b کند که ملوک
سالف که نوبت ملک^c باهتمام^d جانب او جز بگذشتن ایشان
نرسید^e در نوبت جهاننداری چنین خواری نکردند و فرداء باز
پسین را اندیشه داشتند^f يَوْمَ يَقْرَأُ الْمَرْءُ مِنْ آخِيهِ وَ أُمِّهِ وَ آيِهِ
وَ صَاحِبِيهِ وَ بَنِيهِ لِكُلِّ أَمْرٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ^g در عهد
سلطنت سلطان اگر در ساحت دیار ممالك عمرها الله بالأقبال از
دست جور ظالی مستغنی یا ضعیفی يك شب ناخوش خسبد بجلال^h
باری تعالی که پادشاه روزگار را با همه عظمت و سلطنت بدان
مواخذت بود قوله تعالی وَ نَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا
تُظْلِمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَ إِنْ كَانَ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَ كَفَى
بِنَا حَاسِبِينَ ما بیچارگان و ستم رسیدگان اسیران روم از مخدرات
و اطفال و کهول مسلمانان قرب پنجاه هزارⁱ جانور^j عالم و جاهل

(a) فقط در، D و در باقی نسخ «ملوث»، در هر حال مَلُوث صحیح نیست و باید
مَلُوث اسم مکان از باب تفعیل باشد. (b) A تکرش، B بکوش، D نکرس E
کوش. (c) B فلك. (d) C باتمام. (e) E نداشتند. (f) جميع نسخ جز
D می افزایند «را چگوید». (g) B صد هزار، EC زیادت از صد هزار،
(h) B خانین و باریک، C مرد و خانین ترك و تاجیک، E خانین و تاجیک.
۱ یعنی نوبت ملک بنی جز بگذشتن ملوک سالف نرسید و این کنایه است از اینکه
نوبت ملک از تن نیز بدیگران خواهد رسید.

فریاد نامه اسیران روم بخدمت سلطان سنجر

قال الله سبحانه و تعالى و قوله الحق لئن شكرتم لأزيدنكم و لئن كفرتم إن عذابی لشديد از حضرت صمدیت عزت الآؤه و تقدست
اسماؤه خطاب برین جمله صادر شده است که شکر گزاید و شکر
گزاری بندگان متفاوت است بیچاره که حظ او از عالم مقصور بر
خورش و پوشش باشد بقدر استعداد خود شکر تواند کرد و
شخصی که زمام امور جمهور در دست او باشد و در وجود او
ثبات و نظام ربع مسکون و درهستی او اقامت جهان و جهانیان
اگر شکر آن نعمت نگذارد إن عذابی لشديد و چون تفویض زمام
امر و نهی عالم دولت سلجوق را ادا الله جلالها میسر شد در عهد
جهانداری بر تخت مملکت و سریر عظمت تهذیب احوال عالمیان و
ترتیب امور جهانداری فرمودند و از عواطف انعام سبحانی جلّت
قدرته و از کرم باری عز اسمه شرم داشتند خطه اسلام را از ضلالت
کفر ناستردن^۱ و مواد اهل فساد و اهل شرک را محسوم ناگردانیدن
و عزت اسلام و عظمت ملک از ملوک^۲ عالم باز ناخواستن و
ایشان را مالیه نداشتن و درین عهد که پادشاه روزگار معز الدنیا
و الدین ذو القرنین الثانی سنجر بن ملکشاه اعز الله انصاره و
ضاعف اقتداره نظام افزای دین و دولت است و تاج جهانداری
و تخت عالم آرائی بعظمت و سلطنت او آراسته و مفتخر است کار
بخلاف آن است که پیش ازین بود، چون خداوند عالم پادشاه
مشرق و مغرب که تا جهان است جهاندار باد عقد دولت

(a) فقط در D، و باقی نسخ غیر مفهوم است. (b) BA باشند، E ماستدن،

C مایسترون. (c) A ملک و ملوک، B ملک را ملوک، C ملک کران ملوک،

E ملوک.

درین موضع آن هر دو نامه را نقل نمائیم، برای تصحیح متن آن چهار نسخه از جوامع الحکایات و یک نسخه از آثار الوزراء بکار برده شده است ازین قرار:

۱ - جوامع الحکایات نسخه ب م Or. 235, ff. 246 b-248 a

۲ - جوامع الحکایات نسخه ب م Add. 16,862 ff. 175 a-176 b

۳ - جوامع الحکایات نسخه دیوان هند،

D = N° LIX, f. 134 فهرست پرفسر برون

۴ - جوامع الحکایات نسخه ملکی پرفسر برون E =

۵ - آثار الوزراء نسخه ب م Or. 4107 ff. 111 a-114 b C =

و فقط متعرض اختلاف قرات مهم که مغیر معنی است شده ایم،

حکایت، آورده اند که در ایام سلطنت سنجر رحمة الله علیه وقتی ملک روم بولایت اسلام ناختم آورد و بحد آمد و میافارقین^a لشکر کشید و تمامت آن ولایت را خراب کرد و قرب پینجاه هزار مسلمان از زن و مرد اسیر برد و مسلمانان بدست ایشان گرفتار شدند و لشکرها که بدان سرحد بودند استعداد^b مقاومت ملک روم نداشتند در میان آن اسیران امای بود یگانه آن پیچارگان بنزدیک وی آمدند و از وی در آن معنی رائی^c خواستند آن امام گفت صلاح در آن بود که فریاد نامه نویسم بنزدیک سلطان سنجر باشد که کار ما از وی گشاده شود پس یکی را از علماء و دانشمندان نامزد کردند و استغاث^d نامه نوشتند بدین ترتیب که این جایگاه ثبت افتاده است

(a) B بدو ماوار، D آمد. (b) B مجال. (c) B مدد. (d) BA استعانت.

س ۱۶ خَطِيب، نصحيح قياسي است و صحيح لسان است و اين بيت
 از قصيده ايست از ابو محمد خازن در مدح صاحب بن عبّاد
 (بَيَمَةِ الدَّهْرِ ۴: ۲)، - س ۲۱ براي بَقِيَّةِ اَيَّاتِ رجوع كنيد بكتاب
 الْأَغَانِي (۸: ۱۵)، - س ۲۴ عطاء، نام خود شاعر است،
 ص ۷۵ س ۱۲ نصير الدّين ابو القاسم محمود بن المظفر بن ابى توبه
 از مشاهير وزراء سلطان سنجر و از فضلاء وزراء بود، در
 سنه ۵۲۱ متقلّد وزارت گرديد و در سنه ۵۲۶ معزول شد ووى
 با پسرش شمس الدّين على در حبس وفات يافتند، سنه وفانش
 معلوم نشد (تاريخ السلجوقيّة لعبد الدّين الكاتب ص ۲۶۸-۲۷۰،
 آثار الوزراء لسيف الدّين العقيلي Or. 4107, ff. 116a-117b دستور
 الوزراء، لخواندمير 103a-100b، Or. 234)، - س ۲۳ بَانِكُرُو
 قلعة حصينة على شطّ جيجون (ياقوت ۱: ۴۵۲)

ص ۷۶ س ۱ دولت معزى، يعنى سنجرى،
 ص ۷۷ س ۱ الكركوتى، كركوتيه مدينه من نواحى سجستان (ياقوت ۴: ۲۶۲)،
 - س ۸ و ۲۰ معين الملك، سهواست و صحيح معين الدّين است
 كما فى الاصل و بآ در موضع دوم، و معين الدّين اصمّ صاحب
 ديوان انشاء سلطان سنجر بود، رجوع كنيد نيز به آثار الوزراء
 Or. 4107, ff. 110a-111a و دستور الوزراء Or. 234, ff. 97b و حبيب
 السّير طبع بمبئى ص ۱۰۱ از جزو چهارم از جلد دوم، - س ۱۵
 عين نفير نامه اسراء روم را با جواب آن از جانب سلطان سنجر
 از انشاء معين الدّين اصمّ مصنّف اين كتاب نور الدّين محمد
 عوفى در كتاب جوامع الحكايات و لوايح الزّوايات در باب هجدهم
 از قسم اول ذكر ميكند و همچنين سيف الدّين العقيلي در كتاب
 آثار الوزراء در ترجمه تغار بك كاشغرى از وزراء سنجر و آن
 بلا شك منقول از جوامع الحكايات است و بي مناسبت نيست كه

بونصر فارسی ملکا جان بتو سپرد
 زیرا سزای مجلس عالی جز آن نداشت
 جان داد در هوات که باقیست باد جان
 اندر خور نثار جز آن پاک جان نداشت
 شصت و سه بود عمرش چون عمر مصطفی
 افزون ازین مقامی اندر جهان نداشت

الی آخر القصیده (رجوع کنید بترجمه مسعود سعد سلمان مستخرج از روزنامه انجمن هابیونی آسیائی سنه ۶-۱۹۰۵ ص ۴۹)، - س ۱۵
 سلطان رضی ابراهیم، یعنی سلطان ظهیر الدوله رضی الدین ابو
 المظفر ابراهیم بن مسعود بن محمود (سنه ۴۵۰-۴۹۲) و هر جا
 که سلطان رضی مطلق گوید مقصود هموست، - س ۱۶ عمده، ب آ
 عمیدی و این بهتر است

ص ۷۲ س ۱۱ فرزند، این کلمه نباید صحیح باشد چه بنا بر قول عوفی خود
 ابو نصر همان روز که وزیر گشت بمرض موت بیمار گردید نه
 فرزندش، - س ۱۲ ترجمه عطاء بن یعقوب در دیمه الفصر
 باخرزی مذکور است (Add. 22,374 f 187a) و مسعود سعد سلمان را
 در حق او مدایح و مرثیاتی است، در خطاب باو گوید:

عطاء یعقوب ای روشن از نو عالم علم
 تو آفتابی و ما ذره‌ها هی مانیم الخ
 و در مرثیه او گوید:

از وفات عطاء بن یعقوب * تازه‌تر شد وفاحت عالم الخ
 و نیز گوید:

عطاء یعقوب اثر مرگ تو هراسیدم
 شدی و پیش نبودم زمرگ هیچ هراس الخ

(رجوع کنید بترجمه مسعود سعد سلمان، ایضا ص ۸۲-۸۳)، -

بزرگ سهوی کابین قاعده ندانستند
که تیغ زنگ بر آرد چو بی نیام شود
هزار سال بیاید که تا خردمندی
میان اهل کفایت نظام نام شود»

(جامع ۲۹۲۵ f)

ص ۶۹ س ۱ ابجاز، صحیح «الحان» است و مقصود از والی الحان خواننده و مغنی است، هف ازین عبارت چنین فهمیده است که نام معشوق او ماه بوده و الحان را ابجاز خوانند و ما نیز متابعت او بغلط تصحیح کردیم ولی بلا شك ابجاز غلط است اولاً بجهت اینکه هر دو نسخه اصل و ب آ متفقاً «الحان» دارند، دیگر آنکه خل میگوید که باخرزی به نیشابور در مجلس انس گشته شد و بسیار بعید است که والی ابجاز (یعنی گرجستان که همه نصاری اند) با بعد مسافت و مخالفت مذهب و تژاد با باخرزی طریق متادمت پیش گیرد و همیشه با هم در نیشابور در مجالس انس حاضر شوند این بسیار مضحک است، و آنکه نام «پیوند» خود شاهی است برآنکه نمیتواند مراد والی ابجاز باشد، - س ۸ ثمان، خل ۴۵۵: ۱ سبج دارد،

ص ۷۱ س ۶ عیاضی، عبد الرحیم سرخسی (م ف ۱: ۲۵۴)، - س ۱۲ این همان ابو نصر پارسی است که مسعود سعد سلمان در حق او مدایح بسیار دارد و در چهار مقاله نیز نام او مذکور است (ترجمه پرفسر برون ص ۷۴ حاشیه ۱ که در آنجا بنصر الله بن عبد الحمید صاحب کیلیه و دمنه اشنباه شه است) و از یکی از قصاید مسعود سعد معلوم میگردد که وفات ابو نصر فارسی در سلطنت ارسلان ابن مسعود بن ابراهیم یعنی بین سنه ۵۰۹ - ۵۱۱ بوده است، در خطاب بسطان ارسلان میگوید:

الدین سام بن شمس الدین محمد از ملوک بامیان (از حدود سنه ۵۹۰-۶۰۲)، و بقرینه اینکه صاحب ترجمه معاصر سلطان سنجر بوده است واضح است که مقصود در اینجا اول است.

ص ۶۳ س ۱۹-۲۰ ابو العباس الفضل بن احمد الأسفراینی المتوفی سنه ۴۰۴ از وزراء سبکتگین و سلطان محمود (شرح بیانی طبع قاهره ص ۱۵۶-۱۶۵، تاریخ گریه ص ۸۴، آثار الوزراء لسيف الدین العقیلی Or. 4107, ff. 72b-73b، دستور الوزراء لغیاث الدین خواند امیر Or. 234, ff. 69b-70b)، - س ۲۲-۲۳ ترجمه حال و اشعار او در یتیمه الدهر یافت نشد، - س ۲۳ بیانی، شرح بیانی طبع قاهره ص ۱۶۶-۱۷۲، (رجوع کنید نیز بتاریخ بیهقی که تقریباً صفحه از ذکر او خالی نیست، اثر ۲۸۳: ۹، ۲۹۴، آثار الوزراء ff. 73b-89b، دستور الوزراء ff. 70b-71b) و وفات او در سلطنت مسعود در سنه ۴۲۴ واقع شد،

ص ۶۴ س ۱-۲ بواسطه کثرت تصحیف نسخ تصحیح این سه بیت ممکن نشد، بوداعنا در اصل و ب آ شبیه است به بذراعنا، مصراع چهارم بدون شك اینطور است كما فی ب آ * أَحْسَنَ بِهِ مِنْ زِينَةِ وَ لِبَاسٍ * باقی ماند نصبه در مصراع اول و متبجراً در مصراع پنجم که معلوم نشد تصحیف چیست،

ص ۶۵ س ۱۶ «و سیّد اجل» (۱) را در مرثیه نظام الملک و حال قاصدان او چهار بیت آمد:

عجب مدار که از کشتن نظام الملک
سفید روی مروّت سیاه فام شود
عجب دمر آن که روا داشتند کشتن او
بدان امید که شان شاه و ملک رام شود

حدود سنه ۵۲۰-۶۰۶) منقسم شد بودند بملوك صغار بسیار و هر ناحیه کوچکی در دست یکی از ایشان بود از جانب قرا خطا، بآ کمال الدین پیغو ملک، - س ۲۴ کاشان، مقصود کاشان ماوراء النهر است

ص ۵۴ س ۲ احمد، از ملوك الطوائف ما وراء النهر است و شاید احمد خان بن خضر خان (از حدود سنه ۴۷۲-۴۸۸) مراد باشد (ثر ۱۰: ۱۱۴، ۱۶۵/۶، جها f 132a)

ص ۵۵ س ۴ صبحان، صحیح طیان است کما فی الأصل و بآ، و طیان شاعری است از متقدمین و در السنه شعراء معروف است به ژاژ خای (م ف ۱: ۲۲۸/۹)، خود گوید (لغات اسدی ص ۱۱۱):

شعر ژاژ از دهان من شکر است * شعر نیک از دهان تو پینو انوری گوید (دیوان انوری (Or. 3713, f. 63b):

طبع حسان مصطفائی کو * نا ثناهای غم زدای آرد
ز آنکه مقبول مصطفی نشود * آنچه طیان ژاژ خای آرد

- س ۱۰ احتمال قوی میرود که مقصود قلی طغاج ابو المعالی الحسن بن علی بن عبد المؤمن المعروف به حسن نگین از خانیه ما وراء النهر باشد که از سنه ۵۲۴-۵۲۶ از جانب سلطان سنجر حکمران سمرقند و آن نواحی بود (ثر ۱۱: ۵۵، جها f 134a)، - س ۱۶ پرمخ، بآ. تیره مغز

ص ۶۰ س ۱۵ نام صاحب ترجمه علی است و روزبه نام پدر اوست ظاهراً (ص ۶۱: ۱۸، ص ۱۵۵: ۱۴)

ص ۶۱ س ۷ و ص ۶۲ س ۷، در خاندان غوری به پادشاه بوده اند هر سه موسوم به بهاء الدین سام یکی بهاء الدین سام بن عز الدین حسین برادر سلطان علاء الدین غوری (سنه ۵۴۴-۵۴۵)، دوم بهاء الدین سام بن غیاث الدین محمود (سنه ۶۰۷)، سوم بهاء

آن ولایت بوده است (ص ۸۴) و دختر او ملکه معزیه زوجه غیاث الدین محمود بن غیاث الدین غوری و مادر سلطانان بهاء الدین سام و شمس الدین محمد است، و سابق رسم بوده است که اسم والی ولایتی و ملک ناحیتی را با اسم آن موضع اضافه میکرده اند و در طب این نوع اضافه فراوان است مانند ملک ناصر الدین محمد مادی، ملکشاو و خش، شمس الدین محمد بامیان، ملک تاج الدین تمران، ملک تاج الدین مکران و غیرهم، و در لباب نیز جز درین موضع که تمران شاه نوشته در باقی مواضع بطریق اضافه استعمال کرده است (ص ۴۶: ۱۰، ۴۷: ۲۲)

ص ۵۱ س ۷ کبود جامه نام حشی است که در میانه استرآباد و خوارزم می نشسته اند و شهری داشتند موسوم بشهر نو (م ف ۱: ۵۷) و نصرة الدین پادشاه آن طایفه بوده است و بدست سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه کشته شد^۱ (در حدود سنه ۶۰۰) لهذا برادر زاده اش رکن الدین کبود جامه در وقت خروج مغول بکین عم بدیشان پیوست و وقتی که علاء الدین محمد خوارزمشاه از مقابل لشکر مغول فرار میکرد و بالأخره در قریه در کنار بحر خزر پناه بسته بود رکن الدین مذکور با جماعتی از مغول ناگهان بر سر او بتاختند سلطان فوراً در کشتی نشسته فرار نمود ایشان کشتی او را تیر باران نمودند ولی بخود او نرسیدند (سیره جلال الدین منکبرنی للنسوی ص ۴۶)

ص ۵۲ س ۲۲ پیغو ملک، ظاهراً از ملوک الطوائف خانیه ماوراءالنهر است چه ایشان بعد از استیلاء قراخانیان در ماوراءالنهر (از

۱ م ف ۱: ۵۷) او را به اتابک نصرة الدین بن محمد انر صاحب زوزن که از جانب تکش خوارزمشاه حکمران کرمان بوده است اشتهاء نموده، رجوع کنید بنارنج سلاجقه کرمان ل محمد بن ابراهیم (ص ۱۷۰-۱۷۶)

کدورتی که از برادرش سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه داشت در سنه ۶۰۶ بفیروزکوه پای تخت غوریه رفت و در سنه ۶۰۷ در آنجا کشته شد (طب ص ۹۰-۹۵، ج ۱۲۰a-119b ff. که سهواً نفع و ستمایه دارد بجای سبع، ثر ۱۷۶: ۱۲ که سهواً در سنه ۶۰۵ ی نویسد)

ص ۴۹ س ۱۸ در آن عهد، در کدام عهد؟ - س ۲۲ طب (Add. 26,189 f 118a) این فتح و تمهیت باین قطعه را بملك یمن الدین بهرامشاه بن تاج الدین حرب برادر ناصر الدین عثمان نسبت میدهد، و این مخالفت غریب است زیرا که عوفی و منهاج سراج هر دو معاصر این پادشاهان بوده اند و هردو بسجستان رفته اند عوفی در عهد تاج الدین حرب و منهاج سراج يك مرتبه در سنه ۶۱۲ در اول جلوس بهرامشاه و چند مرتبه دیگر بعد از آن، برای بقیه ایات این قطعه رجوع کنید به طب (ایضاً)، - س ۲۲ فرهی، صحیح فراهی است اگرچه منسوب به قره است ولی در نسبت فراهی گویند، و هو الامام شرف الدین محمد بن محمد الفراهی (ص ۲۵۹)، - س ۲۴ حزب، صحیح حرب است که نام ملك تاج الدین مذکور است

ص ۵۰ س ۲ ولی عهد او، یعنی ولی عهد ملك تاج الدین حرب زیرا که ابتدا ولی عهد او ناصر الدین عثمان بود و او هم در حیات پدر در گذشت پس از او پسر دیگرش یمن الدین بهرامشاه را ولی عهد نمود (طب Add. 26,189 f 117b)، - س ۲-۳ که این ساعت ممالک سجستان در ضبط اوست، مدت حکمرانی بهرامشاه ۶۱۲-۶۱۸ بوده است پس تألیف کتاب بین این دو سنه بوده،

- س ۱۲ نمران ولایتی است از غور در شعاب کوه اشک که یکی از جبال خسته غوراست (طب ص ۲۹) و تاج الدین نمران از جانب سلاطین غوریه خصوصاً سلطان غیاث الدین غوری حکمران

سلطان محمد خوارزمشاه است، از دعاء به دام ملکها معلوم میشود که ترکان خاتون هنوز در شوکت و جلال معروف خود باقی بوده است پس تألیف این موضع از کتاب قبل از سنه ۶۱۶ است که سال فرار ترکان خاتون از خوارزم و ابتداء انتفاض دولت ایشان است و در سال بعد یعنی ۶۱۷ اسیر لشکر مغول گردید
ص ۴۴ س ۲ نصره الدین قلی ارسلان عثمان آخرین ملوک خانبه ما وراء النهر است و جلوس او در حدود سنه ۶۰۰ است^۱ و در سنه ۶۰۹ سلطان محمد خوارزمشاه او را با اقارب او بکشت و خاندان خانبه را در ما وراء النهر منقرض نمود (ثر ۱۲: ۱۷۸، جه ۱۳۹a-137a ff، جه ۱۳۴b f) و ازین است که عوفی ازو بشپید تعبیری نماید و معلوم میشود که تألیف این موضع از کتاب بعد از سنه ۶۰۹ است

ص ۴۵ س ۲ که پیش از آنکه بگوئی، معنی این عبارت معلوم نشد
ص ۴۶ س ۴ محمد الموبد، غلط است و صحیح اسقاط محمد است چه اسم پدر طغانشاه باتفاق مؤرخین آی ایه^۲ بوده است و لقبش مؤبد و هیچکس نام او را محمد ننوشته است،

ص ۴۸ س ۱۸ گرگان، یعنی جرجان، تاج الدین علیشاه بن تکش بعثت

۱ علی التحقيق مابین سنه ۵۹۷-۶۰۱، زیرا که در سنه ۵۹۷ عوفی در سمرقند او را دیده در حالی که ولی عهد بوده است و در سنه ۶۰۱ که سلطان شهاب الدین غوری با قرا خطائیان در اندخود جنگ کرد و بعد با ایشان صلح نمود واسطه صلح همین عثمان خاقان بوده است در حالی که پادشاه بود (طَب Add. 26,189 f 162b)
۲ آی ایه لفظی است ترکی مرکب از آی یعنی ماه و ایه؟ و هر يك ازین دو کلمه علیحدت در اعلام ترکی دیگر یافت میشود مانند آبتگین (آی تگین) و آبدغدی (آی دغدی)، آی تَغْدی و قُتْلُغ ایه و ارسلان ایه و بك ایه، رجوع کنید بهرست تاریخ سلجوقیه لعاد الدین الکاتب و فهرست ابن الاثیر و غیرها، و جه ۱۰۸b f) سها این اسم را آینه خواند و میگوید که چون آینه سلطان (نغز) پیش او میبود به مؤبد آینه اشتهار یافت

از سامانیّه و قبل از مغول قریب ۲۲۰ سال است از حدود سنه ۳۸۰ تا سنه ۶۰۹ که بدست سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه منقرض شدند و هیچ تاریخ مستقّلی برای این سلسله الحال موجود نیست و آنان که شذراتی ناقص و مبهم در تاریخ ایشان نوشته اند مانند ابن الاثیر و ابن خلدون و قاضی احمد غفاری در جهان آرا و راورتی در ترجمه طب بانگلیسی و هورث در روزنامه انجمن هایونی آسیائی و غیرهم هیچکدام ذکری ازین قلع طغاجخان ابراهیم ننموده اند، وفات او در حدود سنه ۶۰۰ بوده است (رجوع بص ۲۰۲ حاشیه ۱) سندبادنامه لمحمد بن علی الظهیری السمرقندی که يك نسخه از آن در بام موجود است (ربو، فهرست نسخ فارسیه ص ۷۴۸) بنام اوست و همچنین تاریخ ملوک خانیّه لمجد الدین محمد بن عدنان سرخکنی (حج ۱۲۲: ۲، ۱۲۷) که قطعه از آن را مصنف در جوامع الحکایات (Add. 16,862 f 369b) نقل میکند و ظاهراً از میان رفته است^۱ بنام اوست، - س ۲۲ اعلی الله شأنه، ازین دعا معلوم میشود که سلطان محمد خوارزمشاه در حیات بوده است پس تألیف این موضع از کتاب قبل از سنه ۶۱۷ است که سال وفات سلطان محمد خوارزمشاه است

ص ۴۳ س ۵ هندوخان، پسر ناصر الدین ملکشاه بن نکش و برادر زاده سلطان محمد خوارزمشاه است (جه ۹۳a، 99a ff. ۱۲: ۸۵ و غیره)، - س ۱۱ سلطان سکندر، یعنی سلطان محمد خوارزمشاه، بواسطه استیلاء او بر اغلب ممالک در القاب او اسکندر الثانی ی نوشتند (جه f 116b)، - س ۱۹ ملکه ترکان، مقصود ترکان خاتون مادر

۱ در حواشی چهار مقاله ثانیاً درین موضوع بحث خواهیم نمود و سهو فهرست کتابخانه لیدن را (ج ۲ ص ۹) که گمان کرده است خطای نامه همین کتاب است بیان خواهیم نمود،

ب آ این رباعی مسطور است:

اوّل پدرت نهاد کین را بنیاد * تا خلق جهان جمله ببیداد افتاد
هان تا ندهی ز بهر يك ننگاباد * سر نا سر ملك آل محمود بیاد
بعد معلوم شد که این رباعی نیز از علاء الدّین است و آن را
بخسرو شاه بن بهرامشاه فرستاده است در باب نگی‌ناباد که شهری
است از اعظم بلاد رُخج و گرمسیر و سبب بر افتادن غزنویه
بدست سلاطین غور آن شهر بوده است (طَب ص ۱۱۵) پس اصل
متن اینطور باید باشد [بگرفت و نکشت الخ و این رباعی را
بنزد يك خسرو شاه فرستاد در آنوقت که بر سر شهر نگی‌ناباد
میان ایشان منازعت بود اوّل پدرت نهاد الخ]، - س ۱۸ از
اشعار علاء الدّین آنچه دیده شده است یکی قصیدۀ حماسۀ دیگری
است که بعد از فتح غزنین گفته (طَب ص ۵۹) و يك رباعی
خطاب بسطان سبخر (ایضاً) و دیگر این رباعی است که بعد از
شنیدن خبر قتل برادرش سوری بنزد فاضی الفضا غزنه فرستاد
(جامع التّواریخ Add. 7628 f 248b: ثر ۱۱: ۱۰۸)

اعضاء ممالك جهان را بدم * جویند خصم خویش و لشکر شکم
گر غزنین را ز پنج و بن بر نکم * پس من نه حسین بن حسین حسنم
ص ۴۰ س ۱۵ رند، شاید لغتی در رند باشد، در اصل و ب آ رند
است (؟) - س ۱۹ ملک مؤید، کدام ملک مؤید؟ اگر مقصود
مؤید ای ابه است او در سنه ۵۶۹ بر دست نکش خوارزمشاه
کشته شد و حال آنکه سلطنت طغرل ۵۷۱-۵۹۰ بوده است
باید در عبارت غلطی باشد

ص ۴۲ س ۴ جلال الدّین قلی طغاجان ابراهیم ما قبل آخرین از ملوک
خانیه ما وراء النهر است که ایشانرا خاقانیه و ابلک خانیه و آل
افراسیاب نیز گویند و مدت سلطنت ایشان در ماوراء النهر بعد

باخرزی در سنه ۴۶۵ او را در هرات دیک و ازو اشعار وی را روایت نموده است، و در تاریخ بیہقی طبع کلکتہ ص ۱۶۴/۵ اسم او برده شد است،

ص ۴۵ س ۴ جَمَدَت در دمیة الفصر اَنْجَرَت دارد، و جَمَدَت تصحیح قیاسی است کہ قبل از دیدن دمیة الفصر کرده‌ام،

ص ۴۶ س ۸ عماد الدین مؤید بن احمد الأسفراینی از دیربان سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه بوده است (ص ۱۴۷)

ص ۴۷ س ۲ یعنی بتصحیف، یعنی م کل و م شاعر

ص ۴۸ س ۱۴ و در آن وقت الخ، واقعه فتح غزنین و قتل عام و احراق آن بدست علاء الدین غوری در سنه ۵۴۵ بوده است کہ سال اول جلوس علاء الدین است چنانکہ از طب و جامع التواریخ (در سفر) استنباط میشود و قتل برادرش سوری بدست بہرامشاه در سنه ۵۴۴ (ثر ۱۱: ۱۰، جہا f. 116b)، - س ۲۴ عباسیانم، جد اعلای سلاطین غوریہ عباس نام داشته و نسب علاء الدین تا عباس بدین ترتیب است علاء الدین الحسین بن الحسین بن الحسن بن محمد بن عباس (طب ص ۵۲-۵۴ و جہا f. 116b)، - س ۲۴- ص ۴۹ س ۸ این آیات با اندک اختلافی در طب ص ۵۷ مذکور است

ص ۴۹ س ۱ یاریگر، صحیح بازیگر است كما فی الأصل و طب ص ۵۷، - س ۹ و در آن وقت الخ، این واقعه در سنه ۵۴۷ بوده بتصریح نظامی عروضی کہ خود در ملازمت علاء الدین درین جنگ حاضر بوده در دو موضع از چهار مقالہ (ترجمہ پرفسر برون ص ۱۰۴ و ۱۲۰)، تاریخ گریہ ص ۲۶۴ در سنه ۵۴۴ ی نویسد و آن خطاست، - س ۱۶-۱۷ این رباعی در اصل متن نبود و ما آنرا از طب ص ۶۱ در اینجا نقل کردم و بجای رباعی متن در اصل نسخہ و در

نامه) بتزدیک اغاجی خادم خاصه بردم و بدو دادم و جائی فرود آمدم نزدیک سرای پرده وقت سحرگاه فراشی آمد و مرا بخواند برقم اغاجی مرا پیش برد امیر (سلطان مسعود) بر تخت روان بود .... و در ص ۶۰۲ گوید «استادم (بو نصر مشکان) رقعתי نوشت (بسلطان مسعود) سخت درشت و بوناق اغاجی آمد و رقعہ بدو داد و ضمان کرد کہ وقتی سرہ جوید و برساند و پس باز آمد بدیوان و بر آغاجی پیغام را شتاب میکرد تا بضرورت برسانید» و در ص ۶۰۸ گوید «رقعتی نیشتم بامیر (سلطان مسعود) چنانکہ رسم است کہ نویسند در معنی استعفا از دبیری .... و این رقعہ باغاجی دادم و برسانید و باز آورد خط امیر بر سر آن نیشته» و در جامع التواریخ (f 240b) در تحت عنوان «الحجاب» یعنی حجاب طغرل یک سلجوقی یکی را اینطور می نویسد الذر الاغاجی (= الذر الاغاجی)، پاول هورن در مقدمه لغات اسدی ص ۱۷ ظاہراً سہو کرده است کہ این کلمہ را فارسی و شقیق آغاز دانستہ، ص ۲۳ س ۱-۴ ابو القاسم اسماعیل بن احمد الشجری این دو بیت را بدو بیت عربی ترجمہ کردہ است (یتیمہ الدھر ۴: ۷۹)،

ص ۲۳ س ۱ ابو منصور، ظاہراً ابن منصور است بجهت اینکه معمول آن است کہ کنیہ را بر اسم شخص و اسماء آباء مقدم دارند نہ آنکہ بعد از ہمہ آنها ذکر کنند و رسم عوفی نیز همین است و دیگر بقرینہ م ف، - س ۵ ترجمہ اورا نتوانستم در یتیمہ الدھر پیدا کنم، - س ۷ فسوی علیک، تصحیح قیاسی است و صحیح سیرتی الیک است مطابق ب آ

ص ۲۴ س ۲۰ ترجمہ ابو الفتح حاثی در دمیۃ القصر للباخرزی (Add. 22,374) (f 170b) مذکور است وی ابتدا از کتاب دیوان سلطان محمد بن محمود غزنوی و پس از آن صاحب بریدہ بودہ است بہرہ و

يُطَرِّزُهَا قَوْسُ السَّحَابِ بِأَضْفَرٍ
عَلَى أَحْمَرٍ فِي أَخْضَرٍ تَحْتَ مَبِضٍ
كَأَذْيَالِ خَوْدٍ أَقْبَلَتْ فِي غَلَائِلِ
مُصَبَّغَةٍ وَالْبَعْضُ أَقْصَرُ مِنْ بَعْضٍ

ص ۲۸ س ۷ خورم، املاء قدیم خرم است، -- س ۱۵ نار یکی، صحیح پارگی است (م ف ۱: ۲۸) یعنی پاره، - س ۲۴ معلوم نیست این بیت از خود طاهر چغانی است یا بر سبیل تمثیل آورده شده است علی ای حال عبارت ابتر است و باید بعد ازین بیت سقطی باشد،

ص ۲۹ س ۱۰ واضح است که بك بیت سقط شده است،
ص ۳۰ س ۲۲-۲۱ س ۸ این چند سطر که متمم ترجمه شمس المعالی است مناسب آن است که در تحت همان عنوان باشد مانند ب آ و در اینجا بسیار بی مناسبت است،

ص ۴۱ س ۱ کمال البلاغة، للأمام ابی الحسن علی بن محمد الیزدادی که رسائل قابوس را در آن جمع کرده است و نام دیگر این کتاب قرائن شمس المعالی است (تاریخ ابن اسفندیار Add. 7633 f.81a)،
س ۵ اندجانی، صحیح المجرجانی است، برای ترجمه حال او و بقیه ابیات لامیه رجوع کنید به یتیمه الدهر (۲: ۲۷۸-۲۷۷)، - س ۶ حسبی الأمور، صحیح حسبی الأمير است (ایضا ۴: ۲۷۸)، - س ۷ این بیت مغلوط است و صحیح این است

مَا رَأَيْنَا لَهُ مِثْلًا وَهَذَا * لَقَبٌ مِثْلُهُ فَقِيدِ الْمِثَالِ

(ایضا ۴: ۲۷۸)، - س ۱۸ الاغاجی، این کلمه که باختلاف اغاجی و آغاجی و آغاجی و آنجی نوشته شده است ظاهراً کلمه ایست ترکی (آغا+چی) بمعنی حاجب و خادم خاصه سلاطین که واسطه ابلاغ مطالب و رسائل است از سلطان بسایر اعیان دولت و بالعکس، در تاریخ بیهنی طبع طهران ص ۱۶۵ گوید «ملطنه» (یعنی

۳۴۴ در ری وفات یافت (یتیمه ۴، اثر ۸ مواضع مختلفه)، - س ۱۱
 تاریخ ناصری، تاریخ ابو الفضل بیهقی که زیادت از سی مجلد بوده
 است با اسماء مختلفه می نامیدند از جمله «تاریخ ناصری» می گفته اند
 نسبت به مؤسس سلسله غزنویه امیر ناصر الدین سبکتگین چنانکه
 خود آن سلسله را آل ناصر میگویند بهین علت، و ربو در فهرست
 نسخ فارسی بام (ص ۱۵۹) گمان کرده است که فقط قسمتی از آن
 که متعلق بتاریخ ناصر الدین سبکتگین بوده تاریخ ناصری
 می گفته اند و نه چنین است بلکه مجموع را تاریخ ناصری می خوانند اند،
 در تاریخ بیهقی لابی الحسن علی بن زید بن محمد الاوسی الانصاری
 که در سنه ۵۶۳ تألیف شده در ترجمه حال ابو الفضل بیهقی
 میگوید (Or. 3587 ff. 12b, 101b) «واز تصانیف او تاریخ ناصری
 است از اول ایام سبکتگین تا اول ایام سلطان ابراهیم روز بروز را
 تاریخ ایشان بیان کرده است و آن هانا سی مجلد منصف^۱ زیادت
 باشد از آن مجلدی چند در کتابخانه سرخس دیدم و مجلدی چند
 در کتابخانه مدرسه خاتون مهد عراق رحما الله به نيسابور و
 مجلدی چند در دست هر کسی و تمام ندیدم» و این صریح است
 که تمام کتاب را تاریخ ناصری می نامیدند، - س ۲۴ تا ص ۲۸ س ۲
 این ابیات جز بیت اول بسیار مغلوط است از روی یتیمه الدهر
 ۲۰:۱ و خل ۱:۴۶۱ تصحیح شد

بَطُوفُ يَكْاسَاتِ الْعَقَارِ كَالْحَجَرِ
 قَيْنَ يَتْنِ مُنْقَضٍ عَلَيْنَا وَ مُنْقَضٍ
 وَ قَدْ نَشَرْتَ آيِدِي الْجَنُوبِ مَطَارِقًا
 عَلَى الْجَوِّ دُكْنَا وَ الْحَوَاشِي عَلَى الْأَرْضِ

^۱ نوعی از قطع کتاب را که نصف قطع بزرگ بوده است منصف می گفته اند شاید
 بقطع وزیری Octavo بوده است؟

— س ۱۶-۱۷ ضمائر بَعَثَتْ و لها و وحدها و صَبَتْ راجع است
بَدُنِیَا و تَصْنُو مخاطب است نه مغایبه،

ص ۲۷ س ۲ مُحَمَّدٌ محتاج، بکسر دال محمد، باید دانست که مصنفین قدیم
از قبیل یبھی و نظایر عروضی و شیخ عطار و غیرهم نادراً لفظ «ابن» را
استعمال نمیکرده‌اند و در اکثر اوقات اسم پسر را باسم پدر یا جدِّ
اضافه نمیکرده‌اند چون محمود سبکتگین و صاحبِ عباد و ناصر
خسرو و مسعود سعد سلمان و بوعلی سینا (که اضافه بجَدِّ بوده ولی
بکثرت استعمال کسرۀ اضافه ساقط شده است) و درین مورد نیز
اضافه بجَدِّ است چه وی مُحَمَّد بن المظفر بن محتاج است چنانکه
بیاید و منجیک شاعر از مداحان این امیر ابو المظفر است (رجوع
کنید مجلد ۱۲:۲ که در آنجا سهواً بجای مُحَمَّد بن المظفر مُحَمَّد بن
محمَّد بن المظفر نوشته شده است)، — س ۶ ابو بکر مُحَمَّد بن المظفر
بن محتاج اولین کسی است که از آل مظفر معروف شده است و
آل مظفر همه مردمان کریم و فاضل بودند و امارت چغانیان با
ایشان بود، و ابو بکر مذکور در عهد نصر بن احمد سامانی مصدر
عظام اعمال بود و در سنه ۲۲۱ تولیت کلّ جیوش خراسان و
حکمرانی آنجا بعده او موکول گشت و در سنه ۲۲۹ وفات یافت
(نثر ۸ مواضع مختلفه)، — س ۹ ابو علی احمد بن ابی بکر مُحَمَّد بن
المظفر بن محتاج، از اعظم امراء سامانیّه و بعد از پدر سپه سالار
کلّ عساکر خراسان و والی آن مملکت گردید و کارهای بزرگ نمود
که متون توارنچ بدان مشحون است و در سنه ۲۲۹ با ماکان بن
کاکای دیلی جنگ کرده اورا بکشت و جرجان و طبرستان و عراق
عجم تا زنجان و حلوان را در تحت طاعت سامانیّه در آورد و
بالآخره سر از متابعت سامانیان در پیچید و مدت ده دوازده سال
مابین وی و سامانیّه گاهی محاربه و گاهی مصالحه می بود تا در سنه

دیگر ز بتان چون تو ندیدم زبی آنک
 بت نیست بجائی که من آنجا نرسیدم
 بامن بچید آنکه چو او کس نگرفتم
 نگرفت سر زلف تو هر چند حچیدم
 چون زلف شدم دست و چو بتخانه شدم روی
 چون زلف تو کاویدم و چون روی تو دیدم
 گفتم که یکی بند خریدم بدرم من
 فنی غلط است این که خداوند خریدم
 و چون بزم آرای یعنی قسمت اول آن تقریباً عین لباب عوفی است
 احتمال قوی می‌رود که این ابیات در نسخه لباب صاحب بزم آرای
 بوده و از نسخه ما ساقط شده است،

ص ۲۵ س ۴-۹ بعضی ازین ابیات را در تاریخ گریه ص ۲۵۶ بسططان
 محمد بن ملک‌شاه سلجوقی نسبت می‌دهد، - س ۱۰ ابو محمد، صحیح
 ابو احمد محمد است (تاریخ بیہقی طبع طهران ص ۲، ۴، ۸، ۱۲
 وغیرها)، - س ۱۸ ابو منصور، صحیح ابو نصر است و هو الامیر
 ابو نصر احمد بن ابی الحارث محمد بن فریغون المتوفی سنہ ۴۰۱
 (شرح یمنی ص ۱۰۱-۱۰۲، ثر ۹: ۱۵۹، جامع (F 2326)، -
 س ۲۳ سیف الدولہ، ثر و طب لقب اورا جلال الدولہ و گریه
 عماد الدولہ می‌نویسند، سیف الدولہ جائی یافت نشد،

ص ۲۶ س ۱۱ یسیان، غلط است یا بر لغت بلحارث بن کعب است که
 تنہیہ را در حالات ثلث با الف استعمال کنند، - س ۱۴ دُنیا، صحیح
 دُنیا بدون تنوین است چه الف آن اصلی نیست مانند الف عصا و
 مُعطى بلکه الف تانیث است چون حُبلی و طَوّی و این کلمات هرگز
 قبول تنوین نمیکنند، - س ۱۴-۱۵ ضمیر تغولها و غَدَتْ راجع
 است بمتوقّاة که معهود است در ذهن و ضمیر لها و لم تأل بدنیا،

ص ۲۲ س ۲ حسبی، یعنی حسب الحالی (ص ۱۲: ۱۴)، - س ۱۰-۱۱
 از جلوس اسمعیل بن احمد در سنه ۲۷۹ تا تسلط ایلک خان بر
 بخارا در سنه ۲۸۹ صد و ده سال است معلوم نیست عوفی چگونه
 حساب کرده است شاید ابتداء دولت سامانیه را از جلوس نصر
 بن احمد در سنه ۲۰۱ فرض نموده است، - س ۱۴ «ده یازده»
 شاید بمعنی عشور و خراج باشد، - س ۱۹ الأمير منصور بن نوح،
 صحیح الأمير المنتصر اسمعیل بن نوح است بدلیل سطر بعد که
 نامش را اسمعیل ذکر میکند دیگر آنکه منتصر است که سلسله سامانیه
 بکلی برو ختم شد در سنه ۲۹۵ اگرچه دولت ایشان بعبد الملك
 بن نوح برادر او پایان آمد در سنه ۲۸۹، و نیز منتصر است
 که اکثر عمرش در گریختن و آویختن بسر شد و بارها بدست خصمان
 گرفتار شد و باز خلاص یافت چنانکه عوفی بعد ازین میگوید
 (رجوع کنید بشرح عینی طبع قاهره ص ۲۲۰-۲۴۷، ثر ۹: ۱۱۱-
 ۱۱۲، جامع F 219 a 220 b)

ص ۲۳ س ۱ قوله تعالی، جمله بعد باین هیئت آیه قرآن نیست باین
 معنی که لا راد لقضائه اصلا از قرآن نیست و باقی در دو موضع
 مختلف از قرآن است، - س ۶ زندیجی، سهو است صحیح زندیجی
 است بمعنی جامه فراخ ریشمانی سفید گند و سطر،

ص ۲۴ س ۱۱ ابو منصور، سهو است صحیح ابو النصر است (ثیمه الدهر
 ۴: ۲۸۱، خل ۲: ۱۱۲)، - س ۲۴ ب آ بعد از ذکر این آیات
 میگوید «و در مجموعه بخط عنصری این غزل از اشعار سلطان
 مین الدوله مشاهده افتاد:

من گرد دل خویش هوای تو تنیدم
 با مهر تو پیوستم و انرا خویش بریدم

ص ۱۶ س ۱۵ اتی لأجد آخ، ذکر این کلام حضرت رسول درین موقع اجنبی است و با سابق و لاحق مناسبتی ندارد،
 ص ۱۷ س ۵ منطقی، اگر اسم فاعل باشد استعمال آن بمعنی ناطق خطاست و اگر اسم مفعول باشد صحیح با «منطقی» فوت میشود،
 ص ۱۷ س ۸-۹ برای بقیه این اشعار و اشعار ابلیس در جواب آن رجوع کنید بمروج الذهب طبع باربیه دو منار ۱: ۶۵-۶۷، -
 س ۸ «وجه»، مروج الذهب «وجه» دارد، - س ۹ مصراع اول غلط و منکسر الوزن است و صحیح آن است که در مروج الذهب است «تَغَيَّرَ كُلُّ ذِي طَعْمٍ وَ لَوْنٍ» و در هر صورت درین دو بیت عیب افواء است چه قبیح مرفوع است و الصبیح مجرور، -
 س ۱۵-۱۶ تأویلات اهل السنة للأمام ابی منصور محمد بن محمد الماتریدی السمرقندی الحنفی المتوفی سنة ۲۴۲، ماتریت که ماترید نیز گویند محله ایست از حائط سمرقند (انساب السبعانی Add. 23,355 F 498b، ح ۲: ۱۷۵)، - س ۲۲، ۲۴ سُرّیانی، صحیح همین است یعنی ضمّ سین چنانکه تاج العروس ضبط میکند و بکسر سین غلط مشهور است

ص ۱۹ س ۱۴ نشو، استعمال این کلمه بمعنی نمو غلط مشهور است و صحیح نشأ است چه وی مهبوز است نه ناقص
 ص ۲۰ س ۵ ناخریه، یعنی آزاد، - س ۱۰ نَظَرْتُ، مروج الذهب ۲: ۱۹۲ و غرر وسیر ثعالبی ص ۵۵۶ قَضَضْتُ دارد و همین صحیح است چه این در وقعه ظفر بهرام است بخاقان کما زعموا - ، س ۱۴ این بیت را ثعالبی در غرر وسیر ص ۵۵۷ روایة عن ابن خردادبه ذکر میکند با اندک اختلاف:

منم آن شیر شله (ژلسن) منم آن بیر یله
 منم آن بهرام گور منم آن بو جیله

ص ۱۱ س ۴-۵ معنی منقح این رباعی معلوم نشد، - س ۸ بعد از «موی اند» این عبارت یا نحو آن افتاده است [که آنرا نثر گویند و نوعی از وی شاهدان نهفته روی اند]

ص ۱۲ س ۲ ابو محمد خازن، هو ابو محمد عبد الله بن احمد الخازن الأصبهانی از خواص صاحب بن عماد (بنية الدهر ۳: ۱۴۸-۱۶۰)، - س ۱۵ بعد از «کشند» کلمه افتاده است ظاهراً

ص ۱۴ س ۲۰ الرُّودَكِيّ، صحیح بضمّ راء است، و چون در نسبت و سنّه وفات این شاعر بزرگ هر کس بدون مأخذ چیزی گفته است ما عین عبارت سمعانی را نقل میکنیم: «الرُّودَكِيّ بضمّ الرّاء و سکون الواو و فتح الذال المعجمة و فی آخرها الکاف، هذه النسبة الى رُودَك وهي ناحية بمرقند و بها قرية يقال لها نبع (كذا) و هذه القرية قطب رُودَك و هي على فرسخين من سمرقند و المشهور منها الشاعر الملیح القول بالفارسیّة السائر دیوانه فی بلاد العجم ابو عبد الله جعفر بن محمد بن حکیم بن عبد الرحمن بن آدم الرُّودَكِيّ الشاعر السمرقندیّ کان حسن الشعر متین القول قیل انه اَوَّل من قال الشعر الجید بالفارسیّة و قال ابو سعد الأدریسیّ المحافظ ابو عبد الله الرُّودَكِيّ کان مقدّمًا فی الشعر بالفارسیّة فی زمانه علی اقارنه ..... و کان ابو الفضل البلهی وزیر اسمعیل بن احمد و الی خراسان یقول لیس للرُّودَكِيّ فی العرب و العجم نظیر و مات بروذک سنة ۳۲۹ (انساب السمعانی Add. 23,355 F 262a-b)

ص ۱۴ س ۴ ب آ ابو سعید محمد بن منصور بن محمد العاصمی (؟) - س ۱۶ «بِملِکُو»، در دیوان ابونواس و خَلّ ۱: ۵۲ «بِملِکُو» دارد، ص ۱۵ س ۲ خواطر، خاطر بصیغه مفرد مناسب مقام است بقرینه معادله با «طبع معوج»، - س ۲ نیز، صحیح تیر است یعنی عطار د بهمناسبت ما بعد،

پیوست و تا زمان رکن الدین فیروزشاه بن الشمس در حیات بود و در اواخر سنه ۶۴۲ یا اوایل ۶۴۴ که امراء فیروزشاه بر وی بشوریدند و او را مقید کردند غلامان ترك او جماعتی از کبار امراء نازیک را که از جمله بهاء الملك بود بکشتند (طَب ۱۸۳ و ۲۶۱ و تاریخ فرشته ۱: ۱۱۸)، - س ۹ منصب، گویا سهواست یکی بقرینه سجع یا منقبت و دیگر عدم تناسب معنی و گویا «منزلت» یا «مرتبت» باشد، - س ۱۴ لَکَیْیَرُ، معروف کَکَیْیَرُ است و نیز ادخال لام ابتدا در خبر مبتدا جایز نیست، - س ۱۸ بزم آرای از ابتداء این فصل تقریباً عین عبارت لباب الألباب را اقتباس (یا سرقت) نموده است و در بعضی مواضع اختصار نموده و بعضی تراجم را اسقاط کرده و در موقع بدان اشاره خواهیم کرد،

ص ۸ س ۱۷ «و در مقاصد آخ» تا «انتظام کشید» جای این جمله بعد از «متعلق بود» میباشد (ب آ) و اقتضاء سیاق کلام نیز همین است، - س ۲۰-۲۱ ب آ در اینجا فقط تصرفی که کرده است «محمد عوفی» را تبدیل بنام خود «سید علی بن محمود الحسینی» نموده است

ص ۹ س ۶ ب آ لباب الألباب را به «بزم آرای» تبدیل نموده است،
 ص ۱۰ س ۷ این سلام، هو محمد بن سلام بن عبد الله الحُجَیّی البصری المتوفی سنة ۲۴۱، سلام بشدید لام است (فهرست اغانی ص ۶۰۲،
 فهرست ابن الندیم ص ۱۱۴، ثر ۱۸: ۷، ح ۱۴۴: ۴)، - س ۹ زینة الزمان، الشمس الدین محمود بن مسعود البلخی الأندخودی المتوفی سنة ۵۷۷ (ص ۲۰۸، ح ۵۷۱: ۲، هف F 178b)، -
 س ۱۰ «و لکن در طبقات شعراء عجم» آخ، ب آ درین موضع فقط تذکره دولتشاه و تذکره سائر نامی برد ولی اصلاً ذکری از لباب الألباب که تمام آن را استنساخ کرده نمی کند،

تعلیقات

ص ۱ س ۱۰ شگفتن، اصح و مشهور با کاف عربی است و درین کتاب غالباً با کاف فارسی نوشته شد، - س ۱۸ باران آبدار، این ترکیب باید غلط باشد، - س ۲۰ عین الملك فخر الدین الحسین بن شرف الملك رضی الدین ابی بکر الأشعری از اولاد ابو موسی اشعری معروف یکی از حکمین صنیین، وی ابتدا وزیر ناصر الدین قباچه (۶۰۲-۶۲۵) بود و در سنه ۶۲۵ که ناصر الدین قباچه با شمس الدین اَلتمش (۶۰۷-۶۳۲) مصاف داد و مغلوب شد و خود را در آب سند غرق نمود خزاین و بقایای حشم او که از جمله ایشان عین الملك مذکور و برادرش بهاء الملك حسن و عوفی مصاف این کتاب و منهاج سراج صاحب طب بود بخدمت شمس الدین التمش پیوستند التمش عین الملك را وزیر پسر خود رکن الدین فیروزشاه نمود، و بعد ازین تاریخ یعنی ۶۲۵ چیزی از احوال او معلوم نیست (طب ص ۱۴۴، ۱۷۲-۱۷۴، ۱۸۱/۲)،

ص ۵ س ۱۶ بعد از آنکه بمقتضای مصراع اول وزارت را هزار کردیم مقصود از مصراع ثانی چه خواهد بود

ص ۶ س ۶ بهاء الملك تاج الدین الحسن^۱ بن شرف الملك ابی بکر الأشعری برادر عین الملك مذکور و او نیز از وزراء ناصر الدین قباچه بود و چنانکه گفتیم بعد از غرق ناصر الدین قباچه بالتمش

۱ در اینجا و طب ۱۸۳ «حسین» دارد و در تاریخ فرشته ۱: ۱۱۸ و ترجمه طب لراورنی ۶۳۵ و ۷۶۱ «حسن» و ظاهراً حسین سهو است چه دو برادر یک اسم غیر معهود است

بعضی حواشی انتقادیّه و تاریخیّه از قلم معارف شیم
میرزا محمد بن عبد الوهاب قزوینی ،

رموزی

که درین حواشی بکار برده شده است برای کتب کثیر الاستعمال و سایر
کتب باسائها بیان شده است

بآ = تذکره بزم آرای للسیّد علی بن محمود الحسینی ، نسخه خطی بآ
(Or. 203)

نر = کامل التّواریخ لابن الاثیر ۱۲ مجلد طبع لیدن سنه ۱۸۵۱-۱۸۷۱ م

جامع = جامع التّواریخ لرشید الدّین فضل الله الوزير نسخه بآ (Add. 7628)

جه = تاریخ جهانگشا لعلاء الدّین عطا ملک الجویفی نسخه بآ (Or. 155)

جها = تاریخ جهان آرا للقاضی احمد الغفاری نسخه بآ (Or. 141)

حج = کشف الظّنون عن اسای الکتب و الفنون لحاجی خلیفه المعروف

بکاتب چلی طبع لپسک سنه ۱۸۳۵-۱۸۵۸ م

خل = ابن خلّکان ۲ مجلد طبع قاهره سنه ۱۲۹۹ هـ

طب = تاریخ غزنویّه و غوریّه و فروع ایشان موسوم بطبقات ناصری لابی

عمرو منهاج الدّین عثمان بن سراج الدّین المجوزجانی طبع کلکته

سنه ۱۸۶۴ م

مف = مجمع النّصحاء تألیف مرحوم رضاقلینان متخلص بهدایت ۲ مجلد

طبع طهران سنه ۱۲۹۵

هف = تذکره هفت اقلیم تألیف امین احمد رازی نسخه بآ (Or. 203)

تمام نسخ خطی که حواله بدانها داده میشود نسخ برینیش میوزیم (بآ) است
مگر آنکه تصریح شود بخلاف آن

پای احسان خویش نگشادند * دست امکان ما فرو بستند
سر انصاف کس نمی دارند * سرشان همچنان که زادستند

. . . . . (۱۲۹)

نیغ بلارك گوهر دار فصاحت بود و محاورهٔ او همه لطف و مشاهدهٔ او
ملاحظت و این دو بیت از غرر طبیعت و دُرِّ قریح اوست، قطعه
گر بمانیم باز بر دوزم * دامنی کز فراق چاک شدست
ور نمانیم عذر ما پذیر * ای بسا آرزو که خاک شدست

(۱۳۰) الامام الاجل شمس الدِّین حاجی بجه (؟) البُسَی،

مذکری مذکور با فضلی موفور نگین ولایت فضل و هنر که اگرچه از
۱. بست است اما عالم بیان از آن تکین آباد است چنان لطیف طبع عالی
سخن که از مفرح بیان او دل گرم سیر نمی شد آفریدگار سبحانه و تعالی
ذات او را اعجوبهٔ عالم غیب گردانید و نظم و نثر مر خاطر خطیر او را
چنان ملکه شد که بر هرچه او را امتحان کنند هم بر فور تذکیری دران
پردازد و آنچه نثر گفته باشد بنظم بیان کند و از لطایف اشعار او این
۱۰ يك رباعی بر خاطر بود، رباعی

گویند ز زر سرا بود خرسندی * خرسند شوی چون دل ازو برکندی
زر کنهٔ کان و بیوفاء دهرست * بر گنهٔ بی وفا چرا دل بندی
و این يك بیت فرد هم او گفته است

گر هیچ بسیب زنجش باز رمی * باری بر رس که نرخ شفتالو چیست
۲۰ تم النصف الاول من الكتاب بعون الله و توفيقه،
ربِّ یَسِّر و تَبِم بِالْخَیْرِ،

آنرا که خورد بادهٔ عشقت پریس و دی
 امروز مستی آرد فردا کند خمار
 ای کرده شرق و غرب و جنوب و شمال را
 آثار نقش جُودت پر رنگ و پر نگار
 کردم چو باد از آتش طبع این غزل تمام
 ای پاک همچو آب چو خاکم مدار خوار
 غزل،

دوش در سودای دلبر بوده ام * با لب خشک و رخ تر بوده ام
 در خمار غیر محسوس او * دیده باز از غم چو غیر بوده ام
 ۱۰ وز نم چشم و نف دل هر زمان * گوئی اندر آب و آذر بوده ام
 همچو بحر و کان ز آب و خون اشک * پُر ز دُر و پر ز گوهر بوده ام

(۱۲۹) الفاضی الامام فخر الدّین شرف الفضاء الدّمراچی،

فخر الدّین دمراچی که دم راجی جز بشکر نوال او بر نیامدی و تخم امل
 جز در زمین کرم ایشان بیر نیامدی و آن خاندان فضل و بزرگی بکرم
 ۱۰ و لطف طبع و مروّت و سخاوت در اطراف خراسان مشهورست و من
 اگرچه بدان ظرف نرسیده ام اما از هر کس صفت شمایل ایشان شنیده ام و
 بخطّ قاضی امام فخر الدّین دیدم در سفینهٔ دو بیت
 رباعی

گفتم که اگر چشم من داشتی * در نرگس تر برگ سمن داشتی
 پر زر کنی من دهنّت هیچ اگر * زر داشتی یا تو دهن داشتی
 رباعی،

خطّ و دهنّت سبزه و گل شد مثال * تنگ شکرست کرده خلقی بچوال
 یا نقطهٔ لعلیست زمرد بدوال * یا بجهٔ طوطی است شکر پر و بال
 و این قطعه همو گفته است،
 ۲۰

مهربانی که در جهان هستند * همه از جام بخل سرمستند

دماوندی شنیدم که وقتی نجیب الملک شرف الخواص ابو طاهر المطهر اورا امتحان کرد که قصیده بگوی که در هر بیت چهار جنس لازم بود چنانکه چهار طبع در يك بيت بسیار آورده اند اجناس دیگر در هر بیتی چهار جنس ایراد کنی این قصیده که عنوان نامه فصاحت و برهان دفتر بلاغت است در مدح او برین ترتیب گفت

قصیده

ای پاک همچو آب چو خاکم مدار خوار
 لطفی بکن چو باد و مسوز این تنم چو نار
 داری قبای روی و روی تو شستریست
 و اندام نرمتر ز خز و بز هزار بار
 چشمت بسان نرگس و عارض چو نسترن
 رخسار همچو لاله و لب چون گل انار
 کبکی بگاہ رفت و طوطی گه سخن
 چرغی بگاہ حمله و بازی گه شکار
 چون آهوی بچشم و چو روبه ز من نفور
 همچون پلنگ و شیر گه گیر و کارزار
 نیلوفرے در آبم شمشادوار زرد
 ز آن یاسمین تازه و نسرين آب دار
 ز آن بیتی چو تیغ و دو ابروی چون کمان
 وان مؤذنه چو ناولك کرده تنم نزار
 کافورم از گلاب سرشکم ترست از آنک
 بر گل ز مشک و عنبر تر ساختی عذار
 چون نای و چون کمانچه خروشانم و نوان
 ناگیرم چو بربط و چون چنگ در کنار
 کردی دوجوی لعل روان از دو جزع من
 ز آن دو عقیق و ز آن رده دُر شاهوار

حضرت وزرا مجتنب بودی و از اشعار او بداعی چیزی نرسیدست
زیادت از آنک از دوستی سفینه عاریت خواست و بر ظهر آن این رباعی
نہشت

در فضل بسی دُر که دَفینه است ترا * با نثر گهرها که قَرینه است ترا
نہود عجب ار سفینه در بحر بود * این طرفه که بحر در سفینه است ترا

(۱۲۷) الامام ملك الکلام سراج الدّین فصیح العجم ابن المنہاج اللوہوری،

اگرچه مولد او در لوہور بود اما منشأ او سمرقند بود از آن سخنش را
ذوق شکر و قند بود چون در قفص منبر طوطی ناطقہ او شکر خوار شدی
[منطقی طوطیان ہند پیش الفاظ چون شکر او خوار شدی] و چون در
۱۰ چمن محاورہ عندلیب فصاحت او در نوا آمدی حسان پیش کلمات حسان
او بی نوا آمدی و اگرچه اشعار او مشہورست اما رباعی چند از منشآت
او اثبات افتاد، میگوید
رباعی

آن دل کہ ز ہجر دردناکش کردی * وز ہر شادی کہ بود پاکش کردی
از خوی نو آگہم کہ ناگہ ناگہ * آوازہ در افتد کہ ہلاکش کردی
رباعی،

دل را برخ خوب تو میل افتادست * جان دیکہ بر امید لبّ بگشادست
چشم آب زن خاکِ درت خواہد بود * گر عمر وفا کند قرار این دادست
رباعی،

ای کردہ بچ و برف بسی دایگیت * روشن تر از آفتاب بی مایگیت
۲۰ بر جای رسول آخر از بہر خدای * گہ میخوری و بندہ ہمسایگیت

(۱۲۸) الامام الاجلّ ابو جعفر عمر بن اسحاق الواشی رحمہ اللہ،

از ائمہ و علماء لوہور بکمال دانش و بزرگی و فضل مشہور بود و اشعار
۲۲ او شعار بلاغت دارد و در لوہور از خواجہ ادیب شرف الدّین احمد

حلقه است جهان بر دل یا رب تو نگینی ده
این حلقه دل را زان یاقوت جگر خوارش
آخر نفسی باید در درد و غمش چون ماند
جان را نفسی آخر در حسرت دیدارش
زین يك نفس زنده اینست كه میشاید
هم مطلع و هم مقطع در نامه و اخبارش
بگذاشت مرا ناگه ای دل نو بنگذارش
بر کرد غمش بر من یا رب تو نگه دارش

و هموراست در نعت
بیست
۱۰. جانا شکن زلفت دلپست جهان آمد * یاقوت لب لعلت در قیمت کان آمد
گفتم شکری ز آن لب دندان مرا باشد * آن پسته دهان گفتم هرچش بزبان آمد
خورشید رخ خویش در سایه زلف افتاد * ابر مژه چشم خونابه چکان آمد
ز آن ناوک هیرانش تیر مژه خوردم * در یاب مرا در یاب کان زخم گران آمد
غزل،

۱۵. ای دل تو کیستی که غم آن صنم خوری * یا لاف عشق وی زنی و نام وی بری
این بس نباشدت که چو باد صبا بزد * از بوی مشک زلفش نوروح پروری
این بس نباشدت که چو گرگی زهراو * دولت هی فروشی و محنت هی خری
رباعی،

يك روز بهی کن همه بد نتوان کرد * کس را بیدی مطیع خود نتوان کرد
۲۰. بر هر بدئی بدی مدد نتوان کرد * این بی ادبی تا بابد نتوان کرد

(۱۲۶) الامام ضیاء الدولة و الدین محمد بن ابی نصر بن ابی شهید الغزنوی،

از افاضل کبار غزنین بود و در فضل بیهابی که مرجع فضلا شد بود و
مفتاح حل مشکلات از قریح او میطلیلند و با کمال بزرگی از شغل
۲۴ دنیاوی معروض بود و البته بکس التفات نکردی و از درگاه ملوک و

گر آب دهی نهال خود کاشته * ور پست کنی بنا خود افراشته
من بنده هامم که تو پنداشته * از دست میفگم چو بر داشته

(۱۲۵) الامام الكبير ملك الكلام مجد الدين احمد بن محمد ابی بدیل
السجّاوندي،

۵ سلطان جهان علم و بیان و مالک اعنه فضل و قاید از مه عمل منشئ
حقایق مظهر دقایق بر ارباب علم سر و بر اصحاب دل سرور صاحب سخنی
که سخن خوش او [انده] دهارا زایل کردی و حسان را کلمات حسان او
باقل گردانیدی مصنفات غریب او مقبول علماء عالم است و تألیفات
لطیف او معشوق افاضل گیتی و انسان عین المعانی که در تفسیر کلام
۱۰ ربّانی ساخته است بر کمال فضل او گواهی عدلست و از وفور علم او
مخبری صدق و ذخایر ثمار در معانی اخبار سید مختار که او پرداخته است
جملگی علمارا پیرایه است و همگی فضلارا سرمایه نیرین (?) در تحمید و تمجید
آفریدگار و نعمت و درود رسول مختار اُنس جان علماء با حاصل و
راحت روح اصحاب دل آمد در اختراع معانی غرا و افتراع ابکار عذرا
۱۵ خاطر خطیر او عدم النظیر بود و این چند بیت در وصف زلف و
روی خاتم انبیا پرداخته است

نعت

اقبال وفادارست ز آن روی وفادارش
ایام نگونسارست ز آن زلف نگونسارش
بر خاک درش دیدم در حسرت باد سرد
آبست و ندارد آب بی آتش رخسارش
نوشت همه زهرم زین گلشن فیروزه
چون برد دل تنگم آن لعل شکر بارش
تا چند بود بر خشک کشتی امید دل
دریا شد چشم ما ز آن لعل دُرر بارش

۲۰

۲۴

دوست چو اعیان بود هیچ شکستی نداشت
گفت شکست آورید ما بشکست آمدم

فصل چهارم، در لطایف اشعار علماء بلاد جبال و حضرت غزنین و لوهور
و توابع آن، (۱۲۴) الامام العالم فخر المله و الدین محمد بن
محمود بن احمد النیشابوری، رحمه الله،

امام یگانه و صاحب فضل بیکرانه عالمی فی عالمی جهان محامد و مآثر و
کان فضایل و مفاخر پدر او امام بیان الحق محمود نیشابوری رحمه الله
از افراد عالم بودست و لطایف و غرایب و تصانیف او در انواع علوم
در اطراف جهان مشهورست و جمله مقبول و چون بسمع او رسید که در
۱۰ بلاد مغرب تفسیری ساخته اند بپناه مجلد او در معنی يك آیت که آفریدگار
میفرماید وَ فِي أَنْفُسِكُمْ أَقَلًا يَبْصُرُونَ صد دفتر تألیف کرد بپناه در خلق
انسان و بپناه در خلق انسان و این امام فخر الدین محمد محمود که ما
بصد ذکر اویم در عهد دولت بهرام شاه از فحول ائمه غزنین بود
و تفسیر بصائر مبینی تألیف اوست و رای آرای که ترجمه غرر و
۱۵ سیرست تصنیف او و صحیفه الاقبال که در معارضه تیغ و قلم است ساخته و
پرداخته او و او را تصانیف بسیارست و از اشعار او بریک رباعی اختصار
کنیم هر چند معروفست و لیکن بغایت مطبوع است در آن وقت که رایت
دولت سلطان سعید سبخر نغمه الله بر حتمه بر صوب مالک غزنین خافق
گشت تا بهرام شاه را مالش دهد و مالک غزنین را مستخلص و مُستَصَفی
۲۰ گرداند و بهرام شاه را با او امکان مقاومت نبود امام فخر الدین محمد محمود
نیشابوری را برسالت فرستادند و چون بحد تکیناباد بعسکر منصور پیوست
بوسیلت پیری و تقدّم جانب او مرعی ماند و او را پیش بردند بعد از
رعایت جانب ادب و اقامت شرایط خدمت زبان بر گشاد و گفت بهرام
۲۴ که شاهی ازین درگاه یافته است مقام خدمت میبوسد و میگوید بیت

معمره هراة اعاد الله نصرتها در خانقاه سلطان باسم شیخی موسوم بود سجّاده
 او خاک در دینه افلاک ی زد و زبان زمان میگفت
 بیت
 ای بندۀ خرقه کبودت * در جنت عدن حله پوشان
 و چند کتاب ساخته است در بیان حقیقت و روش طریقت بنظم پارسی
 مثنوی و جمله بغایت معنوی و قطعۀ از آن وی درین جمع ثبت
 کرده آمد
 نظم

ای جان جان جانها جان را بلطف جان ده
 آنی که آن آنی دل را برحمت آن ده
 تن شد گران ز مهرت دیرش ز غم سبک کن
 دل شد سبک ز عشقت زودش ی گران ده
 بگن ز خان و مانم برکش ز این و آنم
 بگسل ز عقل و جانم از هستیم گران ده
 درد دلم فرون کن جانم ز عشق خون کن
 از جتم برون کن در قرینم امان ده
 نو مالک جهانی مولا انس و جانی
 مارا ز بی نشانی بخود بخود نشان ده
 مارا ز فرو و مستی برهان ز شرک و هستی
 و اندر جهان پستی توحید خود عیان ده
 غزل،

ما ز خرابات عشق مست الست آمدم
 نام یلی چون برم چون همه مست آمدم
 سانی جام الست چون و سقام بگفت
 ما ز سر نیستی عاشق هست آمدم
 خیز دلا مست شو از ی قدسی از آنک
 ما نه درین تیره جای بهر نشست آمدم

و اگرچه در لباس ائمه بودی اما در زئی متصوفه رفی و این ابیات
دلفریب از آن ویست میگوید

رباعی
ز آن پیش که ناگه لب خشك بنه * دزدد شکری ز آن دولب پر خنده
لشکرکه زنگبار بر گرد رخس * از مشک طناب در طناب افکنده
غزل

چه دردست این که عشقش نام کردند * وزو آشوب خاص و عام کردند
هر آنچه اندر زمانه درد دل بود * یکی کردند و عشقش نام کردند
خراباتیست اندر عشق کآنجا * ز خون دل ی اندر جام کردند
بیک ساغر در آن بختانه مارا * چنین سرمست و بی آرام کردند
۱۰ بسا توسن نمای تُند پندار * که زیر بار عشقش رام کردند
هم او گوید
غزل

نه یکی روز ز وصل تو نشان یافته ام

نه یکی شب ز فراق تو امان یافته ام

دوش از دست غمت این دل غم پرور را

خون چکان نعره زنان جامه دران یافته ام

هیچ عاقل نکند باورم ای دوست که من

دل دیوانه خود را بچه سان یافته ام

نظری کردی روزی بمن سوخته دل

هرچه دارم من بیچاره از آن یافته ام

بدو جو بر من اگر هر دو جهان گم گردد

چون ترا یافته ام هر دو جهان یافته ام

(۱۲۳) الشیخ الامام شمس الدین محمد ابن الطغان الکرمانی،

شمس الدین که در دریا طریقت غواص است و در خانقاه حقیقت سر
۲۴ خواص در قال محسود اعادی و در حال مقصود حاضر و بادی و در شهر

باران عدل بار که این خاک دیرهاست

تا بر امید قطره باران نشسته است

وقتی در ری تذکیر میگفت رقعۀ بدو نبشتند که مجلس کوتاه میگوئی و ما مشتاقیم بر بدیهه گفت، رباعی

در مجلس ما گلی و خاری باشد * آکوش آکوش مرغزاری باشد
صد تا صد گر پلاس و کرباس بود * این اکسون است کلاه واری باشد
وقتی نامه نبشت به نزدیک خواجه امام شهاب الدین خپوقی و این قطعه از آنجا نوشته آمد

نامه کرینجا بدان جناب نویسند * بر رخ نقره بزرّ ناب نویسند

دقتر القاب انبیا بکشایند * تا هم از آنجا بدو خطاب نویسند

آنک دو صد آفتاب پرتو او شد * بهر خدا چون بدو شهاب نویسند

و درینجا میگوید

از صدقات علوم اوست که اورا * در همه فن صاحب النصاب نویسند

از سطوات بیان اوست که بر خصم * در جدل شرع شهر غاب نویسند

از حرکات بنان اوست که اورا * در ره دین مالک الرقاب نویسند

و چه معیشت نبشته اند مرا لیک * چون خط نشنه که بر سراب نویسند

یا بفرغت جواب من بنویسی * یانه بفرمای تا جواب نویسند

و این رباعی هم در آن نامه درج کرده بود در مدح سلطان خوارزم شاه

رباعی،

۲۰ ای شاه عراق چیست یثرب بستان * آفاق ز دست متغلب بستان

خورشید صفت برا ز مشرق روزی * بر شام زن و خراج مغرب بستان

(۱۲۳) الامام صفی الدین الیزدی،

صفی یزدی که بصفاء دل و خاطر خورشید را طعنه زد و پیوسته جز

۲۴ بر جاده وفا و سجدۀ صفا نبودی در عهد ملک طغان شاه قزلباش

سلک خدمت منتظم بود چون صدر الدین شرف دست بوس شاهانه در
یافت گفت امام جلال خواری که پیوسته عزیزی ذات خود از دعاء
پادشاه جسته است بر درست اگر فرمان شود تا در آید، فرمود که در
آید، امام جلال الدین خواری در آمد و بنشست و بدیهه این قطعه
انشا کرد،

داعی که پیش تخت بفرمان نشسته است
آنجا بد ایستاده که دربان نشسته است
پروانه ز شمع سلاطین بدو رسید
گفتا که اندر آئی که سلطان نشسته است
چون بجه که بدیدم پروانه حشو گفت
اسکندری بجای سلیمان نشسته است
ای آنکه طوق نعمت و طغرای حکم تو
بر گردن عراق و خراسان نشسته است
آبستن است کوس نو شاهان ز حمل فتح
وینک پی ولادت ایران نشسته است
قاضی راست حکم نرازوی عدل نست
و اینک گواه عدل که وزان نشسته است
ای چرخ وای نمای که گردی ز خیل او
بر رنگ روی هیچ مسلمان نشسته است
الا که گرد لشکر چون مور و چون ملخ
بر دانهاء خرمن دهقان نشسته است
در باب نان و غله یک لطف حاجتست
کاندر بها جوی دوسه بر نان نشسته است
و اینک ز بهر سنبله و دانه نانباست
چون عقری که از پس میزان نشسته است

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

و بحکم آنکه عظیم مشهور بود کتابت آن در توقّف افتاد و این شعر هم
اوراست

باز غم هجر یار بر دل ما زد جرس
جز ز پی وصل او من نردم يك نفس
دست غم او نهاد عقل مرا پای بند
طبع بهی فگند روح مرا در خرس
خطّ فنا گر کشد دست غمش بر بقا
روح نگوید که باش عقل نگوید که بس
هیچ کسان را غمش از چه مواسا کند
کآن که کسی بود بود در غم او هیچ کس
بلبل علوی شدی اندۀ سفلی مخور
سوی نشین گرای بر چه و بشکن قفس
کین همه بی مایگان از پی سودی شدند
چار ره عشق را بسته بند هوس

۱۵ و نظم از وی کم روایت کرده اند امّا هر نکته از نثر او جهانی است و
هر دقیقه از دقائق تذکیر وی عالی ذکر او بدین قدر اختصار افتاد،

(۱۲۱) الامام الاجلّ جلال الدین ملک الکلام فضل الله الخواری رحمه الله،
جلال خواری که رایض رای او جلال خواری در زردۀ آسمان گذار
خورشید کشیدی و چون بلبل نطق او بر چمن منبر در نوا آمدی
۲۰ طوطیان او هام شکر چین گشتندی الفاظ مقبول او چنان معسول بود که
شکر از غیرت آن عسل دیوانه وار در فی نشست و قند از ذوق وعظ
و پند او در قید عجز ماند و در آن وقت که رایات سلطان نکش نغمۀ
الله بر حنّه بر دیار عراق خافق شد و بر درِ ری معسکر ساخت صدر
۲۴ الدین و زان بخدست حضرت سلطان آمد و جلال الدین خواری در

رباعی،

مائیم بجان عشق ترا بخرید * پیوند دل از صبر و خرد ببرید
تو فارغ و ما باشک پُر میدارم * از چاه زرخندان تو حوض دید

رباعی،

دوشم همه شب درد در افزایش بود
گریان شدم از هجر تو و جایش بود
وین طرفه که با این همه محنت شب دوش
با نسبت شبها شب آسایش بود

(۱۲۰) الامام الاجلّ ملك الکلام علاء الدین الخواری،

۱۰ علاء خواری که با عزّت شعر او شعری بیلاء خواری مبتلا شدی و با فصاحت کلام او عطارد که تیرست بر اعوج چون کان راست استادی جمله فصحاء عجم مر آن طبع زاینده را بند شد و کلّ فضلاء عراق و علماء آفاق در مقابله او بقصور خود اعتراف نموده و از بحر فضایل او اغتراف افزوده و از بزرگی شنیدم که روزی مجلس میگفت و سحاب بیان او دُرّ ۱۰ فواید بر سر مریدان او [میربخت] ببهانه آب خاک در چشمه احوال آن جمع پاشید و بر بدیهه این بیت گفت،
قطعه

دُر در صدف از بیان او ی نالید * باران پدرش بود مر اورا مالید
و قطعه گفته است از غایت ابرام و ملالت از مریدان میگوید،
قطعه
از ملالت ای مریدان میروم * بر دل و جان داغ حرمان ی روم
۲۰ هر کجا شهریست اقطاع منست * گه بایران گه بتوران ی روم
صد هزاران ترک دارم در ضمیر * هر کجا خواهم چو سلطان ی روم
تخت منبر چون مسلم شد مرا * چتر بر گیرم چو شاهان ی روم
و این قصیده معروف او گفته است،
قصیده

۲۴ صاحب صدر منبرا خیز بآسمان برآ * همین که مدار عرش را قبله انبیا نوی

درین خشك سال امل جز ز دین * که هست اندرو مَرْدی نم ندیدم
 بجز درگو پادشاه جهان را * پناهی در اطراف عالم ندیدم
 بسی گفت گردون و گوید که مثلش * درین سیرهاء مقوم ندیدم
 بجز خدمت و بندگی درش را * قد خویش پیش کسی خم ندیدم
 جز او هیچ عقل مصوّر ندانم * جز او هیچ روح محمّم ندیدم

(۱۱۹) الامام العالم کمال الدّین زیاد الاصفهانی،

کمال زیاد که در نرد راست فضایل جمله افاضل را شش ضرب فره دادی
 و بر بساط هنر نَرْد بُرد او تمام خصال کمال آمدی در سواد عراق مسوّدات
 اشعار او را فضلا بر اطباق احداق نیشند و هنرمندان آفاق او را ق لطایف
 ۱۰ او را بر آماق نهند و در ذمّ دنیا و بیوفائی او این مخدّره دانش بر
 منصّه نمودار جلوه داده است

شعر

این عرصه که گفت خوش جهان نیست * خاکش بر سر که خاکدانیست
 عاقل بخدا اگر گریند * گردی که فراز آن دغانیست
 این هفت رواق بر کشیده * بر طایم قدس نردبانیست
 ۱۵ و این هفت بساط خاک خورده * بر درگه قدرت آستان نیست
 این خطّ سبّه سپید ایام * محنت کدّ غم آشیانیست
 مارست طلسم گنج کمر جوی * سودی که پش چین زیانیست
 آن کوست نگاهبان گنجی * سلطانش مخوان که پاسبانیست
 [جز زهر نداد در نواله * گردون که بشکل گرد خوانیست]

۲۰ جز تیر ندوخت بر دل و جان * این چرخ که خانه کانیست
 در لاله نگر بچشم حسرت * کان عارض خوب دلستانیست
 بر سرو گذر پهای عبرت * کان قذّ بلند کامرانیست
 عکس گل روی دلبران است * هر جای که شاخ ارغوانیست
 رنگ رخ زرد خنتگان است * هر جای که برگ زعفرانیست
 ۲۵ بر گلبن اگر گلی بخندد * بگری که لب شکرستانیست

چند در راه عاشقی رفتن * ره بگردان که این نه بس راهیست
وله، عزل،

يك شب سوی دوستان گذر کن * در کار شکستگان نظر کن
گفتی که دلت بفر بسوزم * گرد دل بینی ازین بتر کن
چون آینه ز لطف زهار * ای آینه زاه من حذر کن
رباعی،

هر لحظه بنوعی دگر رنجانی * احوال می پرسی و خود میدانی
تو سرو روانی و سخن پیش تو باد * میگویم و سر بهرزه می جنبانی
رباعی،

یارم چو ازین عزم سفری آید * بر من همه خری ببری آید
گلگون سرشکم که روانست چو آب * از گرم روی بروی دری آید
رباعی،

آن زلف بیاد داده بر پام بند * هان تا نشوم گشاده بر پام بند
در آب دودین غرقه گری نشوم * بر خیز و سبوی باده بر پام بند

(۱۱۸) الامیر الامام العالم ظهیر الدین عبد الله بن شفروه، ۱۵

پسر عم شرف الدین که افضل زمان و اکمل دوران بود ظهیر الدین که
خاطر او از آفتاب تابان بوقت ظهیر روشن ترست ذاتِ مطهر او از
لطف مظهر موجودات مطهر گشت چون مظاهرت افضل بدو بود از آن
وقت که در ظهور آمد لقب او ظهیر آمد، نظم

۲۰ ز باغ فلک يك سپرغم ندیدم * ز زخم جهان هیچ مرهم ندیدم
ز جور زمانه دل خوشتن را * یکی طرفه العین خرم ندیدم
درین عمر نهاد انسی بمن روی * کران پس جفاهای محکم ندیدم
چنین دان که هرگز گل شادئی را * ز خار جفاها مسلم ندیدم
۲۴ دی کمر زدم کاستینِ نفس را * ز خون دل و دیک معلّم ندیدم

دم لطف تو ازهار و ریاحین * هم از قلب زمستان می نماید
وله،

گر توانی ای صبا بگذرشی در کوی او
ور دلت خواهد ببر از ما پیای سوی او
حلقه زلفش مجنّبان جز بانگشت ادب
هان و هان تُرکی مکن با طره هندوی او
آن زمان کآنجا رسی آهسته باش و دم مزین
تا نشورد خواب خوش بر نرگس جادوی او
دست سیمیش بگیر و عهد با او تازه کن
ای که جان بُردی زدست و ساعد و بازوی او
گر هی خواهی که بر سرو بلند او رسی
نردبانی عنبرین ساز از شکج موی او
گر دلم را بیفی آنجا گو حرامت باد وصل
من چنین محروم و تو همواره هزانوی او
يك سفر کن يك سحر از بهر مشتاقان او
پس رهاوردی بیاور هم ز خاک کوی او
غزل،

رخ خوبت بحسن چون ماهیست * تن زارم ز ضعف چون گاهیست
لشکر دل پیادگان تو اند * رویت آخر رُخیست یا شاهیست
دل تنگر قرارگاه تو شد * زانگه تو یوسفی و دل چاهیست
بچ تو عمر دراز کوتاهیست * گرچه روزی بچشم من ماهیست
آن دهن خانه تو بر هیچست * و آن کمرگاه تو تهی گاهیست
هر فی در دو چشم من خونیست * هر دی در دهان من آهیست
بر در تو ز خاک خوارترست * هر کرا رونقی است یا جاهیست
ای دل از عشق آن ستم پرور * توبه کن ورچه خوب دلخواهیست

از بانگ او چو باران زهره هی چکد
 زیرا که خود چو برق و صهیلش چو تندرست
 زینش چو طاق چرخ مقرنس مقوسست
 نعلش چو ماه نو بکواکب مدورست
 تاب دُش ز لطف چو جعد سمبران
 شکل سُمش خمیده چو ابروی دلبرست

و در قصیده دیگر میگوید

رُخش ماه از گریبان ی نماید * بنفشه از گلستان ی نماید
 ز طره مشک و عنبر ی فشاند * ز چهره ماه تابان ی نماید
 مدار چرخ آب زندگانی * از آن چاه زرخدان ی نماید
 ز بلورین زرخدان گوی دارد * ز بیخ زلف چوگان ی نماید
 دهانش نقطه تنگست و قد راست * ز خط بر نقطه برهان ی نماید
 رخس در دلبری تا خط بر آورد * بنامیزد دو چندان ی نماید
 ز شرم او صدف لب ی بدوزد * چو او لؤلؤ دندان ی نماید
 مرا بی پسته شکر فشانش * چو فندق پوست زندان ی نماید
 لب او تا قباء خضر پوشید * بظلمت آب حیوان ی نماید
 دلاور غمزه مردم شکارش * بعینه تیغ سلطان ی نماید
 هم درین قصیده در مدح میگوید

نهادش جودئ حلمست لیکن * بیانش موج طوفان ی نماید
 خجل میگردد از وی مهر هر روز * که آن رخسار رخشان ی نماید
 چو ابر و برق طبع و خاطر او * در افشان و زرافشان ی نماید
 نهال پاکش از فرط لطافت * چو عیسی سر بسر جان ی نماید
 بچشم زنده پیلان زمانه * ز هیبت شیر غران ی نماید
 ایا شاهی که از آواز کوست * دماغ چرخ طیان ی نماید
 سموم انتقامت دود سجین * ز آب روی رضوان ی نماید

رادی که از رواج اخلاق پاک او
این طبله معلق گردون معطرست
حقّاکه نزد فکرت عالم فروز او
سر چشمه فروغ کواکب مکدرست
والله که پیش همت گردن فراز او

مجموع انتقال معادن محقرست
دریا کنی ز پنجه گوهر فشان اوست

خورشید نیم ذره از آن رای انورست
از بهر خاک بوس جناب رفیع او

چوگان قدست هرکه برین گوی اغبرست
ای خسروی که ابلق ایام رام نست

وین چرخ سرکش ازین دندان چاکرست
زخم پلارک تو جهان سوز [و] جان شکار

پیکان ناوک تو جگر دوز [و] صفدرست
یکران باد پای تو چون آب خوش روست

رخش تناور تو چو گردون نگاورست
صفت اسب میکند

اسبی است چست خیز [و] سبک پوی و نیزناز
کز پویه و شتاب مگر باد صرصرست

چون کرسی دوان شد با چار قائمه
چون کشتی روان شد با چار لنگرست

آهو خرام و گور سرین و پلنگ طبع
خرگوش گام و شیر دل و پیل پیکرست

رخشنده در میان کواکب چو کوکبی
پرّنه چون شرار و فروزان چو اخترست

عقل را مرشد شافی و ذهن را مصقله وافی بود فاما لطف طبع مری را
 باعث و معرضی آمد بر آنک گاه گاه نظمی چون آب زلال و شعری
 چون بحر حلال پیردازد و در غزل و مدح لطایف طبع و ظرایف نظم
 مرتب گرداند و دیوان اشعار او مشهورست و در نیشابور زیادت از صد
 ه طبق کاغذ دیهام و آنچه درین وقت بدست آمد و خاطر مرا بر حفظ
 بود در قلم آمد و این قصیده در مدح جلال الدوله ارسلان [بن]
 طغرل گفته است،

قصیده

ماهست یارب آن رخ زیباش یا خورست

سروست قد و قامت او یا صنوبرست

لعلش ز لطف هم دم عیسی مریم است

۱۰

رویش بحسن غیرت و آزار آزرست

آن روی جانفزایش نیکبست زشت کار

و آن چشم نا توانش ضعیفی ستمگست

دردا که زلف هندوے اورا قرارگاه

گلبرگ تازه است و مرا خار بسترست

۱۵

رویش چو آذر است فروزان و نوربخش

و آن خط مشکبارش دودی پر آذرست

گوئی بلور بود ز نخلدانش پیش ازین

و اکنون ز بوی و رنگ خطش گوی عنبرست

کوچک دهان او که نمکدان جان خود اوست

۲۰

چون بخت تنگستان هم شور و هم شرست

رویش چو رای خسرو آفاق روشنست

قدش چو طبع شاه جهان عدل گسترست

شاهی که از نتایج رای منیر او

ظلمت سرای کلبه خاکی منورست

۲۵

منم منم که جهان رنگ و بوی من دارد
 منم که دلبر باغ و عروس در چمن
 ولیکن این همه هست و چو باد بر خیزد
 حدیث من ورقی باز کن که من نه منم
 غزل،

ای ز نرگس قدمت خود بین تر * وز بنفشه گلّهت پُر چین تر
 دمبدم آن رخ گلرنگِ خوشتر * هست از بادِ سحر گل چین تر
 رحمتی در دل سنگین آور * اے ز جانم دل تو سنگین تر
 ای که بر خاکِ درت باد صباست * نا توان تر ز من و مسکین تر
 تلخیِ پاستِ آخر تا کی * ای دهانت ز شکر شیرین تر
 غزل،

آتش عشق چون زبانه زند * خاک در دیده زبانه زند
 عقل را سوی عشق ره ندهد * ور بسی سر بر آستانه زند
 خنک آن را که بر سینه عقل * دست در باده مغانه زند
 ندهد عقل بر دلم جز کثر * تا دلم راست این ترانه زند
 دل چو از چشم یار مست شود * تیر مقصود بسر نشانه زند
 وله،

عاشقان امروز هریک با کناری رفته‌اند
 هریک اندر جست و جوی غمگساری رفته‌اند
 عاشقان را چند گوئی دل کجا شد سوی زلف
 بیقراری چند سوی بیقراری رفته‌اند

(۱۱۷) الامام العالم شرف الدولة والدین محمد شفروه علیه الرحمة،

از اماتل اصفهان بل از اعیان جهان بوده است درّه التاج علم و واسطه
 ۲۴ العقد دانش اگرچه در علم تذکیر شهرتی داشت و مواظ و نصایح او

جمال و شه بیتِ قصیدۀ افضالند صدای صیت ایشان باقاصی آفاق رسیده
و شکرآب جود ایشان سکرآت جانرا نسکین داده و صدر الدّین که ذکر
او رفت از سواران میدان فضل سابق و مجلّی بود و بحلبۀ جمال متخلّی و
این جمال الدّین هم شکوفۀ آن غصن و غصن آن ارومه و دُرّ آن صدف
و درّی آن شرف است نتایج طبع او عروسان زیباروی و پردگیان سیاه
موی اند ابکار خاطر او چون حور عین موزون کانهن یضّ [مکّون] و
برهان این دعوی و مصداق این معنی این شعرست،
شعر

چو گل بخت بر آمد که خسرو چمن

خدایگان ریاحین و شاه النجمن

ز شاخ چتر زبرجد مراست در عالم

۱۰

زمرّدست جلال و ز لعل پیرهنم

سرور سنبل و شادی روی شمشادمر

جمال سوسن و سرو و امید یاسمن

ازین نیاید باهم لب من از خنده

که لاله کرد پر از برگ ارغوان دهنم

۱۵

همه تن من جانست سر بسر گوئی

همه چو عیسی روحم گمان مبر که نم

مرا خود از لب خود آرزوی بوسه کند

کدام بلبل من مست عشق خویشتم

بچنگ بلبل مطرب درید پرده من

۲۰

جوابش ار ندم پس نه مردم و نه زغم

برون ز مشغله در عشق او چه خدمت کرد

همین بس است که گوید که من ترانه زغم

نظارۀ رخ من سیم مطربیش بس است

اگر نه سرخ درستی دو بر کفش فکتم

۲۵

و این چند رباعی از منشآت طبع اوست،
 رباعی
 ای خطِّ دمیّه گرد آن لب چه خوشی * وی سنبلِ بر لاله مرگب چه خوشی
 ای روز بروز کرده از شب چه خوشی * وی سبزه باغ حسن یا رب چه خوشی
 رباعی،

۵ زلف سیّمت که مشک با او خم زد * مشاطه فطرنش خم اندر خم زد
 يك ره بمنش سپار تا یکباری * برهم زمش که عالی بر هم زد
 رباعی،

از عقل عنان بتاب و در ساغر پیچ * وز خلد و سقر بگذر و بای در پیچ
 دستار و قصب بپاده بفروش و مَتَرَس * کم کن قصی پس طرفی در سر پیچ
 رباعی،

۱۰ بد باشد اگر خاطر نیک اندیشت * یادی نکند ز عاشق دل ریشت
 باز آی مگر بر رخ تو جان بدهم * بنشین مگر همی پشست
 رباعی،

کردیم دگر شیوه رندی آغاز * تکبیر زدیم چار بر پنج نماز
 ۱۵ هرجا که پیاله ایست مارا بینی * گردن چو صراحی سوی او کرده دراز
 رباعی،

یاران همه با هم اند و تنها من و تو * کین است مگر زمانه را با من و تو
 هر دلشده که بود با دلدارش * بنشست بکام خویش الا من و تو
 رباعی،

۲۰ آن صبر که بیتو باد پیمود برفت * و آن عقل که بی تو صبر فرمود برفت
 وصل تو چو گل بدوستان دیر رسید * دردا که چو گل ز بوستان زود برفت

(۱۱۶) الصدر الاجلّ جمال الدّین المنجندی رحمه الله،

خاندان خجندیان در صفاهاں ملاذ ارباب فضل و معتصم اصحاب دانش
 ۲۴ و مستجمع کاملان جهانست و هر فردی از افراد آن جمع دُرّ فرید

نقّاش صورت تو بی ذهن و بی تفکّر
در يك بدست کرده فردوس را مساحت
آهوی دل فربیی با روضه جمالت
در نرگس تو رفته خفته باستراحت
از روح پاك برده خوئی تو لطافت
بر عقل كل نموده اخلاق تو رجاحت

فصل سوّم، در ذکر صدور و افاضل عراق،

(۱۱۵) الصدر الامام الاجل صدر البله و الدین الحُجّندی نور الله قبره،
صدر خجندی که از رؤساء اصفهان بل از امثال صدور جهان بود آسمانی
۱۰ بر زمین و آفتابی در زین دَوَرِ کَوَرِ عامه او بر تدویر آفتاب تابان
تاوان میکرد و شرح قلم او دران اقلیم اثر ششیر بُرّان باظهار میرسانید و
با این همه مکنت و استظهار و قدرت و افتخار در کرم چنان گشاده دل
و دست بود که دخل کان و یسار بحر با خرج يك روزه عین او بس
نی آمد و با این همه فضایل و شمایل اورا شعرست مطبوع و در تازی
۱۵ و پارسی و نظم و نثر قدرت او کامل و داعی تتبع اشعار و تصفیح کلمات
او کرده است و از هر جوی قطره و از هر کُلی جزوی و از هر گلی
برگی بدست آورده اما درین مجموعه طرفی از لطایف ایات و اشعار
او اثبات افتاد، این غزل اوراست،
غزل

دلبرا راه مزن پرده بساز * مطربا زخم مزن زخمه نواز
۲۰ حجره خالی و رقیبان در خواب * چشمها خفته و درها همه باز
چکم وای که امشب شب من * هست کوتاه و مرا قصه دراز
منشان هیچ قدح را ز طواف * ناکه بر خاست صراحی به نماز
شبه حسن تو ای ماه فلک * سر طراز همه خوبان طراز
بی سبب گرم مشو سرد مگویی * نرم شو اسپ جفا نیز متراز ۲۴

نیلوفر اندر آب گشاده ز رخ نقاب
 بر خاک شنبلید به پیشش نزار و زار
 بر طرف جویبار بیالید سرخ یید
 مرجان صفت و لیک زمرد گرفته بار
 اغصان بوقت باد چو باران گه وداع
 بگرفته بکدگرا از مهر در کنار
 ابر آستین و دامن پر کرده از گهر
 در پیش او گشاده بجاحت کف چنار
 آزاد سرو در سه صفت همچو شاه بود
 شه را ندیده و شده در بندگی چو مار
 بگشاده ده زبان ز برای ثنای شاه
 و آنکه ز عجز کرده بخاموشی اختصار
 دریاء علم و عدل شهنشاه ملک و ملک
 خورشید بزم و رزم خداوند گیر و دار
 فرخنده رای مملکت آرای کز صلاح
 بیرون ز کردگار چو او کس نکرد کار
 رایات فتح و نصرش عالی بهر مکان
 آیات مجد و فخرش ظاهر بهر دیار
 پیوسته خار خشم و گل غم او شده
 عاری ز عار ظلم و مجرّد ز جور خار
 عرق کرم و اصل قدیم ورا بشرح
 نتوان تمام گفتن در عمر مستعار
 وله،

ای آفتاب رویت در مطلع ملاحظ
 پرورده چون لب نوالی بکان راحت

رباعی،

رویت چو گل و گلاب از وی بچکد
ماهست که آفتاب از وی بچکد
یا رب که چه آتش است کاندر وصفش
هر بیت که گویم آب از وی بچکد

رباعی،

من از همه بیش در غمت کمر زده‌ام
بر جان گیره مهر تو محکم زده‌ام
دوش از تو مرا هر آنچه حاصل بودست
جز دیده خویش جمله برهم زده‌ام

(۱۱۴) الامام رشید الدین محمد بن محمود اسفزاری رحمه الله،

رشید الدین اسفزاری که بر یکران بیان بلاغت سواری اورا مسلم بود
و حیل فضایل او مبرم و معصم شمایل او محکم عروسان پرده ضمیر او
زیبا روی و دلبران ختن طبع او گشاده موی در مدح ملک بلور این
۱۰ عقد مروارید بدست بیان بساخت و آن پادشاه حق فضل اورا بشناخت
می گوید

قصید

بر آرزوی خدمت درگاه شهریار
رای سفر گزیدم در موسم بهار
صحن فضا شده ز ریاحین پر از بخور
روی هوا شده ز طبایع پر از بخار
اندر گل موژد رنگی ز روی دوست
در عارض سمن عوضی از بر نگار
بگرفت لاله بر کف جام شراب لعل
زیرا ک بود دیده نرگس پر از خمار

۲۰

۲۴

ز راهتاز جهان احما گزین یقین
که نیست بیش در پختای احتمال وفا
ز جیب غیب طلب نقد عهد کر دست
گسست دامن یار نکو فعال وفا
غزل،

توئی ای جان ز دو لب درمانم * مرهم گر نکی در مانم
نکی کار برای دل من * تو خود این راه ندانی دامنم
آنچه زان بیش نباشد غم نست * و آنچه زان کم نبود من آنم
شکری از تو بجان خواهم خواست * گرچه از پسته دهی بستانم
رباعی،

جانا بتو حاجت وصال آوردم * وین هم ز طمعی محال آوردم
مانند چوگان سر زلف تو باز * بر گوی ز نخدان تو خال آوردم
رباعی،

ای دیده ییادش چو نظر بگشائی * در پای خیال او نشان بینائی
۱۰ آنگاه چو بر مردمکش بنشاندی * هشدار که دامنش بخون نالائی
رباعی،
دل در خم آن دو زلف یکنش خوش است
زیرا که نظر در رخ زیباش خوش است
گر با من شور بخت شیرین رخ او
که گه ترش است گو هی باش خوش است
رباعی،

یادم نکی از آن بفریاد آم * باشد که ز بند هجرت آزاد آم
در هم شد و شکسته چون زلف توام * در زلف نگر مگر منت باد آم
رباعی،

ای رفته و بیتو رفته آب از دیده * گل رفته و میرود گلاب از دیده
۲۰ تا باز نه ییمنت نه بینم خالی * خون از جگر آتش از دل آب از دیده

بمال گوش جفا و به بند چشم امل
 که چشم زخم فلک داد گوشمال وفا
 سمنده عهد ز همت نمی پذیرد زین
 از آن سبب که گسسته است ازو شکال وفا
 درخت لطف فرو ریخت برگ و بار کرم
 های عهد بینداخت پر و بال وفا
 نیافته است ز اصحاب عهد کس انصاف
 نه از یمن وفاق و نه از شمال وفا
 ز آشنائی گیتی وفاق بیگانه است
 باشیانه عتقا شدست زال وفا
 بآب شور جفا خوش دلند مشتی خس
 چرا که بی خبرند ازیم زلال وفا
 فروغ مهر فراغت در آسمان امان
 نه بدر قدر نمودست و فی هلال وفا
 یکی منم که بصد نوع در هزار غم
 ز جور چرخ جفا پیشه و زوال وفا
 ز هیچ یار وفائی نیافتم روزی
 مگر بخواب شبی دیده ام خیال وفا
 امید عهد و وفا نیست لیک نا نفسی
 جمال عهد نه بینم کجا جمال وفا
 بچار میخ جفا بسته ام چگونه کشم
 طناب خیمه اقبال در ظلال وفا
 بر قبول ز بذری سخن نیافتم
 دریغ شعر تر من بخشک سال وفا

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

قصید

قصید بر آورده بود

چو هست زیر نقاب عدم جمال وفا
 صباء عهد مجبوی و دم شمال وفا
 ز بس جفا که بیفزود یکنفس نزنند
 نسیم عهد درین عهد بر جمال وفا
 سموم حادثه در باغ دین چنان بوزید
 که خشک گشت بیکبارگی تمهال وفا
 بناقضان وفا در نگر که تا بینی
 چه مایه نقض فرودند در کمال وفا
 مزاج طینت عدل اندرون عالم نیست
 برون عنصر عصرست اعتدال وفا
 ز ننگ مُشت لکد کوب نائبات فلک
 نهاده اند قدم در عدم رجال وفا
 شدست خانه دل خالی از متاع طرب
 که هست دست مروث نهی ز مال وفا
 وفا مجبوی و منال از جفا که خالی شد
 کف کنایت احرار از منال وفا
 شدست غافل دلهای ز کار و بار خرد
 شدست بسته زبانها ز قیل و قال وفا
 درین زمانه هوای غالبست و دین مغلوب
 حدیث عهد مگوی و میسر حال وفا
 دروغ آنک رخ خوب نو عروس جهان
 برهنه ماند ز زلف صفا و خال وفا
 وفا مجبوی ز جور زمانه جانی
 که هیچ گونه نیایی درو خصال وفا

کند مرکب او عدو ورا پست * بزیر سُمی سر بزیر سُمی تن
رباعی،

ای دست چه دستی که چنین بیکاری * کو ناخت آخر که ازو سر خاری
نی فی تو نه دستی که دهان باری * ز آن روی که تنگی و خط خوش داری
رباعی،

چون کرد فلک دوش پُر از غایب طشت * بر من ز شیخون غمت حال بگشت
از خواب خوش آب دیده را پُل بستم * چندانک خیالت بسلامت بگذشت
رباعی،

مشنو سخن عالم فانی و مگو
و اندر طلش مدار چندین نگ و پوی
دنیا چو گلست ای پسر بر لب جوی
تا چشم زنی نه رنگ بینی و نه بوی

(۱۱۴) الامام شرف الدین محمد بن محمد الفراهی رحمه الله،

ذاتی مجمع کمال فضایل و منبع زلال شمایل اگرچه از فرهست اما در مسند
۱۰ علم و عمل چون شاه فلک در برج حمل و اورا آیات دلفریب و رباعیات
لطیفست و در وقتی که این داعی را بر فره گذاری افتاد فلک بمصاحبت
او مہاشات نمود از جفاء ارباب زمان شکایتی کرده بود و کارنامه
پرداخته و در معنی وفا دقیقه دقیق آورده برین جمله
۲۰ واو وفا و الف وفا باشد * تا درین عهد ما کرا باشد
در حروفش نگر تو بی کم و بیش * حرف علت دو دارد از پس و پیش
در میان فاست حرف دیگر او * وز نقط کوه قاف بر سر او
دور ما دور لطف و صحت نیست * چون وفا بی دو حرف علت نیست
چون برین صورست حال وفا * صورت حال چون کم ز جفا
۲۱ و در مطلع آن کارنامه غراض خامه اورا بحر زاخر خاطر درر فاخر این

زد فلک در خیل حکمت چنگ ز آن معنی که نیست
 خیمه هر جائی که باشد بی طناب آراسته
 بی تهور ننگرد رای تو در گردون از آنک
 رزم نبود بی طعان و بی ضراب آراسته
 سرورانرا امثال امر تو بوده رقیب
 گردنان را طوق فرمانت رقاب آراسته

این قصیده هم ازوست،
 قصید
 اے رخ تو قلب آفتاب شکسته * طره تو قدر مشک ناب شکسته
 حسن تو ملک خطا گرفته و عشقت * رایت اندیشه صواب شکسته
 ۱۰ روی تو معور کرد بارگه جان * زلف تو پشت دل خراب شکسته
 برده بخط و لب آب طوطی و شکر * طره همچون پر غراب شکسته
 قاعده مشک چون رسید بغایت * گشت از آن عنبرین نقاب شکسته
 باده عشق تو خورد عقل و خمارش * مستی آن نرگس بخواب شکسته
 فندق عنائی تو زخمه ناهید * بر سر هنگامه خضاب شکسته
 ۱۵ زلف گنه کار تو درنگ نکرده * توه صد کس یک شتاب شکسته
 جزع گهر بار سنگ لعل بدخشان * ز آن صدف لؤلؤ خوشاب شکسته
 بلبله کردار اگر گریسته چشم * رنگ لب قیمت شراب شکسته
 غم چو فرو برده نیشتر برگ جان * نوک وی اندر دل کباب شکسته
 ریخته چشم عقیق ناب چو دیده * بر سمت سنبل بتاب شکسته
 ۲۰ وعده وصل تو مهد کج تماشا * از پی دلهاء کامیاب شکسته
 صورت حالم طلسم عریده عشق * بر در صدر فلک جناب شکسته
 و وقتی ارسلان خان عثمان سقی الله ثراه بزیارت سمیتن رفته بود و آن
 موضعیت متبرک و مزاری شگرف این قطعه دو بیت بحضرت اعلی
 فرستاد،
 بیت

چو رای هایون تقرب نماید * بوجه زیارت بسوی سمیتن ۲۵

دبه رخ را کرده لعل از اشک تا بر شکرت
 فندق عنب گون دید از خضاب آراسته
 ای سر کویت ز باران سرشکم هر شی
 بوده همچون آبگیری از حباب آراسته
 رشته مرجان بجزع اندر مرا باشد مدام
 تا نر در پالک داری لعل ناب آراسته
 زانک محتاج سوالم کرد از روی عفتاب
 شکر جان پرور حاضر جواب آراسته
 در فراق صبحدم هر شب ز یا رب گفتم
 چون سحرگاه از دعاء مستجاب آراسته
 نیکوئی کن کر نسیم لطف کرد آفاق را
 صدر میمون حضرت عالیجناب آراسته
 گردش افلاک بی احکام او محسوس نیست
 مصر جامع کی بود بی احتساب آراسته
 دور گردون عنکبوت روزن قدر ویست
 ز آنکه چون طائوس نر نبود ذباب آراسته
 ز آفتاب رای او زینت بود مر چرخ را
 بیخ گوهر دار گردد از قراب آراسته
 آفتاب آمد که زین مرکب رای ویم
 بر فلک ز آنم بنور انتخاب آراسته
 نقره خنگ چرخ ترکیب هلال آورد و گفت
 گرچه زین زیباست نبود بی رکاب آراسته
 ای ز تلفین تو دفترها سر مملکت
 همچو دیوان مطبعان از ثواب آراسته

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

غمزه خونخوار فتان را فریب آموخته
 نرگس مخمور جادورا ز خواب آراسته
 طره بر خد زبرجد رنگ تو آویخته
 طوطی اندر سایه پرغراب آراسته
 خازن جنت ز رشك خط خلد آسای تو
 چهره حوران عین اندر حجاب آراسته
 ازدهاء عشقت اندر جان ما ره داشته
 گنج سودای تو دلهاء خراب آراسته
 بیدلان را حسرت یاقوت شکر بار تو
 عارض از خون جگرهای کباب آراسته
 عشق تو در چنگ هجران کرده نالانم چو نای
 دست هجران گوشالم چون رباب آراسته
 کرده رنجورم فراق اندر هوای شکر
 وعده وصلت قدحهای جلاب آراسته
 غم فقاغم داد ز امید لب و خال و خط
 آن فقاغ از شکر و مشک و گلاب آراسته
 جزع گوهریام از سودای لعلت داشته
 آستانت را بیاقوت مُذاب آراسته
 اشک من گرز انتظار وصل گلگون شد رواست
 مجلس عشرت نباشد بی شراب آراسته
 ز آتش غم دارد آسایش دل حور بهشت
 دوزخ سوزان نباشد بی عذاب آراسته
 آفتاب اندر حجاب غالیه است از زلف تو
 ای سہی سَرُو تو از بوی گلاب آراسته

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

چشم ز روی غم چو شفق داشت تا مرا
 بی روی او چو صبح شد از انتظار چشم
 بر روی ریخت گوهرم از چشم نا توان
 از روی اعتبار مرا در کنار چشم
 دارد ز اشک روی مرا پر نگار چشم
 آخر ز روی رحم یکی بر گار چشم
 در روی من بچشم حنارت نظر مکن
 کز عشق روی تست مرا چشمه سار چشم
 ز اندوه روی و چشم تو تا روز راحتست
 بر روی من سرشک بشباه ناز چشم
 خوشخوار چشم تست از آن روی میکند
 از خون دیده روی مرا پر کنار چشم
 گر چشم دل نیابد از آن روی خوب تو
 جان را ز روی حادثه گیرد غبار چشم
 چشم ستاره بار شد ای آفتاب روی
 مهتاب گشت رویم از آن پر خمار چشم
 ای شوخ چشم روی مگردان ز من ولی
 از روی عدل ناصر دین بر مدار چشم
 و این قصیده هفتاد و یک بیت است و پیچ مطلع نهاده است و این
 ۲۰ از فراید قصاید وی است، و در قصیده میگوید که مطلعش اینست

قصیده

ای جهان از چهره چون آفتاب آراسته
 ماه را در سایه زلف بتاب آراسته
 لاله را پیوسته از شمشر برقع ساخته
 زهره را همواره در مشکین نقاب آراسته

روى حصار يان فلك چشم روز را
 يك سوز روى طائفه اين حصار چشم
 در پيش چشم روى هوا همچو زنگى
 بر روى او نگاشته از نور و نار چشم
 گردون نهاده روى و كواكب گشاده چشم
 در روى يكدگر هرا بر قطار چشم
 من روى بر زمين و دو چشم اندر آسمان
 بپياده رنگ روم و ياقوت دار چشم
 مارا بروى آنكه شد اميدوار چشم
 از روى اوست فتنه درين روزگار چشم
 بت روى من كه خيره ز سحر دو چشم اوست
 بر روى نقش بتكده قندهار چشم
 نكند چو چشم آن صنم لاله روى باز
 نرگس بروى دشت و لب جويبار چشم
 گر چشم خيره ميشود از روى او رواست
 در روى آفتاب نگیرد قرار چشم
 تاريك شد دو چشم من از روى روشنش
 از روى وي نيست بلب و نهار چشم
 گر شرم چشم داشتى آن سرو ماه روى
 بر روى او سرشك نكردى نثار چشم
 بي آب گشت روم و در چشمش آب نى
 و آنكه ز روى او نه مرا اعتذار چشم
 بر روى آب مردمك چشم از آن نشست
 تا مردم آبروى ندارد ز يار چشم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

(۱۱۳) الامام الاجل العالم زين [الدین] السجری،

با علی وافر طبعی دارد دُرّاک چنانکه عطار د از ادراک سخنش عاجز آید
و در صنعت شعر و انواع سخن هر چه بر جمله شعرا و متکلمان معجز
نمودست و کئی این طائفه از آن نوع عاجز بوده اند رام طبیعت اوست
و تولّد او از بحسک (?) است قصبه ایست از قصبات فره و ذات او محقق
این مثل که الرجال من القری و اورا قصاید بسیارست و لطایف بی
شمار و ابیات و اشعار اورا از عزّت خلق چون... در دل نهند و سواد
نظم وی را چون سواد دیک عزیز دارند و آن قصید که در هر مصرعی
چشم و روی لازم داشته است و اثر سحر حلال فرا نموده برهان علوی سخن
۱۰ و لطف طبع او تمامست،
قصید

پر پیکرست روی فلک بر گمار چشم
یک روی بین گشاده برو صد هزار چشم
بنگر بچشم سر که شب از روم ناخفتن
بگشاد روی روز و بیست استوار چشم
روی سپهر گشت پر از چشم سر بسر
و اختر ز روی سیر گرفت اختیار چشم
روی سپید روز چو از چشم شد نهان
روی سیاه شب چو بدید آشکار چشم
افتاد روع خسرو انجمن چشم دور
در روی مه گرفت فلک بنده وار چشم
از روع دور دیدم یک چشم روز را
دو روی کرد پر از کحل وار چشم
ترکان تنگ چشم فلک را ز روی روز
در روی ظلمت شب هندی عذار چشم

۱۵

۲۰

۲۴

وله، رباعی،

تن بی ادبی کرد و دل من خون شد * چون حد زدیش بهر درد افزون شد
سودای تو ای جان من ای جان جهان * بیرون نشد از حد و زحد بیرون شد

غزل

۵ دیدار تو خدایا چندام آرزوست * کر بهر آن مفارقت جانم آرزوست
جانان فدای جان نتوان کرد از آن سبب * جان میکم فدا چو ز جانانم آرزوست
با صد فدای جان نبود وصل او گران * ارزانم آرزوست بس ارزانم آرزوست
دورئ و درد بود غذاء من و کنون * مردم ز درد دوری درمانم آرزوست
درمان من توئی ز تو دوری چه میکم * درمانم از نواز تو چه درمانم آرزوست
۱۰ نا کی ازین تزهّد ما در صبح عشق * وجد و سماع و نعره مستانم آرزوست

وله ایضاً، غزل

یک سحر بر دل ما باد صبائی بفرست * دردمندیم ز هجر تو درائی بفرست
گر سزاوار گل روضه وصل تو نهام * آخر از باغ جفاهاست گیائی بفرست
قصه غصه مارا تو جواب نعی * گر نمی گوئی پیغام بلائی بفرست
۱۵ گر ولای تو هی جز بیلا نتوان یافت * دل رضا داد برو باز بلائی بفرست
بندگانیم بنادانی در خطه فسق * گرچه بر خط خطائیم عطائی بفرست
دارد از تو نظری شمس گدائی و ترا * چه زبان دارد مقصود گدائی بفرست
و این رباعی در حضور ملک تاج الدین یلدوز گفت،
رباعی

شاهها باید کر تو دلی کم شکند * لطف تو هزار لشکر غم شکند
۲۰ اندیشه بکار دار کاندل سحری * یک آه هزار ملک بر هم شکند

رباعی

این قطره خون بسته قلب لثب * گفتا که منم محرم اسرار طلب
۲۲ گفتند که خون کیمش از اول کار * تا هر قلبی بلاف نگشاید لب

وله، رباعی،

دستی دارم چو کیسه باد تہی * و آنگہ گوئی مکن مرا باد تہی
این پرده مزین ورنہ کم از دست * چون چنگ دل خویش بفریاد تہی

وله، رباعی،

بر روی بزم ز بادہ چون رنگ افتاد * زان روی میان من و دل جنگ افتاد
از چنگ هوئی باز خریدم دل را * معشوق ترانہ زن چو در چنگ افتاد
ہو گوید این رباعی

گہ تاب کند مشکبار تو کشم * گہ غصہ جزع پر خمار تو کشم
بر دل ز نہال صبر یک شاخ نماند * آخر بکدام برگ بار تو کشم

۱۰ (۱۱۱) الامام العالم شمس الملة و الدین محمد بن نصیر السجری،

مالك ممالك كلام و سالک مسالك فضل و اکرام خطیب منبر بلاغت
عندلیب چمن فصاحت در بستان تذکیر چون از سحاب بیان باران فضل
و رحمت آفریدگار باران کردی گلهای کشف حقایق شکفتی و الماس زبان
او در تقریر فقه و نظر چون در حرکت آمدی بہر کلمہ گوہرهای شب
۱۰ چراغ تحقیق سنتی و اشعار او مطبوعست و نثرہاء او مصنوع و چند
تالیف ساخته است و چند تصنیف پرداختہ است و مجمع البحرین کہ
میان حقیقت و شریعت ازدواجی دادہ است زادہ بحر قریحت اوست و
وقتی در سیستان از سجری شنیدم کہ در مقام مفاخرت و مباحثات میگفت
شہر ما بسہ چیز بر جملہ بلاد ربع مسکون ترجیح دارد، گفتم چیست آن
۲۰ گفت شیر و امیر و شعر ابن نصیر و این چند بیت از نتایج خاطر او
آورده شد

در عالم یاری چو نماندست کسی * در عشق تو من باک ندارم نفسی
دریای دلم کہ هست پر آب غمت * موجی زد و درہا بدر آورد بسی

زبور خوان ثنا و فضالیت باشد
از آن قبل غسل آید ز فضل زنبور
شدی بفضل و فضایل بهر طرف معروف
شدی بلطف و شمایل بهر کف مشهور
چو رومیان بصنایع چو چینیان بطروف
چو نازیان بفصاحت چو زنگیان بسرور

(۱۱۰) الامام بدرالدین [بن] نور [الدین] الهروی،

نادره گیهان و زبده فضلاء خراسان بود و در هراة بمجاورة او مستأنس
شدم و از لطایف الفاظ او ذخیره نهادم و از وی شنیدم که وقتی بخدمت
۱۰ علاء المملک [مملک] الامراء والوزراء ابو بکر المجامعی رحمه الله خدمتی نوشتم
و نظمی پرداختم چون در نظر مبارک او آمد مرا یک تحت جامه بُرد نیشاپوری
و دوتا اسکندرانی فرستاد، در شکر این لطف رباعی و قطعه بگفتم، رباعی
ای با تو بزرگان جهان خُرد هم * در جنب صفات صافها دُرْد هم
در تَرْد سخات بُرد من بسیارست * وین طرفه که آن جنیبت بُرد هم
۱۰ و قطعه اینست

چو اسکندرانا مُعین و وزیري * از آنم فرستادی اسکندرانی
بلی بود یکتا و یک با ولیها * از آن ناکند با ولی همفرانی
مرا گفست جامه که بر در طی آرم * که بخشیده حاتم تا بدانی
وله، رباعی،

۲۰ گفتمی که بگاز غم سرت برگیرم * چون شمع ز آتش رخت در گیرم
تا ظن نبری که دل ز تو برگیرم * از تو نیم ور بسم از سر گیرم
وله، رباعی،

زردوست چو تو نیست دلارام دگر * وز سیم کشتی چو بنده پُر وام دگر
۲۴ از دادن زر بخته هر روز ز نو * جر نقره ندارم طبع خام دگر

الله و زیارت روضه رسول الله تصمیم داده بودم چون بهراه رسیدم هر
کس از اعیان فضلا و وجوه علما در مقدم این ضعیف فصلی پرداختند
بتازی و شعر پاری و فرید الدین بشار که از نصاب فضل با یسار
بود در آن تلطف با ایشان موافقت کرد و فصلی بیدایع و لطایف
مشحون کالفاک المشحون به نزدیک آن فلک زهد فرستاد که این ابیات
پاری غبضی از آن فیض و جزوه از آن کل و برگ از آن
گلست،

شعر

زهی ز خاطر تو لشکر سخن منصور

خهی بهت نو کشور هنر معبور

سزد که خط غلامی ستاند از آفاق

چو هست مسکن تو خواجه خطه لاهور

ز روح پاک تو شاه زمانه جوید روح

چو آفتاب که انر عرش وام خواهد نور

اگر نه درس تو بودی حکم شدی مدروس

و گر نه عون تو بودی ادب شدی مقهور

موفق و بتوفیق حق نه معجب

محقق و بتحقیق خود نه مغرور

توئی چو روح بآثار در جهان مکشوف

توئی چو عقل بفضل از همه جهان مستور

خمیر مایه مهر تو در گل انسان

سر خرد بهولے خمار تو عنهور

ملك به نزد تو از راه عفت مملوك

امیر پیش تو امر روی عزت مأمور

جمال باطن تو در صفا چو یافت کمال

بدفع چشم بد از وی سپند سوزد حور

از عزیز غم عشقت را دل * در نهان خانه جان پنهان کرد
گفته خط مرا خوش خواندی * زین عبارت مه من نقصان کرد
ور کسی خط ترا خوش خواند * چون قلم سر زنشش نتوان کرد
وله، رباعی،

پشت دل خسته را کجا می آرم * سودائی بستره کجا می آرم
آجا سره درست را نیست محل * مس قلب شکسته را کجا می آرم
وله، رباعی،

بر عارض گلرنگ تو ای شهر آرای * بنگر که فلک چه صنعت آورد بجای
دانست که گل چو رخ نماید برود * از مشک سیه نهاد بندش بر پای
وله، رباعی،

ای دیده مدام در پیت میگردم * صد گونه بلا ز تو بروی آوردم
در کشتن من تو بیش ازین سعی مکن * آخر نه ترا بخون دل پروردم
وله، رباعی،

بر خیز دلا گر هوست می باشد * فرمان بر اگر دست رست می باشد
در حلقه زلف یار فارغ بنشین * مزن نفسی تا نفست می باشد
وله، رباعی،

آن ترک چو یافت منصب جانبداری * يك لحظه نی شکبید از دلداری
گفتم دل من نگه نی داری گفت * جانداران را چه کار با دلداری

(۱۰۹) الامام الاجل فرید الدین تاج الافاضل محمود بن البشار الهروی،

۲۰ فرید بشار که بشر جبین او بفضل متین او بشارت میداد و بیان شافی
او از علم وائی او برهان می نمود، ادبی اریب و فصیحی لیب و فاضلی
کامل و هنرمندی با حاصل [بود] و او را نظم و نثر نازی و پارسی و نکات
۲۲ بدیع و اشعار رفیع است و از شیخ زکی شنیدم که وقتی عزیمت حج بیت

ورهی گویند با تو این سخن * خشم ی گیرئی و صفرا میکنی
و هوراست این غزل

چون غنچه دلی دارم پر خون ز جفای تو
عمرم بکران آمد در عهد و وفای تو
هرجا که غمی بینی خواهی ز برای من
هرجا که دلی بینم خواهم ز برای تو
گفتی که چه باشد به دارو ز پی چشمت
گردست رسی باشد خاک کف پای تو
صد جامه قبا کردم در آرزوی وصلت
در بر کثمت آخر یک دم چو قبا ی تو
در خون دل آن کس نا چند شوی آخر
کو از دل و جان گوید همواره دعای تو

وله ایضاً، غزل

یوفا و عهد با تو که دل از وفا نتابی
که اگر کسی بجوئی چو منی دگر نیابی
چه کنی سرشک چشم بجفا چو ناردانه
نه بس این که رنگ روم ز غم نوشد چو آبی
دل من خراب کردی ز برای چشم مست
چه عجب ترا که چشمت نشکبد از خرابی

وله، غزل،

هرچه از جور و جفا بتوان کرد * دوش با من غم عشقت آن کرد
بیم و امید نو تا روز مرا * گاه گریان و گاهی خندان کرد
دُرّ اشک از صدف دیده من * تیر باران غمت باران کرد
چون نمکدان لبت دید دلم * جگر سوخته را بریان کرد

گو فلان بنده تو دور من تو رنجورست
 پس اشارت بلبش کن کش از آن میسازد
 گرچه این يك كلمه تركِ ادب بود و ليك
 چکند کین نکند چاره جان میسازد

و هو گفته است
 ای بخت سرگرفته در آوردم ز پای * گر هیچ ی توانی روئی بن نمای
 ای روزگار عافیت آن وقت آمدست * نا چند انتظار کجائی بیا در آی
 بر بخت من زمانه بخندد بقیهقهه * بر حال من ستاره بگرید بهای های
 در اینجا میگوید

۱۰ روئی گشاده دار چو دولت نمود پشت * دستی کشیده دار چو برداشت عمر پای
 یا رب بدست تست مرین قفل را کلید * بر بنده رحمتی کن و این قفل برگشای

ذکر ائمه و علماء هراة و مضافات برم (?) و سیستان و غیر آن

(۱۰۸) الامام الاعزّ فخر الدین الخطّاط الهروی،

مذکری نیکو سخن لطیف طبع و واعظی مقبول قول مطبوع لفظ از مشایخ
 ۱۵ هراة و کبار خراسان است و من در هراة بخدمت او رسیدم و بمحاوره او
 استیناس طلبیدم و از فواید او اقتباس کردم و ابیات و اشعار او در
 غایت لطف طبع است و این غزل که
 شعر

هُوَ أَشْهَى مِنَ الْأَمَانِ لِحَاجِنِ * وَ مِنْ النَّوْمِ وَ قَتْلِ كُلِّ صُلُوقِ

صنعت اوست و او گفته

۲۰ بر گل از سنبل چلیپا میکنی * بس مسلمان را که ترسا میکنی
 در نهان دلا ز سینه ی بری * قصد جانها آشکارا میکنی
 ی ستانی عمر و عشوه میدهی * راستی را نيك سودا میکنی
 ۲۲ باده با ما میخوری و طرفه آنک * عریده همواره با ما میکنی

دلا مکن هوس دلبران یغائی * وفا نیایی از ایشان هوس چه پیمائی
 چوماه عمر تو اندر محاق پیری شد * تو آفتاب حقیقت بگل چه اندائی
 بنه ز تارک پندار طیلسان امل * بنه ز فرق تکبر کلاه رعنائی
 ترا ز دهر سیه کاسه کار بر ناید * تو با سپیدی این روزگار برنائی
 هزار قیصر و کسری زمانه پنهان کرد * نهان نباشد هرگز بدین هویدائی
 مجوی هرزه ز زهر کشنده تریاکی * میخواه خیره ز خار خلدنه خرمائی
 و در مدح میگوید هم درین قصید

برند هر سحری روشن گلشن سبز * ز خاک درگه تو نوتیای بینائی
 بروز رزم بششیر شیر مردانت * کنند یغما جان بتان یغائی
 ۱۰ شود زشت تو خسته پلنگ کُھساری * شود بشت تو بسته نهنگ دریائی
 فلک نبشته ترا عبده و خادمه * زمانه گفته ترا سیدی و مولائی
 [و در آخر این قصید گوید]

چو شعر من نبود دلبری بشیرینی * چو نظم من نبود طرفه بزینائی
 چه سود نظم چولولو من که ی نخزند * هزار شعر چولولو بسعیر لالائی
 ۱۰ کرم کجا طلبم شعر بر که عرضه کنم * که شد نهان ز جهان قدر فضل ودانائی
 گره گشای حوادث توئی و بس چه شود * ز کارم ار گره مشکلات بگشائی

(۱۰۷) الامام شرف الائمة برهان الدین الاردلانی،

شعر او مشهورست و فضل او بر زبانها مذکور و اگرچه در زئی علما
 بودست فاما اشعار آبدار لطیف پرداخته است و اکثر ابیات و اشعار او
 ۲۰ در شکایت فلک غدار بودست و البته بر کس اقتراح نکردی و از کس
 چیزی نستدی مگر از کسی که او را بر وی ثقت افزوده بودی و در
 قصید میگوید

خُرّمَا بادِ شمّالی اگر ت هست گذار
 بر آن ماه که او چنگ نوان میسازد

دفتر عاهات^{۱۱} در مطالعه دارند * وز سیر دهر انتخاب نویسند
آینه روح را مدادت خوانند * آبله را حباب نویسند
باز خرم از بلا دهر که کتاب * صدر ترا مرجع و مآب نویسند
قطعه قلب جواب شعر تو شاید * عکس صدرا اگر جواب نویسند

(۱.۶) الفاضی الامام محمد الدین النّسوی،

قصه ایست در حدّ نسا که آنرا مینا میخوانند و قاضی محمد الدین
که قاضی مینا بود دلش بنور علم دیک مینا بود در زیر فلک مینائی
بلطف طبع مشهور شد و بر زبانها فضلا بحدوت قریحت مذکور گشته، از
پسر او شنیدم که گفت که چون نداء ناعی حق بگوش [پدر] این داعی
۱۰ رسید بر فوات عمر عزیز نفسی سرد از دل گرم بر آورد و این رباعی
انشا کرد،

تعلیم حیاتم سبقی بیش نماند * وز دفتر عمرم ورقی بیش نماند
ای نفس بهی خیرت نیست مگر * کر روح طبعی رمقی بیش نماند
و در وقتی که قاضی شمس الدین متقلّد عمل قضاء آن ولایت شد بهتینیت
۱۰ او رفت و این رباعی بگفت،

خواهی که میان خلق قاضی باشی * باقی مانی گهی که ماضی باشی
بر خلق خدا حکم چنان کن که اگر * آن بر تو کند کسی تو راضی باشی
و هم او گفته است،

تا چند هوای روی چون ماه کی * تا کی طلب مرتبه و جاه کی
۲۰ ای پای دراز کرده بر فرش امل * و قنست که دست از همه کوتاه کی
و هورا است،

ما نام خود از لوح هوس بستردم * وین عمر گرانمایه باخر بردم
سرمایه بباختیم و شهوات شدیم * بدنام بزیستیم و مفلس مردیم
۲۴ و این قصیده در حق یکی از اکابر خراسان گفته است
شعر

هر خط که سراز نقطه آن جیب برون کرد
از دایره خون حسین و حسن آمد
اسمیت ز فعل قلم عشق بصد حرف
هر نقطه آن خون که بر آن پیرهن آمد
اورا هم ازو گر کفن آمد چه عجب زین
نه لعبت قزرا ز لعابش کفن آمد
آن جان که درین واقعه تن داد شناسد
رنجی که ازین رنج بهر جان و تن آمد

(۱۰۵) الامام ظهیر الدین ولی النسوی،

۱۰ از علماء نامدار و افاضل ایام بود، فضایل افاضل در پیش او قطری از
بحری و نظم ثریا و نثر نثره در مقابله نظم و نثر او از سوره سطری و
در نسا مصاحبت او در یافتن و این رباعی از وی شنیدم گفت رباعی
صبحی ندمد من آخر هیچ شبی * تا نازه بروم نرساند تعب
حاصل من بی دولت حرمان روزی * دارم ز تر و خشک جهان چشم ولبی
۱۵ و این قطعه در جواب شعر قاضی امام شمس الدین نسوی گفت رحمه الله
قطعه

جز بجنابت اگر خطاب نویسند * نقش معاست کان بر آب نویسند
در نسبت خسروی ز دانش گیرند * در لقب مالک الرقاب نویسند
کلك ترا مشرف ممالك خوانند * کف ترا نایب سحاب نویسند
۲۰ عرش جنایا بنات عرش و تعایش * پس بخطی کاوّل کتاب نویسند
گر همه کتاب عصر وقت بلاغت * مثل تو فصلی بهیچ باب نویسند
مهر رخا کین من ز چرخ بخوای * تات باضعاف آن ثواب نویسند
۲۲ نوک قلمهائ فاضلان زمانه * چند ز تشویش و اضطراب نویسند

توئی سلیمان بر تخت فضل و مسند علم
 میان وحی و ولایت بیان تو برزخ
 جهان نهاد ز حکم تو بر گریبان داغ
 فلک نهاد ز امر تو بر دل و جان رخ
 بگو جهان را با این ضعیف هیچ میبچ
 بگو فلک را با این اسیر هیچ میبخ
 که گر ز ابر قبول تو شبنی یابد
 ز مرغزار مراد تو بر کشد بیرخ
 مثال خادم مخلص بعرض این تألیف
 حدیث گردن مورست و گرد ران ملخ

و این ابیات در مرثیه شیخ الشیوخ مجد الدین بغدادی گوید رحمه الله در
 آن وقت که سعادت شهادت یافت

شعر

چون رائحه مشک و چو بوی سمن آمد
 هر باد که از ساحل جیحون بمن آمد
 بوی ختنی یار من آمد که مگر باد
 با نافه سر بسته ز ناف ختن آمد
 بر یاسمن تازه مگر روی نهاده
 این باد کزو رائحه یاسمن آمد
 من خاک کف پای چنین باد که اورا
 بستر ز عبیر تر و از نسترن آمد
 باد بمن از باد عقیق آرد این باد
 از خون سرشته چو عقیق بمن آمد
 جان خرقه کند جامه دل بر چمن تن
 در حسرت آن سرو که جان چمن آمد

چو آفتاب یقین تو تیغ زن گردد
 کمان کشنده بهرام بشکند ناخ
 عناد خصم تو با رونقت چه کار کند
 همان که با ورق آفتاب دشنه بخ
 ز حاسد تو چو آتش نفس برون آید
 چنانکه دود بر آید ز منفذ مطبخ
 دلش ز آتش محنت چو سوخت جانش گفت
 يَدَاكَ حَيِّدٌ اَوْ كَتَا وَفُوكَ تَفْخ
 اگرچه هست بشوکت چو گاو و پیل ولیک
 چو گاو چشم ضریر و چو پیلگوش اصلح
 تو شاد باش که در اِئِسلَاخِ ماه مراد
 چو گوسفند کشیدش سپهر در مسلح
 لطیف طبعاً آورده ام بخدمت تو
 لطایفی که نه از آب شنیام نه ز آخ
 مراست شیوه نو در سخن که پیش از من
 بدند اهل ترش ازین بصد فرسخ
 ولی ز جور فلک پای طبع آبله کرد
 ز چشم خاطر چون چشمه ام دمید آرخ
 دلم چو غنچه دهان از مرادها بر بست
 به گلستان معالی گرفت جای و سخ
 چو حل شدست مرا زنج گوشیار سخن
 کجا بطیره شوم من ز ریش خند و زنج
 از آن نه نعمت نخ دارم و نه قالی مال
 که من ندانم بافید هیچ قالی و نخ

(۱۰۴) الامام الاجل سید الکتاب محمد بن البدیع النسوی،

افضل کتاب و قدوة اولو الالباب بود با خلق کریم و خلقی و سیم و در عهد ملک الامراء عماد الدین زنگی دیوان انشاءنسا برسم او بود و از زمره ندماء او بود و او را ترسلی است که در خراسان مشهورست و دران وقت که این داعی بنسا رسید او را از حضرت ملک مازندران تفقدی کردند و استدعا نمودند مثال ملک مازندران و یادگار آورده بودند و از تقلد خدمت استعفا خواست و گفت مدتی است تا در زاویه عافیت نشسته‌ام و مثل العافیه فی الزاویه بر خود خوانده و از دیوان اعلی خوارزمشاهی او را طلب کردند تا در سلك دیگر کتاب و مُشَیّان مرتب باشد هم استعفا خواست و میان من و او مصادقتی تمام بود و این قصیده در حق مولانا استاذ العصر فخر الملة و الدین محمد الرازی نغمه الله برحمته گوید و این قافیت غریب بحکم امتحان اختیار کردست، شعر

زهی ز نسخ رفاع تو عقل برده نسخ

نهاده علم تو در زیر سر حکمت فتح

صقیل رای تو در کشف معضلات علوم

۱۰

ز روع آینه دل زدوده زنگ و سخ

هر آنچه بافته در کارگاه بو قلمون

زمانه معرفت تو شمرده يك يك نخ

چو فیض علم لدنی ترا شود از غیب

بساحت دل تو نعره بر کشد بچ

۲۰

به پیش باری فضل تو چه شیب و چه تل

به نزد پیشرو علم تو چه ریگ و چه شیخ

چو سبز نیمچه علم نیم کش کردی

سیاه چهره شود جهل راست چون فرخ

۲۴

وله، رباعی،

در فرقت تو چه ناله آغاز نم * خود را ز غمت عاشق جان باز نم
خطی بفرست تا من ای شاهد جان * خط تو چو شاهدان برخ باز نم
و این رباعی بر سفینه خود نوشته بود
رباعی

در شهر اگر چه نیکوان بسیارند * لیکن نه چو این سفینه خوبی دارند
هر شاهد معنی که خط آورد درو * حوریست که اورا بقلم بنگارند
وقتی امام جلال الدین خوارزی که ببلبلستان فصاحت بود به نزدیک
مولانا شهاب الدین خیوکی نامه نوشت و در آن نامه این بیت درج بود، بیت
نامه از اینجا بدان جناب نویسد * بر رخ نقره بزّر ناب نویسد

۱۰ و این قصه در ذکر جلال الدین خوارزی آورده خواهد شد، شهاب
الدین مر قاضی امام شمس الدین را فرمود تا این را جواب نویسد، این
قطعه انشا کرد و این چند بیت از آن تحریر افتاد،

نامه چو مانند زّر ناب نویسد * لایق این از کجا جواب نویسد
یک شب بد نامه یک نام کمینش * اهل هنر اولو خوشایب نویسد
۱۵ و الله اگر مثل فصلی از ه نامه * جمله دیران بهیج باب نویسد
وصف نیارند کرد یک خط اورا * گرچه ورقهای بی حساب نویسد
و در اثنای آن میگوید
قطعه

ز آتش طبع تو خصم سوخت و گر چند * طبع ترا در صفت چو آب نویسد
گر نه جهان عکس گشت پس بجه معنی * دیو تو سوزی مرا شهاب نویسد
۲۰ هست گواه من آن خدای که اورا * خلق جهان مالک الرقاب نویسد
کارزوی من بآن جمال مبارک * گشت فزون ز آنکه در کتاب نویسد
در حق پسری بازرگان گفتست
رباعی

ای پیشه روی تو جهان آرائی * وے قاعده زلف تو عبّرسائی
۲۴ با سودایت خوشست جان را که دهد * بازرگانی بچون تو خوش سودائی

گل چون نهان کرده است سونش زر در جگر
قاعدهٔ عمر او اثر چه بود استوار
عشق جمال چمن از دل نرگس نخاست
دیدهٔ او شد سفید لا جرم از انتظار
صورت لاله به بین کوست به نشیبه عقل

شام ضمیرش شفق دود جبین چنار (۹)
قبیهٔ شنکرف سان گشته گل ارغوان
حقهٔ سیاب رنگ بوده سر کوکنار
هست مضاعف بنام جعد شگوفه و لیک

همزه نماید بشکل آن شکن بی شمار
سوسن آزاد کرد صدر جهان را دعا
از پی آن برگشاد دست بآمین چنار

و این چند رباعی که آب لطف از مجاری آن ترشح میکند او گفتست رباعی
ای غایت آرزو و اصل هوسم * و الله که ز عمر بی تو پرواست بسم
۱۰ اگر همدم و همنفس گزینم بی تو * این دم مدهاد هم دم و هم نفسم

رباعی

ای عاشق آن طلعت زیبای تو چشم * با آب مرا ز آتش سودای تو چشم
سرگردانم چو باد تا یکباری * روشن کنم از خاک کف پای تو چشم

وله، رباعی،

۲۰ ای گشته فراخ از لب تو قند بشهر * دیوانهٔ تو هرکه خردمند بشهر
وین طرفه نگر که بسته شیرینست * از پُر نمکی شور در افکند بشهر

وله، رباعی،

بگرفت دوزلف خویش چون می آراست * گفتا که بگو که چپ نکوتر یا راست
۲۱ گفتم که چه فرقت میان ایشان * گفتا فرقی چنین که می باید راست

ای صفت حسن تو همچو غم بی شمار
 وی شکن زلف تو همچو دلم بی قرار
 نور جمالت بدید روشن از آن شد قمر
 بوی عذارت شنید خوش دم از آن شد بهار
 هر که ز نور رخت دارد امید بهی
 در دل و جان هرنفس دارد از آن نور نار
 لعل لب تو شد دست نشنه بخون دلر
 ای عجب آخر که دید نشنه و او آبدار
 چین بود اندر مثل معدن خوئی و تو
 در خم هر طره داری از آن صد هزار
 قامت من چون کمان گشت بامید آنک
 قد چو تیر ترا آورم اندر کنار
 خط تو همچون نبات سبز ولی پر نملک
 لفظ تو همچون شراب تلخ ولی خوشگوار
 کرد عزیمت مگر جزع تو کز سحر او
 زلف نهادست سر بر خط او همچو مار
 فصل بهار آمد و بار دگر نازه کرد
 عشق رخ چون گلت در دل من خار خار
 صفحه شمشیر بید کرد صبا پر مسن
 ساعد سیمین سرو کرد هوا پر نگار
 قوس قزح دان بشکل عکس شکوفه در آب
 بدر مقنّع شمر روی گل از زیر خار
 پرده در آمد چو صبح غنچه و بلبل ساخت
 پرده عشاق را بر وتر شاخسار

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

او از آن جمله قصب سبق ربوده بود و در نظم و نثر بر جمله فایق
آمده و تدریس نصف مدرسه سلطان که معتبرترین مدارس است در
خوارزم بدو تفویض فرموده بودند و قضاء شهر نسا و شهرستانه باسم
و رسم او بود و او را شعر نازی است بغایت مصنوع و مطبوع و شعر
پاری در نهایت سلاست و رقت در قصیده میگوید

بر بیقراریست فتاده قرار عشق
بر نامرادیست نهاده مدار عشق

آن کس که عاشقست به نزدش خلیل وار

سازنده ترز نور بود سوز نار عشق

ار وصل مهر مبطلی در هوای دوست

پیوسته باش ذره صفت خاکسار عشق

يك جام وصل تا بچشی صد هزار بار

باید کشید دُرْدی دُرْد خُمارِ عشق

گویند عشق عار بود مردرا و لیک

راضیست مرد عاشق صادق بعار عشق

آن کس مرید نیست که او نیست مرد درد

و آن کس عزیز نیست که او نیست خوار عشق

عقلی که پنج نوبت حس را امیر اوست

در دیده میکشد به تبرک غبار عشق

گر عشق گنج صدق و صفا نیست پس چرا

جز در دل خراب نباشد قرار عشق

تا نقد عشق را نبود بونه قلب نو

قلب است نزد اهل حقیقت عیار عشق

۲۴ و این قصیده در مدح مولانا شهاب الدین خیوی گفته است،

هر که خلاف خاطرت بر دل او گذر کند
زود چو لاله از جهان سوخته دل بدر کند
باد نشین فلک سده کبریاے تو
باد موازی ابد قاعده بقای تو
تا شه زنگ هر شی گرد روز منہزم
نصرت لشکر سحر باد ز عکس رای تو
تا بود اندرین سرا سعی مهندس قدر
حجره سبز قدسیان باد کین سرای تو
تا بهوای دلبری شیفه نفس زند
باد عروس صبحدم شیفه هوای تو
تا بسخن خرد کند عقد ضمیر پر گهر
باد طراز هر سخن فاتحه ثنای تو
وله، غزل،

دوش دل را ز غمت زیرو زبر یافته ام * دیده را ره گذر خون جگر یافته ام
۱۵ غمزه شوخ ترا زهر اجل خوانده اند * پاسخ تلخ ترا رشک شکر یافته ام
انس را چهره تو نقش هی بندد و من * مونس خویش هم آه سحر یافته ام
سنبیل زلف تو بر عارض مه نافته اند * نرگس جزع تو در چشمه خور یافته ام
بی خبر بوده ام از [آنچه] رسیدست بمن * تا ز عشق خود و حسن تو خبر یافته ام

(۱۰۲) القاضی الامام شمس المله و الدین محمد بن محمود الزّای رحمه الله،

۲۰ شمس الدین قاضی نسا بود اما در مضمار فضل از فحول رجال بود جوانی
که چرخ پیر در فنون علم نظیر او ندید بود و آفتاب سایه بر همپو اوئی
نگستریں، در ذکا و فطنت چون تیر در سنبله و چون مشتری در میزان
و در فضل و بزرگی قدوة علماء دهر و زبده فضلاء زمان و در خوارزم با
۲۴ آنک بجزی است بی پایان و فضلاء آن خطه در کثرت چون نجوم آسمان

کار چنین نماندی جور تو هم سر آمدی
 گر خبری بیافتی صدر هُدی زکار تو
 آنکه سریر دولتش هست بر اوج آسمان
 نام مبارکش ببین نحسِ دشمنش بدان
 ای که فروغ خاطرت غیرت آفتاب شد
 پیش کف تو چون عرق ابر ز شرم آب شد
 مهر هواء در گهت تاج سر سپهر شد
 فضل نوال و افرت پرده درِ سحاب شد
 حاصل چرخ تیزرو بر لب بخر جاه تو
 چیست جز آنکه قطره ازوی بر حباب شد
 هر که ز روی سرکشی نافت ز خدمت تو سر
 در کف چرخ خیره کش نافته چون طناب شد
 خصم تو ز خها بسی خورد بتازگی کنون
 از سر گوشمال را ساخته چون ریاب شد
 حادثه چون ز مهر تو بر رخ خصم در زند
 لعبت چشم او بسی باز ز چهره بر زند
 ای شد درگه ترا ذروه عرش آستان
 مدت دولت تو شد زبده دور آسمان
 ذات تو زبده اُم طبع تو مرکز کرم
 کین تو قبضه اجل مهر تو نقش بند جان
 موکب مکنات ترا قلعه چرخ پی سپر
 ساحت رفعت ترا روضه قدس بوستان
 یافته منتهی قدر در صف مرکز هنر
 خامه و خاطر ترا وحی گذار و غیب دان

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

کواکب که ساکن این بام سیم اندود فلک اند از رفعت قدر او غیرت
 بردند و لطایف اشعار او در لطافت و دقت خفّت روح و ذوق فتوح
 دارد در مدح مولانا استاذ العالم فخر الملة و الدین محمد بن عمر الرازی
 تغیب الله برحمته گفته است،

ترکیب بند،

خیز که صبح تیغ زن خنجر روزگار زد
 خسرو آسمان نشین بر شه زنگبار زد
 ساغر لعل نوش کن هین که شهنشه فلک
 جشن صیوح را بگه خیمه بسزه زار زد
 خسرو زر نگار گل در تنق زبرجدین
 باز عروس باغ را زیور مشکبار زد
 سعی نسیم غالیه چهره گشای باغ شد
 چون یزک سپاه گل بر صف روزگار زد
 ابر ز بخشش گهر در صف بزم بوستان
 لاف پیشی کف صدر کرم شعار زد
 مقصد دور آسمان صدر هدی شهاب دین
 آنکه یسار جود او دارد بحر در بین
 تیغ اجل هی زند نرگس پر خمار تو
 دام بلا هی نهد سنبل تابدار تو
 ناچه گلی که در غمت خار گرفت چاک دل
 وز سر دل نیرود انده خار خار تو
 روز امید شد سیه بی تو و چون ستارگان
 دیده سپید میکم در شب انتظام تو
 صفحه عارضت کجا شعله زند کز آه من
 دود گرفت سر بسر آتش آبدار تو

(۱.۱) الشیخ الامام خطیر الدین فخر الزهّاد محمد بن عبد الملك
المجرجانی رحمه الله،

از مشایخ خطّه لاهور بود لا بل از افاضل امثال جمهور در فضل و براءت
از هری و بو عید و در صفا و زهادت شبلی و جنید و امروز خطّه لاهور
• بمکان فضل و بزرگی امیر امام مجد الدین که ثر آن شجر و قرّة العین آن
بصرست معمورست و تصانیف او در انواع علوم از معقول و منقول
مشهورست و از اشعار خطیر الدین یقی چند استماع افتادست که در
تلوّن احوال روزگار پرداخته است درین صحیفه آن لطیفه را درج کرده
آمد،
شعر

۱۰ گردش روزگار پر عبرست * نیک داند کسی که معتبرست
چرخ پر شعبدست و پر نیرنگ * همه نیرنگهاش کارگست
بد و نیک زمانه مختلط است * غم و شادیش هر دو منتظرست
هست حمال آب دریا ابر * خاک را حقّه های پر دُرست
باز شمشیر برق تیغ کشید * چو یلان کوهسار با کمرست
۱۵ اندرین روزگار ناسامان * هر که با عاشقیست (۹) با هنرست
هیچو روباه هست کشته دم * هیچو طاووس میتلاء پرست
اختر و آخشچ بی مهرند * اگر این مادرست و آن پدرست
از چنین مادر و پدر چه عجب * گر موالید مانده در بدرست

(۱.۲) الصدر الامام الاجل افتخار الملك فرید الدولة والدین

المجارجی رحمه الله،

۲۰

فرید درّه فرید اقبال بود و صدف گوهر کمال در فضل بی نظیر و در
هنر بی عدیل و مدتها در بخارا تحصیل کرد و مرا در خدمت او مباحثاتی
۲۳ حاصل شد و از فواید انقباس او اقتباس کردم و چون بهامیان آمد

و این رباعی بخط مبارک او دیدم بر ظهر سفینه نوشته
با کفر دو زلفت اگر ایمان ببرم * در خدمت تو مایه دو جهان ببرم
زان روی سفینه ساختم تا که دی * باشد که ز دریاه غمت جان ببرم
وله، رباعی،

دیوانه نباشد آنکه از زر نرسد * عاشق نبود هر که ز خنجر نرسد
نا چند ز سر بریدم بیم کنی * آن کس که سر تو دارد از سر نرسد
وله، رباعی،

چرخ و مه و مهر در تمنای تو اند * سرو و گل و لاله در تماشای تو اند
ارواح مقربان قدسی شب و روز * ایچد خوانان لوح سودای تو اند
وله، رباعی،

تا مرد ز عشق خاک بر سر نکند * از جمله عشاق تو سر بر نکند
روشن نشود با تو سر و کار کسی * کو سر بسر کار تو اندر نکند

(۱۰۰) الامام العالم ضیاء الدین عمر بن محمد البسطای،

ضیاء الدین بسطای که بحر فضل او بس طای بود و در کشف مشکلات
۱۰ تفسیر عالی تخریر بود و در رفع معضلات بی نظیر و در کشف دقائق
شریعت و بیان حقایق طریقت چند تألیف دارد و نظم او بر نظام حال
طبیعت او برهانی باهر و حجتی ظاهر میگوید، شعر

بی مهر تو دل صواب نبود * زیرا که بجز خراب نبود
هر دل که بدست عشق افتاد * جز سوخته و کباب نبود
دل چون سر زلف نیکوانست * بد باشد اگر بتاب نبود
۲۰ بی زخمه گوشمال مطرب * هنرم بود آن رباب نبود
بر درگاه عشق هیچ کس را * بی آتش درد آب نبود
در عشق بسی سؤال باشد * کانرا هرگز جواب نبود
لشکر که عشق گم شدن راست * آنجا ره باز یاب نبود
۲۴

اندیشه بیرون ز درون بیرون کن
 بیرون درون به که درون بیرون
 وله، رباعی،

ای حسن تو در جهان ز آمازه برون * وی خانه مهر تو ز دروازه برون
 ز اندازه برون است چو حسن تو غم * فریاد ازین غم ز اندازه برون
 وله، رباعی،

ظالم که کباب از دل درویش خورد * چون در نگر ز پهلوی خویش خورد
 دنیا عسست هر که زو بیش خورد * خون افزایش تب آورد نیش خورد

(۹۹) الشیخ الامام الشہید مجد الملہ و الدین قطب المشایخ شرف بن المؤید
 البغدادی رحمہ اللہ.

شیخ شیوخ مجد الدین بغدادی کان فضل و آبادی بود، در علم طب
 ابدان مسیح زمان و نادر گہان و در خدمت ملوک و سلاطین روزگار
 قربتی تمام یافته بود ناگاه برق محبت الہی بر اطلال و رسوم نهاد او
 بچست و جملگی تجمل و مہتری اورا بسوخت بلك هستی اورا محو کرد از
 ۱۰ سر جملگی دنیا بر خاست و در خدمت شیخ نجم الدین کبری ملازم شد
 و پانزده سال در خوارزم ریاضتہاء شگرف کرد و آخر الامر شیخ الشیوخ
 حضرت خوارزم شد و ہرگز در خوارزم کس را آن مکنت نبودست کہ
 اورا بود و آخر الامر بسعادت شہادت رسید و روزی در خوارزم از
 لفظ مبارک او شنیدم غزل

۲۰ ہر آن کسی کہ ز ہجران سپر بیندازد * ز عشق خویش بعشق کسی نپردازد
 ہر آنکہ پای نہد در قمارخانہ عشق * نخست بازی باید نصیبہ در باز
 لب ار بیوسہ خاک درش عزیز شود * ز کبر بر فلک آن لحظہ سر برافزارد
 ہزار بیلک تعبیر اگر خورد ز تو دل * ز عشق دم نزند خویشتن فرا سازد
 ۲۴ اگر وفا کند آن دلبر ار جفا دل من * بجز وفا نکند چون ہی بدو نازد

وله، رباعی،

از خوی بدم همیشه می رنجانی * که میخوانی مرا و گه میرانی
اینست که جان و دل ترا میخواهد * ورنه تو چنین خوب نه میدانی

(۹۸) الصدر الامام الاجل محیی الدین یحیی بن محمد بن یحیی رحمه الله،

صاحب دولتی که جبال فضل او راسخ بود و لطایف فکر او صحایف ذکر
علماء گذشته را ناسخ بعلم معارف مبائی معانی و بنظمت آیت لطف یزدانی
اگر ذکر او و خاندان او کم

مِنْ دَوْحِهِ سَقِيَتْ لَا الْفَرْغُ مُوَاقِفَتِ (۹) * مِنْهَا وَلَا عَرَفَهَا فِي الْحَيِّ مَدْخُولُ
مناسب آید، اگر صفت فضل او کم (ع) قِيَا لَهَا قِصَّةً فِي شَرْحِهَا طُولُ،

از آن مانع آید فضل فضل او اثبات کردن آب دریا بغریل پیسودن بود
و چشمه آفتاب را بگل اندودن اما طرفی از طُرْفِ او برای آن تا این کتاب
زینت یابد و این تالیف بدان مشرف شود ایراد کنیم، میگوید، قطعه

هرکه احوال ظاهرش نیکوست * دان که احوال باطنش تباهست

مرد صورت مباشر کز صورت * تا معنی هزار سال رهست

لاله را سرخ روی می بینی * دل لاله نگر که چون سپهرست ۱۰

و این رباعی اوراست رباعی

ای لعل ترا قوت رزاقی عمر * با ما چه بسر بری بزرقاقی عمر

تا جام اجل پر نکند ساقی عمر * دست من و دامن تو و باقی عمر

وله، رباعی،

ناگه یارم بی خبر و آوازه * آمد بر من ز لطف بی اندازه ۲۰

گفتم که چو ناگه آمدی عیب مکن * چشم تر و نان خشک و روی ناز

وله، رباعی،

ای گشته درون من چو بیرون تو خون

مهر دگران بیرون و زان تو درون

همیشه تا که ز طنبور و چنگ می خیزد
 نشاط باده و قصد صبح و عزم سرور
 چو چنگ باد بیزمت حسود بر یک پای
 نمی خزانۀ او چون خزانۀ طنبور
 بنای اهل هنر بر مکارمت موقوف
 معاش خلق جهان بر مواهبت منصور

(۹۷) الصدر الاجلّ العالم برهان المله و الدّین محمد بن عبد العزيز الکوفی،
 صدر عالی قدر که آسمان با همت او زمین بود و آفتاب با رای متین او
 تیره و دینۀ و هم در کمال و جلال او خیره و خواجه امام اجلّ عبد
 ۱۰ العزيز کوفی که در علم ابو حنیفه ثانی بود و در بزرگی ملجاء قاصی و دانی
 در وقت تقلّد قضاء نیشاپور فرمانده و سلطان نشان بود و پسر او
 برهان الدّین در کرم عدیل سحاب و در علم غیرت آفتاب و زفان صیت
 ایشان در اقصای لغات مشهورست بزیادت تقریر احتیاج نیست وقتی
 به نزدیک ملک مؤید کاردی و دستارچۀ بیادگار فرستاد و این قطعه
 ۱۰ در آن نبشت

پیش تخت تو شها کارد و دستارچۀ * میفرستم خجل [و] شرمگن از مختصری
 تا مرآن را که بجان بندۀ درگاه تو نیست * بیکی چشم به بندی بدگر سر به بُری
 وقتی که ملک طغانشاه را درد پای حادث شد این رباعی در آن معنی
 بگفت

۲۰ گر پای فلک سای ملک رنجورست * نزدیک خرد نه از حقیقت دورست
 او هست جهان و زو جهانست بیای * پائی دو جهان گر نکشد معذورست
 و له، رباعی،

چون نیست بوصل تودی دست رسم * بگذاشتم نه زان قبل کر تو بسم
 ۲۴ تو سایۀ من شدی و من می نرسم * بر گردم تا مگر بیائی ز بسم

سزای خدمت آن کس بود که دارد عار
 غبار موکبش امر نور دیدهٔ پغفور
 یقین بدان که ز عشق قضیم مرکب نست
 که در خزاین جو دانه میشود کافور
 قضا چو عون تو نبود ز شغل خود عاجز
 فلک چو اذن تو نبود ز دور خود مهجور
 عجیتر آنکه ندارد ز تو نظر و آنگه
 بمشتری و عطارد هی شود مغرور
 شراب بارد از خون حاسدان در ره
 که شد ز آتش طبع تن جهان محرور
 بزرگوارا یک خصلت فی بینم
 که آن بچود ندارد تعلقی مشهور
 فضایل تو حسود از برای آن انگیز
 که تا فراخ شود طعمهٔ وحوش و طیور
 ترا لباس جلالت نیافته است فلک
 که هیچ گونه خلق گردد از سنین و شهور
 مکارم تو گرفته جهان و آنگه من
 نشسته فارغ و ساکن ز خدمت تو صبور
 رهی ثنای تو گر کرد تا کنون تأخیر
 مدان ز غفلت و تقصیر بل ز محض قصور
 از آنکه زادهٔ طبعش ندارد آن مقدار
 که در مدایح اخلاق تو شود مسطور
 سفال و سنگ کجا گیرد آن خطر هرگز
 که عقد و یاره شود گرد دست و گردن حور

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

خراب شو ز شرابی که نور لمعه او
 گذاره گردد از سقف طائر معسور
 سرور عیش صبحی مباد جز آن را
 که در شراب بصبح آورد شب دیمور
 علی الخصوص که باشد سماع مجلس او
 ثناء آنکه بود دور عالمش مأمور
 خدایگان بزرگان شرق سیف الدین
 که جهل گشت بسیف زبان او مقهور
 پناه ملت عبد العزیز آنکه شدست
 ز عزت بارگش حظاً هر هنر موفور
 بسی و کوشش او حمله قضا مسدود
 بعون و بخشش او لشکر رجا منصور
 زهی ز لمعه راس تو نور ماه نخل
 زهی ز حمله باس تو دور چرخ حذور
 فضاء قدر تو در چشم چیست عرصه حشر
 صلاهی صدر تو در گوش چیست نفخه صور
 ز باد لطف تو بشگفت ورنه مانده بود
 گل مروّت در غنچه عدم مستور
 دماغ امکان سودای آن مقام پیخت
 که در مکارم گشتست مر ترا مقدور
 چو دهر پرتو رایت بدید بیش نکرد
 حدیث آتش موسی که تافت از گه طور
 نه هرکه او کمری بست اهل خدمت گشت
 که بر میان کمری هست نیز با زنبور

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

نرود جز بجناب تو رجا اینت عجب
 با چنان جام عطاهاست چنین هشیارست
 دُر انعام شهنشاهی بی پیاوه است
 زر احسان خداوندی بی معیارست
 وحی در کوی ثنای تو سراسیمه شود
 سر آن کوی چه جای قدم اشعارست
 مدح اینست که خلق تو ترا میگوید
 گفته‌ها شعرا جمله همه تکرارست
 ای همه عمر شهنشاهی و ایام بقات
 گرچه مر عمر ترا عدل پذیرفتارست
 ایزد آن عمر دهادت که بقاء ابدی
 گر کی نسبت آن جامه کم از یکتارست

شعر

و هوراست

شراب حاضر و دلبر ندیم و من مخمور
 چرا نشسته‌ام از عشرت و طرب مهجور
 شراب لعل مروّق بده پری رویا
 که دیورنج بِلَا حَوْلِ باده گردد دور
 بیار آب چو آن لعل خویش تا یابم
 ز تاب آتش او در هوای دی باحور
 چو یار هست مساعد شراب هست لطیف
 گناه دل بود از زین سپس بود رنجور
 ز رنج چرخ چه نالی که گرد و صد چرخست
 چو باده داری در رنج او نه معذور
 بران ز صحن دل این خرگه سپاه عنا
 بجم لعل تو امن چتر قیصر و فغنور

فلك دولت و اقبال شهنشه گردان
 كوكب صيت خداوند جهان سيارست
 گردنامه است كه شه اهل هنر را كردست
 نقش تدوير كه برسكه هر دينارست
 خسته مگذار دلا عمر كه مرهم خانه است
 نشنه منشين جگرا بيش كه دريابارست
 جز مدح تو خداوند بنده پس ازين
 گر كمر بندد آن نيست كمر زُنايست
 گرچه اين نظم برين آب هي خواهد ماند
 تا كه بر عرصه خاكي ز بشر ديارست
 همه زير قدم مدح تو خواهم افشانند
 هرچه زين گوهر در حقه استظهارست
 آشنا گر كيم شاهها با دولت كن
 ز آنكه خود محنت و اندوم بار غارست
 گوئي دربارا عشري زنالت خواندم
 كه ازين گونه فلك با من در پيكارست
 اي شه عالم عادل كه حساب مدحت
 برتر از دست رس و پاينگه پندارست
 هرچه آن نيست هنر طبع تو زان هست نفور
 هرچه آن نيست كرم خالق تو زان بيزارست
 و آنچه بر سده اعلاست نسايد سر نيست
 وصمت مغفرو عار كله و دستارست
 هر كه نكند در و ديوار منقش ز ثنات
 دامن آشوفته مغزش ز در و ديوارست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

جاے اعدای ترا مجلس خاصی نبود
 کہ نہ اندروی مرتیغ و ستان را بارست
 آید از پوست برون مغز عدو با گرزت
 گرچه گرز تو حریفی بس نا ہوارست
 گرز نوی شکند گردن و نندیشد هیچ
 کہ چنین طبیعت و بازی سبب آزارست
 لیک از خیرہ سری یار تو نبود دشمن
 من از آن باک ندارم کہ خدایت یارست
 بیشک آنست کہ از سیرِ دلت میداند
 آنکہ جولانگہ حکمش حرم اسرارست
 خصم اگر کرد خلاف تو مرا زان چہ
 رنج بر تیغ تو و بارہہ بر دارست
 ای شہ عالم عادل کہ ز طبع تیزت
 فضل را حضرت تو تیزترین بازارست
 بنہ دیرست کہ در آرزوی حضرت نست
 ہچنین باشد خود ہر کہ بود ناچارست
 نا رسانید مرا گردش ایام کبود
 ہرادی کہ بر اوہام درش مہارست
 دیدم آن طرفہ جنبانی کہ بہر ذرہ اش بر
 داغ پیشانی صد شاہ و سپہسالارست
 ہم درو فضل ز احسان و کرم خشنودست
 ہم درو دانش از بخشش برخوردارست
 ای امل ہین کہ سخن را بر خسرو قدرست
 وی رجا ہان کہ ہنرا بر شہ مقلدارست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

گر کسی شیفته خواهد از تو زنه‌ار
 منه انگشت برین دل که عظیم افگارست
 ننگری در رخ من آری چتوان کردن
 زر چو در عهد سخا و کرم شه خوارست
 نصرۃ الدنیا و الدین شه شاهان جهان
 که همه چیزش تا در سخن شهوارست
 ارسلان خان ملک عالم آسان بدلی
 که بدریا بر خرج کرمش دشوارست
 سنگ حلست مراورا سبب آن سنگست
 که ترازوی مالمک همه چون طیارست
 شیر افلاک ز فرمان تو اندر زنجیر
 توسن گردون از حکم تو در افسارست
 ای شهنشاه که شیرین را بی خدمت تو
 روح میرانی محضست و بقا بیکارست
 تیغ تو عرصه عالم را در لاله گرفت
 ای عجب قطره آبی را این آثارست
 جان بدخواه تو در کام نهنگان اجل
 هم از آن تیغ بصورت چو زبان مارست
 خصم نا مردی خود را همه عذر این آورد
 کاردها پیکر شمشیر تو مردم خوارست
 نرگس خفته شد از خوف حسامت بیدار
 جای خوفش بود از تیغ تو چون طرارست
 ذکر آن فغ که بد پار چه گویم امسال
 که هم امسال مخدوم دوصد چون پارسست

۵

۱۰

۲۰

۲۴

صحبت باد صبا کرد اثر در زلفش
 که صبا وارث جولان همه بر گلزارست
 همه سرمایه ز رخساره و زلفش طلبند
 گل اگر رنگ فروشت و صبا عطارست
 گل بسی منصب رخساره او جست و نیافت
 پای گل تا بسر از جستن آن پر خارست
 تا شنیدست که بر خاک درش روی نهند
 گل مسکین همه تن تو بر تو رخسارست
 نتوان دل ستد از نرگس او باز برون
 نرگش گرچه که بیمار بود عیارست
 ز آب دیک چه طمع دارم چون ی بینم
 کآب با آتش رخسارش از آن سان یارست
 زو وفا چشم نمیدارم چون میدانم
 که وفا داری در شیوه خوبان عارست
 خون کند حالی هر دل که ز عشاق برد
 گو بدار آخر يك ساعت اگر دلدارست
 بانگ و فریاد من از دوست زانندك شکرست
 این که من زند و او آگه ازین بسیارست
 خواه گو جور گرین خواهی گو مهر فزای
 زین میان دل را با خون شدن خود کارست
 دلبرا هرچه بدانی ز جنایت بر من
 برهی باف که با تو دل من چون تارست
 دل تو سخت و مرا نرم دل آری چه عجب
 نرم باشد چو همه سال بخون فرغارست

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

بیان سواری ازو نازندہ تر نبودہ است صاحب قرآن عالم علم بود کہ
آفریدگار سبحانہ و تعالیٰ در علم بر بصر بصیرت وی چنان گشادی
کہ تا مفروض عالم ہر کس کہ لم ولا نسلم میگوید ہمہ از در دریاہ فضل
او معترف خواہند بود و بتقدّم و پیشوائی او معترف و چون طبع لطیف
و از استنباط دقایق معانی فقہ و احکام و استخراج نکات نظر و حل
اشکالات آن سامتی آوردی گاہ گاہی احماضی کردی و برای نشیخہ خاطر
و تنگہ طبع قصیدہ نظم کردی و شعری پرداختی فللہ درہ ما انتی درہ
ہزار جان فدائ طبعی باد کہ اگر در مسایل خلاف نکتہ نویسد ہمہ علما
آنها برجان نویسند و اگر در لطایف اشعار نتوانی کند ہمہ فضلا آنها
۱۰ بر دیدہ نهند و اورا بہر دو لغت شعرست و شعر تازی او اندکست
وقتی بہ نزدیک برہان اسلام تاج الدین مکتوبی نبشت مطلع آن دو
بیت بود،

مَنْ مُبْلِغُ تَاجِ دِينِ اللَّهِ مَا لَكِنَّ * نَفَثُ إِنْ نُشِرَتْ عَنْ قَرِطِ نَهْيَايِ
بِسَعِيدِ مَذْنَأْتِ عَنِّي مَيَّامُنُهُ * مَا زَالَ دَمْعِي فِي سَفْعٍ وَ نَسْعَامِ
۱۰ و مولانا تاج الدین برہان اسلام جواب آن تحریر فرمود،
وَأَنِّي الْكِتَابُ رَضِيَ الدِّينَ فَأَنْقَلَبْتُ * كَتَائِبُ الْحُزْنِ عَنْ قَلْبِي بِإِحْجَامِ
هَمْ الزَّمَانُ بِكَيْدِي أَنْ تُغَادِرَهَا * نَجْوُهُ فَأَرْعَوِي إِذْ أَأَنْتَ لِي حَامِ
وَرَدَّ فِي الْبَيْضِ بَحْبِي اللَّهُ عَزَّكُمْ * سَوَادُ خَطِّكَ مُسَوَّدَاتِ آبَايِ
و اکنون طرفی از اشعار او ایراد کنیم،

۲۰ ماہ در مشک نہان کردہ کہ این رخسارست
شکر از پستہ روان کردہ کہ این گفتارست
[سنگ در سینہ نہان کردہ کہ این چیست دل است
سرورا کردہ خرامندہ کہ این رفتارست]
سایبان یا منشر را ہمہ اخر سنبل تر
خوابگہ نرگس اورا ز گل پر بارست

أَلَا يَا عِبْرَتِي سَيْلِي أَلَا يَا مُهَيِّنِي ذُلِّي
فَقَدْ أَصْبَحْتُ مَرْحُومًا لِأَحِبَّائِي وَ أَعْدَائِي

الا ای دلبر عاشق کش خونخواره وقت آمد

که بر جان و جوانی من بیدل بپشائی
تَمَوْجُ الْبَحْرِ الْعَبْرَاتِ فِي خَدَيَّ وَ أَمَلِي

إِذَا مَا أَوْقَدَ الْهَيْجَرَانُ نَارًا بَيْنَ أَحْشَائِي
الا ای چشم گرینده چه بی بی رخس عالم

برای ای جان غم کشته درین قالب چه می پای
تَرَفَّقْنِي أَيْهَا الْفَاسِي عَلَى وَجْدِي وَ الْآلِي

و حَقَّ اللَّهُ خَلَصَنِي مِنَ الْهَيْجَرَانِ مَوْلَائِي

و این رباعی در حق پسر حلاج گفتست که در ملاحت از خورشید باج
خواستی،
رباعی

ای دلبر حلاج لب چون نُوشَت * بر بود دل از شیفته مدهوش
از خود مکم پنبه ازان پیش که پشم * این پنبه ناز بر کشد از گوشت

و این رباعی در حق نجم و راق گوید که نائب قاضی نیشاپور بود و متقلد
اوقاف مسجد جامع و مدارس از حضرت،
رباعی

ای از دل تو خدای ایمان برده * کفرت سبق از نمود و هامان برده
از بیم خیانت تو در حاصل وقف * قراء جهان وقف ز قرآن برده

هوراست
رباعی

۲۰ زن می نرسم که از ره بد سازی * وز غایت نا مردمی و طنزازی
این سگ صفتان کند ای آهو چشم * ناگاه ترا صید ز روبه بازی

ذکر علماء حضرت نیشاپور و مضافات و توابع آن،

(۹۶) مولانا استاذ الائمة رضی الدین نیشاپوری رحمه الله

۲۴ از ابتدای عالم تا این غایت بر فلک علم خورشیدی از تو تابنده تر و در میدان

تا کی چو حلقه بامید وصال تو
افتاده از برون در انتظار دل
آخر با آتش جگر و آبهای چشم
روزی بر آرد از شب هجران دمار دل
عشقت چگونه دارم پنهان چو کرد جان
با خون دینه بر سر هجرت نثار دل
در خون دل مشو که چو کارش بجان رسد
آخر بنالد از تو بصدر کبار دل
و اشعار او مطبوعست بدین قدر اقتصار افتاد،

۱۰ (۹۵) الامام الاجلّ فخر الدین محمد الرزخالی السرخسی رحمه الله،

جوانی که هر فضل چرخ پیرا بطفلی بر نگرفتی و مشتری که قاضی نجوم
است با همه علوم در مکتب تفهیم او سبق گرفتی و در نظم بقلم بیان موی
شکافتی و در فقه بزبان قلم در بیان جواب فتاوی زره بافتی نثره شایق
نثر رایق او بودی و شعری عاشق شعر لایق او و او را در هر دو بیان
۱۵ مهارتی کامل بود و در تازی و پارسی قدرت نظم و در فضیلات از
استفادات بمقام افادت رسیده و در فقه و نظر گوی از اقران ربوده و
مدتی در شهر نیشاپور بمصاحبت یکدیگر بودیم و میان این ضعیف و میان
او مشاعرانست تازی و پارسی و مکاتبات و ایراد آن جمله باطالت انجماد
بیتی چند از لطایف طبع او ایراد کرده آمد این ملّوح که بدرر معانی
۲۰ مرصّع است او گفته است،

أَخْلَافِي أَخْلَافِي قَدَيْتُكُمْ أَخْلَافِي

أَعْيُونِي أَعْيُونِي عَلَى هَبِي وَ بُلُوِي

شدم از دست یکباره من مجنون شیدائی

خداوندا خلاصم ده ز دست هجر و تنهائی

رستم صفت چو قهر تو افکند ناگهان
 بر ظلم و فتنه از قبل روزگار چشم
 این را بدشته کرد چو سهراب چاک دل
 و آن را به تیر خست چو اسفندیار چشم
 صدرا ز جور چرخ کبود سپید کار
 دل را چو حاسد تو سیه شد چو قار چشم
 طبعم اگرچه پر ز گهرها پُر بهاست
 دارم ز شور بختی گوهر نثار چشم
 حسان منم بمدح و ترا خلقِ مصطفی است
 بر من بروی لطف باحسان گار چشم
 تا بر گشاید از پی نظاره جهان
 نرگس ز سیم ساده و زر عیار چشم
 بادا چنان که گلشن قدر ترا فلک
 شناسدش ز روضه دار القرار چشم
 ۱۰ و هم درین بحر و قافیه ردیف دل گفته است

قصید

ای برده چشم تو چو دلم صد هزار دل
 بی تو چو زلف نست مرا بقرار دل
 گر صد هزار جان بُوَدَم بی تو فی المثل
 بر بایدم گرفت ز هر صد هزار دل
 تا شد اسیر زلف تو روزی هزار بار
 خواهد ز غمزه تو بجات زینهار دل
 از بی دلی که او ز جهان بر تو دل نهاد
 شری بدار بی گهی بر مدار دل
 گر دل ز مهر شستی و سیر آمدی ز من
 پس تو دلم ربودی با من سپار دل

۵

۱۰

۲۰

۲۵

گر وعدهٔ وصال تو جانا وفا نشد
 باری مرا سفید شد از انتظار چشم
 گر خیره گشت چشم روا داشتم از آنک
 بی روی تو نیاید مارا بکار چشم
 فی فی چه جای خیره که هر روز میشود
 روشن ز نور طلعت فخر تبار چشم
 خورشید مکرمات شرف الملك تاج دین
 کز دیدنش سزد که کند افتخار چشم
 صدر جهان محمد اسعد که سوی او
 اقبال را شد است ز جودش چهار چشم
 صدی که صیت یوسف جاهش بخاصیت
 روشن کند جهان را یعقوب وار چشم
 در مملکت چو گشت بعالم طلایه دار
 بیدار دولت او با صد هزار چشم
 در خواب ماند فتنه و گفتش قضا که هیچ
 تا روز حشر باز ممکن زینهار چشم
 گردد رکاب او چو عنان در هوا کشد
 ماند از نجوم ناظر او بی شمار چشم
 ای منعی که تا ابد از وی نیاز راست
 از روی مکرمات گفت صد یسار چشم
 در ملک شاه خواجهٔ صاحب قران توئی
 زان سان که بر حواس بود شهریار چشم
 بری کشد ز دشمن جاهت بدست قهر
 چرخ زمردی چو زمرد ز مار چشم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

دل طاقت وداع تو کی دارد ای نگار
جان را وداع چون کنم ای جان و ای جهان
رفتم غریب وار دل از هجر تو کباب
یاد شب وصال تو اندر سر زبان

(۹۴) الامام الاجل جمال الدولة و الدین الازهری المروزی،

جمال ازهری که ماه جاه او ازهر بود و خورشید فضل او انور امیر
سریر فطنت و معیار دینار حکمت و نظم با نظام او در غایت ذوق
و جزالت و نهایت رقت و سلاست و در قصیده او را امتحان کردند
بردیف چشم این قصیده که مردم چشم فضل و نور دیده هنرست
۱۰ میگوید

ای در غم تو گشته مرا چشمه سار چشم
نا خورده می چراست ترا پر خمار چشم
دل آرزوی چشم تو دارد عجب مدار
گر باشدم ز خون جگر چشمه سار چشم
خونم هدر مکن که بسیلابهاء خون
خود می نهد سزای من اندر کنار چشم
جائی رسید کار که بی وصل روی تو
با هجر تو بکشتن من گشت یار چشم
جانا گرفته ز جفا خوی روزگار
آری وفا نداشت کس از روزگار چشم
پنهان چگونه دارم عشقت که در جهان
دارد باشک راز دلر آشکار چشم
دادی بوصل وعده و آنکه بطنز گفت
چیزی که کس نیافت تو از من مدار چشم

۱۰

۲۰

۲۴

صدر حمید دین که منادیگر از
 خواند از کمال جود و کرم صدر کشورش
 آن جوهری نسب که کرامات ایزدی
 اثر نور عقل و سر سخا کرد جوهرش
 تا پای در نشیمن گلزار گل نهاد
 در قلع خار فتنه جهان خواند سرورش
 حمله بسوی قلعه نهلان نظر نمود
 نشرد جز غبار و کلوخی محقرش
 ای رای آسمان وش عالی نشانت را
 از علم تابانش و از فضل محورش
 بس لاگران محنت گیتی که در جهان
 فربه شدند از اثر کلک لاغرش
 آمد کمال مدح تو روحانی که عقل
 در قید نظم طبع به بند مصورش
 در مدحت قلم چو کند نظم سلك حرف
 یاری دهند جمله اعضاء دیگرش
 تا هر شبی عروس فلک را زبان شب
 از دوده سیاه کند رنگ چادرش
 بادا لبان دولت کُلی بخنده در
 از کلک گریه ناکت و از دیده ترش

و در قصیده میگوید شعر

اگر بحکم جفا روز من بگردانی * ز حسن عهد و رضای تو دل نگردانم
 و گرزمانه فصاید بنام من خواند * بجز دفاتر مدح و ثنات کی خوانم

و هم در اثنای رسالتی می نویسد شعر

باغ آسمان دیگر و امر انجم نیات
 طالع شده بروز و شب اشکال اخترش
 جعد بنفشه خم زده بر عارض سمن
 چون زلف دلبر من و آن خطِ عنبرش
 معشوق وار تکیه زده گل بقبه در
 وز کله زبرجد محلول بسترش
 بلبل بنغمتی همه الحان دل فریب
 تکمیل داده دامن و آن جیب پر زرش
 آن دور در گذشت و چو عدل از جهان بشد،
 آن نقد اگر برفت به بین نقد دیگرش
 گر بیوه گشت گلبن زیبا ز هر گلی
 بیوه بعذر آمد و بنشست بر درش
 آسیب هجر گل برخ سبب دفع شد
 هر کس که دید عارض یاقوت احمرش
 آن حقه جواهر یاقوت رنگ نار
 چون مجهری و لعل شده حشو مجهرش
 گفتم که باغ از گل و از میوه خالی است
 امر حمله خزان بر میدند لشکرش
 باغی کجاست اهل هنر را کنون بگو
 نزهت سراے خاطر و دل ساحت درش
 از فضل گلستانش و امر علم ساحتش
 از جود بوی و رنگش و از خلق کوثرش
 گنت این صفات حضرت فخر زمانه دان
 والا حمید دین که سپهرست چاکرش

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

(۹۳) الامام العالم شرف الواعظین شمس الدین محمد الدقایقی المروزی،
 امام شمس دقایقی که دقایق سخنش از تَارِ دَقِّ و داءِ دِقِّ باریکتر بود
 براعت و عبارت در ذات او چون آب با شیر آمیخته و فصاحت و
 حصافت در نهاد او چون راح با روح الفت گرفته سخن او اگرچه بدُرر
 فصاحت مرصع است فامّا مسجع است و در نثر پارسی رعایت جانب
 مسجع کرده است و بختیار نامه و سندیادرا لباس عبارت پوشانیده است
 و در بخارا مدّتی مدید مقام داشت و در خیال این داعی آنست که اورا
 دیده است و الله اعلم چه در خاطر میگردد که در مسجد کوی بالوی که
 منسوب است باصحاب امام معظم و مقتدای اعظم شافعی مطلبی علیه من
 ۱۰ الله الرحمة والرضوان تذکیر میگفت اگرچه صاحب سخن و منشی کلام
 بود فامّا لهجه کلام فصیح نداشت صیثش بلند بود امّا صوتش پست بدان
 سبب عوام باستماع مجلس و غط او رغبت کم میکردند امّا خواص و فضلا
 پیوسته بتذکیر او میرفتندی و اقتباس فوائد کردند و رسالتی دیدم
 بخط او حنین الاوطان و در آنجا بسیار لطایف درج کرده و بسی درر
 ۱۵ و غرر فضل در ابراز و ایراد آن خرج کرده و سخن او بر مذاق مقامات
 حمیدی است و آن طرز دارد و از نفود اشعار او آنچه در خزینه خاطر
 موجودست بر جید و جود این تألیف عقّدی سازم در مدح خواجه
 فخر الدین عمدة الوزرا گوید و صفت خزان کند
 شعر

دی باغرا بدیدم و روی مزعفرش
 لرزان ز تندباد همه شکل و پیکرش
 لرزنده همچو مرتعش از باد شاخ بید
 گفتم کجا شد آن همه حسن و دلال باغ
 و آن صورت عجیب و تن روح پیکرش

اندك شنیدم که بجهت کتاب خانه سرپل بازارچه تهذیب از هری بخط مصنف از دار الکتب مرو آورده اند و کاتبی بجمال فضل میطلبند چون هیچ کس را آن قوت نبود که او را چه اگر فضلا بودند که آن را نیکو بدانستند از خط حظ ایشان وافر نبود و اگر خط نیکو بودی اهلیت آن نداشتند بدو ارسال کردند و صدر اجل مجیر الدین او را بخدمت خود خواند و از فضل و هنر او معلوم کرد و دانست که ذات او جهان علم و کان فضل است او را بخدمت صدر سعید عبد العزیز [بن] عمر بن سید سادات برد فرمودند تو این را دیده و از اینجا لغت استخراج توانی کرد او تبسم کرد چه او را فضل آن بود که مثل این تألیف کند فرمودند که ۱۰ صفحه ازین کتاب بنویس تا خط تو صدر جهان مطالعه کند بر بدیهه فصلی در فضل این کتاب و استخراج لغات آن تحریر کرد و شعری بر ترتیب حروف که بناء استخراج آن بدانست انشا کرد و بخدمت فرستاد و چون این فضل وافر بدیدند آن کتاب بدو دادند و او را راتب نیکی مهیا گردانیدند و بتدریج محل او عالی و رتب او سامی شد و کار ۱۰ او بالا گرفت و دیبر صدر جهان شد کتاب خانه سرپل بازارچه او را دادند و پیش از آن در بخارا اشتغال محصلان در شرعیات بود و بفضلیات کس التفات نکردی و در آن خوض نکردی چون اقبال او بدیدند خلق بر تحصیل آن شیوه اقبال نمودند و من در خدمت او تحصیل کرده ام وقتی از سمرقند نامه نوشته بود به نزدیک خواجه امام ۲۰ ناصر الدین پسر خود این دو بیت در آنجا دیدم نظم

در غمت ای ناصر ای دو دیده روشن

مردم چشم بسان مردم آبی است

دل که ز غمهاست مست بود خرابست

عاقبت مستی ای دو دیده خرابی است

۲۰ شعر پارسی او پیش ازین بمن نرسیده است آنچه بر خاطر بود تحریر افتاد

خانقاه قصیده نازی دیدم در مدح خاندان نبوت نوشته و تخلص بعلی بن موسی الرضا کرده بر قافیت میم چون ایراد اشعار نازی تکمّل نکرده ام برین اقتصار افتاد،

(۹۲) مولانا قطب الدین سرخی،

قطب فلك علم [و] در دریاء دانش و اختر آسمان براعت و گوهر کان
بلاغت و استاد فضلاء ما وراء النهر بود و در اوایل حال که در سرقند
بود و تحصیل می کرد در غایت قلت حال و ضیق مجال بود و کتابت
کردی و وجه معاش او از اجرت آن بودی، شنیدم که گفت وقتی صجرت
بر من مستولی شد و تنگ دستی جهان فراخ را بر من تنگ کرد و کار
۱۰ بدرجه رسید که ازاری بفروختم و بنان بداد عزم کردم که بانجاع روم
و در روستاها چنانکه ائمه دیگر دق میکند تا بدان وجه خود را نانی بجاصل
کنم برین عزم در مسجدی رفتم و نماز استخارت گزاردم و همانجا بفکرت
فرو شدم و در آن فکرت جاسوسان حواس ساکن شدند و اجزاء در
مقام استرخا نظای گرفت و اطراف اعضا در موقف قرار آرای بجاصل
۱۵ کرد در اثناء آن خوابی دیدم که ظاهر آن صورت ترحی داشت اما
موجب آن فرحی بود خیال چهره روز بود در زیر حله شب پنهان شده
و نشان صورت دولت بود از پس پرده محنت منزوی گشته و صورت
آن چنان بود که خود را دیدم بر بای بلند ناگاه از گوشه این بام در
گشتم و در هواء شدم و خواستم که بر زمین آمم و خوفی و هراسی عظیم
۲۰ بر من غالب شد و دل از جان بر گرفتم ناگاهی دو دست دیدم که در
هوا مرا بگرفت و در روانی نگاه داشت، چون در اثنای آن نومیدی فرجی
روی داد آوازی شنیدم که این دو دست بحیر الدین است از خواب در
آمدم و چون خوابی راست بود با خود آن را تعبیر کردم و گفتم مرکز
۲۵ خالی نباید گذاشت که هر آینه تعبیر این خواب پیدا آید بعد از مدّت

ده جای ز سر چو طور بشکافت * چون عکس رخت نشانه آمد
افسانه درد من ز عشقت * خوشتر ز همه فسانه آمد
زلفین تو دامن عقلها شد * تا خال لب ت چو دانه آمد
ی را چه کنم که آن لب تو * خوشتر ز می مغانه آمد
و این دو بیت را در شکر نعت منعی و عذر احسان مکرر گفته است
ای های سماء مجد و سعود * از فلک برترست همت تو
نه فراموش کرده ام نه کنم * بهمه عمر حق نعت تو

ذکر علماء حضرت مَرُو و مضافات آن،

(۹۱) الصدر الامام العالم علاء الملة و الدین شیخ الاسلام الحارثی رحمه الله،
۱۰ نمان ثانی و کان معانی و منبع علوم شریعت و مطلع خورشید حقیقت و
آفتاب فلک فضل و بزرگواری و آسمان مجد و نیکوکاری و معار دیار
علم و معیار دینار حلم اگرچه بکمال بزرگی مشهور بود فاما از قصد فلک
غدار رنجور بود مدتی مدید در خوارزم شهر بند شد و من سعادت
خدمت او در آنجا در یافتم و ازو اجازت احادیث ستم و در خدمت
۱۵ او روزی چند فواید اقتباس کردم و کمال قدر و بزرگی او از آن برترست
که کسی او را بشعر نسبت کند یا او را بدان مباهات بود اما شاید که
بجهت تشخیز خاطر وقتی نفع المصدوری پرداخته است و این رباعی از
وی روایت کرده اند،

رباعی

یا رب من نشنه جام خون چند کشم * بار ستم طاس نگون چند کشم
۲۰ از بهر دولقه نان که هم داده تست * من منت هر ناکس دون چند کشم
و این رباعی هم از وی نقل کرده اند در آن وقت که بخوارزم رفت، رباعی
حالی باری بر آتش تا چه شود * خاکبست همیشه مفرشم تا چه شود
بر ناخوشی دهر خوشم تا چه شود * نو میکن و من هی کشم تا چه شود
۲۴ و در قصبه کاریز در جوار مشهد طوس خانقاهی است بر دیوار آن

گنجیست رنج غربت از آن گنج مر مرا
در دین گوهر آمد و بر چهره زر رسید
با ترکاناز عشق چه سازم که نیم شب
یک خیل نا گذشته دگر خیل در رسید
بر هم زدند شادی و غم پس نثار کرد
مارا نصیب محنت و خون جگر رسید
غم خود نصیب جان غریبان بود و لیک
قسم من غریب حزین بیشتر رسید

(۹۰) الامام شمس الدین سیّد الافاضل محمود بن مسعود [الاندخودی]
۱۰ که فضایل فضلا از آن کتاب سطری و از آن بحاب قطری اما سطری
که جوامع علوم را حاوی بود و قطری که بحر محیط در مقابله میاه بدایع او
جدول می نمود و زینة الزمان از مؤلفات اوست در نظم و نثر تازی
و پارسی داد سخن داده است و مشاطة فریحت او عروسان حجال افکار
فضل را به نیکوترین دستی جلوه کرده فلله درّه ما انتی درّه چنان شیرین
۱۵ سخنی که صابی اگر در احیا بودی از خجالت این تألیف بکم از بکم گرفتار
نشدی و صاحب اگر آن عقد فضایل را بدیدی نام در شهوار بر زبان
نراندی و اشعار عذب شمس الدین بهر دو زبان مطبوع است و هم
مقبول و مصنوع و این دو بیت تازی از نتایج طبع اوست، شعر

لَطَرُتُهُ وَ خَلَاةُ وَ حَالِي * لِيَالِي فِي لِيَالِي
وَ مِنْطَقَةُ وَ مِسْبَهُ وَ دَمْعِي * لَأَلِي فِي لَأَلِي فِي لَأَلِي

و این غزل تر از برای نشاط خشک لبان عشق او انشا کردست، غزل
روے تو مه زمانه آمد * عشق تو سر ترانه آمد
صبر از دل من کرانه کردست * تا عشق تو در میانه آمد
هرگز نزدی بزخم تیری * کان تیرنه بر نشانه آمد

(۸۹) الامام الاجل علاء الدین افتخار الائمه مسعود بن محمد بن علی

الاندخودی رحمه الله،

علاء اندخودی که جهان بیان بود و جسم فصاحت را روان بر منبر
علم خطیبی جاری لسان و یر گلبن فضل عندلیبی خوش الحان و این
چند بیت مطلع نامه اوست که بدوستی از دوستان خود نبشته است و
برهان فضل او را این ابیات تمام است که میگوید شعر

صدرا بدان خدای که این فرش خاکی را * بر روی آب قدرت او استوار کرد
این طارم ملوّث فیروزه رنگ را * همچون نگارخانه چین پر نگار کرد
صدرا بدان خدای که بر تخت بوستان * از عقد غنچه تاج سر شاخسار کرد
۱۰ جمشید گل چو بر سر تخت بقا نشست * مسند ز باغ کردش و خنجر ز خار کرد
صدرا بدان خدای که شاخ ضعیف را * چون ناف آهوان ختن مشکبار کرد
از قطره‌ء لؤلؤ طلّ سحرگهی * در گوش لعبتان چمن گوشوار کرد
صدرا بدان خدای که شمشیر بیدرا * در دست شهسوار بهار آبدار کرد
صدرا بدان خدای که در صدر سروری * از سروران شرق ترا اختیار کرد
۱۵ پس نکته‌ء در صفت جان فزات را * در صفحه‌ء تیغ زبان شاهوار کرد
صدرا بدان خدای که تیغ زبانت را * در بجه بیان تو چون ذو الفقار کرد
آنکه ز نوک خامه عنبر نثار تو * بر فرق شرع گوهر معنی نثار کرد
صدرا بدان خدای که آداب علم تو * بر شاخ گلبنان سخن برگ و بار کرد
پس دامن خواطر ارباب فضل را * از برگ [و] بار علم تو دریا نثار کرد
۲۰ کر آرزوی خدمت میمون جناب تو * چشم بسی عقیق بزر بر قطار کرد
و هو گفته است و از محن غربت شکایتی کرده و از بار کریت حکایتی
گفته شعر

مارا هر آنچه از غم غربت بسر رسید

زین جان روی زرد و دل در بدر رسید

فضل نور تو مقدم است از آنکه آن نور را ظلمت مغلوب میکند و ظلمت
 بمن ایام در نور فضل ایشان نقصان نی آرد بلك مستدعی مزید میشود
 یکی از چهار یگانه شمس الدین طبعی بود و دوم شمس الدین باقلانی و
 سیم شمس الدین عید و چهارم شمس الدین خاله و وی کمتر رفتی و
 اختصاصی زیادت نداشت و امام شمس الدین باقلانی ملازم خدمت او
 بودی اما متقلد هیچ شغلی نشدی و گرد دیوان نگشتی و مهمات او را کرم
 صاحبی مکنی میکرد و وقتی صاحب اجل را علت جرب حادث شد و هر
 کس از رگ اندیشه خون چکانید و آیات و اشعار گفت امام شمس
 الدین يك رباعی گفت که جمله اوراق اشعار خود را بشستند گفت رباعی
 ۱۰ دست تو که ابر نوبهار کرمست * زو گردن چرخ زیر بار کرمست
 بردست تو گر نیست بگویم آن چیست * ای گلبن جود خار خار کرمست

رباعی

فریاد که وقت خط در آوردن تست * بر گل ز بنفشه چتر آوردن تست
 مارا بعتاب و کینه سببت چه کنی * سببت کن ما ریش بر آوردن تست

رباعی

در تو دل مسکین نظری تیز نکرد * تا از مژه صد هزار خونریز نکرد
 پرهیز کن از درد دلی کز غم تو * خون گشت وز دوستیت پرهیز نکرد

رباعی

شب یاد تو چون بر دل و خاطر گذرد
 آرام من از باطن و ظاهر ببرد
 چشمی که بد آشیات طاووس خیال
 تا روم جناح نسر طاير شمرد

رباعی

وصلت چودی بدل فروزی افتد * هجرانت سبك بکینه توی افتد
 ۲۰ افتاد غم تو از جهان روزی من * يك يك مردم فراخ روزی افتد

مسعود آنکه کلکش ریزد گهر چنانک

می ریختی بهنجار از ذو الفکار لعل

و سعد الدین مسعود قطعه دیگر فرستاد بخدمت او که ردیف آن عقیق
[بود] و در آن وقت چشم آن مردم دیکه فضل از نامردی سپهر بدرد آمد
بود و زحمت دیده چراغ اورا عقیق رنگ گردانیده این قطعه در جواب
مفاوضه او فرستاد،
قطعه

فرزانه سعد دولت و دین صدر اهل فضل

دور از توهست چشم من از درد چون عقیق

در جزع دیدگانم دُری که داشتم

گشت از رمَد بعینه آن دُر کنون عقیق

از کان عقیق زاید و از بحر چشم من

بر ضدّ و عکس آید هر دم برون عقیق

زین پیش بحر روم هرگز شبه نداد

و اکنون چه شد که دادم این دهر دون عقیق

از دیده درد دیده چو بهتر شود مرا

سازم ردیف مدح تو ای ذو فنون عقیق

(۸۸) الامام الاجلّ شمس الدین الباقلانی البلیخی رحمه الله،

امام شمس الدین باقلانی که عَقْدِ بَلَخْشَان گفתי پیش او با قلائی در فضل
از اقران در گذشته و فصاحت او بساط ذکر سبحان در نوشته و در
۲۰ سمرقند از دولت صاحب نظام الملک صدر الدّولة و الدّین دولتها دید
و از جمله ندماء خاصّ او شد و در آن وقت که داعی سمرقند رسید بود
چهار شمس بودند که از ندماء صاحب بعزّ قربت اختصاص زیادت
داشتند گوئی که آن زمین بمکان آن صاحب دولت بر آسمان مباهات
۲۴ میکرد که اگر تو یک شمس داری من چهار دارم که نور فضل ایشان بر

نی نی چو یافت با لب و دندانت نسبتی
 ناقص شدست لؤلؤ و گشتست خوار لعل
 جاناللب و دهان تو چون لعل و خاتم است
 آید ز بهر خاتم بیشک بکار لعل
 وعده وفا رسان که شد از بهر وصل تو
 لؤلؤ آب چشم من امر انتظار لعل
 اندر ازاء آن لب و دندان که مر تراست
 عزت گرفت لؤلؤ و شد نامدار لعل
 زیر لب چو لعل تو دیدم قطار در
 شد بر رخ چو زرم حالی قطار لعل
 گرد عذار تو [خط] زمرّد در آمدست
 دارم ز اشک خونی گرد عذار لعل
 با روی همچو آبی بی روی نو مراست
 در چشم جمع گشته بشکل انار لعل
 يك ره کنار گیرم کز آرزوی آن
 ریزم همی ز دیده خود بی کنار لعل
 از اشک دیده دارم در آستین سرشک
 وز خون سینه دارم اندر کنار لعل
 چندانکه لعل و گوهر زاید دو چشم من
 در بحر نیست لؤلؤ و در کوهسار لعل
 من درّ و لعل میدهم ای دوست مر ترا
 اندر وشاح در کش و اندر سیوار لعل
 چون زاد ابر چشم بس بقیاس در
 چون داد دست صاحب بس بی شمار لعل

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

هرکرا روی ز پشت شکم آسوده بود * پشت او خوابگاه هرشکمی بوده بود
آب در دیده او جمع نیاید هرگز * نوازو شرم طبع داری بیهوده بود
وله، رباعی،

در چشم حقیر مور نورست امن تو
درپای ضعیف پشه زورست امن تو
ذات تو سزاست مر خداوندی را
و آن وصف که نا سزاست دورست از تو

وله، رباعی،

هر لحظه که با غم تو همخانه شوم * بر شمع امید وصل پروانه شوم
با دوستی خود آشنا گردانم * تا از همه کاینات بیگانه شوم

(۸۷) القاضی الامام حمید الدین افتخار الافاضل علی بن عمر المجهودی

رحمه الله،

قدوة افاضل عصر و والی و متصرف بر ولایت نظم و نثر لطف طبع
اوی اندازه و بستان فضایل از نسیم شمایل او طری و تازه بدایع بیان
۱۰ اورا لطافت شمول و رواج لسان اورا طراوت شمال در دولت سلطان
شهید قطب الدنيا و الدین ایبک السلطانی نغمه الله بر حمت و غفرانه
آسایشها دیده و شمال افضال و قبول از آن مهبط اقبال بر نهال احوال
او وزیک و رسالات و منشآت او درین بلاد مشهورست و بر زبانها
فضلا مذکور و قصاید او قلائد نخور فضایل و تمام بازوی افاضل را
۲۰ شاید فاما این بیٹی چند در جواب مکاتبت سعد الدین مجد الاسلام مسعود
رئیس گفته است،
شعر

تا چند بارم ای ز لبث گشته زار لعل
آب از دو دیده در غم آن آبدار لعل

يك شهر حديث من و اشعار منست * در هر گنجی سخن ز گفتار منست
گر پیش نهم یا سپس ای مَرْدِ سَرَه * پالان زن تو نیست دستار منست
رباعی

آن دُر که ز دیده سُنّی ریخته شد * تا بر سر من گرد بلا بپنجه شد
دی بر سرتاق جنت ابروی خُشت * دزدیده نگه کردم و آویخته شد
و وقتی مفریان او دیر کردند چون رسیدند گنت
رباعی

گر بر سر آئی که قدم رنجانی * زود آئی که بی سنگی من میدانی
بریان دارم دلی درین مهمانی * گر دیر آئی سرد شود بریانی
و در مدح سلطان سکندر گفته است
شعر

۱۰ زهی در شان تو منزل همه آیات سلطانی
بدیده عقل در تیغ تو آیات جهانبانی
تو خورشید سلاطینی از آن از تیغ صبح آسا
گرفتی هفت کشور را بیک ساعت باسانی
چنان آسوده شد از تو رعیت در دیار [و] دیه
۱۵ که جز در طره خوابان نه بیند کس پریشانی
خطائی را خطائی دان خلاف لشکرت جستن
و گراو جسته شد بیشک بدید آثار نادانی
چو روزست این که گرانثار سر بر خطّ تو نآرد
شود روز همه در حال همچون تار ظلمانی
۲۰ چو ذو القرنین از مشرق یکی بخرام در مغرب
بحمد الله که در عالم توئی اسکندر ثانی

وله، رباعی،

هر شب دل من عشق تو از سر گیرد * وز آتش دل چو صبح افسر گیرد
پندارد صبح آتش دل کم شد * هر شب بدمد تا دلم اندر گیرد
۲۵ و این قطعه در تعریک ناکسی و تعریض خسی گفته است،
قطعه

دوستان را بچود شادان داشت * دشمنان را به تیغ غمگین کرد
و در قصیده میگوید

دی گذشت امروز جانی میکنم * کیست کر غم تا فردا ی کشد
چشم بد در روی وامق باز شد * نیل بر رخسار عذرا ی کشد
۵ رگشته دیدار موسی میزند * جام رویت طور سینا ی کشد
کس مبادا کش زنی ببند بچشم * آنچه یوسف از زلیخا ی کشد
چرخ رعنا تا تو عاشق میشوی * غایبه بر روی زیبا ی کشد
گر حکمی ظلم این و آن بکش * حلم عثمان ظلم غوغا ی کشد
بی امیدی مرد کاری ی کند * هر دی مردم بسودا ی کشد
۱۰ شاخ خرما بن بهمن باغ در * بار خار از بهر خرما ی کشد
ای خدائی کر تو ترتیب فلک * برهرا بر روی جوزا ی کشد
از جوار فضل تو هر مجری * رخت در فردوس اعلی ی کشد
در بهشت از بهر ما رضوان هی * توتیا در چشم حورا ی کشد

(۸۶) الامام صدر الدین ملک الکلام عمر بن محمد الخرمابادی

رحمه الله،

۱۵

مذکری لطیفه گوی که جرم خورشید در میدان بیان چوگان عبارت اورا
گوی سزد بکمال فصاحت و بزرگی اقران را پس گذاشته و پیشینیان را در
نخلت بیان خود بماند و در سمرقند بخدمت او رسیدم اگرچه در علو سخن
غلو میکرد اما مالی و منالی نداشت بارگیر بیان او فربه بود اما لاغر
۲۰ کیسه افتاده بود بدان سبب از سمرقند حرکتی کرد و در خراسان آمد و
ببلغ سکونت ساخت و آنجا دولتها دید و وقتی بر سر منبر تذکیر ی گفت
و سخن گرم شن بود و پیوسته عادت داشتی که دستار را بر میان دو ابرو
نهادی و در آن غلو کردی رقعۀ نیشند بجهت تخیل اورا که دستار برتر
۲۴ نه که روزی خدا میدهد، بدیهه این رباعی بگفت،
رباعی

جانم جفاش ز آتش غم جست و آنگهی
چون در گرفت آتش بس خار بر نهاد
بس نایب شراب کزان چشم پر خمار
دیده بخاک حضرت خمار بر نهاد

و درین قصیده چند بیت در مدح میگوید

بر روی خلق تا در اقبال باز کرد * درهای فتنه را همه مسمار بر نهاد
تا شد سرای ضرب بزرگی بنام او * نقش کرم بگوشه دینار بر نهاد
آزاده وار همت و خلق [و] طبیعتش * نام وفا بعالم غدار بر نهاد
ای سروری که عین گهرها لفظ تو * اسم حسد بلوئو شهوار بر نهاد
۱۰ و در واقعه سلطان سعید سبخر گفته است بر در سمرقند در حوالی نخشب
و انهم از حشم او از خطائیان
قطعه

حکیم کوشکی را بحجاب دیدم دوش * زبان گشاده بمدح مبارزان سپاه
ز راه طعنه و طنز و تماخره میگفت * خهی گزارد هر يك حقوق نعمت شاه
فسوس زیر رکاب شما کمیت و سمند * دریغ بر بر و فرق شما قبا و کلاه
۱۰ ز پیش کافر کفران نعمت آورده * گر بخنید چو از پیش توبه خیل گناه
ندیده گرد سپاه سیاه پوش هنوز * که گشت صبح سپید شما چو شام سیاه
ز بس تعجب کفار جمله میگفتند * زهی جماعت غر لا اله الا الله

(۱۵) الفاضی الامام شمس الدین محمود البلیخی رحمه الله،

قاضی شمس الدین محمود از غرایب چرخ اخضر و نوادر عالم اصغر بوده
۲۰ است و در فن تذکیر و ایراد دقائق و ابراز حقایق آن عجبوبة زمان و نادره
گیهان و اگرچه نظم او از زیور تکلف عاریست فاما نثر او همه لطایف
است و در نعمت سید المرسلین و رسول الله رب العالمین گفته است، نظم
او سخن گفت و عقل تحسین کرد * سخنش را خدای تلقین کرد
۲۴ آسمان گفت من زمین باشم * در شی کو براق را زین کرد

و در نظم و نثر صافي و بونواس، لفظ او چون راحی که بر بجان مطیب گشته بود یا شموی که بر مهبّ شمال نهاده باشد اشارات او مقبول و عبارات او منقول در فقه و اصول و نظری نظیر و در دقائق رموز فضیلات ناقد بصیر و چند رسائل را وسایل حصول مقاصد خود ساخته است و هریک در متانت یمتابی است که آب طراوت سحر برده است و بازار حلاوت عسل را بدست کساد سپرده یکی از آن جمله مقامات است و دیگر وسیله العفاة الی اکفی الکفایة و دیگر حنین الّمسئیر الی حضرة العجیر و دیگر روضة الرضا فی مدح ابی الرضا و دیگر قدح المغنی فی مدح المعنی و رسالة الاستغاثة الی الاخوان الثلاثة و مئة الراجی فی جوهر التاجی و در هر یکی داد فضل بداده است و برهان هنر فرا نموده و اگرچه در سخن مراعات جانب سجع کرده چنانکه اهلوازی در نثر نازی و امام رشید الدین و طوطا در ترسل فاما جائی که در سخن از حدّ تکلف میگذرد لطافتی دارد بغایت و اشعار او بغایت لطیف است و بحکم آنکه منشآت او شهرتی دارد و مصنفات او بسبب لطافت معروفست در اشعار او زیادت اطنابی نرفت و بیستی چند از نتایج طبع او از جهت زینت کتاب ایراد کرده آمد و این قصید در مدح رضی الدین شرف الملک ابو الرضا فضل الله رضه گفته

قصیده

تا از ستیزه مشک بگلزار بر نهاد
عشق رخس بهر دل و جان خار بر نهاد
تیر بلا بدیده ابدال در نشاند
بارگران بسینه احرار بر نهاد
دل را گذاشت در ستم دست و پای عشق
پس جرم خود به بخت نگونسار بر نهاد
صبر امن دلمر بغمزه غماز در ربود
و آنکه گه بطره طرار بر نهاد

بر اختر فسرده چو دستم نمی رسد
 پر اختر گداخته خوشتر دهان و کام
 ساقی چو از شراب شهبایی نمود زود
 گشت از شراب صافی ساغر مه تمام
 بر زد حباب ریزه چو لؤلؤ نیم سود
 بر روی لعل حل شده در آبگیر جام
 در سایه پیاله توان بود سرخ روی
 چون برگ سبز سایه فگن شد بهر مقام
 غمنازی نسیم بنفشه چو در گذشت
 ای سرخ گل ز مهد زمرد برون خرام
 ای فاخته به بین و بخود اعتبار گیر
 در طشت خون لاله سر زاغ بو الکلام
 وای لاله گره شده چون تکه کلاه
 بگشای تکه‌های قبای عقیق فام
 وای نرگس غنوده بدار آن کلاه زر
 بر فرق فرخنده تاج سرانام
 والا سراج دولت فرخنده شمس دین
 کر رای اوست رونق ایام خاص و عام

فصل دوم،

۲۰ در ذکر علماء خراسان و ذکر فضلاء بلخ و مضافات و نواحی آن،

(۱۴) القاضی الامام حمید المله و الدین سید القضاة و الائمة عمر بن محمود

المحمودی البخاری رحمه الله،

۲۲ صاحب مقامات و صاحب ذیل کرامات در مسند قضا چون شرح و ایاس

پسپیده موی دوست نشانی برو دو طوق
یعنی که طوق مشک سزد زیور حرام
بر شاخ دل نشست و با آواز نرم گفت
کآمد پیام دوست قدح در ده ای غلام
دل گرچه چشم چشم چو زنیور خانه بود
شد شهد خانه سرم از لذت پیام
عیش نمی کنم که بفتوی عاشقان
خونها حلال باشد و دیدارها حرام
آری چو ازدهاء دمنده است روزگار
در کام ازدها نرسد آدمی بکام
صد روز بیش راند آزار و خون دل
یک روز عندلیب صفت نیست شاد کام
نرگس بچشم مست و زمانه بغدر کرد
از لاله چاه پر خون در هر بدست و گام
ژولیده سر بنفشه چو مستان گو صبح
در مجلس بنفشه بزانوست در قیام
از غنچه روزگار قمعها لاله ساخت
تا از قرابه سوی قمع آوری مدام
چون باده صیرف باشد گو جام کوزه باش
در سر چو کوزه دست مزین بیهوده مدام
می در سفال نوش نه در سیم و زر که هست
در پیکر سفال نهان جوهر کرام
رنگیست دیده پرور و بوئیست جان فرای
رنگ سفال پخته و بوی شراب خام

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

روزی که نیم رخ ای سرو خرامان
چون فاخته می نالم هواره که کو کو
قمری چو ز کو کو زدن روز فرو ماند
شبهاء دراز آمد هخوابه من کو
هخوابه کسی خواه که با زلف چو خرگاه
خرگاه پُر از ماه کند از رخ نیکو
ای آهوی خوشبوی هم از شوخی و شنگیست
در جعد نو چون ترگس رعنائ تو آهو
از زلف تو يك جو بهبه چین و خطا در
جویند بدرمان و نیابند بدارو
چون ناخن باران شه دوده حیدر
آلوده مکن بیش بخون غمزه جادو
دارای جهان احمد کین سقف فلک را
دارنده کف اوست باستون دو بازو
بستند کمرها و گشادند سراغچ
میران خطا جمله بفرمان تینگو

و له ایضا، شعر،

آمد ببار عاشق مجبور مستهام
مرغی ز آشیانه معشوق نامه نام
در بال او کشیده بتازی بسی دُرر
بر پَر او نبشته بزاری بسی سلام
سر بر شکم بریده از آن چشم تیغ دست
سردر شکر تهفته بدان زلف مشک وام
چون باز پیش صدر وی از مشک الف الف
چون کبک زیر بال وی از قیر لام لام

بر خیز که شمعست و شراست و من و تو
آواز خروس سحری خاست ز هر سو
بر خیز که بر خاست پیاله یکی پای
بنشین که نشسته است صراحی بدو زانو
ی نوش از آن پیش که معشوقه شبرا
با روز بگیرند و بپزند دو گیسو
در ساغر مینای رنگین خور و انداز
سنگی دو درین شیشه گردنده مینو
ای داده تگ آهو و بر چیده دل از من
من بر اثر چیده بسی نافه آهو
شاید بسیه کردن دلمای بده دوش
کز وسمه سیه گشته ده انگشت و دو ابرو
نورش مشرق شده محبوب من غیرت
ز اندام چو طرفو تو در گزیده طرّفو
در عشق دو شفتالوی سُرّخ تو رخ من
ز آسیب کف دست کبودست چو آلو
رفت آنکه در ایام خزان خونِ رزان ریخت
وز باد خزان خشک شد آن عارض خیر و
امروز زمانست که میزان فلک را
مملوست ز پروین چو صدف پله لؤلؤ
گوئی که طبق دار مه از خوشه پروین
می بر کشد انگور فشرده به ترارو
بر روی طبق نارستان خفته و لرزان
کز باد خزان خشک شدش سینه و پهلو

مدحت جز این چه گویم گویم که تو نوی
وز خود ستغف چه رانم گویم که من منم
وله ایضاً، شعر،

دیر شد تا در برم دل زحمت تن میکشد
دوست می بینی چگونه رنج دشمن می کشد
هر که دل را کرد آلوده بهر این جهان
نیل بر رخسار بار از دود گفن می کشد
از برای آنکه نا محرم شود در دیده
توتیا خود را به پیش زخم هاون می کشد
وز برای صحبت پشت و بر صاحب دلی
دین را دیبا به پیش نوك سوزن می کشد
بی ریاضت هر که دل جوید ز راه ابلهی
راست چون مردی بود کز ریگ روغن می کشد

(۸۴) القاضی الامام شمس الدین منصور بن محمود الأوزجندی،

۱۰ قاضی منصور که بر لشکر هند مظفر بود و بر سپاه حکمت فیروز در علم
طب و حکمت و نجوم از اقران و اکفاء قصب سبق ربوده و از حکماء
عصر بر سر آمد و نظم و نثر او در اطراف شایع گشت چون انقلاب
زمانه بدید و بنظر ثاقب در احوال روزگار بنگرید صواب آن دید که
بخطا نعلنی گیرد و باردو رفت و در فن طب خود را بدیشان عرضه کرد
۲۰ و چون مرد مستجمع بود و در فنون فضل ماهر بخدمت ایشان قربتی
یافت هر چه تمامتر و موقر و محترم شد و فقر و قلت او بغنی و ثروت
بدل شد و خمول او بقبول با امراء خطا بنر و اقبال مقرون گشت و او را
قصیدک ایست در مدح تینگو که از غایت لطف و رقت در اطراف بلاد

بود از فساد و فسق مرا تیره چشم عقل
از توبیاء توبه شد آن چشم روشن
جان می‌کنم ز غصه نا اهل جهان
وین طرفه‌تر که دل ز جهان برنی‌کنم
هم برکنم چو مردان زین گداز پیر دل
زیرا که گشت فاحشه او می‌نم
داد از برای سود مرا توبه حق و لیک
حق را چه سود از من و از توبه کردم
با دوستان ایزد دشمن بدم ز جهل
با خود کنون ز دوستی حق چو دشمن
بر دل زخم بروز و بشب دست از گناه
ناکی بکاهلی بشب و روز تن زخم
فی زور مردیستم و فی زاری زنان
در راه دین دریغ که فی مرد و فی زخم
روشن کند چو صبح دلم را خدای از آنک
از راه صدق این نفس سرد می‌زخم
در جان و دل ز شوق حق آتش زدم چنانک
تا ساق عرش نور بر آید ز روزم
خون دل از نریزد چشم ز درد دین
بادام وار چشم مرا سوزن بیاورم
تا مرگ مانده بودم در خواب معصیت
بیدار اگر نکردی معبود ذو المنم
یا رب به نعمت تو ز شکر تو عاجزم
یا رب مرا هیبت تو بمجدح تو الکنم

در گلشن حقیقت تا بنگریستم
 دنیا همی نماید موحش چو گلختم
 بر سفرهٔ قناعت نالی و نرّه
 خوشتر که باللیبان مرغ مستم
 گر سر کشم ز صحبت هر سفله جای هست
 چون هست شکر و منت حق طوق گردم
 نالی و نرّه و یکی کُنج عافیت
 ملکبست بی منازع و گنج معینم
 زر و گهر ندارم لکن ز فضل حق
 پر چشم همچو کاتم و پر دل چو معدنم
 نمکین کس نخواهم از ملک کس چو من
 در ملک پایدار قناعت میکنم
 چون نرگم نیاید در چشم زر و سیم
 در بند کس نیام کاآزاده سوسنم
 چون بنگرم بحرص دنیا بکنج چشم
 انگشت در کنم ز سران دیده بر کنم
 پام بدام دنیا زان روی بسته نیست
 سیمرغ همتم نسزد چینه ارزنم
 چون هر خری ندارم بر سر هی فسار
 دستار اگر نه بینی بر سر چو خرمنم
 پشمینه که پوشم بی منت کسی
 يك تار از آن به است ز صد خزّادکم
 از زینتی ندارم منت خدایرا
 از فضل او بزینت طاعت مزینم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

فامّا در آخر عمر چون موی او دیدبان شیب بر عارض پیدا آورد و از شب او صبح بدمید و روز عمر او بشام رسید دست از تمتّع و تنعم دنیاوی برداشت و پای در دامن قناعت کشید و روی با حراز سعادت آخرت آورد و عمر خود را بر خدمت درویشان و اهل دل صرف کرد و بستانی که در محلت حوض امامان داشت شب و روز محطّ رحل اصحاب صُفّه بودی و بائر نظر او و بزرگان دیگر آن رُوح داشت که در هیچ بستان متکلف جزوی از آن بجاصل نشدی و او را ایات و اشعار سخت مطبوعست در جدّ و این يك قصیده برهان لطف معنی و حسن فحوی کلمات او تمامست ، میگوید

- ۱۰ دل در برم ز غصّه بجان آمد از تنم
وز دست تن بجان نخرد باز يك تنم
اندر کهی گشاده شود راه حق و لیک
در بند بیشی است ز کم عفتی این تنم
حرص و طمع به ننگ فرو برده سر مرا
وز خود غرور خورده که مردی فرو تنم
بالم دهد خدای گراز بهر حبس تن
چون کرم پيله بند سرو پای خود تنم
چون تیغ اگر ز محنت و غم خون هی خورم
تا در تنست جان سپر از تن نیفگم
از دست حرص چون ستدم آستین چرا
گردد طمع نشیند بر پای دامنم
دارم جمال عاقبت امر بی تجلسم
در کوی شکر ساکنم امر نیست مسکنم
در پای کس چو می نخلد خار ظلم من
چون گل همیشه نازه ام ار نیست گلشنم
- ۲۰
- ۲۵

استماع افتادست تحریر افتاد،
رباعی
من گرسنه وصل تو و از هجران سیر * از جان و دل خود شدم ای جانان سیر
جان سیری من در غم تو بس عجیبت * جانم تو خوری و من شوم از جان سیر
وله،

ه ای آنکه بزلف شام و از رخ سحری * چون شام و سحر سیه گر و پرده دری
می طعنه زنی بمفلسی مر مارا * ما مفلس ازینم که تو سیم بری
وله،

فریاد ز چشم رهن و مرد کشت * وز بند سر زلف و شکنه‌ها خوش
ای تلخی کام من ز شیرین لب تو * وی شورئ بخت من ز روی توست

(۸۱) الامام ضیاء الدین الدوغابادی،

۱۰. امیر امام ضیاء دوغابادی که با شهد و غسل کلامش شکر عسکری دوغ
خوردی و با صفاء فریحت او چشمه خورشید را تیره خواندندی ساکن
سمرقند بود اما قند از شرم الفاظ لطیف او در بند بود و او را رباعیات
لطیف است و از او قطعه روایت نکرده اند فاما رباعیه‌ها لطیف گفته
۱۰ است و ما بیتی چند از آن جمله بیارم، میگوید
رباعی

دیدم دل خسته را جدا از شادی * و اندر غم تو بدست صد بیدادی
گفتم که کجا فتاده ای مسکین * گفتا که خوشستم تو کجا افتادی

رباعی،

با دلبر خویش گفتم ای جان جهان * گردد بیکی بوسه ری بر تو گران
۲۰ خندان خندان روی ز من کرد نهان * با ناز و کرشمه گفت چه کار جهان

(۸۲) الشیخ الاجل سعد الدین اسعد بن شهاب البخاری رحمه الله،

سعد الدین اسعد بن شهاب رحمه الله که شهاب ثاقب طبعش دیو جهل
۲۲ سوختی و اختر سعد فضلش شمع هنر افروختی اگرچه از معارف بخارا بود

قطای و آفتاب ز نور توام خواست * گرد کی ز تو دل آن یار بشکند
 و ر قدر تو بگرد فلک بر نیامدی * هم کار و بار گبند دوار بشکند
 ناهید گر نگوید مدح تو در نوا * زخمه اش بوقت زخم بر اوتار بشکند
 بی بوی خلقی تو نتواند صبا بعد * کر جعد زلف یار یکی تار بشکند
 بر هر که بوی خلقی تو روزی گذر کند * او آرزوی نافه تانار بشکند
 اسرار روزگار بپهرست و رای تو * هر روز مهر نامه اسرار بشکند
 تو مرکز و چرخ جو پرکار گرد تو * یکسر اگر شود ز تو پرکار بشکند
 خاری که پای بی زره خصم تو نخست * دست زمانه خود سر آن خار بشکند
 در گرد صیت تو نرسد خوشرو صبا * سیار نیز رونه ز طیار بشکند
 بازار ظلم اگر بشود گرم در جهان * از عدل تو ستم را بازار بشکند
 از نشکند ردیف نکردم ز بهر آن * تا یاد شعر طره بهنجار بشکند
 بادا حیات ذات توجفت ثبات و عز * تا انگهی که طاق نگونسار بشکند
 و این رباعی که خوشترست از مژده امان بجائی و از روح دل و لذت
 جانی اوراست در صفت پیری و موسم بی تدیری گفته است رباعی
 ۱۵ آسیب زمانه چون بروم بر زد * سنگی بمانه سپوم بر زد
 مشکم بیها بخواست نفروختش * بستد ز من و سیم بروم بر زد

(۸۰) علاء الدین فخر المذکرین الاوزجندی المعروف بزیادت،

مذکری شیرین سخن بدیهه گوی لطیفه پرداز که مذکر منبر چهار پایه فلک
 که خورشید لقب دارد بزبان شعاع پیوسته ثناء او گفتی و قاضی اجرام
 ۲۰ که مشتری نام اوست بجان مشتری فضایل او بودی و در بلاد فرغانه که
 مسکن او بود ملوک آن زمین اورا بحسن تربیت مخصوص داشتندی و
 بنظر عنایت ملاحظه نمودندی و اگرچه سخن او در غایت علو بود فامّا
 ضعیفی داشت و سخن خود بکس ندادی و چنان نبشتی که کس آن را نتوانستی
 ۲۴ خواند بدین سبب نظم و نثر او مشهور نشد و رباعی چند از گفتهها او

(۷۹) الامام الاجل بهاء الدین محمد الاوشی،

مذکری خوش گوی و پیری جوان طبع و فصیحی لطیفه پرداز بود پیوسته در مخاطبه خود گفتی ای بهاء اوشی تو بهاء اوشی و هر چند نظم او مطبوع و رایق و لیکن نثر او بر نظم فایق است و جمله افاضل عصر انصاف داده اند که از وی بدیهه گوی تر کس پای بر بالای منبر ننهاده است، شنیدم که وقتی بر بالای منبر از یمنی او خون روان شد بر فور گفت آری تیغ است تیغ خون ریز بود و وقتی در گری سخن گفت تو موی نباید اگر یکتار بر موی من کف آمد چه عجب و از کمال مقری سمرقندی شنیدم که چون از هندوستان مراجعت فرمود و باوش آمد^{۱۰} و منصب شیخ الاسلامی اوش او را مسلم شد در تیم بزازان تذکیر میگفت در اثنای تذکیر پای از منبر فرو نهاد در پایه دوم آمد جامه او بر کشید شد و بسبب فراخی دامن دراعه شقه از اذیالات او ظاهر میشد مقری اشارتی کرد که عورت پیوش بخود باز آمد بر فور گفت تیم بزازان است و هر کس متاعی که دارد عرضه میکند ما نیز یک دو مشتی و یک چند^{۱۰} شعر دارم من یزید کرده ام، و لطایف او بسیار است، اکنون از نظم او یقی چند ایراد کنیم از حمید الدین سجزی شنیدم که برادر صاحب اجل نصیر الدین اسفزاری بود گفت برادرم قطعه فرستاد این دو بیت از آنجاست و در غایت دقت و نهایت رقت است،
 سر کلکت که چنگل بازست * بجه برداشت [از] آشیان غراب
 از فی کوکنار سمینست * ماند فتنه برون و شب در خواب
 و در مدح ملک شهید قطب الدنیا و الدین نعمه الله بر حتمه گفته است
 قطعه

ای قطب آسمان که [زسم وز] باس تو * در روز رزم رستم خونخوار بشکند
 از شرم فیض قلم موج کف تو * در وقت بزم بحر گهر بار بشکند^{۲۴}

صاحب قران ملّت احمد که دست چرخ
نعل سمند او زند از تاج قیصری
لفظی چو وحی منزل دیدم هزار کس
در خار خار سینه که شاید پیبری
بر خطّ امر تو که بماند هزار سال
گر روزگار سر نهد اینت کافری
در ملک فضل و حکمت و تنفیذ امر و نهی
بی خاتم و نگین تو سلیمان دیگری
در طوق رق کشیده و آورده در لگام
اسبان دیو پیکر و ترکان چون پری
کردی ز مرگ سدی یا جوج فتنه را
آری بلند پایه تر از صد سکندری
معدن نخواست که همه زرّ خالصی
دریا نگویم که سراسر جواهری
حقّ کرم گزارده باشی بر روی
گر هیچ روی بر من بیچاره بنگری
بی خاک پای مرکب جبریل بین که کرد
از زرّ نظم خامه من سحر سامری
دست اجل بدامن عجم رسیده باد
گر سر بر آورم ز گریبان شاعری
گر نظم این قصیده بغزنین برد صبا
از شرم خوی برون زند از خاک عنصری
چون جان پاک بی خطر و جاودان بزی
در مسند جلالت و ایوان مهتری

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

وی زهره از برای مغبیان مصطبه
 در ساز چنگ و بریط و آئین ساغری
 بشکن قلم عطارد بر بند رخت زود
 در نظم هملکت نه مشیر و مدبری
 هر چند در ردای کبودی چو آسمان
 ای ماه زرد روی سیه دل مزوری
 شیر فلک بطبع نزاید مگر سگی
 گاو سپهر پیشه ندارد مگر خری
 ای سال و ماه دایه هر دون و کودنی
 اے روزگار جاهل نا اهل پروری
 ای شب تو کارساز حریفان باطلی
 وی روز عزم کرده که تا پردها دری
 زین آشیان خاک طبع ملول شد
 ای مرغ روح وقت نیامد که بر پری
 واجب کند که در عقب باد حادثات
 ذکر دعای مجلس مخدوم خود بری
 نادر بر قرار بود پایدار باد
 امر رنجها مسلم و امر فتنها بری
 اقبال شاه شرع که در بارگاه او
 ایام بندگی کند و چرخ چاکری
 معمار حق و عمده اسلام سیف دین
 فهرست کامکاری و عنوان سروری
 صدر جهان که همچو خضر صیت جاو
 آسایش نیافت ز رنج مسافری

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

صبر مرا مکش بچفا زآنکه روز نحر
فتوی نداد شرع بقریان لاغری
بی وصل دل فروز رخت گفته ام بسی
کس را مباد عشق [و] غریبی وی زری
گریان ز درد فرقت آن خال مشک فام
حیران ز نقش فترت این زلف عنبری
بس شب که در نظاره گردون گذاشتم
ماندم عجب ز هیأت این چرخ چنبری
صراف آفرینش گوئی نثار کرد
بر نطع چرخ صرّه دینار جعفری
می گفتم ای مشبکه هر فساد و کون
در قبضه ارادت صانع مستری
ای سقف لاجورد تو در هر شبی و روز
زیر و زبر شوی وزن این لاف برتری
ای آسمان چه کبر کنی سالها گذشت
دعوی همین که جایگاه چند اختری
ناکی کشم تهوّر هر ناکس ای زحل
هندوی پسر فاسق مغوس پیکری
ای مشتری چو دست ستم جان من ربود
مارا چه گر تو حاکم انصاف گستری
موتیخ بی خرد خود رندی معرب دست
مصرف کرده عمر باشوب [و] داوری
ای آفتاب همچو زن نا ستوده فعل
از شرم کاسر بیهده دمر زیر چادری

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

ساعد حلم و علم سیاری و این قصیده که حاکم سحر حلال و نمودار آب
زلالست برهان لطف طبع و بیان فضل وافر ویست در حق مولانا صدر
صدور جهان سیف الحق و الدین میگوید

اے چهره نو نامه اسرار دلبری
وی طره تو سوره آیات ساحری
با زلف ناب داده چون شام مظلی
با طلعت نجمسته چون صبح انوری
از عارضت که می برد آب آفتاب
گه زار ماه و زهره و گه خوار مشتری
در باغ حسن خم زده زلف بنفشه وار
خوش بوی و تر و پرشکن و چابک و طری
جزعت فروده شکل طلسمات زرق و سحر
لعلت نموده معجزهای پیبری
دیباچه عذار تو کاسد گذاشته
بازار شقه گل و اکسون شستری
خاک کفت عروس جهان را چو زیورست
ای شاه ملک حسن چه در بند زیوری
منسوخ شد ز نقش رخ بت مثال تو
مرسوم نقش بستن و آیین بتگری
گر آدرست قبله زردشتیان چرا
محراب ماست آن رخ میگون آذری
در عقل و جس برابر و یکسان کجا بود
صنع خدای و صنعت مانی و آذری
از پای در فنادم و از دست شد که چشم
روزی ندیدک از تو مراعات سرسری

۸

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

و معنی صفات او زُمان صدفی و گوهر ذات او بر ذروه منبر چون بر اوج
شرف خود جرم خور و در مقام تذکیر چون در برج سرطان تیر شیخ الاسلام
نخشب شده بود و مرجع افاضل عرب و عجم گشته وقتی که بخارا آمد و
سعادت خدمت او در یافته شد این رباعی از وی استماع افتاد رباعی
دل در لب تو معجزه عیسی دید * وز فرق تو نا قدم همه معنی دید
مجنون شب زلف چو زنجیر تو شد * مجنون نشود هر که چنان لیلی دید
وله، يك شب دل من صفا گردونی داشت
وز حکمش حکمت فلاطونی داشت
کم يك شبه دولتی چنان بتوان یافت
کان يك شبه بر صد گهر افزونی داشت

و در غزالی خرگوش لب که لعل اورا الماس عین الکمال شکافته بود و
بمجزه حسن ماه بدو نیم کرده این رباعی گفته است و این تشبیه کرده
رباعی

دانی ز چه معنی نشد ای دُرّ یتیم * لعل لب تو حجاب دندان چو سیم
خورشید رخت نخست تیغی که بزد * بر لعل لب تفتاد و گردش بدو نیم
وله،

از چشم من ار خیال تو شاد گذشت * پس از چه قبل سبکتر از باد گذشت
هنگام گذشتنش هی گفت خرد * از دجله نگر که باز بغداد گذشت
و هو گوید در مدح سلطان علماء عصر صدر جهان رباعی
ای نام تو وِرْد نامداران جهان * خُردان درت بزرگواران جهان
نوک قلم کمینه شاگردانت * فرمان ده تیغ شهریاران جهان

(۷۸) السیّد الاجلّ شمس الدین تاج السادة محمد بن علی الکاشانی،

از خاندان سیادت دُرّی دُرّی و از دودمان سعادت شمع مَضی بر فلک
۲۴ فضل اختری و در صدف هنر گوهری در میدان نثر و نظم سواری و بر

و بزرگی روزگار ناسازگار با او ساخت و بناء حیات او را منهدم گردانید
و بسعادت شهادت رسید درین واقعهٔ هایلّه خراسان و ما وراء النهر
بلک درین ثلّه عظیم که در اسلام افتاد بواسطهٔ کفّار چین ازین قوی‌تر
واقعهٔ بعد از طوفان نوح دست نداده، بیت
به نیک نای یچند روزگار گذاشت * برفت و محنت و اندوه یادگار گذاشت
و آن صدر بزرگرا در دین و شریعت تصانیف مقبول است و قصهٔ
یوسف املا کردست هنوز تمام نکرده بود که آن یوسف مصرِ فضل را
در چاه وحشت انداختند و از وی استماع افتادست نظم
روزی که دست یابی بر اهل روزگار * در عاقبت نگه کن و کوتاه دار دست
۱۰ دست ستم دراز مکن این قدر بدان * کایزد در اجابتِ مظلوم در نیست
و این دو رباعی از وی شنید آمد رباعی

شمعی است رخ خوب تو پروانه نواز
لعل تو مفرّجست دیوانه گداز
در راه توام زان نفسی نیست که هست
شب کونه و تو ملول و افسانه دراز
رباعی

۱۵

ای چرخ مرا ز عشق بیزاری ده * یا یار مرا پیشه کم آزاری ده
در فرقت آن خوب بد اندیش مرا * ای صبر اگر نه مرده یاری ده
و این لغز در صفت چشم هموراست و در غایت لطف و رقّت است واه
۲۰ حوضی است درو آب خوش و آسوده * در حوض یکی کشتی قبر اندوده
کشتیبانی درو برنگ دوده * بر جای نشسته و جهان پیوده

(۷۷) السيد الاجل مفتی العصر شمس الدین داعی الحسینی النسفی رحمه الله،

۲۲ دُری درّی از خاندان سیادت و بدری مضمی بر آسمان سعادت در هر لفظ

برده، سلطان فرمود که پیش من بازی کند این قطعه و این رباعی بر بدیهه انشا کرد و او را بیاموخت تا در حضرت اعلی سلطان انشاد کند و قطعه این است،

گر بنگرد بن نظر لطف شاه شرق
من جمله ساحران را در لعب بشکنم
گردون شود بساط و برو من چو بو العجب
زهره شود چو مهره و چون حقّه مسکنم
آتش بزیسر دامن هر بو العجب نهم
و آنکه بشو تمام دو چون بیفنگم
چون تیغ و نیزه شه فیروز روز جنگ
یک شخص را دو سازم دورا یکی کنم

و رباعی این است
چاکر چو بلعب دست بر مهره زند * پیش تو دورا یکی یکی را دو کند
جز بنگ و تیغ و نیزه شاه جهان * دورا که کند یکی یکی دو که کند

وله

ای چون دل لاله چشم خونخواره ترا * چون جور جهان دل ستمکاره ترا
افتد که مرا بچاکری پسذیری * آخر نبود ز چاکری چاره نرا

(۷۶) مولانا رکن الدین مسعود بن محمد امام زاده رحمه الله،

صدری که فلک فضل از وی دایر بود و صیت بزرگی او در اطراف
۲۰ ربع مسکون سایر اشعار او واسطه قلاده فصاحت و مجلس وعظ
او عروس منصّه بلاغت چون بر ذروه منبر شکرآب بیان از قوّاره
دهان بگشادی حرارت دل محروران ارادت را بدان شکرآب تسکین
دادی و چون در موقف نظر و مقام جدال قیل و قال آغاز کردی
۲۴ قاضی ولایت چرخ ششم طلیسان و قار از سر انداختی و با این فنون علم

و پیوسته بمحاوره [او] استیناس جستی و مطایبات اورا پسندیدی و وقتی
ملیج سزایی را که از ندماء صدر جهان بود پاشنه بچکیک بود و آب دزدیک
و ورم کرده و از زحمت بجدی ادا کرد که جراح آنرا شق کرد و پلینه نهاد،
مجد الدین عدنان و قطب الدین سرخسی و جماعتی از صدور را که در
خدمت صدر جهان بودند بعبادت او عزم افتاد و مجد الدین بر بدیهه
این قطعه بگفت و به نزدیک او فرستاد،
قطعه

ای یزدگرد بزه گراز نسبت تو شاد
تو شاد زی از آنکه ترا نیست کس عدو
در فضل بی نظیری و در بذل بی عدیل
داده خدای جاه ترا نسبت کدو
روزی مگر که پاشنه در کون گرفته
کز کون تو پلینه نهادن گرفته خو
آماس کرد و گفت و ترا باید و نیش خورد
گفتا بسان کون شدم اکنون پلینه کو

۱۰ و میان او و [صدر جهان بن] صدر جهان سیف المله و الدین محمد عبد
العزيز که باقیست نقاری بودی و چون آن صدر بچوار رحمت آفریدگار
انتقال کرد [و] سبب آن بود که بعد از زوال عارضه خربزه خورد و
پرهیز نکرد و معالجت اطبّار را فایده نماند و قضاء محتوم نازل شد این
دو بیت از سر تأسف و تلّف خال داعی بگفت،
قطعه

۲۰ آن سبک روح همچو روح برفت * وین گران خوار همچو ریگ بماند
خربزه دوست ای دریغ برفت * خربزه خوار مرد ریگ بماند

جلال الدین پسر او که امروز در بسط ربع مسکون طیبی ازو حادث تر
نشان می دهند در آن وقت که خُرد بود بخدمت سلطان ابراهیم
نعمت الله بر حمت رفت و حقّه بازی آموخته بود و در آن صنعت هر
۲۵ چند خُرد بود مهارتی یافته و بسبک دستی از بو العجب باز ایام دست

پیدا شدن میان مسلمانی اندرون * ترکی و رومیانه و هندی خصاها
با قول بایزید و دم شلی و جید * پیدا شدن ز خلق یزیدی فعلاها
ای عالمان بی عمل دین فروش بس * مسجد بناله آمد ازین قیل و قالها
عالم بروزگار بیباغ نهال دین * از خشیت و وقار نهادی نهالها
و اکنون برای حشمت و دام توانگری * بستند بر میان بنهور دوالها
سادات درخمار شراب و نشاط بنگ * در دست کعبتین و ببر بر حمالها
و جملگی اصناف خلق را بیان کردست و تفاوت احوال ایشان ذکر کرده
بدین قدر اقتصار افتاد،

(۷۵) الامام محمد الدین محمد بن عدنان سُرْحَنَکَتی رحمه الله،

۱. محمد الدین عدنان از افراد و اجداد گیهان بود خال مؤلف این کتاب که
در ایام حیات آن خال نصیحت عم گرد او نمی گشت و خال سپید
حوادث را از دیدۀ حال او بکل الجواهر تربیت بر میداشت طیبی [مسیحا]
نفس که بمدد نظر کلف از رخ ماه و اشکها از آفتاب دور کردی و جد
او محمد الائمه سُرْحَنَکَت که از افراد ائمه بزرگ بود چنین که صدر شهید
۱۰ حسام الدین هرگز از خوف او شب نخفت و جد او محمد الدین محمود که
باختر مسعود بود در علم و بزرگی مقتدای عالم شد و پدر او ضیاء الدین
عدنان در انقلاب ایام و فترت بهاء غز و ترکان و تبدل دُول در عالم خفص
و رفع بود و آخر الامر علّی مزمن بر نهاد او استیلا یافت و صاحب
فراش شد و شرف الزمان محمد الدین عدنان که پسر بزرگتر او بود
۲۰ بجهت نداوی پدر وثاق حمید الدین طیب را ملازم گرفت و تتبع کتب
طب کردن ساخت و چون طبعی ذکی و علی وافر حاصل داشت در مدت
چهار سال که پدر او رنجور بود او طیبی حاذق شد چنانکه بر اطباء
روزگار و حکماء عهد فایق آمد و صدر جهان عبد العزیز او را بخندمت
۲۴ خود مخصوص گردانید و در ظلّ دولت او مرثه الحال روزگار گذاشت

میگوید من مسعود دولتیار را هجوی کرده‌ام در خواب گفتم که چه گفته گفت رباعی

چون سوزن جمله کار کون کردندت * چون سوزن جمله سرنگون کردندت
چون سوزن هر کجا که سر در کردی * حالی ز ره دگر برون کردندت
۵ ساعتی بود از خواب در آمدم و دست تصرف نعاس از ولایت حواس
کوتاه گشت و این از نوادر آیام است و این رباعی هم از نتایج طبع
اوست، رباعی

بردی دل و کارم بزیان آوردی * وز خوی بدت مرا بجان آوردی
دل چون کمرت بسی بخود بر پیچید * از نازکئی که در میان آوردی

۱۰ (۷۴) القاضی الامام شرف الدین سید المحدثین ابو طاهر یحیی بن طاهر
بن عثمان العوفی رحمه الله،

جد مؤلف کتاب از بقیهٔ ائمه و علما بود و در علم حدیث و معرفت
انساب عرب و اسائی رجال و جرح و تعدیل مشار الیه و در شرح
شمال و نشر فضایل او زیادت بسطی نمی‌رود از جهت نهی تهمت ریا
۱۵ و لکن بر ظهر سفینه دیدم بخط او که این رباعی اگرچه بر صنعت هزل
است در حق یکی گفته است از اقران و امثال که خضاب میکرد
و کافور شیب را بدان تکلف با مشک شباب جنت می‌نهاد،

گیرم که بجمله شب و شبگیر کنی * یا موی چو شیر خویش چون قیر کنی
با یار در حجره چو زنجیر کنی * آن خرزهٔ مرده را چه تدبیر کنی
۲۰ و این شعر در تقلب احوال خلق گفته است و در تبدل ابناء زمان
پرداخته بیت

تا چند ازین تحمل بار ثقلها * وز دیدن و شنیدن هر گون محالها
۲۲ هر دم زدن ز قوت و از عمر کم شدن * هر ساعتی زیادت گشتن و باها

دگر ز بنده نپرسی که تا کجا باشد
 غریب بیکس و رنجور غم رسیده من
 بوقت خُروی از خاتمان گسسته من
 بوقت خوشدلی از دوستان بریده من
 بلطف خویش بزودی خبر کم باری
 ز حال آن دو جگر بند نا رسیده من

و چون این مکتوبات داعی بخارا برد و در خدمت مولانا برهان اسلام
 اعذار واضح او تقریر کرد با او بسر رضا آمد و مکتوبات فرمود بخط خود
 و در آن او را استدعا کرد و رباعی چند درین مجموعه از نتایج خاطر او
 ۱۰ ابراد کنیم، در معشوق کاژ گوید
 رباعی

گر تافته دل را ز سر خیره سری * چشم نو کزی نهاد ای رشک پری
 چون با دگری راست شدی نگذارم * تا یش بچشم کثرها در نگری
 رباعی

جز سوی جفا و جور ی نگرائی * جز از غم و رنج من فی آسائی
 گفتند که گفته سرت بر دارم * بس دست سبک دار گرای پائی
 ۱۵
 وله

رنگ شفیق از سرشک عنائی ماست * صبح صادق گواه یغیوائی ماست
 از دین بجای آب خون می بارم * وین نزد تو هم دلیل بی آئی ماست
 و هم از وی شنیده شد سهل منتهع است
 ۲۰
 وله

در فرقت رویت آب رفت امر چشم
 در هجر تو خون ناب رفت از چشم
 دوشینه چو خون و آب نقصان پذیرفت
 نا روز سفید خواب رفت از چشم

۲۴ و حکایتی عجب کرد گفت شی خفته بودم فقهی را در خواب دیدم که

صد تیز بریش آنکه بد گوید * صد کبر بکون آنکه بد بیند
 و چون این فعل بکرد از بخارا رحلت کرد و بمرو رفت و از آنجا نامه
 نبشت و رابه خود را هجوی کرد که یکی از آن جملت اینست،
 پیوسته ز حسن خویشتن می لافی * با هر که بود می تنی و می بافی
 ° در درج زر از غایت روزی مندی * زر میطلپی و لعل بر میانی
 و بعد از آن قمر الدین ملک آموی اورا استدعا کرد و باموی رفت و
 مدتی آنجا بود تا وقتی که داعی که مؤلف این اوراق است از مرو
 مراجعت میکرد و بخارا میرفت روزی چند در آموی بخدمت او استیناس
 طلبید آمد و نامها نبشت و یکی از آن جمله بخدمت والد قطعه در قلم
 آورده بود برین جملت،
 نظم

زهی ز خاک درت توتیای دیده من
 ز یاد نست قرام دل ریمده من
 دهد خبر که پشیمان از جدائی تو
 دو پشت دست بصد گاز برگریده من
 شود درست ز حال دلم چو در نگری
 به پیش جامه نا ناف بر دریده من
 ز بار دوری تو ماه ماه میگذرد
 که راست می نشود این قد خمیده من
 ز سوز سینه کنی بادر ار خبر داره
 ز آب دیده با خون دل چکیده من
 نگاه کن که ز هجر تو چون پریشان گشت
 نظام حال و سرکار آرمیده من
 بصرمه خط خود چشم بند را در یاب
 که بی جمال تو تیره است نور دیده من

۱۵

۲۰

۲۴

(۷۳) الصدر الاجل نظام الملّة و الدّین محمد بن عمر مسعود رحمه الله،
در آن درج و درّی آن برج و ثمر آن شجر و پسر آن پدر بود جوانی که
چرخ پیر در هنر چو آن جوان نیاورده بود و ایام در اثناء دوران از
ابناء خود مثل او نپورده در دفاعی مشکلات فتوی بر مشایخ کبار
فایق آمده بود و در میدان فضایل بر سواران افاضل سابق و در غوامض
علوم حساب و هندسه و جبر و مقابله کس با او مقابله نتوانستی کرد و
در حلّ مشکلات اقلیدس افلاطون پیش او زبون بودی و با این چند
فضل و هنر از روزگاری نصیب و از دولت پدر نا برخوردار بود و
پیوسته ایام مشرب عیش اورا بکدورت نا مرادی مکتر داشتی و یک
۱۰ ساعت اورا در آسایش بنگذاشتی و سبب آن بود که میان برهان اسلام
و اهل او مفارقتی افتاده بود و زنی دیگر را از معارف سادات در حباله
خود آورده و آن زن را از برهان اسلام فرزندی دیگر متولد شده و
پیوسته آن زن ازین پسر پیش پدر بدها گفتمی و قصدها صریح کردی
و برهان اسلام این معانی را در ضمیر جای دادی و اورا برنجانییدی و
۱۵ کار بجائی رسید که ازین پسر بیزار شد و قطعه گفت درین معنی بتازی
که این دو بیت از آخر آنست،
شعر

قُولِي لِمَنْ يَرْثُو إِلَيْكَ عَنِ الرِّثَا * زَانٍ .... نَظَرًا بَعِيْنٍ الْآرْمَدِ
إِنْ كُنْتَ تَظْلِيْلُنِي بِفِعْلٍ مَذْمُومٍ * فَلَقَدْ ظَلَمْتُ لِأَجْلِكَ أَسْمَ مُحَمَّدٍ

و نظام مغامز این قصدها را دانست آخر الامر فرصت نگاه داشت
۲۰ وقتی که برهان اسلام غایب بود و حرم او بدیهمی بودند در خانه شد
و صندوقه زرّینه زن پدر بدست آورد و تمامت زرّینه از آنجا بیرون
گرفت و آلتی مخروط بساخت و بر آنجا این ابیات نبشت،

عَاقِلٌ ز جَفَاءِ چَرخِ گردنده * هر بد که ببیند آن ز خود بیند
۲۴ این واقعه را اگرچه نپسندد * آن کس که بدیده خرد بیند

تیر مژه بر کرد و بزد بر من و گفت * بار دگر ابروی مرا قوس نهی

وله، رباعی

گفتم که سپید کرده بهر کسی * رنجید نگار ازین و بگریست بسی
گفتا که ز شام زلف خود بیزارم * گر بر رخ من سپید دم زد نفسی

وله، رباعی

با ما چو سر زلف تو رائی بنهاد * جزعت بکرشمه جان بهائی بنهاد
گفتم چو دعا بدستم آئی در حال * بشکست نگار و دست و پائی بنهاد

وله، رباعی

شادی ز تو هر چند بسی نیست مرا * الا غم تو هم نفسی نیست مرا
۱۰ سبحان الله هزار دل بردی بیش * و آنکه گوئی دل کسی نیست مرا
حکیم شمس اعرج روزی بخدمت او آمد بار نیافت این قطعه بگفت و
بفرستاد، قطعه

صدر الشریعه بار ندادم به نزد خویش

زیرا که هست جان و بود جان ز بار دور

روم چو چشم بد شد و زین روی به بود

چشم بد از چنان سر و صدر کبار دور

صدر الشریعه برهان الاسلام جواب نبشت

مجاوبات

شمسی تراست شعر و بغل آنچنان که من

باشم ازو بفصل خزان و بهار دور

من خود عزیز بار نیم خوار بار گیر

آخر نه گاو به بود از خوار بار دور

و این مصراع آخرین مثلی است متداول در آن بلاد که گویند گاو از

کفّه دور، درو ایهام لطیف و تضمین خوب کرده است، و کمال فضل او

ازین آرایش مستغنی است فاما برای زینت کتاب دُرّی چند از سفته‌ها

۲۰ و بیعتی چند از گفته‌ها او تحریر افتاد،

دل گفت هر آنچه از تو خواهد تو بد * تا خط نارد حسیب او کی برسد

وله، رباعی

جوری که برین دلشد پیوست رود * زان طُرّه جعد و نرگس مست رود
از پای رود آدمی و بنده تو * روزی که ترا نه بیند از دست رود

وله، رباعی

هرگز باشد ز روی باز آمدنت * رنگی بینم ز بوی باز آمدنت
سر در خس غم همچو تدروم لیکن * پیوسته در آرزوی باز آمدنت

وله، رباعی

از مشک بگلبرگ تو بر زنجیرست * پیش رخ تو چراغ گردون خیره است
۱۰ تو چون قلمی و من چو کاغذ که چنین * از رفتن تو جهان من بر تیره است

وله، رباعی

ای باد سحر که شده عین بار * دائم که هی روی بکوی دلدار
در طُرّه او دلیست مارا ز نهار * کان سوخته را ز ما پرسی بسیار

وله، رباعی

۱۰ آخر صفا صبح درین کار چه دید * کو جامه خویش و پرده ما بدید
چون گوش فلك شکر وصال تو شنید * از چشمه خورشید مرا چشم رسید

وله، رباعی

زلف تو بچور همچو ایام چراست * چون سیم سخن ز وصل تو خام چراست
گر نرگس تو ی نکند صیادی * ای پسته دهان چشم تو بادام چراست

وله، رباعی

چشم خوش تو خصم من خسته چراست * با من لب تو چو زلف تو بسته چراست
ابروی کمان مثالت اندر حق من * گر نیست جفاء چرخ پیوسته چراست

وله، رباعی

۲۴ گفتم بکمان ابروی ای سرو سهی * با من چو دو زلف خود سراسر گری

رباعی

تهنیت فرمود،

خاقان چو بقال دولت و بخت نشست * غم بر دل دشمنان دین سخت نشست
 خاكِ قدمش دیو و پری سرمه کند * چون مردم چشم ملك بر تخت نشست
 و چون سلطان ابرهیم بجوار رحمت آفریدگار رحیم انتقال فرمود این
 رباعیات در مرثیه او فرمود،

بیت

تا مردم دیده صفّه و ایوان دید
 از دست بشد چو تخت بی سلطان دید
 خورشید ملوک و سایه بزدان بود
 بی سایه و خورشید جهان نتوان دید

وله، رباعی

۱۰

بی دربان شد در حصارَت ای شاه
 بی تیغ رود سلاحدارَت ای شاه
 شادی ندهد بار دلی را بدرت
 زان روز که بر شکست بارت ای شاه

وله، رباعی

۱۵

بر منظر اعلاَت شها مجلس باد * بی تو دل من ز خوشدلی مفلس باد
 ای مونس چشم بنده خاكِ درِ تو * در خاكِ ترا رحمت حق مونس باد
 در مدح قلیج ارسلان خاقان میگوید

رباعی

ای ملك تو شرع را گمان سختی * مر نیز ترا نشانه هر بد بختی
 پیش از تو که دید ناج بر خورشیدی * یا جمع شده همه جهان بر تختی

وله، رباعی

ترکی که بکشتن من آورد برات * در چشمه نوش دارد او آب حیات
 باران سرشک من چو بسیار آمد * بر لعل لب چون شکرش رست نبات

وله، رباعی

با دل گفتم عتیب او کی برسد * در بردن دل فریب او کی برسد

۲۵

و شنیدم که ديه ملوك ملك اورا از دیوان مفروز فرموده بودند و از خراج و پیگار و شکار مصون و مسلم داشته وزیر سمرقند در آن معنی قصدی میکرد قطعاً گفت بنده را این سه بیت از آن قطعه بیش بر خاطر نیست و آن اینست،

۵ خسرو عالم و سلطان سلاطین جهان * ای شده بنده درگاه رفیعت که و مه گشت فرمان ترا چشم گشاده بنفاذ * تا که در ابروی طغرای تو افتاد گره و در آخر میگوید

بنده را جود تو صد شهر بخواهد بخشید
خلق در غصّه که آزاد چرا شد يك ده
۱۰ اصداد را رعایت کرده است بنده و آزاد و شهر و ده،
و اکنون طرفی از رباعیات او بیان کرده آید، در مدح سلطان ابراهیم بن
الحسین رحمه الله گوید

از رای تو روی ملك پیرایه کند * کان از کف باذل تو سرمایه کند
آن چتر تو کافتاب در سایه اوست * جائیست که آفتاب را سایه کند
وله ۱۵

ای حضرت تو پناه عالم گشته * بیشی کردن ز عدل تو کم گشته
در عمر تو صد محرم افزوده و باز * بر دشمن تو عمر محرم گشته
وله،

صد عمرشها در طرب و ناز گذار * تیر از جگر دشمن بدساز گذار
۲۰ فی فی تو کان مکش بروی دشمن * این سخت کشی بدشمنان باز گذار
وله،

از بخت بگوش بنده آواز آمد * بر خیز که وقت نعت و ناز آمد
امروز چو باز یافت خاک در شاه * پیشانی من باب خود باز آمد
و در آن وقت که [سلطان ابرهیم] قرّة عین پادشاهی قلع اربلان خان را
۲۵ ولی عهد خود کرد و بر تخت ملك سمرقند نشاند بدین رباعی اورا

او بعزّ منتسب موصول بود و شجره پدر و جدّ بثمره جهد و جدّ او مثر دلش آسمان همت دستش دریا صفت علمش کامل کرمش شامل در حسم ماده فساد برهانش ظاهر در قلع قلعه عناد حجتش باهر در اوائل ایام جوانی که موسم بهار کامرانی بود گاه گاه از برای تفرّج و تنزه رباعیات گنتی و شیوه ایهام و ذوالوجهین ازو منتشرگشت چون آن ابیات عذب و دل آویز بود در اطراف جهان شایع شد و نام او بر رباعیات مشهور شد و آن چندان علم و بزرگی مغرورگشت و چون ما بصدد آنیم که ابیات و اشعار صدور درین مجموع ایراد کنیم از بیان آن فضایل که ذات او بدان محیط بود عنان باز کشیدن آوّلی باشد، در آن وقت که این داعی بخدمت او تعلّم میکرد پیش او ۱۰ فایق زنجیری میخواند بهر وقت از لفظ او اقتباس کردی وقتی نامه نوشته بود بحضرت سلطان طغاج خان و یادگار فرستاده دسته دندان ماهی و عذری نبشته به نثر بدین لفظ موجز که اگر عاقل در نگرده صد [نامه] درین یک لفظ مندرج است، نبشته بود که عذر دسته ناتمام فرستادن آنست که بندگان را دسته بدست ی آید اما تیغ و بند کار پادشاهان است، و این قطعه در مدح ۱۰ سلطان ابرهیم میگوید اگرچه بحر عربست اما سخت استادانه آورده است،

قطعه غم نیارد بیش بر دلهاء ما بیداد کردن
شاد باش ای پیشه عدل تو دلها شاد کردن
نا سخاء تو در ایوان جهان بنهاد آشی
گشت عادت آزا از امتلا فریاد کردن
خرمن عمر حسودت چرخ اگر بر باد دادست ۲۰
چرخ را معتاد باشد شغل خرمن باد کردن
دشمنت را خدمتی تعلیم میکردم و لیکن
سخت کردن بود نتوانستمش استاد کردن
بنده شاه ز آزادی و حال خویش لیکن
سخت ترسانم نشسته از چه از آزاد کردن ۲۰

يك قصیده تو مرا چه با آنك اكثر عمر ما بدین منوال مصروف است
و فنّ و شیوه ما این چندانکه خواستیم تا يك بیت بدین منوال بیاریم
خاطر ما مسامحت نکرد، پس ساعتی بود غلامان در آمدند و پیش هر [يك]
یکتاء اطلس و مهر زر بنهادند، حسام الدین معذرتی کرد و گفت، قطعه
گنجها بر دل خاقانی اگر عرضه کنند

نه فلك ده يك آن چیز بود کو بدهد

به تجرّ نه بذل مال ستانند ز ملوک

به تواضع نه بمنت سوی بد گو بدهد

چرخ خاید همه انگشت بدنجان که چرا

نیکمردی بیدان این همه نیرو بدهد

کار خاقانی دولاب روان را ماند

که ز یکسو بستانند بدگر سو بدهد

و وقتی بر سر نامه دیدم این قطعه بخط مولانا شرف الدین، قطعه

بخدائی که زلف خوبان را * دامر دلهاء عاشقان کردست

پیش خورشید چهرهء بتان * از خم زلف سایبان کردست

باد نقاش را بنصل خزان * زرگر باغ و بوستان کردست

که رهی در فراق چهره تو * چهره چون برگ در خزان کردست

بر کران دلش مدار که او * جای مهرت میان جان کردست

وله،

۲۰ دل هر نفسی زیار نیرنگی دید * هر دم بدل صلح ازو جنگی دید

وز صبر چو بوی یار [ی] جست نیافت * در اشک گریخت کاندرو رنگی دید

(۷۲) الصدر الکبیر برهان الاسلام تاج الملة و الدین عمر بن مسعود

احمد رحمه الله،

۲۱ آسمان مجد و آفتاب احسان واسطه عقد آل برهان صدری که شرف مکسب

آبی رخست خصم تو نگذاردش فلک
 تا پیکرش بهم در چو ن نار نشکند
 چرخ از ستم بهمد تو یزار شد چنانک
 تا حشر داد و دین را بازار نشکند
 هر روز تا نیاری باران عدل و جود
 امر صُنّه در تو صف بار نشکند
 خوش خواب فتنه هرگز تا پاسدار اوست
 بخت که باد دایم بیدار نشکند
 بادا زمانه بر خط فرمانت راست رو
 تا دور چرخ دایره کردار نشکند
 بادی چراغ عالم تا باد رستخیز
 قندیل آسمان پر انوار نشکند
 تا حشر کس برین سان بر روی عدل تو
 زلف سخن لطیف و بهنجار نشکند

۱۰ از بزرگی شنیدم که در آن وقت که بسفر قبله رفته بود چون بری رسید
 چنین اتفاق افتاده بود که خاقانی در ری بود حسام الدین بزیارت او
 رغبتی کرد و به نزدیک او شد و عمر نوقانی که استاد قرّا و داود دها
 بود در خدمت او برفت و چون بمحاوره یکدیگر انسی گرفتند خاقانی
 پرسید که مولانا را لقب چیست، عمر نوقانی گفت مولانا شرف الدین حسام
 ۲۰ که بحسام بیان حق را شرح و باطل را شرحه کند، گفت صاحب نشکند؟
 مولانا سخت ازین سخن بشکست چه او در انواع علوم دینی استاد بود و
 در هر فنی از آن مقتدی اورا بشعر پارسی نسبت کردن لایق منصب او
 نبود، گفت آری در اوائل ایام جوانی و عهد شباب که مظنه نادانی باشد
 خاطر بدان شیوه بیرون شده است و دیرست تا آن سقطات را استغفار
 ۳۰ میکنم، خاقانی گفت ای مولانا یا لیت که تمائی دیوان من تراستی و آن

شاه درست عزم که بی رزم او ملوک
 جزوی بحزم در صف پیکار نشکند
 تیمار دار شاهان کاندرا پناه او
 پستی ز بارانده و تیمار نشکند
 مسمار امن بر در فتنه زد او چنانک
 جز نفع صور آن در و مسمار نشکند
 با روی گونه رخ او آفتابرا
 از شرم روز نیست که صد بار نشکند
 با عفو او که نیم دلیری چرخ ازوست
 هرگز دل امید گنه کار نشکند
 ای آنکه یک و شاق ترا در مقام حرب
 از ضد سپاه گونه رخسار نشکند
 گل نشکند ز شاخ ظفر تا ز رخ تو
 در دیده عدوت سنان خار نشکند
 پرواز مرغ فتح نه بیند تا ز شست
 تیرت زه کمانش بسوفار نشکند
 شاه بلند قدری و میمون جناب تو
 در قدر اوج گبید دوار نشکند
 گر مشک خواند خاک درت را فلك مرغ
 نرغ گهر بطعن خریدار نشکند
 لطف تو جبر کین جهانست و قهر تو
 جز گردن معادے جبار نشکند
 جز با زبان تیغ تو مر زلف آبرا
 بر روی حوض باد زره وار نشکند

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

يك نار نيست در همه زلفش كه بوى او
 قدر هزار نافه ناتار نشكند
 بيمار نار سينه يارم ولى بهر
 يك آرزوى اين دل بيمار نشكند
 دلخون ناردان وى گرچه آب او
 هرگز حرارت دل پر نار نشكند
 سيراى لعل اوست كه جان و دل مرا
 زو نشنگى بخوردن بسيار نشكند
 آهو نگاه چشم وى آن مست شيرگير
 جز جان عاقل و دل هشيار نشكند
 خون دل منست شرابى كه جز بدو
 چشمش خمار غمزه خونخوار نشكند
 اى نو بهار حسن بهاران مشو بباغ
 تا چند روز رونق گلزار نشكند
 در جلوه گاه روى مكن زلف بيقرار
 تا پشت صبر اين دل افگار نشكند
 جان ده مرا ببوسه نه از بهر من و ليك
 تا چشم جانستان ترا كار نشكند
 از زنبهار خوارى جزع نو باك نيست
 گر لعل آبدار تو زنبهار نشكند
 ياقوت آبدار تو لعليست كارزوش
 جز خاك پاى شاه جهاندار نشكند
 طغاج خان پناه جهان ركن دين و داد
 كز چرخ آستانش بمقدار نشكند

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

در وقتی که در سمرقند سعادت خدمت او یافتیم و از واجازت [روایت]
احادیث شد هر بامداد آدینه [در خانه] دُرّ یتیم خاتون نوبت تذکیر عقد
کردی و شکراب بیان از فواره دهان بگشادی تا متعطشان بیابان ارادت
او بدان شکراب از سكرات اشتیاق خلاص یافتندی، از وی استماع
افتاد در اثناء تذکیر،
نظم

از خاك اگرچه سنبل و سوسن که بر دمد
آن زلف نیکوان بود و خدّ دلبران
از خاك اگرچه آب کنی هم روا بود
از بس که خفته اند درو ساده شکران

قطعه

چرا چنان نشوی گرسرت بدرد آید * ز بهر درد سرت دشمنان دژم گردند
چنان چه باید بودن که گرسرت ببرند * ز سر بریدن تو دوستان خرم گردند

وله، قطعه

تا توانی زندگانی آنچنان کن با هم
بشنو از من این نصیحت یاد بادا از منت
کاستینها در غم تو نرکنند از آب گرم
گر نشیند خاك نری ناگهان بر دامنیت

وله

و از قصاید او این قصیده مشهورست،

هرگز نگار طره بهنجار نشکند
تا بار عشق پشت خرد زار نشکند
پروین فشان نگردد چشم جهان فروز
تا نوش خنده مهر لب بار نشکند
تا نار زلف او ندهد مایه دور چرخ
بر روزه روز زلف شب نار نشکند

صدر جهان حسین که از رای روشنش
 آیات مکرمت را تفسیری رود
 آن صاحب ستوده که از بهر بندگی
 اندر رکاب قدرش تقدیری رود
 هر روز بامداد بدیوان دولتش
 دایم عطارد انرا پی تحریری رود
 تا کلک در بنانش مقر ساخت بر فلک
 سرگشته چون کان ز حسد تیری رود
 در عرصه چمن ز نسیم مداییش
 همواره مشکباد بشبگیری رود
 پاینده باد تابش خورشید جاه او
 چندانکه چرخ بر سر تدویری رود

باب هفتم

در ذکر صدور علما و ائمه فضلا و بعضی از فرایند انفس مشایخ و این
 ۱۰ باب مشتمل است بر چهار فصل، فصل اول، در ذکر ائمه و علماء ما
 وراء النهر و استادان صنعت رحمهم الله الماضین و الغابین، فصل دوم،
 در ذکر افاضل خراسان و نبروز، فصل سوم، در ذکر صدور و
 افاضل عراق، فصل چهارم، در ذکر صدور و افاضل غزنین و جبال،
 فصل اول،

۲۰ (۷۱) الصدر الامام شرف الملة و الدين حسام الائمة محمد بن ابی بکر
 السفي رحمة الله عليه،

شرف الدين حسام آن دریا بیان گوهر کلام که در فنون فضایل چون
 ۲۲ مردم يك فن بود و ذات او مجبوع علماء عالم بود اگرچه یکنی بود و

هر يك طرفی در قلم خواهد آمد و غرض از آوردن فصل ما تقدّم آن بود تا ذِكْرِ وزرا و صدور و کُفاه و دُهاة کرده آید چه آن جمله بفضل قوّت و قوّت فضل مُدّتی مالک ازمه اقبال بودند و از زبان منادی فضل ندای اقبال شنوده و نوبت خود داشته و نقوش نام نیک بر صفحات ایام نگاشته چنانکه ابن المعتز در تهنیت وزیری و تقلّد وزارت صاحب تدبیری اشارت کرده است،

شعر

هَنَاتُ أَمْرَ الْعَالَمِينَ وَزَارَةٌ * وَأَتَيْتُ كُلَّ مُحَامِدٍ وَ مَفَاخِرِ
فَاعْلَمْ يَا نَكَ لَسْتُ فِيهِ يَا وَلِي * وَأَعْلَمْ يَا نَكَ لَسْتُ فِيهِ يَا خِرِ
فَاكْتُبْ يَا نَهْلَةَ الْمَكَارِمِ اسْطَرًّا * .....
..... ۱۰ ..... أَتْلِي مِنَ الْعَظَمِ الرِّيمِ الْآخِرِ

و امروز میراث کرم و فضل و مناسب منصب و منصب و حسب و نسب و بزرگی و بزرگواری آن صدور گذشته را مستحقّ در دور زمان و دَیْرِ زمین جز صاحب آصف تمکین و خورشید برج زین و مراعی جانب ملک و دین عین الملك الملك الوزرا ضاعف الله جلاله نیست که کفایت ۱۰ جلگئی کُفاه عجم در کُنه دانائی او بی وزن است و بذل و کرم این صدور ماضی در مقابله یک ساعت کرم او عدم، باداد و فضایل قدوه سبحان وائل و صاحب و صابی در دیوان معاملات پیش او یکی صبی و دیگر باقل، ذات مبارکش آریند صدور ایوان و قلم کفایتش دارند صدر دیوان، دوات ناجدارش حُسادرا با جدار کرده و قلم کمر بندش فاصدانرا چون ۲۰ کمر در بند آورده بل هرکه چون دوات پیش او سر نهاده روزگار سرش از تن جدا کرده و هرکه چون فی پیشش کمر نبسته حلقش چون حلقه کمر بطناب عذاب روزگار خفه گشته،

قطعه

آن آصف دوم کف خلق عین ملک
کز وی محیط غرقه نشویر می رود

تو باقی بادی و خرم که اشک حاسدت گردون
 بروی زعفرانی پر ز خوناب جگر دارد
 و له،

صاحباً خود را بیض مکرمت * گرد عالم داستانی کرده
 ۵ بر سر مالت ز بذل بیدریغ * نیک حافظ پاسبانی کرده
 در تن هر مرده دل عیسی صفت * امر تطف تازه جانی کرده
 نیکوئی با بندگان کردگار * کم کن از هرگز زیانی کرده
 آن همه بگزار فی من بنده را * پیش ازین با آب و نانی کرده
 باز چون دست مرا در مملکت * وقف پیگار جهانی کرده
 ۱۰ گرز خدمت باز گرم زی وطن * چون مرا با خان و مانی کرده
 دوستی پرسد که قرب هشت سال * خدمت صاحب قرانی کرده
 حاصل تو کو چه گویم چون مرا * در جواش بی زبانی کرده
 و این چند رباعی او گفت،

رباعی

ی رفت تم که گوئیا جانش نبود * جز گریه زار هیچ درمانش نبود
 ۱۵ ز آن گِرد وداع دوستان بر نامد * پیماره دل من که دل آتش نبود

رباعی

چشم ز غم عشق تو دریاست هنوز * سودای تو در سر زدن ماست هنوز
 کردم چو قبا پیرهن از درد فراق * لیکن دل من بهر یکتاست هنوز

هر چند در اطراف خراسان و ما وراء النهر و بلاد جبال اصحاب دولت
 ۲۰ و ارباب حشمت بسیارند و اکثر و اغلب ایشان صاحب طبع نقاد و
 صاحب ذیل فضل فاماً آنچه داعی خدمت ایشان را در یافته بود و فواید
 ایشان اقتباس کرده درین باب ایراد کرد، اکنون بانی دیگر در ذکر
 لطایف اشعار صدور و ائمه کبار که هم عالم علم بمکان ایشان معور بود و
 ۲۴ هم خطه فضل از بیان ایشان موفور آورده خواهد شد و از طرف شمایل

ضیاء الدین علاء الملک بو بکر بن احمد آن
 که هم علم علی خواندست و هم عدل عمر دارد
 سپهبداری که در هیجا ز هیبت بانگ کوس او
 غدورا همچو مور و مار دایم کور و کر دارد
 بهر نهضت ز خصم ملک اقلبی پردازد
 بلی چون رایت عالیش ارشاد ظفر دارد
 ز روی شست او تیری که بیرون جست بر دشمن
 ز پشش بگذرد بیشک اگر پیچہ سپر دارد
 ز قاف قدر او غاریست اوج رفعت گردون
 ز عین رای او آییست هر نوری که خور دارد
 اگر محصول عالم را بدستش نسبتی باشد
 خرد گوید که با این خرج دخل مختصر دارد
 خداوندان تو آن ذاتی که مهر و کینت اندر دل
 اگرچه اندکی باشد مجال نفع و ضرر دارد
 خلافت راستی خواهی بهر کشور که ره یابد
 بلاد ساکنانش را بکل زیر و زیر دارد
 کسی کو کردنی جوید مگر خاک کف پایت
 بجای دیده بر گیرد بجای تاج سر دارد
 در تو قبله حاجات خلقانست و زین معنی
 ترا احسان بی منت بعام در سیر دارد
 بروز بزم تو معدن ز عشق خدمت خواهد
 که بیرون افکند هر زر که در حجر حجر دارد
 الا نا باغ هر سالی بسی ابر دریا دل
 بهاران طره سُبُل مطری از مطر دارد

قصیده

زبان من ز شکر تو دهانی پُر شکر دارد
 که چشم من بروی تو جهانی پُر قر دارد
 تو خورشیدی بدان نسبت قباء نیلگون پوشی
 تو جوزائی بدان حُجَّت که جوزا هم کمر دارد
 شوم بر غاتفر عاشق اگر معلوم من گردد
 که زیبائی چو بالاء تو سرو غاتفر دارد
 اگر خواهی که در میدان زنی چوگان زند زهره
 ز دیده آب راحت را بترگان گوی بر دارد
 منم مولای آن ساعت که اندر حمله با یاران
 بر انگیزی کمیت را چنان گوئی که پر دارد
 تویی نازی و عشاق ز بیم چشم بدگویان
 خداوند نگهدارش اگر جائی خطر دارد
 چو رخسارت بر افروزد فلك گوید بنامیزد
 زهی روئی بدین خوبی که آن زیبا پسر دارد
 بناگوش چو سمیت را جهانی سَنَتَه شد لیکن
 از آن لذت کسی یابد که با سیم تو زر دارد
 دل بیمار در عشقت چو بسیارست با لعلت
 بگو نا شرقتی سازد که او باری شکر دارد
 من مسکین ز سودای تو شبها بی خور و خواب
 گرم باور نمی داری خیالت هم خبر دارد
 هی پرسی که در زلفت دلم دارد وطن گاهی
 مرا زو کی خبر باشد نمیدانم مگر دارد
 ازین پیشم دلی بودی کنون با خود نمی بینم
 مگر منزل بدرگاه وزیر دادگر دارد

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

(۶۹) مهتَب الدِّین منصور اسفزاری، (۷۰) مجد الدِّین بن رشید العزیزی، ۱۵۹

زار باسفرار رسید بمجاورۀ او آسایشها یافت و از محاورۀ او راحتها دید
و بعلم و حلم او بشر و مسرت در احناء سینه و انحاء ضمیر این داعی
منتشر گشت و قصیدۀ تازی فرستاد به نزدیک این بندۀ که مطلع آن
اینست،

۵ مَا أَبْصَرْتُ أَيَّامَ عُمَرَى طَرْفِي * قَرَمًا كَرِيمًا كَالسَّيِّدِ الْعَوْفِي
و صدر صدور جهان و دستور صاحب قران ملك الامراء و الوزراء علاء
الملک جاهی رحمه الله اورا تعظیم کردی و چند کثرت اشغال خطیر بر
وی عرضه کرد، اعراض نمود و قبول نکرد و از وی شنیدم که وقتی
مخدوم من الپ غازی مرا بچبۀ خاصۀ تشریف داد بر فور این رباعی
بیت

از خلعت جبۀ شد منیر اختر من * سر کرد کله ز بی کلاهی بر من
هر لحظه من زیر جبۀ هر اندای * میسند که سر زش کند بر سر من
رباعی

زلف تو هزار دل بیک خم بسته است * وز عنبر تر سلسله در هم بسته است
۱۵ اندر گو سیمین تو آن نقطۀ مشک * خون دل عاشقست کر غم بسته است
و در حق علاء الملک گوید

تا معدلت کار جهان داد قرار * بشگفت هزار گل جهان را بی خار
افر راستی مسطر عدلت امروز * سر گشته نماند در جهان جز پرکار

(۷۰) الاجل مجد الدین شرف الکتاب ابن الرشید العزیزی،

۲۰ مجد الدِّین رشید عزیزی از اعیان فضلاء خراسانست و در زمرۀ کُتّاب
عهد معدود و خط و بلاغت او مناسب بکدیگر و محاورۀ او انیس و متوجّح
دلّاء محزون و در اسفرار بخدمت ملك الامراء و الوزراء علاء الملک
رحمه الله مرتسم بود و در زمرۀ دیگر افاضل مخروط و اشعار او مطبوعست
۲۴ و رباعیات او از لطف طبع بهره دارد و این قصید در مدح او پردازد،

سبزه بر چشمهٔ یاقوت لبث دیدم و گفتم
 این چه نوباه و حسنست بدین زیبائی
 عقل کو حامله دُر هنر شد چو قلم
 در سواد خط شیرنگ تو شد سودائی
 شکرین تنگ گشادی و شکر گشت فراخ
 این بود فایه چون تنگ شکر بگشائی
 چون نگین حلقه بگویم مشو از جور دونا
 چابک آمد چو بر اندام گشت بکتائی
 چو شفق در طلبت چهره بخون اندودم
 مشک بر دامن خورشید چه ی اندائی
 گوهر چشم من از حجر تو شد دریا بار
 طرفه کاریست که آید ز گهر دریائی
 شب هجران جگر سوخته بی روز رخت
 هر دم آغاز نهد قاعدهٔ یلدائی
 بی وصال تو دلم ز آتش غم سوخته شد
 هیبت افتد که برین سوخته دل بخشائی
 چشم من چند کند در هوس لعل لبث
 چون سر کلک خدایند گهر پیمائی

وله،

دلدار همه گرد دل و دین گردد * و آنکه چو ببرد خویشتن بین گردد
 گفتم سخن تلخ مگو گفتم خموش * آن خود چو بلب رسید شیرین گردد

(۶۴) الاجل مهذب الدین سید الکتاب منصور بن علی

الاسفراری سلمه الله،

۲۴ از افاضل خراسان و اماجد روزگار بود و در آن وقت که این پُر آسَف

و در قصیده مدح ملک عماد الدین کند میگوید
 از بنگه تعظیم تو با رفعت و بسطت * شش طاق کیمنه است سراپرده نه تو
 صاحب نظران بر رخ اعداء جلالت * بینند چو احوال رقم عیب یکی دو
 مجروح فلک را دهد الطاف تو مرهم * بیمار امل را کند اکرام تو دارو
 قهر تو کجا ترسد از مکر اعادی * خود شیر کی اندیشد از حمله آهو
 بی صیقل انصاف تو آئینه دولت * ننود بکس عکس چو آئینه زانو
 چون می نزنند مهر دم از مهر تو انجم * هر شام در آرند ز گردنش بیکسو
 طیره نشود خاطر وقاد تو هر چند * آب افکند از باد گره در خم ابرو
 هستی ز بشر لیک بانواع هنر جز * در آینه و آب نظیرت ز بشر کو
 ۱۰ و این غزل که از اعتدال هوا در موسم خورشید در حمل خوشترست او
 گفتست
 غزل

ای چشم تو بغره برهم زده جهانی * در هر خی ز زلفت خلق دل جوانی
 از کبر می نسازی با عاشقان محرم * وز ناز می نیائی نزدیک ما زمانی
 مارا بقین که چیزی باید ز تو ولیکن * می افگی دلمرا هر لحظه در گمانی
 ۱۰ اگر ساعتی بخلوت بیند خرد میانت * گوید بدین نزاری یا رب بود میانی
 از آتش غمت شد بگداخته دل و تن * اکنون بلب رسیده مائیم و نیم جانی
 آشوب جور هجرت گر همچنین بماند * روزی بود که گوئی بیچاره آن فلانی

وله،

ای ز صفرای فراق شد جان سودائی
 روح می بخشد لعلت گه شکر خائی
 عالمی را بیکمی بوسه مسیحا باید
 تا پیاموزد ازو شیوه روح افزائی
 خطت آورد چلیپا چو بر اطراف قمر
 در سر افتاد دلمرا هوس نرسائی

ابر انر شعاع خنجر تو شد عقیق رنگ
 کوه از نهیب گرز گران تو یافت کوس
 شد يك دومه که بنه بشورید حالتست
 زین اختر مشعبد و ایام چاپلوس
 هستش زرنج و غم دو صفت حاصل از دو نوع
 نالیدنش ز فاخنه بیداری از خروس
 تا خدمت وداع کند حضرت ترا
 آمد بدرگه تو بر امید دست بوس
 رباعی

با دل که ز سوز هجر حالش تبّه است
 روزش چو شب از غایت سودا سیّه است
 گفتم که رسم بوصل او یا نرسم
 گفتا که هنوز تا قیامت پنگه است

(۶۸) الامیر الاجل شمس الدین تاج الأفاضل محمد منوکه النسوی،

۱۵ شمس الدین منوکه در فضل و هنر یگانه بود و در جود و کرم نشانه
 لواء فضل او بثریا رسید و غرایب نظمیش در دیده فلك توتیا کشید و
 در نیشابور او را با کودکی که درزی بود دل بستگی افتاده بود و او را
 در حق او ایات است آنچه از وی استماع افتادست اینست که میگوید،
 رباعی

۲۰ حُسنِ تو حَسَن ز وصف افزون آمد * وز شرم تو لاله غرق در خون آمد
 گل دید که درزی بچه زان معنی * از شاخ دریده جامه بیرون آمد
 و هم درین معنی میگوید
 رباعی

از رشته تو چو سوزن افسر بندد * خواهد که دو جنس را بهم بر بندد
 ۲۴ مقرّض تو در هرچه جدائی فکند * سوزن بتدارکش میان در بندد

مصنوع و معنوی و این قطعه از امام شرف الدین عنبری شنیدم در اسفزار
که از وی روایت کرد
قطعه

ای خسرو ستوده که دایم های عدل * از آشیان دولت و جاه تو ی پرد
اعی بنور پرتو راسه منیر تو * يك يك بنیم شب گهر تیغ بشمرد
از نف آفتاب تموز نیامر رست * آن کس که بر سرش کرم سایه گسترد
در روزگار دولت انصاف بخش تو * فنجبر در حوائی شیران گیا چرد
شاهانم که طبع من از بهر مدح تو * هر دم هزار دُر معانی پرورد
تو آفتاب و خاطر من کان سخن گهر * جز آفتاب گوهر و کان را که پرورد
شد مدتی که چرخ بر امید مهتری * نام ز بندگان جناب تو ی سرد
۱۰ وز روی فخر مردمک چشم من بحکم * هر روز جز بساط هایونت نسپرد
لیک از ره کرم بتو دارم امید آنک * روزی بیاد خاطر عالیت بگذرد
کاخر فلان که بند میون جناب ماست * چونست یا کجاست چه دارد چه میخورد
و در خدمت خداوند زاده اختیار الدین علی روزبه مدتی میهمان بود
بوقت رفتن این قطعه بگفت،
نظم

ای پهلوان کلام روا اختیار دین

۱۵

ای خلق را ز بخشش و انعام تو بیوس

خوشر بود بروز مصاف از برای رزم

در گوش تو ز صوت اغالی غریو کوس

گردون چو حمله توبه بیند باتفاق

بر حمله یلان و دلبران کند فسوس

۲۰

خون در دل عدوت بینسرد چون بقم

شد روز او ز بیم نوهرنگ آبنوس

مانند گنم ارچه ز غم سینه چاک زد

انرا آسیاء چرخ نیابد هی سوس

۲۴

جان را عنا فروده دل را جفا نموده
 بر جان کمان کشید در دل کمین نهاده
 نگرارند حق جان و دل بر بخدمت
 جان پیش تو نشسته دل بر سر ایستاده
 چون جان و دل عزیزی هر چند در غم تو
 جانم همی بکاهد چون رنج دل زباده
 تا در دلم سپردی جان از غمم بپردی
 دل شد سوار محنت جان شد زپا پیاده
 خدمت برش جهانی نی جهان ستانی
 شاهی که هست قدرش برتر ز فرق فرقد
 آن آفتاب بخشش وان سایه کرامت
 چون آفتاب و سایه پایسته تا قیامت
 جاه چو آفتابش بر هر که سایه بان شد
 چون آفتاب تابد در سایه سلامت
 با سایه جمالش با آفتاب قدرش
 در آفتاب و سایه صد بار شد غرامت
 با آفتاب و سایه بذل و امان او کرد
 در آفتاب تابش در سایه استقامت
 دشمن ز هول سایه تیغ چو آفتابش
 چون آفتاب و سایه آفاق شد علامت

(۶۷) الاجل المحترم شهاب الدین فخر الکتاب محمد بن هام رحمه الله،

شهاب هام که در فضل و بزرگی تمام بود و در بذل رشک غم در فنون
 انواع کتابت تمهیدی نام یافته و خط او از در مشهور و اولو منظوم سبقت
 ۲۴ برده و از فضلاء خراسان بر سر آمد و او را شعرست مطبوع بغایت

تا دست برد عشقش کردست پای بندم
 او دست می فشاند من پای میفشام
 دستم نداد دولت تا پای او بیوسم
 گریز پایم آرد هم دست از او ندارم
 دست اجل که با او کس پایدار نابد
 گر پای من نگیرد آخر بدستش آرم
 چون دستگیر دارم از پای در نیام
 در دست و پایش افتم نالم ز روزگارم
 امر خسرو معظم مسعود بن محمد
 انصاف خود بجوم یکره زیادت از حد
 ای برده شب قرارم روزی برم نیائی
 کارم بیک شب آمد آخر چه روز آئی
 روزم چو شب شد از غم تدبیر من نسازی
 یک شب دلم بجوئی روزی برم نیائی
 روزم بآخر آمد نامد شب وصال
 روزی مگر ندارد شبها بی نوائی
 فی شب بروزم دارم امید زندگانی
 فی روز دادم از شب از محنت جدائی
 کارم بروز و شب شد از بهر شاه دایم
 در روز مدح خوانی در شب غزل سرائی
 سلطان داد گستر شاهنشاه مظفر
 کو ملک راست وارث هم از پدر هم از جد
 ای جان و دل ببرده در دست غم نهاده
 آرم جان نجسته انصاف دل نداده

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

اصل بود هم در اوائل ایام جوانی از سر ناز و کامرانی بر خاست و
 نفس را برای تصفیۀ روح در ریاضت بکاست و پیوسته بر پدر انکار
 آوردی و او را بر تقلد اعمال سلطانی ملامتها کردی و در قصبه دستگرد
 خویش حبه انگور کاشتی و بر آن وجه اوقات گذرانیدی، وقتی بمصاحبت
 ° فخر الدین مستعد شدم و این دو بیت از وی استماع افتاد، رباعی

آن دم که بود ترا ز چند و چون بس
 وز نعمت و از غمت کم و افزون بس
 دانی ز چه معنی ز نخت بر بندند
 یعنی که ز نخب بسی زدی اکنون بس

رباعی

جانباز توام گرچه ندارم جان دو * جانم چو بیکست چون بود جانان دو
 کفران حق نعمت از کفر بهتر * زیرا که بود کفر یکی کفران دو
 از بزرگی شنیدم که این رباعی از وی نقل کرد، رباعی
 ای زندگی تن و روانم همه تو * جانی و دلی ای دل و جانم همه تو
 ۱۰ تو هستی من شدی ازانی همه من * من نیست شدم در تو ازانم همه تو

(۶۶) الاجل فخر الکتاب فرید الدین الکاتب،

از افاضل کتاب و امثال جهان و آثار فضل او در عالم پدید و ذات
 او در فنون هنر چون لقب فرید نظمی رایی و نثری رابع طبایع سلیم را
 نظم معجز او چون روح در خور آمده و مجروحان سلیم را مفرح نثر او
 ۲۰ تریاق اکبر و این ترجیع بند که در هریتی از آن صنعتی لازم دارد و در
 هر خانه يك چیز را رعایت کند از نتایج طبع اوست، میگوید ترجیع

از پای در فسادم وز دست رفت کارم
 اندوه بست پام نگرفت دست یارم

دارم زبان نگاه نه مدح و رای تو
 زنگار گیرد از بنم در زهاب تیغ
 تا چرخ میکند سپر ما را رفو
 تا خلق میزنند ز بهر ثواب تیغ
 بادا ز عون ایزد بیچون ترا سپر
 بادا بید سگال تو بر بی حساب تیغ
 بعد از آن بحضرت خوارزم رفت و شنیدم که کار او بالا گرفت و
 دیوان انشا باسم او نامزد شد و منصب او عالی گشت، شعر
 وَاللّٰهُرُّ دُوْلٌ یَنْقُلُ فِی الْوَرَى * اَبَامٌ مِّنْ یَنْقُلُ الْاِقْبَالَ

(۶۴) الاجلّ عزیز الدین رافعی،

از رؤساء اسفراین و معارف خراسان است جوانی در هر هنر تمام و
 در هر فنّ ماهر و در شیوه سیاحت و دقایق محاسبت از اقران عهد ممتاز
 و با این همه فضایل طبعی چون آب زلال و شعری چون باد شمال داشت
 چنانکه این چند رباعی برهان این دعوی و شاهد این معنی است
 ۱۵ میگوید

با جان جهان ز جان سخن کی گجید * آخر چه درین میان سخن کی گجید
 با کس ز دهان تنگ او هیچ مگوی * زنهار دران دهان سخن کی گجید
 رباعی

سودای تو آب زندگانی ببرد * نا دیدن تو زیب جوانی ببرد
 ۲۰ بی خدمت ای جان جهان نزدیکست * تا جان سبک روح گرانی ببرد

(۶۵) الاجلّ فخر الدین عزیز فرید

عزیز الدین فرید مشرف مالک خراسان بود [و] از اعیان و امائل جهان
 ۲۲ و سر دولت و رتبت و اقبال و فخر الدین که ثمر آن شجر و فرع آن

در دست او چو تیغ بدیدم برهنه نیز
 یا آنک کس نیند با آفتاب تیغ
 گفتم که تیغ از چه کشیدی چو آفتاب
 چون کس به پیش تو نکشد از قراب تیغ
 گفتا ز بهر خصم خداوند فخر دین
 در دست خود همیشه به ین صواب تیغ
 شاه جهان حکم که بر اسب چون نشست
 چرخش پیاده برد به پیش رکاب تیغ
 تیغ زبان او چو گهر بار گشت عقل
 میگفت شادباش زهی کامیاب تیغ
 گر بشنود ز تیر فلک وصف کلک او
 بهرام در نیام کند هم پُر آب تیغ
 ای کز زبان تست جهان بدع خراب
 آری کند همیشه جهان را خراب تیغ
 تا خصم دیو شکل ترا گم کند سپهر
 از خود هی سپر کند و از شهاب تیغ
 فی فی به نزد عقل روا کی بود که چرخ
 گیرد بدست بهر هلاک ذباب تیغ
 سازد بر ولی تو جال درنگ بخت
 دارد سوی عدوی تو دایم شتاب تیغ
 منسوخ شد سخاوت حاتم که شد پدید
 از گوهر عطیت تو با نصاب تیغ
 تیر سه پر بگو چه محل دارد و چه قدر
 جائی که بر کشد ز میان بو تراب تیغ

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

پادشاه جهان عاطفت فرمود و اورا اطلاق کرد و تشریفات فاخر فرمود
[و چون] بسعادت خدمت شاه جهان مستسعد شد این رباعی بگفت، رباعی
شاهای فلک ارچه شد سراسر گردن * رخت سپهت هی کشد بر گردن
آن کس که چو تیر نیست یکدل با تو * بادش چو کان همیشه زه در گردن
و اورا ابیات جید و اشعار معنوی بسیارست فاما چون سعادت خدمت
او حاصل نشد بود بیش ازین بسع داعی نرسید بدین اختصار افتاد،

(۶۴) الاجل نظام الدولة و الدین الحجاى الکاتب،

نظام الدین دبیر که عطار د بر مطار د افلاک رقم او چون قلم بخط رفتی
در آن وقت که داعی در نیشاپور بود او در مدرسه اینانج تعلم میکرد
۱۰ و بجهال فضل آراسته بود و قطعه نازی گفته در مدح فخر الدین بیهود(?)
ابن حامد دالی فقیه که برادر قاضی صدر الدین جندی است و قضاء
لشکر بدو مفوض و این قطعه را مطلع اینست که

لِلّٰهِ دَرْكٌ بِأَنْسِيمٍ دَبُورٌ * الطُّفُّ إِلَيْنَا مَرَّةً يُرُورُ

و یکی از فضایل نیشاپور قصیده گفته بود بر قافیت با و تیغ ردیف آن،
۱۰ نظام الدین جواب او بگفت و آن اینست،

دی دلبر رسید چو زد آفتاب تیغ

با روی همچو آتش و در کف چو آب تیغ

پیکان تیر غمزه چنان تیز کرده بود

کر شرم می کشید سر اندر نقاب تیغ

خورشید روی او که بهر آب آفتاب

۲۰

می زد بطنز بر سپر ماهتاب تیغ

گفتم که بوسه ده ای بت بغمزه گفت

هست این سؤال را که تو کردی جواب تیغ

۲۲

دانی که فلك بقاء دهرت ندهد * يك شربت آب جز بقرت ندهد
معشوقه ییوفاست دنیا هشدار * تا در قدح جلاب زهرت ندهد
در قصیده میگوید

هست با بجر کف او که گهر پاش سخاست
ابر تر دامن و کان خشك لب و شیدائی
چرخ با همت او لاف علو زد گفتم
مکن ای پیر که با همت او برنائی
آب با طبعش دعوی لطافت میبرد
عقل گشتش که زهی سرزده سودائی
صیت جودش که پیمودن این مرکز خاک
بادرا گفت خهی یاوه رو هر جائی
آتش نیز اثر یافت ز قهر و غضبش
زان شدش پیشه جهان سوزی و جان فرسائی

و این رباعی از وی نقل کرده اند،
۱۶ سرگشته مرا دو زلف پیچان تو کرد * پر درد مرا امید درمان تو کرد
گفتی که که کرد با تو این بیدادی * هجران تو هجران تو هجران تو کرد

(۶۲) علاء الملک شرف الدین میرک

[صاحب] دولتی که جود او ابر را خشك کردی و فیض کف راد او هفت
دریارا در شش در خجالت انداختی امارت چغانیان او داشت و کاره‌ها
۲۰ با نام کرد و ولایت فیروزکوه را مستخلص کرد و در ابتداء کار او را در
زندان خشك خوارزم محبوس کرده بودند و مدتی مدید در آن حبس بماند
تا آخر بیتی گفت و بمحضرت سلطان رسانیده عرضه داشت،
رباعی

دوشینه گیا خوردم از بی نانی * من هیچ ندارم که ز من بستانی
زندانی را بخش تا باز رهد * زندان تو از تنگ چنین زندانی

(۶۰) تاج الدین الآبی، (۶۱) عماد الدین مؤید بن احمد الاسفراینی، ۱۴۷

این مثل سابرست و نیست شگفت * گر نویسد بزر خردمندش
پیل چون در وحل فرو ماند * جز پیلان برون نیارندش
و این رباعیات که به نزدیک لطیف طبعان مقبولست از وی منقولست
میگوید،
رباعی

۵ لطف تو جفا چرخ را مانع شد * حسن تو دلیل قدرت صانع شد
نه از سر عجزی که نکو نای را * از دور بیدار تو دل قانع شد
رباعی

مپسند نگار از خود این جور و جفا * ناید ز رخ خوب بجز مهر و وفا
داد من مستمند دادی ورنه * أَشْكُوكَ إِلَى مَنْ هُوَ حَسْبِي وَكَفَى
۱۰ [در وفات یکی از عمال این رباعی را بطایبه گفته،]
رباعی

در مائت آن قوم که خون ی بارند * مرگ تو حیات خویش ی پندارند
غمناک ازانند که تا دوزخیان * جاوید چگونه با تو صحبت دارند
و بخط او دیدم در سفینه نجیب الدین ابیوردی نوشته بود
بیت

دی خواجه نجیب احمد باوردی * گفتا چو نو از باغ هنر با وردی
۱۵ اوراق سفینه مرا تربیت ده * ز آن غنچه که از گلبن طبع آوردی

(۶۱) الصدر الاجل عماد الدولة و الدین مؤید بن احمد الاسفراینی الکاتب،

عماد الدین دبیر که از افراد عهد و ایجاد دهر بود در کمال فضل و
بزرگی بدرجه که ورای آن نتوان بود و در رفعت و منزلت و علو منصب
بمکانی که امرا و وزراء اطراف بعنایت و رعایت وی محتاج بودند و در
۲۰ قربت و اختصاص بحضرت سلطان سکندر اورا آن منزلت مهیّد شد که
هیچ کس از اقران اورا در آن قرن میسر نگشت و در اسفراین پسر
اورا دیدم که تعلیم میکرد و در آن وقت که داعی آنجا رسید روزی چند
قصیده از قصاید جمال العرب ابوالعباس ابیوردی پیش این داعی بخواند
۲۴ از وی شنیدم که از پدر خود نقل کرد،
بیت

از چشم و دل که منزل وصل تو بود دی
 امروز بی تو بارگه آب و آتش است
 از دیده چون گلاب گل از دل چرا چکد
 گر چشم و دل نه کارگه آب و آتش است
 وله ایضاً

بخدائی که ذوق توحیدش * در جهان خوشتر از شکر باشد
 که چو من دور باشم از در تو * عیشم اثر زهر تلختر باشد
 گر تو صاحب دلی ز روی وفا * بایدت زین سخن اثر باشد
 در حدیث آمده است کردل دوست * بدل دوست رهگذر باشد
 ۱۰ پیش خاك درت تبار کنم * گر بخروارها دُرر باشد
 دل و جان پیش خدمت وصلت * تحفه سخت مختصر باشد
 این تفاخر نه بس مرا که مرا * هر کجا پای نست سر باشد
 در جنابها صبر خواهم کرد * سخت نیکوست صبر اگر باشد
 بندگی می کنم بطاقت خویش * نه همانا که بی اثر باشد
 قطعه

گر زمانه وفا کند با من * عذر تقصیرهای خود خواهم
 ورنه مجرم مدان مرا زيرك * من ز تقصیر خویش آگام
 با ملکشه جهان نکرد وفا * تو چنان دان که خود ملکشام
 مهر و مه را کسوف [و] نقصانست * خود گرفتم که مهر یا مام
 ۲۰ در غم و رنج این زمانه دون * از فلك بگذرد هی آم
 وله ایضاً

راد طبعی که در غمی افتاد * جز برادران مباد پیوندش
 ز آنک گر التجا کند بلیم * نگشاید ز سعی او بندش
 که برحمت هی کند یادش * که بحکمت هی کند پندش
 ۲۰ آخر الامر چون فرو نگری * زهر باشد نهفته در قندش

دنیا که چین گرم درو شد خواجه * آخر ز چه رو غره بدو شد خواجه
باری بنگر بنای عمرت دو نفس * گریز ناید یکی فرو شد خواجه

رباعی

آئی که رخ ز نو برنگ آبیست

دم چشم من و تو صنعت قلابیست

چندانک درین آب دران بی آبیست

چندانک دران خواب درین بختیست

آنها که مقیم آستان تو زیند

کی مرده شوند چون بجان تو زیند

از آب حیات خوش چنان نتوان زیست

کز آتش عشق دوستان تو زیند

رباعی

این عشق که اشک سرخ [و] رخ زرد کند

گرم بگرفت نا دم سرد کند

زین بیش مر درد خود حکایت نکند

ترسم که ز درد من دلت درد کند

(۶۰) الصدر الاجل فخر الرؤساء تاج الدین الآبی دام رفیعاً،

تاج الدین آبی از رؤساء سرخس و فضلاء خراسان است، نگارخانه
طبع او رونق خورنق شکسته و تصاویر خط موزون او از ارتنگ ننگ
داشته متاع اشعار او را در اطراف جهان بازرگانان فضایل ستمه ی کنند
و خریداران هنر طلب بجان ی خرند و آنچه از اشعار او در حفظ است
تحریر کرده آمد، بخدمت دوستی نویسد
قطعه

ای صدر دین ز درد فراق جمال تو

چشم و دلم فرارگو آب و آتش است

فضلا و مرتع علما بودی و اختلاط افاضل بخدمت او بسیار اتفاق افتادی،
وقتی این داعی قطعه گفته بود و در اول و آخر بیت تجنیس خطرا
رعایت کرده مطلع آن اینست،

رَمَانِي زَمَانِي بِالْمَصَائِبِ وَالْآسَى * وَقَدْ خَرَجْتُ حَدَّ النَّيَالِ بِبَالِي

و در خدمت او انشاد کردم گفت مرا غزلی است اما تجنیس آخر مصراع
و آخر بیت را رعایت کرده ام استنشاد کردم فرمود

قَامَتْ قِيَامَةٌ قَلْبِي إِذْ رَأَى وَتَنَا * قَدْ هَزَّ مِنْ قَامَةٍ صَدْعَ النَّفَا وَتَنَى
وَقَدْ لَوَى طَرْفَهُ السَّحَّارَ نَمَّ رَنَا * نَحْوِي سَبَالِي وَ قَلْبِي بِالْهَوَى مَرَنَا
أَمُوتُ صَبْرًا وَ قَدِي بِالْقَوَامِ حَتَّى * فَكَمْ أَكَايِدُ مِنْهُ بِالْقَوَى مَحْنَا
لَمْ أَلِفْ أَحْسَنَ مِنْهُ فِي الْوَرَى بَدْنَا * لَوْ كَانَ مِنِّي وَ إِنِّ وَاشِبَهُ رَابَ دَنَا
إِذَا شَكُوتُ أَرَانِي عَنُودَ مَهْنَا * وَقَالَ مَا ذُقْتُ مِنْ كَأْسِ الْغَرَامِ هَنَا
أَوْ مَاتَ جُودًا وَقُلْتُ الشَّهْدَ كُلَّ لَعْنَا * وَ سَامِنِي مِنْ قَسِيحِ الْخُلُقِ كُلِّ عَنَا

و او را اشعار نازی مطبوع مصنوع و فصول منور لطیف بسیارست فاما
اشعار پارسی ازو بیشتر روایت نکرده اند بدین قدر اقتصار افتاد و از
۱۵ ابراد اشعار نازی او چون بصدد این نیستم عنان بیان باز کشیده آمد،

(۵۹) الصدر الاجل زين الدين صاعد الخبوشاني رحمة الله عليه،

صدری باذل با دل سحاب بنان شهاب بیان که در خراسان لقب حاتم
الزمانی بر قامت او چست آمده بود و کلیدار سلطان سکندر بوده و در آن
سال که مالک ما وراء النهر مضبوط شد و ریایات دولت شهریار بر آن
۲۰ دیار خافق گشت او رنجور شد و از بخارا اجازت مراجعت یافت و
بنخبوشان آمد هم در آن موضع بجوار رحمت آفریدگار انتقال کرد و او را
ایات لطیف است آنچه از افواه رِوَاة استماع افتادست ثبت افتاد، می
رباعی

[و نیز اوراست]

شعر

لَهُمَا سَبَابِي سَيْطَانًا لَوْلَا يُظَلِّمَا * مِنْ فِيهِ فِي حَقِّهِ مِنْ فِصٍّ يَأْقُوتِ
وَلَمْ أَجِدْ قُوتَ رُوحِي غَيْرَ رَشْفِهِمَا * نَادَيْتُ يَا شَتَّيْهِ فِصِّيَا قُوتِي
و وقتی از وی استماع افتاد که وقتی باسفراین رفته شد در اثناء راه این رباعی اتفاق افتاد،

رباعی

نا رنج درین زمانه آئین آمد * گوئی که برای من مسکین آمد
از جور سپهر سبزه وار این دل من * کوبان کوبان باسفراین آمد
سبزوآر و اسفراین و کوبان سه ولایت [است] سخت نیکو نشان داده
است هر چند از راه طبیعت بیان میکرد و چنان مینمود که او را درین معنی
۱۰ فکرتی نبودست اما سخت مطبوع افتادست و هم از وی نقل کرده اند نظم
گر دهدت روزگار دست و زبان زینهار

دست درازی مجوی چیره زبانی مکن
با همه عالم بلاف با همه خلق از گراف
هرچه بدانی مگوی هرچه توانی مکن

۱۵ و از تاج الدین وحید قاضی شنیدم در نیشاپور میگفت این دو رباعی
سید صدر الدین گفته است در اوائل ایام جوانی،
ای مهرگسل عشق تو در کینه ماست * آماجگه تیر غمت سینه ماست
حال دل مستمند پیچاره پیرس * از هجرانت که یار دیرینه ماست
رباعی

۲۰ ای از من دل سوخته بیزار شه * وی من ز غمت شکسته و زار شه
بفروخته عالم بجفا بر من و من * سودای ترا بجان خریدار شه
و در آخر عمر از شغل استیفا استعفا خواست و بمراد دل بنشست و از سر
منصب بر خاست و آن شغل بدر آن درج سیادت و اختر آن برج
سعادت سید اجل عماد الدین حواله فرمودند و او را معذور داشت و
۲۵ او شب و روز بفریر تاریخ سلطان سکندر مشغول بود وثاق او مجمع

و در وقتی که اورا به نیشاپور برسالت فرستادند به نزدیک اتابک منکلی بیگ و او وی را محبوس و مقید کرد در حبس نامه نهشته است که آن یک نامه بر هزار دفتر ترجیع دارد و آن نامه مشهورست اما این بیتی چند که مطلع آنست نوشته آمد،

قسم

بخدائی که بذل جان اورا * پایه اولین احسانست
کمترین مایه لطف صنعش را * باد نوروز و ابر نیسانست
که مرا در فراق خدمت تو * زندگانی و مرگ یکسانست
از هر آسایشی که بی تو بود * خاطر و طبع من هراسانست
و کشم در فراق سختیها * هزاران بگفتن آسانست
نه مانا که هیچ رنج دگر * که بر انسان بود برین سانست
دل و جان در نعیم خوارزمند * وای بر تن که در خراسانست
خوشدلی در جهان طبع کردن * هم ز سودای طبع انسانست

(۵۸) الصدر الاجل صدر الملة والدين ملك السادات النیشابوری

رحمة الله علیه،

۱۰ سید اجل صدر الدین از معارف سادات و صدور کبار و فضلاء روزگار بود، صاحب دیوان استیفاء نیشابور بود و در فضل بغایتی که جمگی افاضل خراسان بتقدیم او اعتراف میکردند و از دریای فضل او اغتراف می نمودند و تاریخ خوارزمشاهی نبشت بعباری که روان عتبی از خلعت یبینی در عرق غرق می شد و اورا اشعار تازی بغایت لطیف است و
۲۰ مصنوع و بند گاه گاهی بخدمت او رفتی و از وی اقتباس فوائد کردی، چند شعر تازی از وی شنیده ام که است و این دو بیت در قطعه و گوید و مثلی معروف را در آن تضمین میکند،

شعر

لَوْ كُنْتُ تَعْلَمُ مَا تَلَقَّاهُ عَنْ كَتَبٍ * لَمْ تَبْسِمُ فَرَحًا فِي هَذِهِ الدَّارِ
أَلَسْتُ تَذَكَّرُ مَا قَدْ قِيلَ فِي مَثَلٍ * أَلَعَيْزُ بَضْرِطٍ وَ أَلِكُؤَاهُ فِي النَّارِ

بقهر خصم ترا هست دست رس لیکن * تو خود ز ننگ بدو دست ی نیلائی
 خدایگانا آنم که کردم از دل و جان * فدای خدمت تو روزگار برنائی
 بسا که کردند این بلبان خاطر من * بباغ مدح تو چون طوطیان شکرخائی
 فضائلی که مرا هست در فنون هنر * اگر بگویم نوعی بود ز رعنائی
 ۹ مرا ز دانش من نیست حاصلی جز غم * چو بخت یار نباشد چه سود دانائی
 اگر بدانی احوال من یقین دانم * که رحمت آری و بر حال من بخشائی
 درین نموز که تا ذکر شب کنی برسید * شبان محنت من میکنند یلدائی
 ز رخ واقعه یکبار سرگرای شدم * چه باشد از بکرم سوی عفو بگرائی
 گشاده دارم دایم بدحت تو زبان * سزد که از رخ رحمت نقاب بگشائی
 ۱۰ نتیجه سختت چون تمام بنودی * لطیفه کرمیت وقت شد که بنمائی
 نصیب بخشش و بخشایشم به چو ترا * بجزم بخشی نامست و بند بخشائی
 روا مدار که در سوگ من کبود کند * لباس طفلی چند این سپهر مینائی
 اگر قبول جناب ترا نشایم من * چنین گرفتم آخر تو عنورا شائی
 اگر چه رد کنیم بندگیست خواهم کرد * که هم بگوئی آخر که بنده مائی
 ۱۵ چو آفتاب یقینت شود که پیروم * گر آفتاب بگل بیش ازین نیندائی
 مرا بزرگی و شغل و خطر نی باید * به ترک جمله بگفتم مرا نوی بائی
 ز عادت تو عجب نیست رحمت از نکند * سپهر و بخت بد تیره رای بد رائی
 دغاء بخت و جفاء سپهر هم برسد * ترا سعادت بسا مرا شکیبائی
 همیشه تا که بیغما برند دلهارا * بتان یغما از راه حسن و زیبائی
 ۲۰ حسود جاه ترا جان بدست یغما باد * تو ی بنوش ز دست بتان یغمائ
 برید بخت دلیلت مهر کجا که روی * بشیر فتح رفیقت ز هر کجا آئی
 و قصید دیگر میگوید هم درین معنی مطلع آن اینست،
 نا کی ز روزگار بچانم رسد گرند * آخر ز جور چرخ و جفاء زمانه چند
 آخر چه کرده ام من بیچاره ضعیف * و آخر چه برده ام من رنجور مستمند
 ۲۵ از بهر من سپند هی سوخت روزگار * و اکنون مرا بر آتش غم سوخت چون سپند

دریغ رفت جوانی و یادگار نماند * ازو نه طاعت دینی نه مال دنیائی
 کون که موسم برنائی و جوانی رفت * فروشوی نفس من چنانک بر نائی
 چو نیست سودی ای زندگانی از تو مرا * تو هم برو چو جوانی بشد چه ی پائی
 زهی زمانه نکردی بجای من تقصیر * تمام گشت سزد گر برین نیفزائی
 لطیفهای تو در باب من پیاپی شد * توقفی کن تا يك زمان بر آسائی
 بترک یاران گنم ز خانه دور شدم * ز پیش شاه فتادم دگر چه فرمائی
 علاء دولت و دین خسروی که طبع عظیم * ز فرّ مدحش چیرست بر سخن زائی
 خدایگان قدر قدرت قضا فرمان * که پیش او نبود چرخ را توانائی
 کمال همت او بر مثال رفعت خویش * بداد قوس فلک را محل طغرائی
 ۱۰ سپهر خواهد تا پای قدر او بوسد * و لیک ی نتواند ز پست بالائی
 برای خدمت او عقل جست هشیاری * برای طلعت او خواست چشم بینائی
 زهی بساط ترا بخت کرده فرّاشی * زهی سپاه ترا چرخ کرده صحرائی
 سحاب مکرمی و آفتاب ملکیتی * جهان مقدرتی و آسمان آلائی
 بگاه بسطت مولای بحر فیاضی * ز راه رفعت بالای چرخ اعلائی
 ۱۵ تویی که ناید ازین هفت طاق فیروزه * عریض جاه ترا نیم بند یکتائی
 زمانه چشم گشادست تا چه حکم کنی * سپهر گوش نهادست تا چه فرمائی
 اجل بعهد تو فارغ ز کیسه پردازی * فلک بدور تو ساکن ز عمر فرسائی
 بوقت بخشش گوهر به تیغ نگذاری * بوقت کوشش رُخ از سماک بر بائی
 ز دور بینی رای تو یم آن افتاد * که بکر فکر در افتد بذل رسوائی
 ۲۰ نکرد جلوه حسن آفتاب تا نستد * ز نور راس تو منشور عالم آرائی
 بمحفلی که رود ذکر طبع فیاضت * محال باشد بر قلزم اسم دریائی
 چو دست تو همه سرمایه بحار بداد * چگونه بحر زند با تو لاف همتائی
 اگرچه سود نباید ز ذره خورشیدی * اگرچه خوب نباشد ز صعوه عتقائی
 اگر حسود تو جوید برابری با تو * عجب مدار که جوید ثری ثربائی
 ۲۵ ملوک بر در حکمت چگونه سر نهند * چو روزگار ترا خط دهد بولائی

وله،

اگر سنجی با تو طریق جور سپرد
جنات گفت و بیازدیت از جنون و عته
بعاقبت نظری کن بعافیت میزی
مقابله چه کنی مر سنج را بسفه

۵

(۵۷) الصدر الاجل بهاء الدین محمد بن المؤید البغدادی رحمه الله،

فضل مجسم و لطف مصور خورشید آسمان معالی و نادره ایام و لیالی بود
با طبعی وقاد و ضمیری نقاد و خاطری مُنقاد و نثری مصنوع و دلگشای
و انظلی مطبوع و جان افزای و مجموع رسالات او که موسومست بالتوسل
۱۰ الى التوسل بحریست محیط ملو بدرر معالی و سپهری بسیط مشحون بدراری
غریب و کمال فضل او در آن پیداست که گذشتگان را در خجلت انداخته
است و آیندگان را در نگاپوی طلب افکند و افاضل کتاب و امائل
حُجَّاب و اصحاب صنعت و ارباب حکمت را سرمایه کامل بدست داده و
برای مذکران عالی سخن ذخیره شگرف نهاده و با این غزارت فضل و
۱۵ سماحت خلق پیوسته کوفته صدمات حوادث و خسته نکبات ایام بودی،
وصاحب اجل شمس الدولة و الدین مسعود وقتی از وی کوفته شد بود
قصدها شگرف کرد تا او را بچند شهر بند کردند و او قصیده میگوید و
چون در غایت لطف بود تمامت آن ایراد کرده آمد، و قصیده این
قصیده است،

۲۰ درین روز جوانی و عهد برنائی * گذشت در غم دوری و رنج تنهائی
ز بس که گشتم از جور چرخ جای بجای * شدم چو هرزه روان هردری و هر جائی
برنج هجر خرد گویدم شکبیا شو * نه دل بدید و نه جان چون کم شکبائی
ملاطم مکید از غم شوم شیدا * که از غریب نباشد غریب شیدائی
۲۴ ز بس که بر من بیچاره چرخ صفا کرد * ز آهنت دلم گر نگشت سودائی

- از بحر طبع خویش گهرها شب چراغ
 بهر ثنات در صدف دل نهفته‌ام
 دانی بزرگوارا کز جور روزگار
 شبها چو بخت تو نفسی من نرفته‌ام
 تا در جناب جاه و جلالت نرفته‌ام
 گردِ محن ز ساحت سینه نرفته‌ام
 دارم طمع ز لطف تو نا سفته گوهری
 زیرا بسی گهر بدیج تو سفته‌ام
- چون ملك تاج الدین رحمه الله این قطعه بر خواند کبیرك بیجه هندی بکر
 ۱۰ که زنگیان زلف او روی آفتاب را طباچه غیرت می زدند به نزدیک
 او فرستاد و این قطعه در عذر آن نبشت،
 چون بالماس طبع دُر سفتی * دُر ناسفته فرستادم
 قوت ده خدای عز و جل * که ز بی قوتی بفریادم
- و چون سید بافتضاض بکارت او داد قضا شہوت بداد و بیاقوت از
 ۱۵ عقیق آن شب شبہ مهر بر داشت بحکم صغرسن و ضیق محل و کبر آلت
 آن کبیرك رنجور شد و هم در آن زودی فوت گشت و چون ملك تاج
 الدین را ازین حال علم شد این دو بیت به نزدیک او فرستاد قطعه
 علوی کافران هندی را * زود از اسلام سیر خواهی کرد
 پدرت غزو کردی از شمشیر * تو غزا هم بکیر خواهی کرد
- ۲۰ و سید دو بیت دیگر در جواب این قطعه فرستاد ملک تاج الدین، نظم
 وعده کرده مرا شاها * بسخن دور و دیر نتوان کرد
 یقین غزو کافر ماده * جز بشمشیر کیر نتوان کرد
- و این رباعی چند از وی نقل کرده اند، میگوید
 رباعی
 يك ذره چو نیست در منت بستگئی * منای دل ریش مرا خستگئی
 ۲۵ کم کن ز جفا و جور چندانك دلم * خو باز کند امر تو بآهستگئی

مخواستم که خواسته باشدم نبود
 آری نه خواسته همه کس را بخواستست
 سین یافت تاج سر چو کزی دارد و الف
 بی دستگاه مانند ازیرا که راست
 و از دوستی گاه خواسته بود مُدّتی بگذشت و آن وعده وفا نشد، این
 قطعه در آن معنی میگوید،

زهی یگانه عالم که چرخ را رایت
 بگاه نزد کفایت سه ضربه داد ببرد
 ز شه مرا بکه و جَوّ نوید دادی باز
 چه شد که بخت منت این سخن زیاد ببرد
 گذشت سالی و ز آن که جَوّی نشد حاصل
 مگر حدیث جَوّت را چو گاه باد ببرد

(۵۶) السید الاجلّ ظهیر الدین تاج الکتاب السرخسی رحمه الله علیه،
 کان سیادت و جان سعادت بر آسمان علوم ماه تابان و بر فلک علو
 ۱۰ خورشید رخشان مُدّتها دیوان انشاء سلطان شهید برسم او بود، منشآت
 او مقبول فضلا و مکتوبات او پسندیده علما چنانکه نثره نثار نثار و
 سزیدی و شعری شعار شعر او شایستی و از اشعار او داعی را بیشتر سماع
 نیفتادست فاما شنیدم که بحضرت ملک کبیر تاج الدین تیران رحمه
 الله قطعه فرستاد و از وی کنیزکی بکر التماس کرده و آن قطعه اینست،
 قطعه

صدرا بذات پاک خداوند انس و جان
 کر جان و دل ثناء جلال تو گفته ام
 جانم ز خار حادثه هر چند خسته بود
 لیک از نسیم لطف تو چون گل شگفته ام

ی روم افسوس ازین آتش که هجرش بر فروخت

صد هزاران داغ مهجوری بدل بر می برم

و صدر اجل فخر الدین ملک الکلام مبارک شاه از وی مسوده اشعار او

التماس کرد و این قطعه در جواب آن بخدمت او فرستاد، قطعه

فرموده که دفتر شعرت بمن فرست * در خط مشو سر از خط فرمان نی برم

امر ترا بطوع مطیع ز جان و لیک * خرمًا ببصره زیره بکرمان نی برم

از چشم کور آب ز کوناه دیدگی * قطره بسوی چشمه حیوان نی برم

نور چراغ کاسته نیم تاب را * در آفتاب نور درفشان نی برم

گل مهره ایست نظم و یا سنگ ریزه * یا قوت و لعل گیر سوی کان نی برم

انگار درج گفته من درج گوهرست * درج گهر بضاعت عیان نی برم

بر من بدیوی ارچه گواهی دهی بد * پای ملخ به پیش سلیمان نی برم

از ملک تاج الدین جو میخواند نظم

ای خسروی که رخس جلال ترا سزد

طوق ستام و نعل ز برجیس و ماه نو

در موکب تو چون بخرای دو بند اند

۱۵

خورشید شهسوار و سپهر پیاده رو

در دست بنده گاه دریغی دو مانده اند

دل روز و شب بدست جو و کاهشان گرو

فرماید تا بنام من آخر سلار خاص

بر کاهدان خاصه برائی کند بچو

۲۰

وله

هر که چون گل بزر فریفته شد * در عمل آب روی داد بباد

دست کوتاه باش و راست چوسرو * تا سر افراز باشی و آزاد

وله گر در میان سفله مرا دستگاه نیست

از راستیم دان نه افزون نه کاستیم

۲۵

شعر من سحرست و وہ نادائی من بین کہ سحر
 بر گرافہ سوی موسیٰ پیمبر می برم
 او چو خورشید از بزرگی نور بر می افکند
 من چراغ نیم مرده در برابر می برم
 رسم ابرست این و بر من عقل میخدد چو برق
 کین چنین قطره سوی دریای اخضر می برم
 وہ چه عذری هست کان راہی بجائی می برد
 ذرہ پیش آفتاب نور گستر می برم
 او سلیمانست و من در جنب او مور حقیر
 عذر مقولست اگر ہدیہ محقر میبرم
 ذکر من در حضرت سلطان بخوبی باز راند
 تا بدان گردن فرازی بر فلک سر میبرم
 دست بر پشتم گرفت از تربیت تا لا جرم
 پشت زیر بار این منت چو چنبر میبرم
 چون خط جدول کہ از شن گرفت بر کاغذ کشی
 بر رخ از خونابہ خط خط همچو مسطری برم
 همچو یوسف حبس چاہ جہم از اخوان خویش
 زین سبب دیک پُر آب و دل پُر آذری برم
 گر دیشم نیستان دل چون صراحی خون صِرف
 بر میان زتار ترسائی چو ساغری برم
 گرچہ از آزار ایشان با لب خشک آمدم
 شکر ایزدرا کہ از شکرش زبان تری برم
 بیشتر خواہم کہ آرم سوی او زحمت و لیک
 خدمتی میدانم این کابرام کمتر می برم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

بر سمش چون بوسه دادم نام رخسار رستم
 زیر لب در چون دریغی سست و لاغری برم
 نی که بر یک خلعت معهود مقصورست و بس
 ز اصطناعش صد هزار انعام دیگری برم
 گر مهتری بود از احسانش مکفی می روم
 و مراد که بود اسبابش میسر می برم
 میل یارانم بشکر بود و اینک بهرشان
 شعر فخر الدین براه آورد از ایدر میبرم
 اتفاق رجعت از فیروز کوه می فتد
 من بضاعت بار خوزستان و عسکر میبرم
 خستگانی را که زخم مار هجرش خورده اند
 از دم جان بخش او تریاک اکبر میبرم
 تشنگان راه عشقش را که بس دل تفته اند
 شربتی از چشمه حیوان و کوثر میبرم
 یوسف دهاست او و یک جهان یعقوب او
 بوی پیراهن سوی یعقوب غفور میبرم
 در سخن دریای طبعش موج معنی میزند
 من بکشتیها ز مدحش دُر و گوهر میبرم
 او زبان شکرین بگشاده چون طوطی بنطق
 من طبرزدها از آن لفظ چو شکر میبرم
 هم ز رای نور بخشش هم ز خلق مشک پاش
 عالم جان هر منور هر معطر میبرم
 صد هزاران آهوی چین را بناف اندر مدان
 آن نسیم خوش کران خلق معتبر میبرم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

باز این دل دیوانه هوا خواهد کرد
 هر لحظه بهر موی نذا خواهد کرد
 روزی دوسه از عشق مگر آسوده است
 آنرا بیلا کنون قضا خواهد کرد
 وله ایضاً،

دل در سر زلفت آرمیدن خو کرد * هر لحظه بهر سوی دویدن خو کرد
 چون موی شدم نزد منش باز فرست * اکنون که موی بر دویدن خو کرد

(۵۵) الامیر الاجلّ ظہیر الدین [نصر] السموری السجری،

امیر نصر از امائل عصر بود و واسطه عقد نیروز و بر افاضل زمان
 ۱۰ بفنون فضایل فیروز خطّ او از خطّ دلبران عنبر زلف خوشتر و شعر
 او از لفظ معشوقان مهر پرور دلکشر و در آن وقت که وی را از
 حضرت سیستان برسات غور فرستادند چون بحضرت اعلی غیائی رسید
 رسالت ادا کرد و بتشریفات بسیار مستظہر گشت، صدر اجلّ فخر الدین
 مبارک شاه اورا بسیار دلداری کرد او شکرانه آن اکرام را بدین قطعہ
 ۱۵ مقابلہ کرد،

از اداء شکر انعامش چنان عاجز شدم
 کین زمان صد خجالت از طبع سخنوری برم
 پیش تختش نامه اندر سر چو هد هد آمدم
 طوق بر گردن ز شکرش چون کبوتری برم
 تا بتشریفم سر و تن کرد چون صبح و شفق
 ۲۰ سر از آن صبح و شفق بر چرخ و اختری برم
 اسپ کم فرمود کوهی دان که با رفتار او
 ۲۲ ننگ می دارم که یاد باد صرصری برم

بادبان کشتیِ عمرم سری پر باد بود
 کرخِ پشتم سوی پستی چو لنگری رود
 در نکوئی دلبرا نظم ترا اندازه نیست
 لیکن اندر کسوت خطّ نکوتری رود
 پرورش از خدمت شه ناصر الدین یافتی

آفرینها بر دل آن بنه پروری رود
 حسن اخلاقش چو برگشتی شه گردون ز شرم
 روزها شد تا که اندر زیر چادری رود
 آفتاب اندر حجاب ابر پنهان می شود

چون سخن اکنون هم از آن رای انوری رود
 عود مدحش در دل مجنون من آتش گرفت

بر زبان نام دلم همواره مجمری رود
 مهر گردون باد بر روی چو ماه او مدام
 مهر و ماهش امر حق را تا مستغری رود

۱۰ و این غزل که از لثّ امان و حصول امانی خوشتر است اوراست، غزل

آنکه که خواب بود ترا دل بخواب دید
 در تیره شب بدید جان آفتاب دید
 جانی پر از نشاط ترا در کنار یافت

گوشی پر از سماع بکف بر شراب دید
 فریاد از آن مقام که بیدار گشت دل

و آگاه شد که این همه دولت بخواب دید
 زلفش ندید در کف و از دست روزگار

نزدیک شد که بگسلد از بس که تاب دید

و رباعیات او در اطراف جهان مشهور است و بر زبان فضلا مذکور

۲۰ از برای زینت کتاب بیقی چند تحریر کنم، رباعی

بند کاغد از کلام تو چو بیند فاضلی
گوید اندر بند کاغد تنگ شکر می رود
میرود چون باد نظم تو ز بس خفت چو آب
ز آن حسود خاکسار تو در آذر می رود
روشن و پاک و بلندت شد سخن چون اختران
تا ز طبعت این سخنها بر چه اختر می رود
با جمال خط معانی لطیف شعر تو
چون شود دیده هم از دیده بجان در می رود
بکر طبع تو در اقصای جهان گاه نبرد
مردی اندازد و همواره دختر می رود
دل بر نظم تو می آید نمی باید برم
هیچ نتوان گفت دل نزدیک دلبری رود
جز ترا که هر سخن گوی مراتب برده
مر که را اندر جهان این چرخ گوهری رود
تا حدیث رفتنت از گوش آمد در سرم
از سرم بگشاده آبی کآن بر آذر می رود
ماند خدمتکار در حبس غم هجران تو
دل ازین غم بیخبر با تو برابری رود
بی دل و بی تو اگر در باغ جنت میروم
با جزع گوئی که عاصی روز محشری رود
اشک من از دولت عشق تو شد یاقوت سرخ
دولتی دیگر نگر یاقوت بر زری رود
از بلندی سخن فارغ شدستم کین زمان
از سپهر چنبری سروم چو چنبری رود

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

در ره من رنجها دیده فزون از قیاس
 ز آخر من فاقها خورده فزون از شمار
 خنک همایون من در همه کاری مرا
 رخسار تهمت بدی شولک اسفندیار
 قصه نشاید دراز دزد ببرد اسپ من
 من چو خراندر خلاب مانده ز غم دل فگار
 خاطرم از بند اسپ زود گشاده شود

بسته ام امید خویش در نظر شهریر
 تا که بود بر فلک هیچ ز انجم نشان
 تا که کند بر زمین هیچ ز مردم قرار
 انجم و مردم مقیم تابع فرمانت باد
 بر غرض و کام تو چرخ فلک را مدار

و امیر اجل ظهیر الدین نصر سموری نزدیک او قطعه فرستاد وقتی که از
 حضرت سیستان برسالت آمد بود چنانکه بعد ازین تقریر کرده آید و
 ۱۵ مطلع آن اینست

از ادای شکر انعامش چنان عاجز شدم
 کین زمان صد خجالت از طبع سخنوری برم
 جواب این قطعه بفرستاد و این قطعه بجایگاه خود تمامت آورده خواهد
 شد،

۲۰ ای سخا گستر سخن پرور ظهیر دین حق
 چشمه حیوان ز لطفت در عرق تری رود
 در زمین نام تو بیشک نصر اعظم می سزد
 نام برجیس فلک گر سعد اکبر می رود
 آب کوثری رود ز الفاظ تو اندر جهان
 هم بنوعی دیگر آری آب کوثری رود

غیبت سلطان ز غور گرچه بسی فتنه زاد
 هست در آن نکته معنوی و خوشگوار
 چرخ نمیدید آنک حاسد ملک تو کیست
 گشت بدو بر کنون سر همه آشکار
 از پس این در بین تا چه کند آسمان
 با سر هر کس که هست از تو بدل کینه دار
 طالع مسعود تو گشت بری امر نخوس
 میکند از جزو او کل فلک افتخار
 نهضت تو بعد ازین باشد درین و یسر
 فتح بین بوسدت بخت مساعد یسار
 هست ترا کار ساز آنکه همه کار ازوست
 کار تو پس دیگرست با تو کسی را چه کار
 از همه چیز جهان بندگان یکی اسپ داشت
 خوب شیت گش خرام نیز نگ و راهوار
 خُرد سر و ضخیم یال گرد کهل پهن بر
 سخت سُم و نرم دست گام زن و کامکار
 برق بچستن بدی پیش نگ او گران
 باد برفتن شدی در ره او شرمسار
 درگه وقفه چوکوه در دم حمله چو باد
 سوی نشیبی چو آب سوی فرازی چو نار
 از بر سیمین بران پیکرش آورده رنگ
 وز تن آهن دلان هیکل او برده بار
 بوده من اورا مقیم خواجه نا مهربان
 او من دیوانه را راهبر هوشیار

شاه جهان سیف دین سایه داد آفرین
 عادل عالی نسب قاهر دشمن شکار
 خسرو انجم سپاه مقبل خورشید راه
 صندر گردون توان مُعطی دریا یسار
 هیبت او فتنه سوز خدمت او دل فروز
 دولت او بخت بخش خنجر او خصم خوار
 چرخ بدو منتهی دهر بدو مفتخر
 تاج بدو ارجمند تخت بدو بختیار
 دیده اقبال را هست ز رویش صفا
 چهره خورشید را هست ز رایش عیار
 ای شده از فرّ تو پیکر دولت سمین
 وی شده از عدل تو هیکل فتنه نزار
 مرتبه عزّ تو گشته ز نصرت بلند
 قاعده ملک تو گشته بعدل استوار
 خسرو گیهان توئی هست جهان ز آن نو
 آنک جهان آفرید کرد ترا اختیار
 حاسد تو گر ازین رنجه شود بالک نیست
 قلب نگردد بدین آنچه کند کردگار
 پیش سر تیغ تو فتنه نیاید که نیست
 حمله خورشید را سایه شب پایدار
 تیغ محرف زنی کتف چپ خصم را
 سازد بر ران راست ضربت تیغ گذار
 مرد مربع صفت چون دو مثلث شود
 جز نو که داند چنین هندسه کارزار

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۵

دی ز بنفشه بسی بر دم نزدیک دوست
 تا که بیادش دم حال دل سوگوار
 گشت ز عکس رخس رنگ بنفشه چو گل
 سوگ بنفشه شکست رنگ رخ آن نگار
 بر غزل عندلیب شاخ در آمد برقص
 کرد شکوفه بنقد خرقه خود پاره پار
 مل بگل از دیر باز داشت بسی اشتیاق
 موسم گل چون رسید جانب مل گوشدار
 بی رخ گل مل مخواه بی مل گل را مبین
 کوتاه عمرست گل عمرش با مل گذار
 روزی و عشرتست وقت نشاط و سماع
 نوبت لهو و طرب موسم بوس و کستار
 سایه گل به کنون با بت خورشید روی
 جام طرب در میان کرده ز انده کنار
 در دل او تاب مهر در لب او آب لطف
 باغ ارم بر رخاں چنگ ارم بر کنار
 منزل لشکر همه روضه رضوان شده است
 خواه به بین روی دشت خواه بین رودبار
 خیمه هر لشکری پر ز بت قند لب
 برده بزیب و گشی آب بت قندهار
 طبع جهان کرده خوش روی گل و دل نواز
 گوش فلک کرده کرکوس شه می گسار
 لشکر منصور شاه جمله بدان خرمند
 داده ز اقبال شاه داد همه روزگار

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

بامداد که بدست صبح در آسمان گشاده شدی و خوان سالار تقدیر این
قرص گرم خورشید را بر سبز خوان آسمان نهادی فراشان در سرای کرم
او باز کردند و خوان سالاران مواید غریبا ترتیب کرده و اصناف
اضیاف علی اختلاف طبقاتهم روی بدان منبع کرم آورده همه روز از لطف
ضیافت و حسن خلق او آسایش گرفت و در حضرت سلطان سعید
غیاث الدین و الدین اسباب همه بساختی و تعریف جمله بواجبی بکردی
و ادرار و انعام فراخور حال هر کس بستدی و قصاید و رباعیات او
بلطافت و سلاست مشهور است و این قصیده در مدح ملک سیف الدین
خسرو جبال گفته است درین جا صفت اسپ میکند،
شعر

دست صبا بر گشاد روی عروس بهار

۱۰

بر سر او چشم ابر کرد ز ژاله نثار

برق بر آورد تیغ رعد فرو کوفت کوس

سرو علم بر فراخت لشکر گل شد سوار

سوسن کین حال دید کرد بنرگس ندا

خواب چه باشد به بین نعیه نو بهار

۱۵

نرگس گفتا که خواب گشت ضرورت مرا

ی نبرد از سرم ساغری ی خمار

ستر عاری گل کرد صبا باز و گفت

بلبل بیچاره را چند دهی انتظام

بس که شکوفه شگفت انجم گوئی بر بخت

۲۰

امر کمر آسمان بر کله کوهسار

باغ چو دید آتچنان گفت نه نیکو بود

سرو قبا بی علم کوه کله زر نگار

ز آنکه بلاله گان شعله آتش برد

شیر نیارد گذشت بر طرف لاله زار

۲۵

است و نگاه داشت عروض او بغایت دشوار میگوید
حبذا بنظی کآن شفاء جان شد * همچو راح روحش راحت جنان شد
آفتاب نوری کز طریق حاجت * یک رفیق راهش ماه آسمان شد
حور منظری خوش خوب دلکشی گش * کر کمال خوبی دلبر جهان شد
کار دل که از دل گشته بود بی جان * جان و دل شد اما جان دل ستان شد
در تنی که از تن مانده بود بی دل * ناگهان در آمد یار مهربان شد
کلّ او چو دیدم کان نمود ز اوّل * چو نوح جزو کردم زادهای کان شد
وقف از نثارش طبع بر بدایع * حالی از نگارش دین بوستان شد
گفتش کرائی گفت من ترا ام * گفتم از کجائی زود پیش خوان شد
۱۰ هر خطر که آمد از قضاء ایزد * در ضمیر مردان صدق کن فکان شد
دفع آن خطرا ز آسمان معنی * اعدل سلاطین خسرو زمان شد
خسروی که اکنون از کمال عدلش * گرگ خون خورند بر رُمه شبان شد
بر عدوی ملکش خار خشک اوّل * گشت تیز پیکان بعد از آن سنان شد
ملک رای و خان را آب داد لطفش * باز باد عنفش هُلک رای و خان شد
۱۵ در زمان عدلش برستم رسیده * گشت خار خرما خار پرنیان شد
و این قصیده برین ابیات اختصار افتاد،

صدر سحاب بیان دریا بنان که فناء او محطّ رحل افاضل و مرجع و
۲۰ مآب امائل بود مائده انعام او برای غربا نهاده بود و در سرای او بر
اصناف فضلا کشاده فیروزکوه بوسیت اکرام و انعام او کعبه زوّار و
قبله کبار شده بود یکی از کرام عادات و محاسن صفات او آن بود که بر
در سرای او دربان نبود و بر مائده کرم او میان عفاة و کفاة و صوفی
۲۴ و کوفی و کله دار و عمامه پوش و قلندر و زرق فروش تمییز نبود هر

آفتاب سایه دار است او جهان را گاه عدل
 سخت نادر باشد الحق آفتاب سایه دار
 سایه پروردست خصمش ز آفتاب تیغ او
 همچو سایه ز آفتاب از بهر آن جوید فرار
 از برای سایه او خاك را خدمت کند
 آفتاب اندر مسیر و آسمان اندر مدار
 امر پی فخر آسمان هر دم وصیت میکند
 کافتابا سایه رایات او را سجده آم
 ورمثل صد شهریارش باشد اندر روز کین
 ز آفتاب او را بسایه کب گذارد شهریار
 همچو سایه از ها آمد همایون بر جهان
 آفتاب دولتش کلین بماندست از غبار
 پیش راء آفتاب آیینش خصم مملکت
 سایه سنگی ندارد زان چنان ماندست خوار
 ورهی خواهی قیاس شاه و خصم شاه کرد
 سایه شبرا به پیش آفتاب روز دار
 گر بصورت آفتابی گردد آنکش دشمن است
 سایه اعلام منصورش بر آرد زو دمار
 تا بود تفسیر سایه و آفتاب اندر سخن
 طره گیسوی لیل و غره روی بهار
 زیور بزم تو باد و خاك روب مجلس
 آفتاب روی چرخ و سایه زلفین یار

جواب معارضه رشید الدین تاجر گوید از زبان فخر الدین مبارک شاه بر
 متوالی که در آن بحر شعر کم گفته اند اگرچه این قصیده از دایره متفق
 ۲۵ است فاما بر تقطیع فاعلن فعولن پیش شعر کمتر گفته اند و سخت مصنوع

نتوان کشید یا توارد خاطر است یا موافقت طبیعت و اگر مغول است
کتاب را انحال عیب نباشد این معنی آورده شد تا خواننده ازین دقیقه
غافل نباشد و این قصیده که مزاج چشمه نسیم دارد و طراوت شمال و
روح نسیم در مدح سلطان جهان غیاث الدینا والدین نغمه الله برحمته
و غفرانه گفته است و در هر بیت از ابیات غزل گل و ی که را
رُوح روح خوانند و گل را قوت دل لازم داشته و در ابیات مدح در
هر بیت آفتاب و سایه مراعات کرده چه آن آفتاب سلاطین بحقیقت سایه
رحمت رب العالمین بود و این یک قصیده بر کمال فضل و علو سخن او
گواه تمام است،
شعر

۱۰
ای گل و ی را برخسار و لب تو افتخار
چون گل میگون بیار آمدی گلگون بیار
شکل گل چون شکل جام و رنگی چون رنگ گل
هست گویی هر دورا از هم صفها مستعار
باغ را بی گل کجا باشد درین هنگام قدر
جام را بی یی کجا باشد درین موسم قرار
گل بطرب چون هی گوید که از دستم منه
ی بساقی چون هی گوید که بر دستم مدار
گل زی جوید شعاع و ی ز گل گیرد فروغ
با گل و ی عیش کن بی زحمت خار و خمار
۲۰
خاصه چون سلطان اعظم گل به پیش و ی بدست
مطربان را خواند پیش و بندگان را داد بار
سایه یزدان غیاث دین و دنیا کافتاب
ز آن بیاراید چمن کز رای او دارد شعار
شهریاری کافتاب از سایه اقبال او
۲۵
بر سپاه سعد و نحس اختران شد کامکار

خریطه بیاورد و نامه بخط فرید الدین که جواب مکتوب او نوشته بود
برون آورد، الحق خطی که ابن مقله آنرا بر مقله نهادی و ابن البواب
بدریائی او تن در دادی، مطلع آن يك قطعه تازی بود و بیت پس
آن قطعه پیرسی نوشته،
قطعه

آمد بپام عاشق مجبور مستهام
مرغی ز آشیانه معشوق نامه نام
لفظش چو لعل منجمد از خنده هوا
خطش چو دُر منعقد از گریه غمام
پرسیدم از عطارد کین نامه زان کیست
وز اهل فضل منشی این درج دُر کدام
گفت آنکه مبدعان نکات براعتند
با من که خواجه هم پیش او غلام
گفتم جواب نامه نویسم بطرز گفت
اقرار تو بجز جوابست و السلام

۱۵ و چون حضرت فیروز کوه محط رحال و مهبط انوار فضل و افضال
شد و شعراء عالی سخن قبله حاجات خود آنرا دانستند و فضلاء سای
مرتب روی بدان آوردند هر چند شرف الدین فرید بنی دیگر موسوم
بود و کمال فضل او همگان را معلوم گاه گاه از برای امتحان طبع و تشخیص
خاطر قصید گنتی و بالماس بیان گوهر معنی سفتی و در بارگاه فلک پناه
۲۰ عرش و کرسی پایگاه آن قصید بشرف احمد مشرف گشتی و این بیت
که مطلع این قصید است و تحریر [خواهد] افتاد در ظن بند آن است
که قاضی منصور راست و قصید سخت غرا و ایاتی بغایت مطبوع در آن
قصید ایراد کرده است و خاطر او بدان مسامحت نموده و در فصل علماء
و ائمه آن قصید آورده خواهد شد و هر دو بزرگ در يك عصر بوده اند
۲۵ و در فضل و هنر آیتی و در لطف طبع بغایتی که رقم انخال بر ایشان

اندر هر فن که باز جوئی اورا * گوئی که پیامده است آن فن اورا
و صاحب دیوان انشاء سلطان سعید غیاث الدین و الدین محمد بن سام
نغمه الله برحمته و غفرانه بود و مکاتباتی که بمواقف مقدسه امیر المومنین
الناصر لدین الله الذی لا امام للمسلمین سواه نبشته است در آن حضرت
مقدس آنرا شرف احمد ارزانی فرموده اند و باحسان و تحسین اختصاص
داده و میان او و صدر اجل جمال الدین افضل العصر [افتخار الملک
مکاتبات و مشاعرات بوده است و وقتی که افتخار الملک] از شغل استیفا
معزول گشت نامه نبشت بنزدیک او و این قطعه در اثناء آن نامه درج
کرد و این در در آن درج مدفون گردانید،
قطعه

۱۰ ای فاضل زمانه و معروف روزگار * هرگز بقصد جاهل مجهول کی شوی
در شغلت ار کشید جهاندار خط عزل * در عزل جز بدحش مشغول کی شوی
از شغل بر وقایع معروف گر شدی * از فضل بر بدایع معزول کی شوی
افتخار الملک سه بیت جواب این انشاء کرد و بخدمت او فرستاد، بیت
تشریف فضل تو که طراز مکارمست * جایی عریض داد مرا در مقام عزل
۱۰ هر چند اهل دولت در دور روزگار * پیوسته بدگوار شناسند جام عزل
با ذوق سلوکی که رسانید قاصدت * در کام عقل تلخ نیامد فطام عزل
و هم شرف الدین فرید کافی راست
نظم

من آخته قد بودم و با قوت و جُست
گم گشت جوانی و دوتا گشتم و سُست
جویان جوانیست قد من بدُرست
مر گم شدرا بخیز دوتا نتوان جُست

۲۰

و وقتی در نیشابور در مصاحبت سید الکتاب جمال الدین علی لاهوری
که صاحب دیوان انشاء ملک موید بود بساط سخن بسط کرده بودیم، در
۲۴ اثناء آن ذکر فرید الدین کافی رفت او بغلام دواتی اشارت کرد تا

چو صاحب سخن زنده باشد سخن * بنزد همه رایگانی بود
یکی را بود طعنه در لفظ او * یکی را سخن در معانی بود
چو صاحب سخن مرد آنگه سخن * به از گوهر نغز کانی بود
زهی حالت خوب صاحب سخن * که مرگش به از زندگانی بود
و این رباعی هم او گفته است،
رباعی

گفتم خون شد دلم چو شد منزل غم * گفتا الحق همین بود حاصل غم
گفتم ریحی بکن که وقت آمد گفت * کم گو غم دل که من ندارم دل غم
هموراست،
رباعی

ای لطف تو در خامه تقدیر هنوز * حسنت نشده تمام تصویر هنوز
۱۰ خون دل من مخور که خونی گردی * ناشسته لب چون شکر از شیر هنوز
هموراست،
رباعی

ز آن زلف که از حلقه همه زنجیرست
عمریست که بر من غم و سودا چیرست
هرچنان تو چون نیره بکرد آب سرم
تا بشناسم که آم از سر تیرست

هموراست،
رباعی

ای زلف تو زنجیر دل برده من
عشق تو دریده ناگهان پرده من
پرسید دل از دیده که این فتنه چیست
۲۰ ی گفت گری دیده که از کرده من

(۵۲) الصدر الاجل شرف الدولة و الدین سید الکتاب فرید الزمان

احمد بن محمد ابزدیاری الکافی يعرف بفرید الکافی،

در فنون هنر کافی بود و با فضلی وافر وافی بحری در هنر بی پایاب و
۲۴ قطعی در بزرگی مدار الباب،
بیت

بر بساط بارگاه و ساحت درگاه اوست
 گاه قیصر بار خواه و گاه خاقان داد خواه
 و هم اوراست در صفت اسپ،

گاه در جولان بنارد خیره نکبارا بجای
 گاه صرصر را بتنگ پیشی دهد یکساله راه
 بگذرد از روی دریا بی فتوری همچو برق
 گرش تازی پلی سازند از موی سیاه
 در چراگاه آگهی یابد چو گوش از بانگ رعد
 گریک فرسنگی از بادی بچشد یک گاه
 گه چو هم از گام بنوردد جهانی بی قیاس
 گه چو کوه از پشت بر سازد حصاری با پناه
 هم بر منر خاطرش بجهانی از اوج فلک
 هم بتار عنکبوتش داری ار خواهی نگاه
 عرصه افلاک باید ساختن میدان او
 چون عنان او بگیرد دست راد پادشاه

و هموراست در صفت تیغ،

چون عروسان بیسته زیور لیک * زیور دست پادشاهانست
 آسمان رنگ پیکری که ازو * روز روشن ستاره تابانست
 خورشش آب و آتش است و لیک * آتشش زیر آب پنهانست
 اشک خون بارد و بخند مدام * تازه روی و سپید دندانست
 جمله تن شد زبان که روز و غا * شاهرا ماح و ثنا خوانست
 و هموراست،

نه هر کو کلک بر دارد دیرست * که هم کلکست دست افزار جولاه
 ز آهن آلت حجام سازند * هم از وی تیغ در دست شهنشاه
 و هموراست،

خداوندی شهری گیتی ستانی * که شاهان جهانش بندگانند
 گهی آثار او در هند بینند * گهی فرمان او در روم خوانند
 چو خصمان را ز باس او یقین شد * هم از هستی خود اندر گمانند
 گهی در خدمتش قائم چو تیر اند * گهی نالان ز بیش چون گمانند
 ندارند از جنایت مجرمان باک * اگر از رحمت و عفو بشانند
 و هو گوید در قصیده،

آن مظفر کماکار و آن مؤید نامدار
 آن مکرم شهریار و آن مبارک پادشاه
 عالی در صدر مسند لشکری در خم زین
 آسمانی در قبا و آفتابی در کلاه
 صورت بختش چو بر تخت مبارک دید گفت
 اینست روشن رای ذات و اینست زیبا روی شاه
 آنکه حلم طبع او وقت طلوع آفتاب
 زرد رخ دارد ز خجلت کوهرا مانند گاه
 آخر ماه از شعاع روی او پنهان شود
 اول مه رخ نماید سر فرو افکنده ماه
 فرط عدلش آهوان را پاسبان خواهد ز شیر
 فیض اقبالش ز سنگ خاره رویاند گیاه
 باس او گر شعله در عرصه عالم زند
 آتش فتنه بظلم رحمتش جوید پناه
 و بدانند لذت عفو که چند و تا کجاست
 هر زمانی تازه گردد مهر جانی بر گاه
 چون بقوت پای قدرت بر سر کیوان نهاد
 گنبد آئینه گون کرد از زبان صبح آه

او نیز بدیهه بی هیچ تأمل و توقف گفت
 زین پیش ز ما بود اگر بخشیدن * هر بیتی را خانه زر بخشیدن،
 اکنون چودل و خزینه پرگشت و تپی * مائیم و زبان و کبر خر بخشیدن

(۵۲) الصدر الاجل افتخار الملك افضل العصر جمال الدین محمد

بن نصیر رحمة الله علیه،

قطبی بود بر فلک فضل و بزرگی و ماهی بر سپهر مجد و بزرگواری در
 کمال فضایل عظیم المثل و در فنون هنر منقطع النظیر در مضار بلاغت
 و براعت از اقران و اکما قصص سبق ربوده و گوی تقدّم را بحال جای
 کمال رسانیده سالها در دولت ملوک جبال قوی حال بود و از اقبال
 ۱۰ سلطان سعید با عیشی حمید روزگار گذاشت و مؤلفات او در اطراف
 جهان چون نسیم شمال مقبول و جان افزایست و منشآت او چون مشاهده
 کواعب و اتراب دل گشای،
 شعر

بَسِيرٌ بِهِ مَنْ لَا بَسِيرَ مُشِيرًا * وَ غَنَى بِهِ مَنْ لَا يُغْنِي مُعْرِدًا

و مجلس آرای شهابی که تألیف اوست اگرچه صغیر الحجم است فامّا متضمن
 ۱۵ فوائد بسیار است و کمال فضل و بزرگی او در آن ظاهر و پیدای شود
 و ابیات و اشعار او شعار لطافت و فصاحت دارد و بهر دو زبان اورا
 شعر است و در هر دو میدان سواری کردست و این غزل در تمهیت
 قدوم بهار او گفته است،
 غزل

گل که شایان باده بود رسید * آمدن وعده داده بود رسید

۲۰ جنگ لاله گذشت و لشکر گل * گرچه پستر فتاده بود رسید

سرو آزاده بهر سوسن راست * منتظر ایستاده بود رسید

لاله رفت ارچه پای در گل بود * گل اگرچه پیاده بود رسید

آرزو بیش ازین بسیر مخواه * کآنچه یزدان نهاده بود رسید

مدح

۲۴ و هم اوست در مدح سلطان شهید سقی الله نراه،

أَلْبِلَادَ وَ رَوْحَ الْعِبَادَ وَ لَمْ شَعَتْ بِلَادِ الْهِنْدِ وَ صَحَّ سَقِيْبُهُ وَ وَشَّحَ أَعْنَاقُ
 مَنَابِرِهَا بِأَلْحَطَبِ الْخَبَرَةِ بِالْقَلْبِ النَّاصِرِينَ الْإِمَامَ وَ قَسِيْبَهُ وَ أَعْجَبَ بِهَذِهِ
 الدَّوْلَةِ الْغُرَاءَ بِأَنْ صَارَتْ فِي مَيْدَانِ السَّبَاقِ مُجَلِّيًّا وَ [سَائِرُ الدُّوَلِ] يَعْقُودُ
 مَطَاوِعَهَا مُتَحَلِّيًا وَ هَذِهِ وَفُودُ غَزَنَةَ قَدْ أَقْبَلُوا وَ الْمَرْدُ أَبْقَلُوا وَ أَخْبَرُوا بِأَنْ
 أَهْلَهَا قَدْ أَظْهَرُوا شِعَارَ الطَّاعَةِ وَ أَحْكَمُوا أَنْتَصَارَ التَّبَاعَةِ وَ الْيَوْمَ هَذَا
 السُّلْطَانُ فَاعْتَبِرُوا أَيُّهَا النَّاسُ مِنْ صُنْعِ اللَّهِ الْكَرِيمِ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ
 مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ، اکنون طرفی از لطایف او بیان کرده
 آید، از لفظ او استماع افتاد [که] سه غلام ترك من که ماہرا با کلاه
 دارئ ایشان قباء حسن ننگ یی آمد و آفتاب را با تاب جمال ایشان
 ۱۰ از شعاع خود ننگ یک روز از شکار باز گشته بودند و هر سه برابر
 یی آمدند عقل در مشاهده این سه یگانه دو دله شد تا بکدام عشق بازرد
 بر فور این رباعی در پیش خاطر آمد،
 رباعی

میران ز شکارگه چنان یی آیند * چون ماه دو هفته هر سه بس رعناید
 رخشان رخشان بروز چونانک بشب * گوئی که نگین کمر جوزايند
 ۱۵ و هم ازو شنیدم که خدمت ملك شهيد قطب الدنيا و الدين سقى الله ثراه
 رانه بناری که در آخر صاحب برید شده بود و بو بکر مبشر امیر حاجب
 هر دو قاصد من بودند رباعی گفتم و الحق مطبوعست و لطیف، رباعی

پیش کار نو ای مبارک ایام * وی مقبل روزگار شادی فرجام
 مپسند که رانه و مبشر باشند * کر تیغ تو صد رانه مبشر شد نام
 ۲۰ حمید قهندزی گفت در آن وقت که بدلی یی آمد بخششها کرده بود و در
 خزانه نقدی نمانده روزی شراب میخورد و مست خراب نشسته بود،
 خواستم که او را رباعی گویم مگر از انعام او نصیبی یام این رباعی انشا
 کردم،
 رباعی

۲۴ ای قاعده دست تو زر بخشیدن * چه زر که بگجها گهر بخشیدن * * *

ناگاه کشند کسی از قصد ایشان اورا در سِرِّ اعلام داد هم از مجلس شراب بیرون آمد و بلشکرگاه خود پیوست و جلگی امرارا بخواند و بنواخت و گفت معلوم همکان است که ولایت هندوستان را ملک شهید قطب الدنيا و الدين تغه الله برحمته گشاده است و این بلاد بطریق ارث خداوند زاده جهان ملک معظم علاء الحق و الدين ملک ملوک الشرق خلد الله ملکه را می رسد و من پرورده این دولت و رضیع آن حضرم تمامت هندوستان را بجهت آن شاهزاده مستصفا و مستخلص خواهم کرد و از تمامت امرا که در خدمت او بودند بیعت بستد و مال هندوستان فرو گرفت و بهراج بستد و مال آن بجاصل کرد و در تمامت ۱۰ بلاد هند تا باقصی ساحل بحر محیط خطبه و سکه بنام سلطان معظم ناصر الدنيا و الدين سلطان الشرق ملک البر و البحر خلد الله سلطانه شد و قاصدان او آخر ماه رمضان سنه سبع عشرة و ستماهه بمحضرت اعلى رسیدند و از صدق بندگی او اعلام داده با تشریفات فاخر مراجعت نمودند و باسم ملکی اورا مشرف گردانید چون آنها بدین حضرت دارد امیدست ۱۵ که عن قریب تمامت بلاد هند را مستخلص گردانند و داعی دولت در خطبه روز عید در شهر سنه سبع عشرة و ستماهه این معانی را درج کرد و فصلی در معنی قهر خصمان و ضبط ولایت و موانات اقبال و دولت و مایلک ملوک اطراف بندگی حضرت ناصری تضمین کرد و آن فصل اینست، **أَيُّهَا النَّاسُ اعْتَبِرُوا فِي هَذِهِ الشُّهُورِ وَ الْأَحْوَالِ مِنْ تَقَلُّبِ الْأُمُورِ ۲. وَ الْأَحْوَالِ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى جَعَلَ الْغَالِبَ مَغْلُوبًا وَ السَّالِبَ مَسْلُوبًا وَ النَّائِبَ مَكْنُوبًا وَ مَوَادَّ قَسَادٍ الْأَعْدَاءَ مُنْقَطِعَةً وَ رَأْيَاتٍ أَوْلِيَاءِهِ مُرْتَفَعَةً فَلَمَّا بَدَّلُوا رِيعَةَ اللَّهِ عَلَيْهِمْ كُفْرًا وَ أَحْلَوْا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ أَمْطَرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ شَائِبَ أَمْطَارِ الْأَدْبَارِ فَاقْبَلُوا صَيْدًا عَامِدِينَ وَ وَلُوا حَصِيدًا خَامِدِينَ لَمْ يَلَوْ عَدَدُهُمْ وَ عَدِيدُهُمْ وَ جَزَعَ عَلَيْهِمْ خَوَاصُّهُمْ وَ عَيِدَهُمْ غَيْرَةُ اللَّطَّارِ وَ تَذَكُّرَةُ لِأُولِي الْأَبْصَارِ فَهَذَا آيُنُ الْمَجَاجِيِّ خَرَجَ كَيْفَ خَرَجَ آيُنُ مُقِيلٍ وَ بَنَاتُ الدَّهْرِ مُجِبِلٌ فَتَوَخَّ**

که امروز در بلاد هندوستان هیچ رائی ازو قوی‌تر نیست از سراین
 مملکت تا دار الملك او براند و او هفتصد پیل داشت و ده لك پیاده
 و يك لك سوار و آن استعداد که او داشت کس را نبوده‌است با این
 همه استعداد که او داشت تاب يك حمله او نیاورد با صد و پنجاه سوار از
 ۵ اقارب و بندگان خود تنها بروی حمله کرده چند پیل را خسته کردند و
 ایشان را منہزم و مقهور گردانید و جاجنگرا فتح کرد و چندین هزار سر
 برین غنایم حلال بیاورد و ثمره آن خدمت آن بود که اورا منہم کردند
 که تو خطبه بنام خود کرده و چتر و دورباش بر گرفته و قریب بیست
 لك تنگه از وی بدین بهانه بستند و مدتی مقید و محبوس بود و آخر الامر
 ۱۰ چون ملك شمس الدین بر ملك تاج الدین یلدر ظفر یافت و اورا بگرفت
 و چنان فحی که در ضمیر او نگذاشته بود بموانات دولت اورا روی داد
 صدر اجل کبیر مجد الملك رباعی انشا کرد و بنزدیک او فرستاد و آن
 رباعی اینست،

چون ملك تو شد یکی بصد بخش مرا * امید تو حق نکرد رد بخش مرا
 ۱۵ هر چند شفاعتم کسی می نکند * شکرانه این فتح بخود بخش مرا
 چون این رباعی استماع کرد اورا اطلاق فرمود و تشریف داد و همچنین
 مدتی در خدمت او بماند، آخر الامر امیر دادی بداؤن اورا دادند و
 در آن وقت بهراجرا که سالها بود تا تمرّد و عصیان آورده [فتح کرد و]
 بیست و پنج لك مال از قنوج بستد که در مدت ملك ملك شمس الدین
 ۲۰ هرگز کس دولت از آن ولایت بخزانہ نرسانید بود، چون این خدمت با
 نام بکرد ثمره آن این بود که اورا بتهمت مخالفت بار دیگر مقید کردند
 و مدتی در بند بداشت آخر الامر چون یکباری خلاص یافت بپناه آن که
 ترا بسر حشی هندوستان می فرستیم اورا از پیش تخت دور کردند، چون
 بهندوستان رفت لشکرها را جمع کرد و بنارس را فتح کرد و کاره‌اء بسیار
 ۲۵ با نام بکرد، قصد کشتن او کردند خواستند که چنین ذاتی بی نظیر را

قطب الحق و الدين تغمد الله برحمته حاصل شد و ليكن آن بزرگ زاده
مردی مسرف و پریشان کار بود در آن نگیجد و کار خود را بزبان آورد
به هندوستان رفت و مدتها برین بگذشت و علاء الملك را وزارت ممالك
غور و فیروزه کوه و امارت اسفزار دادند شمس الدين رضی از حدود
مکران و سیستان بخدمت او پیوست و خواست که هم بر آن شیوه زندگانی
کند اما زمین خراسان آن نوع حرکات بر نتابد علوفه فراخور حال او از
دیوان اطلاق می کردند و انعام و تشریف خود پیوسته بودی، چون
رکاب مبارک او از فیروزکوه باسفرار حرکت فرمود شمس الدين رضی
قصیده انشا کرد در تهنیت قدوم وی که مطلع آن این بود، مطلع

۱۰ رخشنده گوهری بپرکان رسید باز * رخ تازه گلبنی بگلستان رسید باز
و او ترجمه انشاد قصاید [بکس] نگذاشتی و خود هم بخواندی بیاض
بستد و قصیده را تمام فرو خواند و بر ظهر آن بیاض بی هیچ فکر و
تأمل این ابیات نبشت، قصیده

شمس رضی ز سوی سجستان رسید باز * دید حدود پارس و مکران رسید باز
۱۵ با خط نیک در هم و الفاظ بس تباه * با نثر ژاژ و نظم پریشان رسید باز
گرچه بوقت رفتن چیزی نداشت هم * برگشت گرد عالم و عریان رسید باز
گفتی همیشه کفر و مع الکفر زندقه * معلوم من نشد که مسلمان رسید باز

(۵۱) الصدر الاجل مجد الملك بهاء الدولة و الدين علی بن احمد الجاجي،

آن علی نام عالی همت که از اوایل ایام جوانی در ارتقاء مدارج ملک و
۲۰ دولت و ارتفاع اعلام حشمت مجهود خود مبذول فرمود تا آخر باوایلین
پایه از مراتب دولت که همت با کسب آن مصروف داشت برسد آنچه
درین ایام شهامت او کفایت شد هرگز در بلاد هند کسی نشان نداده
است و در ضمیر هیچ کس نگذشته و یکی ازین جمله فتح جاجنگرست که
۲۵ با فوجی از حشم بیک تاخن تا بساحل بحر محیط بکشید و رای جاجنکرا

اشعار آن صاحب که صاحب قران قرن خود بود ایراد کنیم، در وقتی که وزارت سیستان بوی تفویض فرمودند و عزم آن طرف کرد رباعی میگوید،

ای دوست مرا درد تواز درمان به * یکساعت دیدار تو از صد جان به
از سبب زخندان تو يك شفتالو * نزدیک من از هزار سیستان به
و هم او فرماید، رباعی

هر چند چو من هزار عاشق هستم * کس را نرسد دست بزلف شست
جر زهره کرا زهره که بوسد پایت * جر یاره کرا یاره که گیرد دست
و در آن وقت که در خدمت سلطان سکندر بود در طراز با تاینگو
۱۰ مصاف کردند و با حشم بسیار مردانگی کردند و آثار شهامت او ظاهر
شد و سلطان سکندر او را بستود چنین که بارها بر لفظ راند که من از
آثار تازیگان پر دل تر از علاء الملک جامعی ندیدم و سرخس نامزد او
فرمود اما او را هواء اسفزار در سر بود این رباعی گفت، رباعی

ای تیغ تو کرده بر خطا تنگ زمین * وز خون حسودت شه گلرنگ زمین
۱۵ بخشای برین بند که آورد او را * صیت کرمیت هزار فرسنگ زمین
و از ثقه شنیدم که روزی قوام الملک خواجه را بآرزو در وثاق آورد چون
بازی گشت برین رباعی عذر نجم اقدام نهید کرد، رباعی

گردی که براه از سم اسپ تو بخاست * گر سرمه دیده کندش چرخ رواست
مر بنده خویش را تفقد کردی * عذر قدمت هم کرمیت داند خواست
۲۰ و پسر خواجه رضی الدین مستوفی از بخارا وقتی بحضرت دهلی رفت و
چون مولد و منشاء پدر او نیشابور آمد است از آنجا که کمال اعتقاد
او بود در رعایت ائمه و علماء پنداشت که مگر از فرزندان استاد علماست
او را اعزازی هرچه تمامتر کرد و تجیلی هرچه خویر در شهر آورد و اسباب
۲۴ او مهیا کرد و بسی جمیل او هم در مدت نزدیک او را قریت ملک عمید

(۵۰) الصاحب الكبير علاء الملک ملك الامراء ضیاء الدولة و الدين و

الوزراء ابو بکر احمد الجاجی رحمة الله عليه،

صاحب صدری که تیغ امارت و قلم وزارت در نصرف کف و بنان او
 بود و سیرائی کشت زار امل از قطرات باران احسان او این لفظ که
 گفته اند عاش حمیداً و مات شهیداً قبائی است بر قدر دولت او برین
 و طرازی بر لباس اقبال او دوخته همگی همت او تربیت فضلا و تقویت
 علماء و دستگیری افتادگان و پامردی آزادگان بود و در نوبت امارت
 در دهلی آنچه از بذل و احسان او کرد تاریخ روزگار گشت و کرم حاتم
 و معن زایه و آل برمک را یک ساعته بذل او منسوخ گردانید و در آن
 ۱۰ وقت که مؤلف این مجموعه در آسفزار بحضرت او رسید الحقی حضرتی
 بود که شجره فضل را در آنجا حضرتی بود ارباب علم و اصحاب هنر در
 آن دولت آسوده بودند و از حوادث ایام در مهد آسایش غنوده و
 داعی را کمال تربیت او پامردی کرد تا در خدمت او بماند و هر هفته روز
 آدینه نوبت تذکیر عقد کردی و او شرف استماع ارزانی داشتی و
 ۱۵ تشریفات و انعامات او متواتر و مترادف بودی و وقتی در خلوت
 میفرمود که مرا پیوسته آرزو آن بود که ائمه ما وراء النهر و خراسان را
 به بینم و مجلس وعظ ایشان استماع کنم تا اتفاق سفر خطا افتاد و در
 بلاساغون رفتم و هر جا که بزرگی بود بخدمت جمله تقرب کردم و تذکیر
 ایشان بشنودم و هیچ ذخیره ندارم مر آخرت را [بجز] دوستی علما و این
 ۲۰ خصلت مرا از صدر شهید پدر خود میراث است و امیدی دارم که دوستی
 ائمه دین مرا فردا دستگیر باشد ایزد سبحانه و تعالی آن ذات بی نظیر را
 غریق رحمت و غفران گرداند و صدر وزارت و مسند دولت و متکاء
 اقبال را بفر و شکوه وزیر الوزراء عین الملک ضاعف الله جلاله که وارث
 ۲۴ اعمار وزراء کبار است تا دامن قیامت آراسته دارد، اکنون طرفی از طرف

و هم در آن نامه نویسد و او را استدعا کند،
 اگر بحضرت غزین که هست مقصد تو * روان شوی همه مقصود تو روا باشد
 ولیکن ای پسر آخر ازین لطایف مهر * به جان مادر و جان پدر کجا باشد
 و هم در جواب مفاوضه

دوست میخواست تا سواد نیاز * بر رخ این بیاض بنگارد
 شبه ز آنچه هست در دل او * از ره شرح در قلم آرد
 عقلش از آب چشم و آتش دل * داد اعلام تا یقین دارد
 کاف قلم را بسوزد اندر حال * وین ز کاغذ اثر بنگذارد

(۴۹) الصاحب الاجلّ الکرم فخر المملک مؤید الدولة و الدین ابو بکر عمر
 الترمذی رحمه الله علیه،

کان کرم و بحر نعم و ملجأ افاضل و مقصد امثال صاحب دولتی که بین
 کان یسار او غیرت بحر محیط بود و خاطر و ضمیر منیر او بتمامت مصالح
 کلی و جزوی ملک و دولت محیط و او را دیوان مدایحی است که اکثر این
 افاضل که اسائی ایشان درین مجموعه مذکور است در مدح [او] از رگ
 اندیشه خون چکانیده اند و در آن وقت در خدمت شمس الدنیا و الدین
 ملک الجبال وزیر بود و زیر جمله خلائی حضرت ربیع او بود و بجهت
 زینت کتاب آنچه از افواه ثقات از نتایج طبع منیر او استماع افتاده است
 در قلم آمد از اجلّ محترم منتجب الدولة و الدین کرم و مشهور خراسان
 که دُرّ آن صدف و دُرّی آن شرف است استماع افتاد،
 ابرا ز تو گر کسی حکایت کردی * طوفان گفתי گرنه عنایت کردی
 مقصود تو گر غرق زمین بود از آب * خود چشم من این مهم کفایت کردی
 و له ایضاً

گر همچو گل از سحاب رخ تر کنی * مانده سبزه خاک منیر کنی
 آه ای کاش مرا چو سبزه عمری بودی * تا هر سالی ز خاک سر بر کنی

سپهر دولت و دین شمس مملکت ناصر * که نور رایش خورشید را شعار آمد
 بچشم همت اگر در سحاب کرد نظر * قطار فیضش چون دُر شاهوار آمد
 برزم تیغش برق شهاب صولت شد * بزم کفش ابر ستاره بار آمد
 خیال رجش يك روز در مصاف بدید * سپهر سرکش توسن بزینهار آمد
 دماغ فتنه بیدار را مهابت او * بخاصیت عوض نخر کوکنار آمد
 حسام فحش در ضربت اعادی ملک * بر تربت بدل باس ذو الفقار آمد

(۴۸) الصدر الاجل شهاب الدواة و الدین شرف الملک صاحب الاستیفائی،
 صاحب صدری که در علم استیفائی بدرجه بود که عطارد در خدمت او
 تحریر کردی و در فنون فضل بنباتی که مشتری فصل فضل او تفریر
 نمودی و استکفائی در علم استیفائی ساخته است [دستایه است] مرجمه
 حساب را و قدوه مرجمه کتاب را و کمال فضل او در علم حساب
 بدان تألیف روشن و مبرهن می شود و اشعار و ابیات او از لطف طبع
 بهره دارد، در شکایت روزگار میگوید
 هر چند که زمانه سراسر بلیتست * وز گشت روزگار پیاپی نکایتست
 ۱۰ از فضل کردگار همه شکر و منت است * فی جای نا سپاسی و خشم و شکایتست
 در جمله رفت عمر بهره چنانکه رفت * این است اصل واقعه دیگر حکایتست
 و در وقت واقعه گوید
 بخور عود می باشد درم نه * چنین باشد کسی کورا درم نه
 روا دارم اگر بی برگ باشم * تقاضا غریبان بر درم نه
 ۲۰ دو پهلوی من از خشکی بسودست * چو آن اسپه که اورا آدرم به
 اگر گیتی بکام من نگردهد * چه گوئی پرده خود بر درم نه

و هو نویسد پسر خود امیر عید بدر الدین سید الکتاب، بیت

نیست از بند بندگی آزاد * هیچ آزاده در غریستان
 و گر از بند بندگی آزاد * هست آزاده غریبستان

نا خط و نا خطاب عزیزت بدیده‌ام
در روضه مبارک رضوان بنانده‌ام

و در مدح شمس الملك امیر ناصر گفتست،

جانا جفا مکن که جنارا نه در خورم * آن به که در زمانه وفارا پیوریم
تا کی برای وصل تو دل در فنا نیم * تا کی ز دست هجرتو خون جگر خوریم
در ما چه دیده که هی ننگری تویش * بگذار نا بروی تو یکبار بنگریم
جری دگر ندارم آخر چه شد که ما * بر درگه مراد تو چون حلقه بر دریم
در وصل تو ز لطف زبانت عاجزیم * در هجر از سرشک نهانی توانگریم
از خود روا مدار که در راه عشق تو * بی رهبر وصال در آئیم و بگذریم
۱۰ ظلم فراق از ما کوتاه کن ار نه ما * این مظلمت بحضرت صدر جهان بریم

(۴۷) الاجل المحترم امیر حمید الدین احمد بن الحسین المستوفی الکشافی،

حمید مستوفی که هر فاضلی که سخن او مستوفی بشنیدی مست و فاء او
شدی عارض نیسانی چون بعفود منظوم آن مستوفی ناظر گشتی از حیاء
حیاء خود در عرق غرق شدی در آن وقت که روضه جلال شمس
۱۰ الملك امیر ناصر بشکفتن گل فرزندی ناصر شد حمید الدین بر سیل
تهنیت این ابیات بخدمت او آورد،
قطعه

ز شاخ طوبی رفعت گلی بهار آمد * خزان دولت اسلام را بهار آمد
یگانه دُری از بحر ذات شمس الملك * بفضل باری در سلك اختیار آمد
جمال طلعت خورشید زندگانی شد * طراز جامه اقبال روزگار آمد
۲۰ همه خلف را تاج سر جلالت شد * همه سلف را فهرست افتخار آمد
گل پیاده مدانش که از کمال شرف * کُهیست سرکش اقبال را سوار آمد
سرش بقدر اگر بر فلک رسد شاید * که رفع قاعده عمرش استوار آمد
چو بخت چهره خوش بدید گفت مگر * جمال یوسف مصری بخت بار آمد
۲۴ خجسته باد و مبارک قدوم میونش * بدانکه بهجت او ملک را مدار آمد

از تیغ طمع مفسد مُهْلَاکِ مرقم * وز تیغ حرص قاطع قاتلِ مسلّم
 ملک ز کلّ دنیا ملکِ قناعتست * در عزّم اگرچه که گم کرده خاتم
 از حضرتی که جنتِ عدنست بر زمین * بیرون فتاده ناگه مانند آدم
 خواهم که بی تلهّف یک لحظه دم زخم * بری نیاید از غم بیارسان دم
 ۵ عمرم باخر آمد و هیچ آرزو نماند * جز آرزوی حضرت شاه معظّم

و هموراست،

رنجور دل شکسته و حیران بماندهام

گر حضرت مبارک سلطان بماندهام

ز آن گرد من نگردد شادی که سال و ماه

در تیه من چو موسی عمران بماندهام

۱۰

از دوستان مشفق و یاران مهربان

بر گوشه ز عالم نسیان بماندهام

بی مجمع ملایک اعیان نه بر مراد

اندر میان مشتی شیطان بماندهام

۱۵

در صف کارزار نخوست بهر مقام

بی مغفر سعادت و خفتان بماندهام

که در هبوط عزّم و گه در صعود ذلّ

با انتشار حال پریشان بماندهام

من یوسف و لیک چو یعقوب روز و شب

در پیشگاه خانه احزان بماندهام

۲۰

پیدا چو آفتاب در هر هنر و لیک

در زیر ابر عطلت پنهان بماندهام

پائی ز جای رفته و در دست اکتساب

چیزی نمانده بی سر و سامان بماندهام

۲۵

(۷۶) الامیر العمید ثقة الدین جمال الفلاسفة یوسف بن محمد الدربندی،
 بوفور فضایل مشهور و بصنوف محامد مذکور و کمال براعت و تقدّم او
 بر اصحاب صناعت مخصوص و قصر فضل و بزرگی او را بنیان مرصوص،
 در دولت خسرو ملک آسایشها دید و مناصب خطیرا متقلّد شد، آخر
 الامر چون دید که گُلِ دولت دنیا بی زحمّت خار نیست و مُلّ لَدُنّ او
 بی محنت خمار نی،
 بیت

يک شب براد دل کسی زیست بگو * کو روز دگر بدرد نگرِ زیست بگو
 دست از اشغال سلطانی باز کشید و پای در دامن قناعت آورد و انزوا
 و عزلت را بر عزّ و دولت اختیار کرد و مقامی عالی یافت و یکی از مزارهای
 ۱۰ متبرّک در خطّه لوهور تربت اوست و هر که در بند گشایش کارست
 تربت دربندی او را در آن معنی یارست و در اوایل ایّام جوانی او را
 قصایدست از مغانی غوانی خوشتر و از ایّام جوانی در نعیم و کامرانی
 دلکش تر و این چند بیت لطیف را تخلص بحضرت سلطان خسرو ملک
 کند و بغزلت خویش در اینجا اشارتی راند و رمزی بر آن دارد، شعر

۱۰ چون گرد بادم از دل [و] با چشم پرتم * در عین رنج دایم و خوف دما دم
 حیران و دل شکسته و رنجور و ناتوان * بر اوج موج همّ و مهجور و در هم
 گویم که در هم ز هوم بلا و لیک * در هم نه ام ز محنت دینار [و] در هم
 مبرم نه ام و لیکن در هجر روزگار * موقوف حادثات قضاها مبرم
 کم ی کم بنزد کسی اختلاف از آنک * در کج بیت احزان چون کج بر هم
 ۲۰ پارار بصیر بودم امسال اَعِیم * دی گر فصیح بودم امروز ابکم
 از من هی چه خواهد چرخ ستیزه کار * کر تیر نائباش چون قوس پر چم
 فی من عزیز مصرم و فی قیصرم نه خان * فی کسری و قبادم و فی سام و رستم
 در ملک حق تعالی بر روی این زمین * یک بنده ضعیف و کمتر ز هر کم
 ۲۴ اقدام دهر دانی بر من ز بهر چیست * داند که در طریق صیانت مقدّم

ورنیز عادتست جنّاهات بعد ازین
 جز بندگی سید از من مدار چشم
 آن سروری که از پی فرخنده ذات او
 با اعتداد جان شد و با افتخار چشم
 هر شب گشاده چشم در ایوان فضل اوست
 این سایبان ازرق با صد هزار چشم
 چون دید آفتاب جمالش نگاه کرد
 در چشمه خور امر نظر احتفار چشم
 ای سرور جهان ز رخ فرخ تو کرد
 در گوش عقل و جان ز شرف گوشوار چشم
 عزّ نسب تراست نوئی شهریار نطق
 چونانک بر حواس بود شهریار چشم
 مقدار فضل تو که شناسد درین دیار
 چون مور کور دارند اهل دیار چشم
 روز کرم گذشت و کرم را بیوستان
 اندر میان سبزه کند انتظار چشم
 ما مختن شدیم بنا مردمان چنانک
 ظلمت بجای نور کند اختیار چشم
 چون مردی و مردم اندر جهان نماند
 از پلک مردمان را سازد حصار چشم
 نا هست مرسخن را جای ثبات گوش
 نا هست مر بصر را جای قرار چشم
 خرم بزی که از دل و دست تو بجز و کان
 نعمت کند توقع و دارد یسار چشم

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

گلها شدند گوئی در لعب طاق و جفت
 کاین جفت می نماید و آن طاق می کشد
 بر طاق نه هواء جهان را که در هوا
 قوس قزح ز ایوان صد طاق می کشد
 در ده می که در قدح او فروغ آن
 در شام تیره صبحی براق می کشد
 آییست در قنینه و لیکن چو آتش است
 کز غایت فروغ باحراق می کشد
 مستی ز هوشیاری خوشتر مرا از آنک
 مستی بمدح خسرو آفاق می کشد

هموراست،

ای دیده در خزان ز جمالت بهار چشم
 دارم ز حسرت تو چو ابر بهار چشم
 از بس که از بهار جمال تو بهره یافت
 هست از سرشک رنگین چون لاله زار چشم
 ای دولاب و رخ تو چو گلنار و ناردان
 دارم ز هجر تو چو کفیده انار چشم
 گریان از آن کرشمه هاروت جزع تو
 پر خواب عبهرست آن یا پر خمار چشم
 بی دیدن جمال تو ای نور چشم من
 ندهد حیات زیب و نیاید بکار چشم
 خوش بود با توام صفا ناگهان رسید
 ایام وصلهارا امر روزگار چشم
 یکبارگی جفا مکن از ما تو شرم دار
 کآخر دو چشم گردد روزی چهار چشم

نو بهار از بهر آن شه بارگاش ساخته است
 تا دهد هر روز از جام صبحی بار گل
 چون بخواند فاخته از نغمه موزون عروض
 روزگار انشا کند در مدح شه اشعار گل
 غره فهرست شاهان تاج دین خسرو ملک
 آنکه تابان شد ز آنش گوهر شهوار گل
 نقطه پرکار دولت آنکه در اوقات بزم
 زهره بر جامش نگارد نکته اسرار گل
 بر سریر ملک تا بگرفت در کف تیغ و جام
 کند شد دندان فتنه تیز شد بازار گل
 تا بتابد در هواء آسمان انوار چرخ
 تا پماند در فضاء بوستان آثار گل
 شاهرا در بوستان زندگی همواره باد
 جام عشرت خون صبا شاخ نهت بار گل
 با ظفر نوشید رنگین باده هر بامداد
 وز طرب بغنوده از ی مست و برخوردار گل

هموراست،

روزی خوشست و ابر در آفاق می کشد
 دل سوی ساقیان سمن ساق می کشد
 دستان مرغ پرده عشاق می زند
 عشرت گرفته دامن عشاق می کشد
 چون دیدبان خوش کله این ابر سیم ریز
 نور درخش زرین مزارق می کشد
 باد صبا ز کله فیروزه گون باغ
 خندان هزار لعبت خنچاق می کشد

(۴۵) المولی الاجل الکبیر شهاب الدوله و الدین محمد بن رشید رئیس

خواجه محمد رشید از افاضل آن دیار و فضلاء نامدار بود با جای
عریض و فضلی مستفیض و طبعی زاینده و خاطری در ذکا چون ابن ذکا
تابنده و خطی چون دُر منشور و شعری چون عقْد منظوم و از شیخ الاسلام
رکن الملة و الدین [شنیدم که] دوستی بنزدیک او قدری گل و نرگس
فرستاد فی البدیعه این دو بیت گفت،

شاخکی چند نرگس رعنا * گلکی چند نازه [و] چیده

آن همه دیده‌ها بی چهره * وین همه چهره‌ها بی دین

لطافت این سخن و طراوت این لفظ بر حسن بیان و لطف طبع آن
۱۰ یگانه جهان گواه عدل و مخبر صادق است و وفات او در شهر سته ثمان
و تسعین و خمسمائه اتفاق افتاد و آفتاب فضل برفتن او منکسف شد و
ماه هنر او زحمت محاق دید و این ابیات در ملک ابو الملوک سراج
الدوله و الدین خسرو ملک گفت،
شعر

ساقیا در ده قدح بر لذت دیدار گل

وز طرب رخسار خود بفروز چون رخسار گل

۱۵

باده‌را چون آفتاب از مشرق ساغر بر آر

لهورا بنامه صبح انر مطلع دیدار گل

ساقیا چون حق گل را جز بی نتوان گذارد

گل نمود از پرده رخ ی ده مخواه آزار گل

مدح سلطان گوی تا لذت دهد بر دست تو

۲۰

باده مشکین درین ایام عنبر بار گل

هر زمان از نارون قمری هی منبر کند

تا بیباغ خسروی املا کند اخبار گل

۲۲

زهی رماح تو بر فرق پادشاهی تاج
 سریر ملک چو تو تاجور نی یابد
 زره چو جوشن ماهیست پیش نیزه تو
 امان ز خنجر تیزت سپر نی یابد
 اگر فرشته خوانم ترا سزا باشد
 که کس نظیر تو اندر بشر نی یابد
 سریر ملک تو در زیر گبد اخضر
 بساط کمترت از بحر و بر نی یابد
 چو ساخت باز نشین بدست چون ابرت
 خروس چرخش در زیر پر نی یابد
 های حرمت تو بر جهان چو پر بکشد
 ز چنگ بازی کبکی ضرر نی یابد

هم اوراست،

آن ماه مشک طره و آن سرو گش خرام
 بر من بپاده غم دل را کند حرام
 روشن شود چو روز شب قیروم من
 چون او بیزم جلوه کند آفتاب فام
 از خری ندانم چون ی دهد مرا
 کان دولب چو نوش کدامست وی کدام
 چون لام الف گرفته من اورا کنار واو
 پیراسته دو زلفک چون دال کرده لام
 او دام دل نهاده از آن زلف پر شکن
 من مرغ دل فتاده در آن زلف او بدام
 خسته کنند جانها هر دم دو جزع او
 گوئی همی که تیغ بر آرند از نیام

گل ابر کمال بقا بهر نمدارد
مدد ز نور جمالت مگر نمی یابد
چو پر طوطی از روی می دمد خط تو
که سبزش آب جز از گلشکری یابد
تذرو حسنی و عشق تو هست آن بازی
که جزی به بازی دل زیر پر نمی یابد
چنان حجاب تو آمد شعاع طلعت تو
که بهر ز جمالت نظر نمی یابد
بزیر آینه چرخ بی شراب لبست
صفاء راحت جان را صورتی یابد
چگونه گویم وصف جمال تو مجمل
که عقل حسن ترا مختصر نمی یابد
دل ز آفت تیر دو نرگست سپری
جز آن دو سنبل لاله سپر نمی یابد
مفر نیابد دلم از غمزه تو چنانک
عدوی شاه ز تیغش مفر نمی یابد
سراج دولت خسرو ملک که شمع فلك
ز کان شاهی چون او گهر نمی یابد
درخت عدلش هر جا که سایه گسترده
ز باد چینی روی شمر نمی یابد
بهر مکان که بیفتد خیال هیبت او
نما عروق نبات و شجر نمی یابد
جز از حسام و ز تیرش که ابر و برق شدند
سپهر دولت شمس و قمر نمی یابد

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

سوار شیرگردون را همی مانست و شد ظاهر
 چو جرم زهره و شکل مه نو گوی و چو گانش
 ز برق بود چابکتر که ابری بود شدیدش
 ز مهری بود زیانتر که چرخ بود جولانش
 ز خطّ زمردی بر لعل او قوس قرچ پیدا
 ز چشم پیش او ابری که جز در نیست بارانش
 بزیر آن نگین لعل آید چرخ فیروزه
 اگر مهری کند فرّخ ز عالی نام سلطانش

در مدح سلطان میگوید هم درین قصید

بگیرد شهپر شاهین نذرو از قوّت عدلش
 بروید در دل خارا گیا از ابر احساسش
 رباید ز آسمان در حین سنانش عقدۀ پروین
 اگر ناگه سرافرازی کند رخ چو ثعبانش
 اگر جویند در عالم ز صحف مکرمت آیت
 نماید از ید بیضا چو موسی زود برهانش
 هر آن سرور که او دامن کشد از فخر برگردون
 ترا گردن اگر نهد اجل گیرد گریبانش

قصید

و این قصید جواب شعر اُستاد الشعرا عمادی گوید،

دهان تنگ ترا و هم در نمی یابد
 بصد فسون سخن زو گذر نمی یابد
 خمیم مشک تو دها هم بسوخت چنانک
 دلی نماند کش اندر جگر نمی یابد
 میان تو ز نخیلی چنان لطیف آمد
 که در کنار مرا کمر نمی یابد

در پایه او چشم فلک یابد خواب
در سایه او قرار گیرد سیماب
آکنون که چو آفتاب از شرق رسید
بگشاد بهر جای که آبست و تراب
راز دل لعب دید از راه صواب
امر جود سوال آزا داد جواب
بر خلق بپوشود و جهانی بخشید
در بزم چو بار داد با باده ناب

و این قصیده که برهان فصاحت و گواه لطافت طبع ویست در جواب

شعر

۱۰ شعر رشید میگوید،

ز ماه آن رخسار لعلیست در سیب زخندان
ز جام آن لبش مستیست در زلف پریشان
لبش گر نیستی یاقوت خود بگداختی بیشک
ز تاب مشعل رخسار چون خورشید تابانش
دل هر شور بختی را که یابد رنج زهر غم
شفا باشد از آن شکر که هست اندر نمکدانش
بود پر سوسن و سنبل شود پر ضمیران و گل
کنار مردم دیده من روی همچو بستانش
نگردد و همرا پیدا نشانی امر دهان او
که نقاش طبیعت کرد از بس لطف پنهانش
چو چشم کبک چشم من ز گریه پر ز خون گردد
چو بینم با لب پر خند چون کبکی خرامانش
چو ماهی دیدمش دی من بر آن شبدر در جولان
که در نورد کوهی بود صحن چرخ میدانش

۱۵

۲۰

۲۴

چون بُردهٔ باز روز شد پر غراب
 دریا فلك نمود دُرهاء خوش آب
 همچون ماهی که گردد از ابر پدید
 بنمود رخ آن سرو سمن زیر نقاب
 در سوسن جام کرد گلرنگ شراب
 گوئی که نمود آتشی اندر آب
 یا لعل مُذاب ریخت در مروارید
 یا شعلهٔ برق بود بر روی سراب
 داد مرا زان لب نوشین بشتاب
 بر آب عنب نقل شکر از عناب
 از بس که بمن بر رخ گل داد نیند
 چون نرگس خود کرد مرا مست و خراب
 رفت از بر من چو تیر اندر پرتاب
 بگداخت مرا چو تیزی اندر مهتاب
 چون دید که گشت زلف شب باز از تاب
 مهرست و سپهر و ابر و دریا و سحاب
 از صبح چو تیغ شاه مشرق خندید
 خسرو ملك آن شاه که اورا القاب
 گردون بهزار دین چون او بندید
 اندر صد قرن بل که افزون ز حساب
 اوراست سپهر مرکب و ماه رکاب
 بر دیو کند حمله بتیغ چو شهاب
 جائی که همای عدل او سایه کشید
 خرگوش بخرسپد اندر آغوش عناب

ای ستمگار بهنگام جفا و گه جور
 دلم از رخ گرانبهار مکن گو نکم
 ای میان تو چو تار قصب از باریکی
 تن زارم چو قزین زار مکن گو نکم
 ای دل اندر پی بیهوده مشو گو نشوم
 خرد و صبر خود آوار مکن گو نکم
 گر ترا صبر و خرد هر دو بهم یار شوند
 بیش فرمان چنان یار مکن گو نکم

(۴۴) الصدر الاجلّ ملك الکتاب افضل العالم جمال الدین ابو المحاسن

یوسف بن نصر الکاتب،

۱۰

یوسف نصر افضل عصر خود بود، چون جمال یوسفی فضل او بر
 جهانیان ظاهر شد همه مدعیان عصر چون لائحات مصر دست لاف
 ببریدند که وَقَطَعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَتَقْدِيم و براءت او معترف گشتند و قُلْنَ
 حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ بر تخت فصاحت سلطان و
 ۱۰ بر ولایت براءت قهرمان و او را بدو زبان دو دیوان است و هر قصیده
 از قصاید نازئی او بمثابة است که بلاغت و تمام بمقابله آن نا تمام است
 و اشعار ذُو الرِّمَّة و بُحْتَرِي باوّل پایه قدر آن نرسد، جزالت عرب با
 لطافت عجم فراهم آورده است و معانی دقیق با الفاظ رقیق امتزاج داده
 و از افاضل خراسان و غزنین بر سر آمد چنان عالی همت بود که جز
 ۲۰ سلطان را سزاوار مدایح خود نداشتی و اگر اشعار نازئی او بیاریم باطالت
 انجامد از شیخ الاسلام زکی يُدِیْمُ اللَّهُ بَرَکَتَهُ شنیدم که این قصیده بسیط
 از بحر هزج که مخصوص است بر بایعات در مدح سلطان خسرو ملک
 ۲۲ گفته است و کس پیش از وی برین منوال نگفته است، قصیده

چون دهان تو همیشه دیده بیدار من
 آن بخنده وین بگریه پر ز گوهر هست هست
 ای بهار ماه منظر وی نگار باغ چهر
 گرهی پرسی که روزی باغ و منظر هست هست
 ای رخ تو همچو خور تا چند پرسی کاین رخ
 بزمگاه پادشاه نیلک در خور هست هست
 شاه مسعود آنکه گر گویند طبعش گاه جود
 مقتدا و اوستاد بحر اخضر هست هست
 تاج او تاج سماء و فرق فرقد گشت گشت
 رای او نور سپهر و مهر انور هست هست
 قدر او قدر خطا و خان خانان برد برد
 ملک او ملک فریدون و سکندر هست هست
 تا همیشه از میان و از کمر باشد مثل
 این یکی گر نیست گردد و آن دگر گر هست هست
 ذات او قطب جلال و کان رفعت باد باد
 نام او زین طراز و فخر منبر هست هست
 هم اوراست،

فتنها بر دله انبار مکن گو نکم
 بارها کرده این نار مکن گو نکم
 دینام را چو لب خویشتن ای دیده و دل
 همه پر لؤلؤ شهنشاه مکن گو نکم
 علم وصل مرا ای شده در حسن علم
 چون سر زلف نگونسار مکن گو نکم
 خسته غمزه غمازم و با خستگم
 بسته طره طراز مکن گو نکم

بجام باده جان پرور که امروز * نشاط دل ز نوعی دیگر آمد
 گشاده رایت اقبال ناگاه * بهار خرم میمون در آمد
 بتان خوب روی بوستان را * نسیم باد گوئی آزر آمد
 گل از مهد زمرد شاد و خندان * چو روی آن نگار دلبر آمد
 رخ گل با تم باران عروس است * که دُر شاهوارش زیور آمد
 نگه کن برگ بید و غنچه گل * که هر دو باغ را چون درخور آمد
 ز بهر قهر خصم ملك سلطان * یکی پیکان و دیگر خنجر آمد
 از آن نیلوفری تیغ جو آتش * ز جان دشمنان آتش بر آمد
 که دیدست ای عجب آبی مجسم * که در وی جرم آتش مضمر آمد

(۴۲)

در کمال بزرگی و جمال بزرگواری از فلك آفتاب و آفتاب فلك در گذشته
 و فصاحت و بلاغت او بساط فضل سیمیان و حسان در نوشته، چند
 کُرت سلطان بین الدولة بهرامشاه نغبت الله بر حتمه مسند وزارت را بدو
 مقوض گردانید و آن منصب عالی بر وی عرضه داشت، قبول نکرد و
 ۱۰ بدان التفات نمود و گنت عاقل در عواقب امور نگرد و چون بعد از
 هر عز شغلی ذلّ عزلی است واجب نکند خود را در معرض مخالفت و
 تعرض صد هزار آفت آوردن و بسبب آن علو همت منصب او از فلك
 هفتم رفیع تر بود و حضرت رفیع او مقصد فضلا و مرتع علما، و او بر
 هر دو زبان قادر بود و در هر دو میدان در سواری [ماهر] نازی و
 ۲۰ پارسی او را ملکه و این چند بیت از منشآت او مصداق این دعوی و
 برهان این معنی است، در مدح سلطان علاء الدولة مسعود بن ابراهیم
 گفت،
 نمشك سنبل شكل تو بهتر ز عنبر هست هست
 لعل لؤلؤ بار تو خوشتر ز شکر هست هست

و سعی ساعیان بخت او برگشت و اختر اقبال [او] در وبال افتاد و رایت دولت او منکوس و طالع او مغسوس شد و از جور زمانه مقید و محبوس گشت و خسرو ملک او را حبس فرمود و در حبس این رباعی گفت و بخدمت او فرستاد،
رباعی

ای شاه مکن آنچه پیرسند از تو * روزی که تودانی که نترسند از تو
خرسند نه بملك و دولت ز خدای * من چون باشم ببند خرسند از تو
و چون ایام محنت او امتداد پذیرفت و تیر قصد اعادی بر هدف آمد و شفاعت فضل و هنر مقبول نیامد خواستند که او را هلاک کنند و آن عطارد زمین را که خاطر تیر بود چون کمان از خانه غم بر آرند و او آثار آن مشاهده کرد و در وقت وداع جان این بیت بر زبان راند، رباعی

از مسند عز اگرچه ناگه رفتیم * حمدًا لله که نیک آگه رفتیم
رفتند و شدند و نیز آیند و روند * ما نیز تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رفتیم
و این رباعی در بیان متانت سخن و قوَّت الفاظ و رِقَّت طبع خود گفته است
رباعی

طبعم که ز لشکر هنر دارد خیل * باقوت بمن بخشد و بیجاده بکیل
دُرِ سخفم که جان بدو دارد میل * پرورده دریاست نه آورده سیل

(۴۲) * * * * *

صاحب دیوان رسالت و صاحب اذیال بسالت دیوان سلطان خسرو شاه بجهال او آراسته و منشآت او چون چمن پیراسته، فارس میدان بیان فارسی و سوار مضمار اشعار تازی و این چند بیت از قصید که در مدح تاج الدولة خسرو شاه گفتست ایراد کرده آمد
شعر

مبارك ماه فروردین در آمد * نوای بلبل از گلن بر آمد
بخواه از دست ساقی ساغر می * که روز خرمی را ساغر آمد

راحت جنان و آن تصانیف بتمام و کمال درین بلاد و دیار کم مطالعه
افتاده است و این شعر از انشاء اوست،

نظم
ملك بر پادشا قرار گرفت * روزگار آخر اعتبار گرفت
بج اقبال باز نشو نمود * شاخ انصاف باز بار گرفت
متنی ملك در تزلزل بود * عاقبت بر ملك قرار گرفت
آنكه گهی بيك سؤال بداد * و آنكه ملكي بيك سوار گرفت
عكس بزمش چو بر سپهر افتاد * خانه زهره زو نگار گرفت
صبح تیغش چو از نیام بتافت * آفتاب آسمان حصار گرفت
ملكا خسرو خداوند * این سه نام از تو افتخار گرفت
پای ملك استوار گشت اکنون * كه ركاب تو استوار گرفت
وله ایضاً،

ای یمن تو مشرب آداب * وی یسار تو مكسب آمال
در بنات ائمه فضلا * در بیانت لطیفه افصال

(۱) صاحب نصر الله [بن] عبد الحمید،

۱۰ که صاحب و ابن العیدرا در میدان بیان باز پس بگذاشتی و در فنون
فضایل رایت افتخار بر اوج فلک اثر بر افراشتی نظم و نثر تصرف قلم
اورا گردن نهاده و دقایق حقایق در پیش خاطر او ایستاده و توسن بیان
رام طبیعت او گشته و تا دور آخر زمان و انقراض عالم هر کس که رسالتی
نویسد یا در کتابت تنوینی کند مقتبس فواید او تواند بود چه ترجمه
۲۰ کلیل و دمنه که ساخته است دستمایه جمله کتاب و اصحاب صنعت است
و هیچ کس انگشت بر آن نهاده است و آنرا قدح نکرده و از منشآت
پارسیان هیچ تألیف آن اقبال ندیده و آن قبول نیافته و با این همه
فضل و بزرگی و علو منصب و رفعت منسوب و جمال حسب و جلال
۲۴ نسب ایام با او نساخت و حق فضل او نشناخت و بسعایت قاصدان

و اکنون هی بترسم ز آن گفته خطا
زین جرم جز دو چیز نه بینم امان خویش
و این قطعه هم اوراست در وعظ یاران و احتراز از مصاحبت
بدکرداران،
نظم

بی درستی دوستی با کس شاید داشتن
یا کسی را از گرافه دوستدار انگاشتن
اعتماد دوستی بر هر کسی مشکل بود
احتمی باشد درین معنی خطا پنداشتن
بر امید آب خوش در شوره گر چاهی کنی
آب او چون شور آید بایش انباشتن
دوستی با جنس دار و تجریت گیر از نخست
تا بازارش نباید باز پس بگذاشتن

(۴۰) الصدر الاجلّ ظهیر الدین [و] الکتاب محمد بن علی

السمرقندی الکاتب،

۱۵ آنکه مرقد فضل او از اوج فرقد گذشته بود و زبان بیان او بساط ذکر
حسان را در نوشته سوار مرکب بلاغت و سلار موکب فصاحت بود،
مدتی صاحب دیوان انشاء قلع طمغاج خان بود و اکابر آن زمان از بحار
فضایل او مغترف بودند و بتقدیم و پیشوائی او معترف و سندباد را
بحلیت عبارت تربیتی دادست و آن عروس زیبارا مشاطة قریمت او
۲۰ بخوبترین دستی بر آورده و اعراض الریاسة فی اغراض السیاسة از منشآت
اوست، بحری زاخر موج او جواهر فاخر، از ابتدای دولت جمشید ملک
تا بعد سلطنت مخدوم خود لطایف کلام جلگئی ملوک بیاورده است و
آنها شرحی زیبا بعبارتی دلربا داده و سمع الظهیر فی جمع الظهیر تألیف
۲۴ اوست و آن روضه ایست از ریاض جنان و بستان انوار و ازهار او

با ورد هر نشینم و با دود هر قرین
 با زهره هم فرام و با مه مجاورم
 هم در جوار مشکم و هم در پناه گل
 هم مایه عیبرم و هم رشک عنبرم
 زنجیر دل ربایم و شمشاد جان فزای
 ابر زمره نمای و بخار معنبرم
 ابا وژد هم نبردم و با عاج در لجاج
 جز ارغوان نسام و جز لاله نسپرم
 هندونیم مجاور آن خال هندویم
 کافر نیم مرافق آن چشم کافریم
 همچون دل مخالف صاحب شکسته ام
 مانند عیش دشمن و عمرش مکدرم
 رخ تیره سر بریده نگونسار و مشکبار
 گوئی که نوك خامه دستور کشورم

۱۰ و از ثقه شنیدم که عید کمالی در فضل کمالی داشت و در هنر جمالی چون
 خط نبشتی دبیر فلک شرمسار شدی و چون بریط نواختی زهره از رشک
 بر فلک بیقرار شدی و از ندماء سلطان سعید سبخر تغمک الله برحمته بود
 و سلطان را بدو نظری کامل، شبی در مجلس بزم سلطان مست شده بود
 و معاشرت عقار مرکب او را غفر کرده و رحم فکرت او را عاقر گردانیده،
 ۲۰ سلطان فرمود که بریط بزن، از غایت مستی گفت نی زخم سلطان ازین
 معنی متغیر شد بفرمود تا او را باستخفاف از مجلس برون کردند، بامداد
 این ابیات انشا کرد و بحضرت فرستاد،
 قطعه

امر فضله نینذ بعالی بساط شاه
 آگه نبود بنده ز سود و زیان خویش

سرخ و سپید نوش لب و پاک ساعدت
 این از عقیق گنجست آن از بلور کان
 دارد همیشه پسته و بادام تو دو چیز
 این شهد و نوش دارد و آن ناولک و سنان
 جعد زره نمای تو و زلف جعد تو
 این همچو چنبر آمد و آن همچو صولجان
 گوئی که قد خصم خداوند ما شدست
 این کوثر همچو دالی و آن خفته چون کان
 عدل و عطای اوست جهان را و خلق را
 این چشم را چو دیده و آن جسم را چو جان
 مایه ز طبع و حلم تو بردند باد و خاک
 این زین سبب سبک شد و آن زان قبل گران
 جان و روان صاحب و صابی به پیش تست
 این تیره از بنانت و آن عاجز از بیان
 پاکیزه خصلت تو و فرخنده رای تو
 این را نجات دانست آن را ثبات کان
 هم او گفت،

زلف نگار گفت که امر قیر چنبرم
 شب صورت و شبه صفت و مشک پیکرم
 ترکیب امر شبست و امر روزست مرکبم
 بالینم از گلست و زلاله است بسترم
 یا در میان ماه بود سال و مه تنم
 یا بر کران روز بود روز و شب سرم
 جنبان تر از هوایم و لرزان تر از آب
 تیره تر از خاک و همیشه بر آذرم

ز آنک دارد شرم از احسان و حسنت نو بهار
 گیرد اندر سر ز میخ و سبزه چادر باد و خاک
 باد و خاک از حلم و انصاف ترا منکر شوند
 بیند از آب و زائش رنج منکر باد و خاک
 بر هوا و بر زمین گر مدح تو خواند کسی
 گردد از قوت سخنگوی و هنرور باد و خاک
 هم او گوید،

پیشانی و قفای تو اے ترک دلستان
 این زهره زمینست و آن ماه آسمان
 کردند روی و موی تو طیره برنگ و بوی
 این برگ لاله و گل و آن شاخ ضمیران
 روز قطیعت و شب وصلت هر آینه
 این محنت حجیم است و آن راحت جنان
 بر رفته قد و آن لب همچون عقیق تو
 این رشک نارون شد و آن رنج ناردان
 زلفین تابدار و رخ آب دامن تو
 این چون بنفشه آمد و آن همچو ارغوان
 روی تو روز وصلت و زلف تو گاه هجر
 این راحت دل آمد و آن آفت روان
 زلفین جان فزای و خط دلربای تو
 این ساده ساج [و] قیرست آن سوده مشک و بان
 رخسار و عارض تو ز خوشی و خرمی
 این تازه نو بهارست آن طرفه بوستان
 گشته است روز روشن و عیش فراخ من
 این تیره چون دو زلفت و آن تنگ چون دهان

چون نشیند گرد میدان بر جین و جعد او
 گر بیفشاند شود پر مشک و عنبر باد و خاک
 موی و روی او هی دارد ز رنگ و بوی خویش
 هم معطر آب و آتش هم منور باد و خاک
 و ز زلف و دلب و دندان او یابند اثر
 گردد از جیم و زمیم و سین مصور باد و خاک
 قدّ او را گر بدیدی خاک و باد از ابتدا
 در چمن هرگز نپروردی صنوبر باد و خاک
 گر هوا و گرد بر زلف و لبش یابد گذر
 گردد اندر حال پر شمشاد و شکر باد و خاک
 ز آنک چون اندام او دیدست سوسن را بباغ
 بر سر سوسن نهاد از سیم افسر باد و خاک
 و زمین را پیش شاه خسروان بوسه دهد
 از لب و دندان کند پر لعل و گوهر باد و خاک
 آنک گر موجی زند بحر دلش نبود تمام
 زورق انعام او را بیل و لنگر باد و خاک
 چون خدنگ اندازد و شب‌دیز نازد روز رزم
 منہزم گردد ز پیش شاه صفدر باد و خاک
 ای خداوندی که از رای تو و روی عدوت
 شد مصفا آب و آتش شد مکدر باد و خاک
 هست خصم و حاسد و بدگوی و بدخواه ترا
 در دل و چشم آب و آتش بر کف و سر باد و خاک
 بر هوا و بر زمین گر مدح تو عرضه کنند
 مشک بارد در زاید نا بمحشر باد و خاک

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

شده متابعت تو نجات را توقیع * شده مشایعت تو حیات را منشور
 نتیجه ز خلاف تو در دم کژدم * لطیفه ز وفاق تو در سر زنبور
 همه نهاد تو بجد و بجد نا معجب * همه سرشت تو جاه و بجاه نا مغرور
 فضایل تو بر انعام طالبان موقوف * شمایل تو بر اکرام سایلان مقدور
 بزیر پایه قدر تو ساحت جنت * بزیر سایه صدر تو راحت رنجور
 ز دام کین تو نا دیده هیچکس صحت * ز جام مهر تو ناگشته هیچ کس محبور
 بحسن سعی تو در شرع صد هزار فتوح * ز حد تیغ تو در شرک صد هزار فتور
 و این قطعه بشهاب الدین ادیب صابر نوشته،

شهاب الدین سپهر فضل صابر * فضایل هست ذات را بفرمان
 ۱۰ خرد با جان تو جسته است وصلت * هنر با طبع تو بسته است پیمان
 شعار نست عز اهل دانش * دثار نست حرز اهل ایمان
 ترا در نظر لعنه آزم * ترا در نثر حکماء لقمان
 تن مطروح را جاه تو قوت * دل مجروح را لطف تو درمان
 سخن فرمانبر طبع تو چونانک * پری فرمانبر امر سلیمان

۱۰ (۳۹) امیر عمید کمال الدین جمال الکتاب کالی البخاری،

کمال اعجوبه دهر و نادره ما وراء النهر بود، بساحری در شاعری مشهور
 و در صیانت زر سخن چون سامری مذکور جودت الفاظ و لطف معانی
 او از اولانی پر از ریحی دلکشتن این قصیده که [عقل] در حسن آن متخیّر و
 خاطر از درک او عاجز است در مدح سلطان سعید معز الدینا و الدین
 ۲۰ ابو الحارث سنج بن ملکشاہ انار الله برهانه گفته است شعر

گر زند آسیب زلف ترک من بر باد و خاک
 از خوشی با مشک و با عنبر زند سر باد و خاک
 رنگ روی و بوی مویش گر بیابد خاک و باد
 گردد از شکش قرین چین و چنبر باد و خاک

چشم من در غمت ای گوهر دریا جمال
 گوهر افشان چو کف شاه مظفر گشته
 قطب دین اُتسز غازی که برفعت قدرش
 هست با کنگره چرخ برابر گشته
 در هنر وقت مجارات چو صاحب بوده
 در وغا روز ملاقات چو حیدر گشته
 از غبار سپهش چشم فلک کور شده
 وز صہیل فرسش گوش جهان کر گشته
 ای بک اقبال تو صد سایه طوی برده
 وی بک انگشت تو ده چشمه کوثر گشته
 نام فرخنده و القاب بزرگت بجلال
 فخر خامه شده و زینت منبر گشته
 آفتابی تو و از رایت فرخنده نو
 منہزم دشمن جاہ تو چو اختر گشته
 مملکت چون فلک و رای تو خورشید شد
 مکرمت چون غرض و جاہ تو جوهر گشته
 تو چو خورشید منور گو جولان بکران
 زیر ران تو چو گردون مدور گشته
 تیغ بُرائ تو مرگیست مجسم گشته
 شخص میون تو جانیست مصور گشته

ہم اوراست،

زہی بچود تو آیام مکرمت مشہور * خہی ز جاہ نو اعلام محبت منصور
 بہر بلاد علامات عدل تو پیدا * بہر دیار مقامات تیغ تو مذکور
 ستارہ قدر رفیع ترا شد بند * زمانہ صدر بزرگ ترا شد مأمور
 ۲۵ پایگاہ تو در جمع خسروان فیصر * بہارگاہ تو در صف صفدران فغنور

چرخ ذکر ترا نپوشاند * دهر عزّ ترا نفرساید
 تو ستودی مرا و مثل ترا * بتفاخر زمانه بستاید
 هرکه پیش تو یاد نظم آرد * یقین دان که باد پماید
 خامه من که هست بسته میان * بسته مشکلات بکشاید
 علمائست بس شریف کران * طبع من يك زمان نپاساید
 جز برای ریاضت خاطر * هتم سوه نظر نگراید
 بی ندانی کمال فضل مرا * دیر عهدی ندیدم شاید
 متمم کرده مرا بحسد * از چو من کاملی حسد ناید
 تا جمال کمال من بیند * نیز بین دیده هی باید
 طبعی کردم این معاذ الله * تا ز من وحشی نیفزاید
 و هو گفته است،

ای جهان از سر زلف تو معطر گشته
 همه آفاق ز روی تو منور گشته
 خوب چون یوسف پیغمبری و پیشو مرا
 دیده چون دیده یعقوب پیمبر گشته
 دهن و چشم تو چون پسته و بادام شده
 زلف و بالات چو شمشاد و صنوبر گشته
 چهره من ز فراق تو و دیده ز غمت
 معدن زر شده و موضع گوهر گشته
 روی تو قبله شد و از قبل دیدن تو
 بر سر کوی تو عشا ف مجاور گشته
 بوده ام صاحب زهاد و کنون در عشقت
 مصحف انداخته و بنده ساغر گشته
 لب تو آب حیاست و مرا در طلبش
 حال تاریکتر از حال سکندر گشته

شدست لفظ مرا بنده بی خلاف گهر
 شدست طبع مرا سخره بی گان آتش
 مراست آب بلاغت مطیع آتش طبع
 که دید آب برو گشته قهرمان آتش
 در تو شاهها محراب مدح خوان گشته است
 چنانکه باشد محراب زند خوان آتش
 بآب غربت دادم بطوع طبع رضا
 زدم ز مهر تو در جان خائن آتش
 ز حضرت تو مرا گشت آبروی قرین
 و گرچه با دل من بود هم قران آتش
 ازین سپس ننهد در تنم بلا گیتی
 وزین سپس نکند در دلم مکان آتش
 خدای داند کز تو بدودمان نروم
 و گر بر آرد دودم ز دودمان آتش
 همیشه تا که فروزد بیاغ و راغ بهار
 ز برگ لاله و از شاخ ارغوان آتش
 بر اهل عالم شاهها خدایگان بادی
 چو بر طبایع عالم خدایگان آتش
 مخالفان ترا همچو هاویه جنت
 موافقان ترا همچو ضمیران آتش

در جواب شعر ادیب صابر گوید

علمت ای صابر ابن اسماعیل * روی عالم هی بیاراید
 رتبت قدر تو پپای شرف * تارک مشتری هی ساید
 توئی آن کس که در بدایع نظم * مثل تو روزگار نفاید
 همه دانش ز طبع تو خیزد * همه معنی ز لفظ تو زاید

تو چرخ فغ و کمان ترا چو آتش تیر
 عجب نباشد بر چرخ در کمان آتش
 دهد بدست کرامات تو زمام نعیم
 دهد بدست سیاست تو عنان آتش
 اگر نو قُدِ عزم تو داشتی خورشید
 شدی جواهر اندر صمیم کان آتش
 هی کند ز شرر هاء خویش وقت فروغ
 بزیر پای تو بر خاک زرفشان آتش
 چو باد گشت عدو خاکسار تا بزده
 بزخم خنجر چون آب در روان آتش
 اگر هلاک قصب اندر آتش است بطبع
 چراست در قصب رخ تو سنان آتش
 نعوذ بالله اگر هیبت تو شعله زند
 نه قندهار بگیرد بقیروان آتش
 بهر ری که خرامد بفتح و فیروزی
 عزیمت تو که جوید ازو کران آتش
 کلیم وار کند همچو رهگذر دریا
 خلیل وار کند همچو بوستان آتش
 رسید قاعده عدل تو بدان درجه
 که پنبه را شود امروز پاسبان آتش
 اگر چه آتش دوزخ مهابتی دارد
 به پیش هیبت تو آب گردد آن آتش
 بروشنی و بلندی چو نظر پردازم
 رفیع خاطر من هست در بیان آتش

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

چو بباد میگذری بر من و مرا در راه
 هی گذاری چونانک کاروان آتش
 بجوی مهر من ای نو بهار حسن که من
 بکارت آمم همچون بهرگان آتش
 منم همیشه در آتش ز اندۀ تو ولیک
 مرا ندارد با مدح شه زبان آتش
 ابو المظفر خورشید خسروان انسر
 که از صواعق خشمش کند کران آتش
 ز کف اوست یخشش نگین اثر دریا
 ز تیغ اوست بکوشش نگین نشان آتش
 از آن زبانه آتش بود بشکل زبان
 که از سیاست او هست ترجمان آتش
 خدایگانا از چشم و دل عدوی ترا
 نتیجه هر نفس آبست و هر زمان آتش
 رود خدنگ تو سوی مخالفان ز کمان
 چنانک سوی شیاطین ز آسمان آتش
 بجنب خاطر نو کی دهد ضیا اختر
 پیش همت تو کی شود عیان آتش
 نهاد لطف تو در در شاهوار صفا
 فکند جود تو در گنج شایگان آتش
 دماغ خصم تو تیره است همچو رنگ دخان
 شدست تیغ تو در ضمن آن دخان آتش
 کسی که نقص تو خواهد که بر زبان راند
 شود زبانش همان لحظه در دهان آتش

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

قطعه

یگانه پرداخته،

نجر گردون محمدت محمود * زیر ابر اجل جمال نهفت
او چو جان بود و جان نبرد و من * زنده را مرثیت ندانم گفت

(۲۸) الصدر الاجل رشید الدین ملک الکتاب محمد بن [عبد الجلیل]

الکاتب البلی المعروف بالوطواط رحمه الله،

صاحب دولتی که کمال فضل و وفور ادب او دلهاء ملوک زمان و ارباب
دولت را صید و قید خود کرده بود، بناء فضلی که مهندس خاطر او نهاد
تا انقراض عالم منهدم نخواهد شد و هر کس که در صنعت کتابت تکلیفی
تکفل نماید ... ما یتوقی واجب بیند، همه شاگرد سخن اویند و هیچ ذاتی را
۱۰ نظم و نثر در غایت کمال و نهایت متانت چنان دست نداده است که او را و
قصاید او در اطراف جهان مشهور است و مآثر آن با نور و این قصیده
که با امتحان گفته است و با طبع چو آب جواب شعر ادیب صابر پرداخته
است و ردیف آتش ساخته خاک در چشم جمله باد پیمایان میزند و
میگوید،

قصیده

زهی فروخته حسن تو در جهان آتش
زده مرا غم تو در میان جان آتش
اگر بر آرم از اندوه عشق تو نفسی
بگیرد از نفس من همه جهان آتش
نماند از آتش دل آب چشم و ترسم از آنک
بجای آب ز چشم شود روان آتش
بر تراست ز بیداد در میان خارا
دل مراست ز تیمار در میان آتش
اگر به خار در آتش نهان بود چونست
دل تو خار و در بر مرا نهان آتش

۱۵

۲۰

۲۲

از اغصان منصب نشکفته بود و در شیوه کتابت مرا تهدی نیفتاده در دیوان انشا بنیابت کاری میکردم و هرچه نبشتی استاد و مخدوم من آنرا تزییف کردی و مرا برنجاندی تا روزی که معسکر منصور بظاهر مشهد طوس خیام دولت نصب کرده بودند اتفاق افتاد که مخدوم من مرا نامه فرمود و چون آنرا تحریر کردم و بخدمت او آوردم مرا سخت بسیار برنجانید و جفا گفت و آن نامه را بدرید و فرمود که بار دیگر نویس، من از غایت ضحرت و تنگ دلی بشهد مبارک امیر المؤمنین علی [بن] موسی رضا رفتم و از روح پاک او استمداد طلبیدم و بتضرع و ابتهال در آن موقف متبرک بنالیدم و تسهیل این شیوه از حضرت صمدیت در خواستم، آفریدگار سبانه و تعالی دعاء مرا اجابت گردانید و درهائ لطایف غیبی بر ضمیر من کشاده گشت و آن نامه را باز نیشتم و بخدمت مخدوم بردم، چون آنرا مطالعه کرد در آن بسیار تأمل کرد و گفت نه هانا که این انشاء تو باشد، پس احسان و تحسین ارزانی داشت و تشریفی خاصه از جامه خانه بیاوردند و در من پوشانیدند و از آن روز باز توسن بیان رام طبیعت من شدست بعد از آن هرچه نیشتم همه پسندیده فضلا بود و مدتی مدید دیوان رسایل سلطان سعید سبخر نعمه الله برحمته را تقلد نموده در آن دولت روزگار بجزئی گذرانید و از صدر اجل سعد الدوله والدین مسعود بن المنتجب که در آن صدف و درئی آن شرف بود چنین شنیدم که این ابیات از پدر خود روایت کرد،

ازین با آب تر روئی نباشد * وزین پر تاب تر موئی نباشد
 چو رنگ خد تو رنگی نخیزد * چو بوی جعد تو بوئی نباشد
 در آن خطه که نام او بهشت است * بسان کوی تو کوئی نباشد
 چو چشم من بعالم هیچ کس را * ز خوابه روان جوئی نباشد
 ز عشقت در نگاپوم تو دانی * که عاشق بی نگاپوئی نباشد
 و این دو قطعه در مرثیت دوستی گفته است و این دو بیت در تعزیت

باعزاز تمام بوطن خود باز فرستاد و آنکه گفته اند که بیک نامه کار
لشکری کفایت کند اینست و شعر از وی کم روایت کرده اند این دو
قطعه را نسبت بدو کرده اند یکی آنکه در معنی شیب و ناسف بر فوات
نعمت شباب میگوید،
نظم

هی ترسیدم ای پیری که آبی نزد من روزی
نخوتاندم مر ترا ناخوانده زی من زحمت افگندی
کنون بیش است ترس من که روی از من بگردانی
مرا ضایع فرو مانی و ناگه رخت بر بندی
وله ایضاً،

۱۰ سگ درین روزگاری فرجام * بر چنین مهتری شرف دارد
در قلم داشتن فلاح نماید * خنک آنرا که چنگ و دف دارد
وله ایضاً،

هر چند که کار تو درین گنبد گردان * چون قنار الف تاب خم و پیچ ندارد
امروز ممکن تکیه برین حرف که فردا * معلوم تو گردد که الف هیچ ندارد

۱۵ (۲۷) الصدر الاجل منجب الدین بدیع اتابك الخوئی رحمه الله،

سر جریده زمره کتّاب و مصحف اقبال را ذات او اُم الکتاب دبیران
عصر و افاضل دهر انصاف داده اند که در میدان بلاغت سواری شهرتر
از بدیع اتابك جولان نکرده است و یکران سبقت را در موکب نظم و
نثر مثل او بر روی مدعیان بر نتاخته و او را در شیوه ترسل و صنعت
۲۰ کتّاب چند تزییف مرغوب است یکی از آن جمله رقیة القلم است که او
ساخته است و عبرات الکنیه که او پرداخته و تفضیل نیشاپور بر جرجان
داده، از جمله مقبول فضلاء عالم است بلکه در اطراف آفاق از کبریت
احمر و یاقوت اصغر عزیزترست و در شهر نیشاپور رقیة القلم را مطالعه
۲۵ افتاد در آنجا گفته است که در اوایل عهد کتّاب که هنوز اکام فضایل

نصیر الدین بن ابی توبه است و از قاضی شرف محمد بن عمر الکرکوتی شنیدم که قاضی بایکرو از جدّ خود روایت کرد که در آن وقت که او را در بایکرو حبس کرده بودند کوتوال دوست من بود مرا منع نکردی بسر چاه او رفتی و او را نسلی دادی و آنچه بایستی از نهد او بجای آوردی و پیوسته این ابیات گفتی و می گریستی، بیت

از دولت و جاه او فتام * در سایه چاه او فتام
چون یوسف در غیابت الجب * بی هیچ گناه او فتام

(۴۶) الصدر الاجل معین الملک الحسین بن علی الاصل الکاتب

رحمة الله علیه،

۱. معین اصل که طین صیت فضایل او گوش عالم را بسم مبتلا میکرد گران [گوش] سبک روحی که در کمال فضل و غایت بزرگی بود نوك اقلام او نکایت حدّ حسام را دفع کرده و قصب قلم او در کتابت کتایب را بی زحمت رماح و سیوف منہزم گردانید، رسایل او که وسایل حصول فضایل است بر کمال بزرگی او گواهی میدهند و از علو سخنی او آگاهی و اگر او را هیچ ۱۵ نامه نیست جز آن يك نامه که در جواب نفیر نامه اساری روم نبشته است تمامست و اثر آن ظاهر و آن نامه مشهور است و در کتب مسطور تعرض کتابت آن کرده نیامد، اما سبب آن بود که رعایاء امید و میافارقین نفیر نامه نبشتند که قیصر روم با جماعتی ترسایان شوم برین بلاد و دیار تاختن آورده چندین هزار مسلمان را باسیر بردند و بذل کفر مبتلا گشتند ۲۰ و از عبادت ربّانی بخوک بانی افتادند، معین الملک از دیوان اعلیٰ سنخری نامه نبشت نزدیک قیصر روم که چون آن را بخواند از هیبت خواب ازو برمید و قرار او فرار پذیرفت و آرام با او مقام نکرد و ضحرت و هیبت بروی استیلاء یافت و فرمان داد تا تمامت مسلمانان را که از ولایت آمد ۲۴ و میافارقین آورده بودند همرا لباس دادند و توشه فرمود و جمله را

معزّی و این نامه مشهور است و در آنجا در ترجمه این بیت
 أَلَا مَوْتُ يُبَاعُ فَأَشْتَرِيهِ * فَهَذَا أَلْعِيشُ مَا لَا خَيْرَ فِيهِ

[داد سخنوری را داده] هم در آن رساله این رباعی ایراد کرد، رباعی

در آب نشسته نشسته خلقی دارم * افکنده بزیر خویش خلقی دارم
 . زبینه کسی نیست مرا در غربت * گرینده بشهر خویش خلقی دارم

و این يك رساله بر کمال فضل و براعت و تقدّم صناعت او شاهد
 عدل است و از بزرگی استماع افتاد که شی در اثناء محاوره یکی از ندیمان
 او این ابیات که ابو نواس گفته است انشاد کرد، شعر

و [خود] أَقْبَلْتُ فِي الْقَصْرِ سَكْرَى * وَ لَكِنْ زَيْنَ السُّكْرِ الْوَقَارُ
 وَ هَزَّ الرِّجْ أَرْدَاقًا نَفَالًا * وَ غُصْنَا فِيهِ رُمَانٌ صِغَارُ ۱۰
 وَ قَدْ سَطَّ الرَّدَا عَنْ مَنَكِبَيْهِ * مِنْ التَّجْبِيشِ وَ اسْتَرْخَى الْأَزَارُ
 فَقُلْتُ الْوَعْدَ سَيِّدَتِي فَقَالَتْ * كَلَامُ اللَّيْلِ يَحْوُو النَّهَارُ

چون استماع فرمود ساعتی تأمل کرد و این قطعه را بدین ابیات ترجمه
 فرمود و بغایت لطیف است، نظم

مست آمد پیش من در کوشک آن زیبا نگار ۱۰
 از خرد و آهستگی گفتمی که هست او هوشیار
 از سرین او نموده باد از سرین دو تل
 وز بر چون عاج او انگیزته سمین دو تار
 آستینش را گرفتم در کشید از دست من
 معجزش از سر فساد و سُست شد بند ازار ۲۰
 گفتم ای جان وعده دوشین خود را کن وفا
 گفت نشیدی کلامُ اللَّيْلِ يَحْوُو النَّهَارُ

۲۲ اگرچه این قطعه را بر هر کس بندند فاما از بزرگی شنیدم که این نظم

آدم اورا خورد و گندم خلق را زان سان بخورد
کاو دو نیم و عالمی را کرد او از غم دو نیم
آنکه نامش خوار بار و زیر بارش خلق خوار
خُرد چون دندان مار و کرده شهری چون سلیم
آن زمرّد بوده و خورشید اورا کرده زر
زر همه گشته صدف آگنده پر دُرّ بتم
آن صدفها پُر سنان و هریکی با نیزه
تا نیارد هیچ کس گشت بگرد آن حرم

و این رباعی اوراست، رباعی

۱۰ اندر سفرم خیالت ای دلبر من * تا روز بُدی بهر شی غم خور من
بیداری را گماشتی بر سر من * تا باز خیال تو نیاید بر من

(۳۵) صاحب الاجل نظام الملک نصیر الدولة و الدین محمود بن

ابی توبه رحمه الله علیه،

صاحبی بی نظیر بلقب نصیر ریاض فضایل از باران احسانش نصیر کان
۱۵ کرم و جود آسمان محامد و مفاخر محمود اگر صاحب عباد سیاحت سخن
او بشنیدی سخن سیاحت نگفتی و اگر ابن العید و عبد الحمید کفایت
و شہامت او بدیدندی بر خویشتن خندیدندی و روایت کرده اند که
اورا [دو] دوات بود چون در صدر دیوان بنشستی یکی دوات چوبین که
فتاوی را جواب کردی و یکی زرین بود که توقیع ملک کردی و با کمال
۲۰ حسب و علو نسب بغزارت فضل و براعت سخن از صدور زمان و فضلاء
گپان در گذشته بود فامّا روزگار عادت خود با او آشکارا کرد و سیر
غیب عربک بکشاد از زمانه دست بردها عظیم دید و کوفته و پایمال
محن ایام شد و از پس چندان دولت و جاه در قلعه بانگرو در زندان
۲۴ چاه محبوس شد و استغاثت نامه نوشت از حبس بتزدیک ارکان دولت

آمده و رنج بسیار کشیده این قصیده در مدح سلطان پرداخت و الحق هر
بیتی در مقابله دیوانی است از غایت لطف لفظ و حسن معنی، قصیده
اینست،

مست و شادان در آمد از درِ تیم * کرده بیخاده درج درِ تیم
۵ زیر خط زبرجدش میمی * زیر زلف معنبرش صد جیم
زیر این جیم طوبی و فردوس * زیر آن میم کوثر و نسیم
گشتم از جیم او چو جیم دوتا * بر من از میم او جهان چون میم
انر نسیم گل و کلاله او * گل سوری همی ربود نسیم
چشمکانش چنانک یوسف گفت * اِن رَئی بِکَیْدِهِنَّ عَلِیم
۱۰ زلفکانش بچنگ من چون شست * من چو صیاد و او چو ماهی شیم
که ببوسه دمر مسیح نمود * که بعارض نمود کف کلیم
از پی سی و دو ستاره او * رُخ از خون چو جدول تقویم
گفت مژده ترا که عدل ملک * کرد عالم بخلق خویش و سیم
زان براهیم باغ گشت آتش * زین براهیم خلد گشت جیم
۱۵ بی گنه ماند هشت سال بهند * چون گنه کار در عذاب الیم
دل چو کانون و دیده چون آتش * کار نا مستقیم و حال سقیم
چه کتی حال خویش را پنهان * چه زنی طبل خیره زیر گیم
حال خود شاه را بگوی و مترس * و توکل علی العزیز الرحیم
ملک تاج بخش قلعه ستان * با ظفر بو المظفر ابراهیم
۲۰ زخم او کوه را دو پاره کند * عدل او موی را کند بدو نیم
خشم او کُل مَنْ عَلَیْهَا فَاَنْ * عَفُو یُحِی الْعِظَامَ وَ هِیَ رَمِیم
فتح با رایش قریب و قرین * جود با [حضرش] قدیم و مقیم
و این چند بیت در صفت گدَم گوید و بغایت لطیف است، نظم
آنکه آدم را برون افکند از خلد نعیم
صد هزاران خلق را افکند در قعر جعیم

و در سنه احدی و تسعین و اربعمائه داعی حق را اجابت فرمود و بسرای
آخرت نقل کرد و از قصاید پارسی او وقتی قصیده مطالعت افتاده
است و بیتی چند از آن بر خاطر بود بی ترتیب و سبب این قصیده آن
بود که سلطان رضی ابراهیم قصری رفیع و سرائی بدیع بتا افکنده بود و
در آن وقت مر عمید عطارا بهندوستان بشهر بند فرستاده بودند بسبب
تقلد شغلی که کرده بود و از آن معزول شده او این قصیده انشا کرد
مطلع آن در تهنیت آن بناء میمون و مقطع آن شرح حال دل محزون خود
کند میگوید

بر آورد سلطان براهیم از زر * یکی کعبه همچون براهیم آزر
۱۰ بهانند بختانه چیت منقش * بکردار ارزنگ مانی مصور
نماز آردش کعبه هر روز و گوید * بنیت کعبه شاه الله اکبر
در اثناء آن میگوید

بهند او فتاد مر چو آدم ز جنت * بتأویل و تللیس بهتان منگر
نه گندم چشیده نه آورده عصیان * نه من قول ابلیس را کرده باور
۱۵ اگر گندی بد هی جرم آدم * همه جرم من از جوی هست کمتر
بلای من آمده همه دانش من * چو روباه را مو و طاوس را پر
دو مه شغل راندم چو کشتی بخشکی * همه سال ماندم بدریا چو لنگر
کند بر من این فضل هر روز غمزی * کشد بر من این علم هر روز لشکر
گاهی باز دارد چو مشکم بنافه * گهی خوش بسوزد چو عودم بمجهر
۲۰ و از لطایف ابیات تازی او این دو بیت که در ذم یاسمین میگوید بغایت
لطیف است،

إِلَيْكَ يَا سَمِينَ الْغَضَّ عَنِّي * إِلَيْكَ فَإِنَّ فِيهِ شَرَّ قَالِ
فَنَصِفُ مِنْهُ يَا سَمِينَ مِنْ وَصَالِ * وَ نَصِفُ مِنْهُ مَيْمَنٌ مِنْ خِيَالِ

و در آن وقت که رایات دولت سلطان رضی ابراهیم نغمه الله بر حمت
۲۵ بهندوستان آمد او در لوهور شهر بند بود و مدت هشت سال بر آن بر

هان روز که نام وزارت بروی نشست رقمِ حجت از نهاد او برخاست و
بر بستر ضرورت بخت و در آن حال این دُرِ آبدار را بالاس بیان
نظم بست

دریغا گوهرِ فضل که در ضدم و بال آمد
پیشم حاسدانِ لعلم همه سنگ و سفال آمد
چو کک اندر بنان من بدیدی خاطر نحوی
مراتب را خبر دادی که هان عز و جلال آمد
چو زخم تیغ من دیدی شه هندوستان در هند
بدستور از غنای گفتی که سام پور زال آمد
نماز بامدادی مر نظامی را کمر بستم
نماز شام فرزند مرا نعت زوال آمد

(۳۴) العید الاجل افضل العصر ابو العلا عطا بن یعقوب الکاتب

المعروف بناکوک رحمة الله علیه،

عید عطا که برین بساط جهان یکی از عطایای سپهر گردان بود عیمیدی بر
۱۰ ولایت فضل والی و گوش و گردن معانی از لائی معالی او حالی، شعر
وَالِیَ بَیَّانٍ مَتًی یُطْلِقُ أَعِیْنَتَهُ * یَدْعُ [خَطِیْبَ] إِبَادٍ رَهْنِ أَفْیَادِ
و او را دو دیوانست و هر دو مقبول فضلالی عرب و عجم و متمنی اصحاب
و ارباب هم و در دیوان نازی او یک قصیده است که در نعت سید
المرسلین و خاتم النبیین علیه افضل الصلوات و التحیات پرداخته است بر
۲۰ منوال قصیده که اعشی انشا کرده است و این مصراع از آن قصیده
أَلَمْ تَغْتَضِ عَیْنَاكَ لَیْلَةَ ارْمَدَا

کافست و مطلع قصیده خواجه عید عطا اینست،

شعر

أَعْبُدُ لِلدُّنْیَا الدِّیْنَةَ أَعْبُدَا * وَ فَضْلُ إِلَهِی مَآجِ کَالْبَحْرِ مَزِیْدَا
عَطَا حَبَابَا لَا یُحِیْطُ بِعَدِّهِ * حِسَابُ عَطَا أَلْفَ عَالَمٍ مَرْدَا

و در آن وقت که حیات مستعار را وداع میکرد و نفس باز پسین در مهبّ
خلق او تردّد میکرد در آن حالت بی حیلت این رباعی بسوز دل و درد
جان گفته است،
رباعی

من می بروم بیا مرا سیر به بین * وین حال بصد هزار تشویر به بین
سنگی زبر و دست من از زیر به بین * وز یار بریدنی بشمشیر به بین
و چون ازین بناء فنا رخت بعالم بقا برد عیاضی در مرثیت آن کان مرثیت
این ایات پرداخت،
شعر

مسکین علی حسن که از آن شوم کارزار
بی جرم چون حسین علی کشته گشت زار
شیری بُد او که بود ادب مرغزار او
گر کشته شد عجب نبود شیر مرغزار

۱۰

(۲۴) الصاحب الکبیر قوام الملک نظام الدین ابو نصر هبة الله
الفارسی رحمه الله،

وزیری صاحب کفایت فایض درایت وافر فضل شامل بذل در دولت
۱۰ سلطان رضی ابرهیم رحمه الله کاره‌اء بزرگ کرده و بفضل و کفایت معروف
و مشهور گشته، خانقاه عمد در لوهور یکی از خبرات اوست و چون بر
رأی او آن شغل ممکن گردانیدند و زمام مصالح خاصّ و عامّ در کف
کفایت و قبضه شهادت او دادند او چون آفتاب بر سمت سمای ملک
نور پاشیدن گرفت اما چون آن خورشید بحدّ کمال رسید بود زود در
۲۰ گشت و از جهان فضل و هنر بعالم بقا رفت، بلی کار زمانه غدار
همین است،
مثنوی

دهد بستاند و عاری ندارد * بجز داد و ستد کاری ندارد
۲۲ کدامین سرورا داد او بلندی * که بازش خم نداد از دردمندی

وله ایضاً

خال ماشورهٔ سمین تو دیدم صفا * بزدم از طرب و شادی صد نعره برو
ظن چنان بردم کر غالیهٔ سنبل خویش * بچکانید سر زلف تو يك قطره برو
و اورا طرب نامه ایست رباعیات بر حروف معجم و معروفست، وقتی در
بخارا در کتاب خانه سرنیدی این نسخه در نظر آمده است و بیتی چند
از آن یاد بود نوشته آمد
رباعی

پیرامین روز قیرگون شب دارد * زیر دوشکری و دو کوبک دارد
بر سرخ گل از غالیه عقرب دارد * و از نوش دو تریاک مجرب دارد
همراست
رباعی

۱۰ بر گردن خویش بسته عقد گهر * و از گوش بیاویخته حلقه زر
گوئی غم عشق جلوه کرد ای دلبر * زاشک و رخ من بگردن و گوش تودر
رباعی

بر ماه دو هفته مشک پرتاب تراست * ماشورهٔ سیم سر بعنّاب تراست

* * * * *

رباعی

۱۵

ز آن می خواهم که خری را سبب است
نامش می و کیمیای شادی لقب است
سرخست چو عنّاب وز آب عنب است
آبی که برخ بر آتش آرد عجب است

رباعی

۲۰

ای غالیه شورید ماشورهٔ سیم * وز غالیه تو سیم را رنگ و سیم
بر رغم مرا نهادی ای دُرِ یتیم * ده تاج سیه بر سر ده ماهی شیم

رباعی

۲۵ خصم تو اگر باز ندارد ز نو چنگ * صد گونه برای تو بر آمیزم رنگ
بنشینم اگر کار بنامست و بنگ * بر آتش چون کباب و بر تیغ چو زنگ

با پیوند والی بخاز که نام آناه بود بدو پیوندی افتاد،
 عشق آمد و کرد خانه خالی * بر داشته تیغ لا ابالی
 و آن پیوند بند راه عافیت او شد و عاقبت سر در کار دل کرد و تیغ آن
 ظالم بخون او رنگین شد و چنان هنرمند نیک سخن را چشم بد در یافت و
 ماه آسمان هنر او بخسوف مبتلا شد و حدوث این حادثه در تاریخ سنه ثمان
 و ستین و اربعایه بود و اشعار تازی او بسیار است در غایت سلاست
 و نهایت لطافت و درین وقت در خدمت صدر اجل کبیر تاج الملک
 شرف الدولة و الدین عمدة الوزراء محمد بن حسن رفع الله قدره بودم که
 دیوان شعر تازی او که موسومست بالاحسن فی شعر علی بن الحسن
 ۱۰ مطالعه افتاده بود و از آن لطایف اقتباسی می رفت که ناگاه آفتاب جلال
 صدر کبیر ملک النواب نصیر الملک طلوع کرد آن نسخه بخدمت او پیش
 کشید و از آنجا بیتی چند تازی بر خاطر ماند بود در قصیده می گوید در
 مدح طغرل بك،
 شعر

سِرْنَا وَ مِرَاةَ الزَّمَانِ بِحَالِهَا * فَلَا نَ قَدْ مُحِيتْ وَ صَارَتْ مُتَعَلَا
 ۱۰ [نَحْدُ] الزَّكَاةُ فَلَا تَعُوجُ بِنَا عَلَى * طَلَلِ الْحَبِيبِ وَ لَا تُحْيِي الْهَبْزَ لَا
 وَ تُحَرِّكُ الْأَعْطَافَ تَشْمِيرًا بِنَا * تَتَبِعُكُمْ أَلْهَكُ الْهَظْظَرُ طُغْرُلَا
 و در قطعه می گوید،

وَلَقَدْ جَذَبْتُ إِلَى عَقْرَبِ صُدْغِهَا * قَوَّجَدْتُهَا جَرَّارَةً مَجْرُورَةً
 وَ كَشَنْتُ لَيْلَةً وَ صُلَّهَا عَنْ سَافِهَا * فَرَأَيْتُهَا مَكَارَةً مَكْوَرَةً
 ۲۰ و از عربی پیارسی می گوید،

چون تو یارا گریه یار که دید * هیر روی تو نگار که دید
 مشک بر برگ تازه گل که شنید * ماه بر سرو جویبار که دید
 صدفی خردک از عقیق ین * سر بسر دُر شاهوار که دید
 و اوقتاده نگون بر آتش نیز * زنگی سست و بی قرار که دید
 ۲۵ نرگسی نا چشیده هرگز خمر * روز و شب ماند در خمار که دید

و اورا کینکِ ترک بود بنال نام چنانکه جمال او رشک بتان چین و فرخار
بود و دل او بسته مهر و معتکف چهر او بود لغز در معنی او گفت و
اگرچه مشهور است اما ایراد کرده آمد چه درغایت لطف و نهایت
طرف است، لغز

علینا نقش کن بر زر بکن حرفی ازو کمتر
پس آن لامش باخر بر بگفتم نام آن دلبر

(۲۲) الرئيس الشهيد ابو القاسم علی بن الحسن بن ابی طیب الباخری
رحمة الله علیه،

رئیس علی حسن حسن خلق و عالی سخن بوده است، آسمان مجد و بزرگی
۱ و آفتاب آسمان فضل و بزرگواری، عرصه فصاحت او با فساحت و شیوه
دست راد او بذل و سماحت، نظر او از نظام ایام جوانی خوشتر
و نثر او از طراوت عهد شباب دل کش تر، در میدان بیان سابق و
بر فضلاء جهان فایق، در هر دو قلم در عالم علم گشته و بهر دو زبان
از فضلاء زمان قصب سیتی در ربوده و برهان فضل و شاهد بزرگی او
۱۰ کتاب دُمِیَّةُ الْفَضْرِست که جمع آورده است بلغت عربی و در معنی این
تألیف داد سخن داده است و از رگ اندیشه خون چکانیک هر خاطری
که سکندر وار در سواد حروف آن بیاض جولان کند همه پر درر و جواهر
گردد و هر ناقد که آن نقود را بچرا بر محک سواد قلب زند همه عیار آب
زر یابد و در اقبال سن شباب کاتب حضرت سلطان رکن الدین
۲۰ طغرل بك بود و در آن خدمت محلی عالی و رتبی سای داشت اسبابی
مهیّا و عیشتی مهیا و چون ببصر ناقب و بصیرت ناقد بدید که همه
سعادتها در عزتست که تمامت عز و تنبّه دولتست انزوا اختیار کرد و
عزیت گرید و دست از کار بکشید و روز و شب با حریفان اهل و
۲۴ ظرفان با فضل بمعافت عقار و معاشقت دلدار مشغول شد و میان او

اکنون ز من پیر چه هشیار و چه مست
این بنشین که هر دو آتش بنشست

و هم اوراست، رباعی
تا از شب من سپید دم بر زد دم * معشوق ز شب کشید بر روز رقم
شد آمدن نگار من اکنون کم * زیرا که شب و روز نیابند بهم

(۳۱) الوزير مؤید الملک ابو بکر بن نظام الملک،

صاحب دولتی میمون لقیّت محبوب طلعت که فرع دوحه جلال و غصن
آرومه کمال بود بر شاخ درخت جلال نهالی ازو شاداب تر نرسته و بر
دست سیادت صاحب صدری ازو مکرم تر نه نشسته بود، شعر
۱۰. فِي الْمَهْدِ يَطْطِقُ عَنْ سَعَادَةِ جَدِّهِ * أَثَرُ التَّجَابَةِ سَاطِعُ الْبَرْهَانِ
و در اقبال سنّ شباب و اوایل ایام صبی بود که بنسیم صبا لطف طبع
او برگلبن فضل ازهار نظم می شکفت و وقت وقتی خاطرا امتحان کردی
و لطایف ابیات که نتایج قریحّت پاک او بودند از ورای ضمیر باظهار
رسانیدی، وقتی بر خازن پدر خود براتی اطلاق کرد، خازن نعل نمود
۱۵ و گفت نشان مبارک مخدوم باید، این رباعی انشا کرد و بخدمت حضرت
وزارت فرستاد، رباعی

ای رای تو بر کلّ مالک مالک * اعدای تراست کلّ شیء هالک
این بند خطی نوشت بر خازن تو * آراے بتوقع صحیح ذلک
رباعی

۲۰ دو شرم بوصال خویشان داد نوید * تا روز بدم نشسته دل پر ز امید
چون ماه فرو شد و بر آمد خورشید * بر من چو شب سیه شد آن روز سپید
رباعی

رفتم بوداگاه و کردم طلبش * ز آن پس که بسی کشید بودم نعبش
۲۴ فریاد بر آمد از لب چون رطیش * فریاد بپوسه در شکستم بلبش

منتظم گشتند و این همه اثر کفایت و شهامت خواجه نظام الملک بود که صاحب نیغ و قلم باتفاق در آفاق او بود و نمائی بلاد شام و جزایر را فتح کرد و چون نوبت دولت و تخت سلطنت بسططان ملکشاه سنی الله نراه برسید آن صاحب عادل بساط عدل و نصفت در جهان بگسترده و چنانکه در ایام دولت پدر داد جهانگیری داده بود در نوبت ایالت پسر قاعدۀ جهاننداری را استحقاق تمام داد و تمامت ممالک روم با خراسان و عراق و ما وراء النهر مضبوط گشت و آن صاحب قران دست بذل و احسان بر کشاد و وفود مدایج فضلا بر امید منایج و عطایا بمحضرت او آمدن گرفتند و ارباب هنر باسم او دفترها ساختند و تألیفات پرداختند ۱۰ و مدایج او که شعرا گفته اند در کتاب دُمیة الْقَصْرِ بر علو رتبت و سمو منقبت و شمول عدل و وفور بذل او شهود عدول اند و فرایند قصاید که بزبان فارسی گفته اند و آنرا قلابد ببحور محامد او ساخته آنچه از آن مسموع است درین مجموعه بجایگاه خود آورده خواهد شد، اکنون عروس این تألیف را از دُرر رباعیاتیکه زاده بحر خاطر اوست زیور بندیم و بیقی ۱۵ چند ایراد کنیم تا این مؤلف بدان مشرف گردد،

چنبر زلفی که ماه در چنبر اوست * فرمان ده روزگار فرمان بر اوست
ترسم که بناگاه بریزد خونم * کین شوخ دلم بخون من یاور اوست
رباعی

هر چند ز تو جراحت غم یابم * از دست خیال باز مرهم یابم
۲۰ وین طرفه طیبی که چو بیدار شوم * هر چند که بیش جویش کم یابم
و این رباعی وقتی گفته است که کاتب تقدیر بر ورق دیباجه روی شاهد او خط نسخ تحریر کرد و بسبب خجالت آن شاهد از خدمت او متقاعد گشت،
رباعی

من پیر شدم خط تو در هم زد دست
بازار من و تو زین دو معنی بشکست

هه به صلح گرای و هه مدارا کن
 که از مدارا کردن ستوده گردد مرد
 اگرچه قوت داری و عدت بسیار
 بگردد صلح گرای و بگردد جنگ مگرد
 نه هرکه دارد شمشیر حرب باید رفت
 نه هرکه دارد پازهر زهر باید خورد

(۳۰) الصاحب الاجل قوام الدین نظام الملک ابو علی الحسن بن علی بن
 اسحق رحمه الله علیه،

اتفاق جمهور فضلا و اجماع زمره عفلاست که نظام الملک واسطه عند
 ۱۰ دولت و دره قلاده سلطنت آل سلجوق بود و مُنْجُوقِ عَمَّارِی رفعتش فرق
 فرقد و عیوق می سود تا صدر وزارت بکمال او آراسته شد دامن آز تهی
 دل پر خواسته گشت، بزر فانی ذکر باقی خرید و بعرض زایل سعادت
 ابد حاصل کرد، گردون بسته کبرکشاده دستی چو نندید و فلک هزار
 چشم پر چشبی چون او مشاهده نکرد و خلاصه این معنی را نظم کرده
 ۱۵ آمد،

هزار سال ببیاید که تا خردمندی * میان اهل کفایت نظام نام شود
 و در عهد مملکت سلطان شهید الب ارسلان رحمه الله علیه بساط دولت را
 بسط کرد و معمار رأی او قصر مشید ملک و دولت را چنان اساس نهاد
 که شرف آن از شرف اوج زحل در گذشت و قاعده آن سلطنت هر روز
 ۲۰ محکم تر گشت و عید رأی روشن خصمان ملک را باز مالید و شمشیر نافذ
 سیاست را از رقاب متعديان قراب ساخت و ملوک زمان و امراء نافذ
 فرمان که در ممالك خوارزم و خراسان و ما وراء النهر و ترکستان و
 هند و سند و غزنه و سجستان و کرمان و مازندران و عراقین بودند
 ۲۴ جمله سر بر خط عبودیت آن حضرت نهادند و در سلك خدام آن درگاه

وَمُهَنْهَفٍ لَدُنِ الْمَعَاظِ نَصَبِهِ * فِي حُسْنِ طَاوُسٍ يَدُورُ بِكَاسِ
عَانَتْهُ مَتَمَطُّهَا بِوَدَاعِنَا * لِحَسَنِ بِهِ مِنْ زِينَةٍ وَ لِبَاسِ
قَتَمَايَلَتْ أَعْطَافُهُ مُسَخَّرًا * فَوَقَعَتْ بِأَلْوَسَوَاسٍ فِي أَلْوَسَوَاسِ

و از نظم پارسی او از بهر زینت کتاب و انتظام کلام و تزیین دفتر این
قطعه ثبت افتاد که در معنی پیری و موسم بی تدبیری گفته است و گنج
معنی در وی نهفته،

این جوانی مرا نگر که چه گفت * گفت ای پیر من چه فرمایی
گفتم ای دوست ساعتی بشین * گفت من رفتم و تو زود آبی
بشراب و کباب و رنگ خضاب * باز ناید گذشته برنای

(۳۹) صدر الافاضل و الکتاب ابو الفتح البستی رحمه الله،

صاحب تحسین و بلاغت و والی هنر و براعت نور حدیقه کفایت و
[نور حدقه] درایت نظم خوب او ذوق آب حیات داشت و نثر روان
او محبوب روان بود، مدتها در دولت امراء بخت فارغ البال و مرفه الحال
زندگانی کرد و چون امیر ناصر الدین سیکنگین آن شهر را بکشاد و آن
۱۰ مملکت را مستخلص و مستصفا کرد از صفاها آن فتح ابو الفتح بود که چون
کمال بزرگی او بدید و کفایت ذات او بدانست او را ناصر الدین برگزید
و بمجلسی عالی رسانید، اشعار نازنی او که در لطافت از آب زلال و در
سلاست از باد شمال حکایت میکند مدوّن است و عرصه فضایل بدان
مزین و او را دو دیوان است بدو زبان یکی نازی و دیگر پارسی و
۲۰ من هر دو دیده‌ام فاما چون درین بلاد دیوان شعر پارسی او موجود
نیست بیش ازین يك قطعه پارسی بر خاطر نمانده بود ایراد کرده آمد،
قطعه

یکی نصیحت من گوش دار و فرمان کن
که از نصیحت سود آن کند که فرمان کرد

ناقص صور نقش طراز جلال باد
صدر جهان حسین ابو بکر آشعری

باب ششم، در لطایف اشعار وزراء عالی رتبت و صدور سائی منزلت،
ابتداء این فصل بذکر وزرا و کفاه عجم کرده آمد و مفتخ آنرا بمحاسن
صدور دولت سلطان بین الدوله و امین الملة محمود سیکتگین انار الله
برهانه تزیین داده شد، پس بعد از بیان لطایف وزرا ذکر صدور و
علما در قلم خواهد آمد و غرر درر الفاظ ایشان را نثار حضرت عالیہ
گردانید،

(۲۸) الوزير شمس الکفاة ابو القسم احمد بن الحسن رحمه الله،

۱۰ وزیرى ستوده خصال و صاحبى با اقبال بود در کمال [رتبت] بزرگى مشائ
الیه و در جلال قدر قطبى مدار علیه، در اوایل ایام دولت سلطان بین
الدوله محمود بخراسان صاحب دیوان رسایل بود و بفصاحت قلم و سماحت
شیم از اقران و اکثا در گذشته و بدست همت بساط رفعت فلک اثیر در
نوشته در فضل یمثاتی که صاحب عبادرا با او امکان عناد نمودی و
۱۵ صایى در خدمت او صبی نمودی و چون دولت سلطان بالا گرفت و کار
ملك قرار یافت اورا عارض ملك خود کرد و وقتی که عارض بود کف
او مغارض عارض بود یعنی ابر و چه جای ابرست که ابر کف دریاست
و دریا کف را با کف دریا چه نسبت توان کرد و چون ابو العباس
فضل احمد که وزیر سلطان بود در بند و زندان و رنج و احزان این
۲۰ دنیای فانی را وداع کرد و نداء اجل را سماع نوبت وزارت بابو القاسم
رسید طراوتی بروی ملك باز آورد و بدست کفایت حلقه در گوش
فلک کرد، و اورا بتازی و پارسی اییات است و اشعار تازی او در
یتیمه الدهر مسطور است و ابو النصر عتبی ذکر او مستوفی در یمینی مقرر
۴۰ کرده و از شعر تازی او این [سه] بیت آورده شد،
قطعه

بدریاء تفکر عقل فیاض * شده غواص معنیها مضمر
 ندا آمد سوی شمس ضمیم * ندای دل پذیر روح پرور
 که ای مقصود موجودات شبیان * که ای مقبول ابراهیم آذر
 اگر خواهی مراد هر دو عالم * که گردد مر ترا یک یک میسر
 هی خواهد خرامیدن بتحقیق * بعزم صید شاه هفت کشور
 بوجه بندگی پس زود بشتاب * چو بخت اندر رکاب شه برابر
 بهاء الدین و الدنيا ملک سام * خداوند فلک قدر ملک فر
 بدور عدلش اندر آتش و آب * مکان سازند ماهی و سمندر
 سمندر را غذا آید ز دریا * چو ماهی را مفرح گردد اخگر
 اگر بر شعله آتش چرخ * کند عرضه نهیب آب خنجر
 چو خون اندر عروق زهر خورده * بدود اندر فسرده گردد آذر
 و اورا ایات و اشعار و قصاید و غزلیات آبدار بسیار است و لیکن آن
 درر [در] صدف است و آن دراری در شرف دست هرکس بدان نرسد
 و نصرف هرکس بدان محیط نشود آنچه بر خاطر بود ایراد کرده آمد و این
 ۱۰ فصل هم بر ذکر این بزرگ ختم کرده شد ایزد سبحانه و تعالی خداوند
 خواجه جهان و دستور صاحب قران را وارث اعمار ملوک و سلاطین
 روزگار دارد و مکاره زمان ازین ساحت عز و جلال دور، قطعه

دستور شه نشان کنف خلق عین ملک
 صدی که هست ذات وی از نقصها بری
 آن صاحب ستوده که از دست رفت ظلم
 چون فرق چرخ سود وی از پای سروری
 خورشید همچو ذره نماید اگر زند
 با رای نور زایش لاف برابری
 ای آنکه پاسبائی قصر ترا زحل
 چون ماه و آفتاب بجان گشت مشتری ۲۰

قصاید است که فلاید نحو خرایدست و ما بیتی چند از هر قصیده بیاریم
تا کتاب بدان مزین گردد در قصیده ی آید که مطلع آن اینست، شعر
ز برج حمل خسرو علوی اجرام * نظر کرد زی چیز سفلی اجسام
از آن يك نظر كلّ اجسام سفلی * منور شده باز چون علوی اجرام
در اینجا میگوید،

مؤثر شود در زمین نور خورشید * چو عون شهنشاه در شرع و اسلام
بهاء دول شاه جمشید رتب * خداوند عالم شهنشاه دین سام
قدر قدرتی کز کمال معالی * بفرمانش راند قضا کلّ احکام
نهد عشرتش زخمه در دست زهره * کشد هیبتش خنجر از چنگ بهرام
ایا خسروی کانتها جلال * نگجد هی هیچ در حدّ اوهام
ز ایام نالم بر شه و لیکن * نخستین ز طالع پس آنکه ز ایام
عطارد که قسمت کند شادی از چرخ * چو زی قسم من آید از کلّ اقسام
چنان خامه در دست او بسته آید * که گویی که هستش مگردست در خام
کسانی بانعام شاهی غریقند * که ایشان ندانند انعام ز انعام
۱۵ و شنیدم از ثقه که وقتی عرض مرض ببحور ذات او قائم گشت، ملک
بهاء الدین بعیادت او آمد، این قطعه بر بدیهه دو بیت انشا کرد، قطعه

گریک نظر بسوی تن مانند در کنی * اشخاص را بتهنیت خصم بر کنی
از چرخ کار بند علی روزبه شود * گریک نظر بسوی علی روز بر کنی
و در قصیده این ابیات گفتست و در صیدگاه سلطان بهاء الدین خواند،

۲۰ چو از عکس رخ آئینه خور * ملّح شد فضاء چرخ اخضر
چنان بد زیر عکس مهر گردون * چو نیلی فوطه در آب معصفر
هی شد روشن از رنگ کدورت * هواء باختر از نور خاور
چنان چون نفس نادان در تعلّم * بدانند هر زمانی علم دیگر
۲۴ مرا در نعت این سقف معلق * مرا در وصف این جرم مدور

نَبِيَّ فَأَحْمَانُ أَحْمَامُ الْبُطُوفِ
تَحْتُ عَلَى شَرْبِ الْمَدَامِ الْبُرُوفِ
يَقُولُ أَصْطَبِحْ وَ أَشْرَبْ وَ أَغْتِقْ مِنْ الْجَوَى
رَقِيفَ فَوَادٍ بِالرَّحِيفِ [الْمُعْتَقِ]

و این دو رباعی هم از وی شنیدم که از گفته‌ها او نقل کرده اند، میگوید
رباعی

ای بر تن من نهاده باری غم تو * وی در دل من فگنه ناری غم تو
گفتی که مگر غم منت چونین کرد * آری غم تو غم تو آری غم تو
و هو گفت

۱۰ کافر بچه که عشق او دین منست * هم جان منست هم جهان بین منست
کس بنده نشد بنده خود را هرگز * این بنده بنده بودن آئین منست
و هم او گفت

از بهر هلال عید خورشید سپاه * بر بام برآمد و هی کرد نگاه
مردم بشکفت گفت سبحان الله * خورشید بر آمده است می جوید ماه

(۲۷) خداوند زاده اختیار الدین روزبه الشیبانی،

۱۰

از افراد ملوک جبال و امجاد شاهان صاحب اقبال بود، توسن بیان رام
طبیعت منقاد او و در گردن فلک سرکش طوق وداد او و جلال او در
نوبت دولت سلطان سعید سخر انار الله برهانه در رفعت و مکانت
بدرجه بود که جوزارا غاشیه بندگی او بر دوش و حلقه محبت او در
۲۰ گوش بود و این خداوند زاده اختیار الدین از گنج حکمت استظهاری تمام
بمحصل کرده بود و از فضل و هنر سرمایه بدست آورده و از نصاب
فضل نصیبی وافر داشت و از جمال علم حظی کامل، مفاخرت او بحسب
بود نه بنسب و مجالست او پیوسته با اهل ادب، شعرارا درگاه او مآب
۲۴ شده و بخت بد ارباب فضل در حضرت او در خواب گشته و او را

جستم برای فال کتابی و ناگهان
دستم بچرخ گوهر سید حسن رسید
با صد زبان چگونه توان گفت شکر این
کآنچه از خدای خواسته بودم بن رسید

۵ هم اوراست،

دیده ز جمال یار یابد * آن بهره که از بهار یابد
نی فی ز بهار کی توان یافت * هرچه آن ز جمال یار یابد
از بوی چو گلستان او دل * گل جوید لیک خار یابد
گفتم که ببند زلف را گفت * این فتنه کجا قرار یابد
روزی که جفا پرست شد یار * آن روز زمانه کار یابد
چون او نتوان بهره را یافت * هر دم چو من او هزار یابد

۱۰

(۲۵) الامیر سناء الدین ارقم الفارسی،

امیر ارقم که برفم مردی و مردی صفحه دولت او مرقوم بود و کمال شهامت
او همه اقران و اکفارا معلوم برادر اتابک دکله که مالک فارس در تحت
۱۵ نصرف و فرمان او بود و از حد مکران تا ساحل عمان در ضبط و امکان
او، اورا ابیات است اما این یک رباعی از بزرگی شنیده آمد، رباعی
روی تو بطعنه بر قمری خندد * لعلت بکرشمه بر گهر لب خندد
از شیرینی که هست گوئی لب تو * پیوسته چو پسته بر شکری خندد

(۲۶) الامیر فخر الدولة و الدین مسعود بن ابی الین الکرمانی،

۲۰ امیر مسعود که نتیجه سپهر کبود بود فارس هر دو میدان و والی هر دو
بیان، شعر تازی او از لطافت چون درآبدار و شعر پارسی او از طراوت
چون وصل دلدار و از امام هام عالم الدین کرمانی شنیدم که این دو بیت
۲۲ تازی اوراست و خلاصه محامد او همین دو بیت تمام است، میگوید، شعر

جان در بلای تن شده رنجور و یقار
تن در هوای جان شده مهجور و مستغن
بینی در آن زمان که در آید خدایگان
چون کوه تیغ دار و چو خورشید تیغ زن
با دشمنان خدنگش چون دیو و چون شهاب
نی بل عدو و رمحش چون مرغ و بایزن
چون عشق نیکوان سپه شاه بر قرار
چون زلف دلبران صفِ اعداش پر شکن
ای خسروی که از گل عدل تو ظلم هست
همواره پای مال حوادث چو نسترن
چون کمتربه حرف ز نظر مداجحت
دُری نشان نداد کس اندر همه عدن
دشمن برگ خرسند از بیم تیغ تو
تو شاد با زمانه هی تاز در چمن
قد و رخ هر آنکه نکو خواه جان نست
رنگین و راست بادا چون نار و نارون
در جمله از ثنا بدعا آمدم ز عجز
عمرت دراز باد که کوتاه شد سخن

هم او گفته است، رباعی

۲۰ ای عقل جواهر خجل از نامه تو * مستور جهان فضل در جامه تو
بهر هنری روان شده در و گهر * چون ریگ بیابان ز سر خامه تو

هم او گفته است، رباعی

هرگز ندیدم لب تو یا رب روزی * با بنده تو نیست مگر لب روزی
گیسوی تو صد روز شی کرد و لیک * رخساره تو نکرد یک شب روزی
۲۰ هم او راست،

لون سپهر و صبح بچشم چنان نمود
 گنتی که از بنفشه هی بر دمد سین
 گوئی ز مشرق آمد سپین حواصلی
 بر روی آب و بیضه زرینش در دهن
 گفتم جو کرد سوی چهارم فلک شتاب
 یوسف مگر بمنزل عیسی کند وطن
 دامن کشان ز نور چو در روزهای بار
 بر تخت پادشاهی پیغو ملك حسن
 عادل حسام دولت و دین خسروی که اوست
 صف دار و صف پناه و صف آشوب و صف شکن
 گویا شود بفر مدیجش مسیح وار
 طفلی که نا رسیده بود بر لبش لب
 گر بر خلاف او پسری زاید از جهان
 هم در زمانش چرخ برسد هی کفن
 در مردی و مردی تا دیگران ازو
 چندان تفاوتست که از مرد تا بزن
 چون عدل او و مرحمت او بعهد ما
 يك کس نشان نمی دهد از روم تا ختن
 نور جمال عدلش بر جمله جهان
 تابان چنانکه نور سهیلت بر بین
 آن روز که درخش سناها شود زمین
 بر هر طرف چو انجم و افلاک انجمن
 پر خون زمانه یبی و پُر کشته دشت و راغ
 عالم ز قتنه یابی دریاء پرفتن

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

چون حسب حال یافت ادا کرد این دو بیت
 زیرا که می نیاید زین خوبتر فرار
 زین سان که در نشیب عنا اوفتاد خصم
 از بعد اینش دار بود گر بود فرار
 گه نیزه‌ها خطی برده بچاش خط
 گه تیغ‌ها هندی آورده ترک‌تاز
 تا بود خواهد از گل و مل در جهان نشان
 از چرخ زود گرد و از ایام دیر باز
 همواره باد رای تو چون گل در ابتسام
 پیوسته باد طبع تو چون مل در اهتزاز
 در مسند سلاطین بر صدری نشین
 بر چرخ کامرانی چون ماه می گراز
 تا نصر نُسْت عیش و بزرگی [او] روزگار
 دشمن کش و نشاط‌گزین و ولی نواز

۱۵ هم در حق او گوید و این قصیده طراز قصاید جمله شعراء جهان و
 امراء گیہانست در غایت لطافت است،

قصیده

خندید صبح چون دهن یار سیم تن
 او خنده زد بمن بر و من در گریستن
 خورشید نور صبح بچشم چنان نمود
 گوئی یشت یار رخ خود بخون من
 و آنکه بخون من رخ خود شسته آن نگار
 بر کرد سر ز شقه فیروزه پیرهن
 مانند شمع سوزان در آبدان روان
 یا چون درست زری در نیلگون لکن

۲۰

۲۴

از دشمن ار چو کوره يك دم خلاف بینی
 از گرز پیل پیکر ساکن کُش چو سندان
 بر دشمن تو خندد گردون چو مرد عاقل
 بر هزلهای سنجی بر ژاژه‌ها صَبَّان
 عمر تو باد چندان تا طُرّه‌ها مشکین
 بر گرد گوی سبمن جولان کند چو چوگان
 و این قصید در حقّ خُسِرِ خود طغاخان مرغینان گوید،
 فرمان نافذ او بر حکما دلیل
 دست نصرف او بر ملکها دراز
 خاقان حسام دین حسن بن علی که هست
 از جمله جهان بهمه چیز بی نیاز
 این شکر لازمست که بکشد نا گهان
 ایام آنچه در دل افلاک بود راز
 در خاک بارگاه رفیعش چو بنگری
 شکل چنین شاهان بینی که نماز
 در دل عدوش را که چو سیرست پر محن
 غمهای جان شیرین ده توست چون پیاز
 چون زفتی زمانه بچشم سخا بدید
 خط در کشید در ورق عاجزان آرز
 شاهان خدایگانا آئی که در خوراست
 بر آستین ملك علمهای تو طراز
 بر چرخ جاه تست بزرگی بلند قدر
 در دهر ملك تست دیارے غریب ساز
 هر چند در قصاید مدح و ثناء تو
 می بود طبع بنده ز تضمین در احتراز

روزی بخواند آخر راوی بصوت دلکش
 این قصهء مارا در بارگاه سلطان
 احمد جلال دنیا سلطان که گفت عالم
 تا هست دور گردان مائیم و عهد و پیمان
 گر دشمنی یابی اندر زمانه خود
 از تو بما نمودن وز ما نفاذ فرمان
 بر دشمنانش دایم از بیم جان نماید
 هم موی همچو سوزن هم پوست همچو زندان
 تیر شهاب شکش چون رفت سوی دشمن
 چه سود از آن پس اورا بازی دو چو شیطان
 چون عزم تیر کرد او گرشست رستم آمد
 با چرخ زال شکش ز آن پس چه سود دستان
 زود آکه دید خوام از سعی بخت فرخ
 مأمور امر سلطان ایران ستان و توران
 روزی کز آب خنجر روی هوا نماید
 بر فرق شیر مردان چون قطره های باران
 عقل از تن دلیران گم گشته یابی آن دم
 چون دل ز مرد بیدل چون جان ز عشق جانان
 بر تیغ پر ز گوهر لرزان از آن نماید
 خون عدو جاهش چون لاله در گلستان
 بر اسپ چون بدیدش با رمح گفت گردون
 دیدم پس محمد موسی و طور و ثعبان
 ای کدخدای عالم از دست دُر فشانست
 در عهد دولت تو پیدا شد دست احسان

۵

۱۰

۱۵

۲۰

۲۴

او شاهی بود که هم قوت فضل داشت و هم فضل قوت آسمانی بر زمین
و آفتابی در زین، اشعار او مدون است و دیوان شعر او با صغر حجم
چون مردم دیک عزیز و چون دیک مردم گرای و اگر تمامت اشعار
او نقل کرده شود از غرض کتاب باز مانیم، بعضی از طرف او ایراد
شعر کرده آمد،

ای راحت دل و جان ای آفتاب خوبان

ای جان نواز چون دل ای دل گداز چون جان

ای آهوی نگارین دارد شب دو زلفت

هم ماه زیر دامن هم مشک در گریبان

طبعم بوصف حسنت چون لفظ تو گهر پاش

حالم ز عشق رویت چون زلف تو پریشان

بیم زوال دارم امر آفتاب رویت

از سایه تن خود ز آنم همیشه ترسان

وصل خرد ربایت چون دولتش کم یاب

هجر جفا نمایت چون محنتست ارزان

رویت بخواب دیدم ماهی به پیش انجر

قدت بیباغ دیدم سروی میان بستان

گر صد هزار دیده باشد چو آسمانم

چون ابر جمله باشد در هجر تو در افشان

يك دل دو جزع شوخت نستاند هرگز از کس

کان را دولعل نوشت صد جان نداد تاوان

باشد خیال رویت هخانه با دو چشمم

بر وے هی بترسم از بیم موج طوفان

سر در جهان نهادم امر آرزوی رویت

چون عشق و حسن مارا پیدا نبود پایان

دیده و بمحاوره او مستسعد نا شده و این کمال کرم و غایت سخن دانی
و هنر پروری است که از اثر بر مؤثر استدلال گیرد و از سخن بر هنر
مرد واقف شود، و او را ایات است سخت مطبوع و لطیف و این رباعی
معروفست که چون در حضرت سلطان نکش نغمه الله بر حتمه حساد او را
تخلیط کردند و عزم پادشاهانه برگرفتن او مصمم شد متجسسانرا فرستاد
تا سر او پیش تخت آرند اموال خطیر مر آن جماعت را تکلف کرد و
گفت مرا زنده بخدمت برید اگر فرمان سیاست بنفاد رساند فرمان او
بر جان روانست موکلان مال بستند و او را بخدمت آوردند و آن
سلطان جشنی عظیم داشت چون چشم او بر کیود جامه افتاد خواست
۱۰ که موکلان را سیاستی کند که در انفاذ فرمان تأخیری کرده بودند، کیود
جامه رباعی انشا کرد و نبشت و بمحضرت فرستاد

من خاک تو در چشم خردی آم * عذرت نه یکی نه ده که صدی آم
سرخواستۀ بدست کس نتوان داد * می آم و برگردن خودی آم
پادشاه رقم عنو بر جریمه او کشید و او را بخود نزدیک گردانید
۱۵ و بوس بر سر و روی او داد و تمامت آن مجلس خانه و بنگاه بدو بخشید،
و ایات او بسیار است اما آنچه حالی بر طبع بود [ایراد کرده آمد] می
گوید در حق غلام ترك خود،

ترکی که برخ درد مرا درمانست * او را دل من همیشه در فرمانست

بخرید امش بزر بصد جان ارزد * جانی که بزر توان خرید ارزانست

۲۰ و هم اوراست،

منم که چون بغضب زی فلک نگاه کنم * جمال طلعت خورشید را تباه کنم
کیود جامه ام آری ولی بتیغ کیود * رخ عدورا از خون دل سیاه کنم

(۳۴) الملك المعظم پیغمو ملك،

۲۴ در نوبت ایالت او اهل مرغینان و کاشان با عیشی تن آسان بودند و

با دل گفتم دی فراموش کن
دل گفت دلی ز جان فراموش که دید
و در معنی شکار سلطان غیاث الدین و الدین نعمت الله برحمته میگوید
رباعی

هر روز چنین شاهانه کاری میکن * بر چهره ایام نگاری میکن
بر تخت بخوری شرابی میخور * در باغ بخوشدلی شکاری میکن

(۲۴) المعظم نصرة الدين كبود جامه،

که اگر گوشه چشم بخشم بر فلک کبود پوش سرخ کردی روی روز سیاه
شدی و اگر همت او عزم ضبط ملکی کردی از کواکب نو مراقبش سپاه
آمدی و وقتی در اثناء دور و سپر مولف این مجبوع بحضرت او رسید
در شهرک نو و بنک صاحب رقعہ بود که قطاع طریق اسپان و قاش
برده بودند و بنک پیاده مانک چون بشهر نو رسیدم چون چرخ کهن
خواستم که بحضرت او پناه طلبم خود صبح و شام او بصبح و غبوق
مشغول بود و از صبح تا رواح با صیاح به مغازله و معانقه می گذشت و
البته فرصت نمی شد که دانشمند اورا ببیند و داعی بی برگ و مستعجل یک
رباعی انشا افتاد و بخدمت او فرستاده شد و آن این بود که رباعی

ای شاه ببذل بحر و کانی دگری * در قالب ملک و عدل جانی دگری
ز آن روی کبود جامه می خوانندت * کز رفعت و قدر آسمانی دگری
چون این رباعی را بخواند احسان و تحسین ارزانی فرمود و گفت فرصت
تذکیر شمردن ندارم ملتزم چیست مارا اعلام ده، داعی این یک بیت فرو
نہشت

هر چند که بر بساط شطرنج هنر * امروز شهم پیاده [می باید] رفت
در حال بفرمود تا اسپه تنگ بسته بخانقاه آورد و تسلیم کرد و بمواعید
۲۴ بسیار مستظهر گردانید، داعی هم از آنجا سوار شده رحلت کرد اورا نا

و در آن وقت که مؤلف این ترتیب بسجستان بود امیر ناصر الدین برحمت
 ایزدی پیوسته و ولی عهد او ملک یمین الدین بهرام شاه بود که این
 ساعت مالک سجستان در ضبط اوست و مآثر ناصر الدین عثمان [بسیارست]
 از امام ادیب رشید الدین تاج الادبا عبد المجید شنیدم که وقتی در هری
 زن مطربه زاهد نام در مجلس انس او حاضر بود طوطی سخنی که چون
 شکر از پسته روان کردی تربیت قوت روان کردی و چون ده فندق را
 برای مدد قول و غزل در عمل آوردی غارت گریء عقل انس و جان
 کردی، آن امیر این رباعی در حق او گفته و این بدیهه انشا کرد، رباعی
 چشم و رخ تو بدلبری استادند * انگشتانت در طرب بکشاندند
 ۱۰ ای زاهد زاهدان ز چنگ خوش تو * چون نرگس تو مست و خراب افتادند
 بیش ازین نیفتاده است از اشعار او بدین احتصار کرده آمد،

(۲۲) الملك المعظم تاج [الدین] نمران شاه،

شاهزاده و گوهر آزاده هم نسبتی عالی و هم کرمی متوالی داشت و با علو
 نسب و سمو حسب شعری که شعری شعار آن سزیدی و نثره نثار آن
 ۱۰ شایستی خال جمال کمال او آمده بود و اشعار آبدار او بسیارست و
 تمامت بر خاطر نبود فاما رباعی چند در قلم آمد، رباعی
 لرزان تم از باد ستیز غم نست * سوزان دلم از آتش تیز غم نست
 مگنار بتا که خاک خواری گیرد * صحرای دلم که آب خیز غم نست
 هم اوراست، رباعی
 ۲۰ آبا بینم بخدمت یاری در * خود را بشروع خوشترین کاری در
 یکبار دگر نشسته با هم دودو * بی هیچ سوم بچار دیواری در
 و هم او گوید،

هرگز چو منی عاشق و مدهوش که دید
 آزاد چو بنده حلقه در گوش که دید

از آن تخت شاهانه بگذاشتم * که از بخت و ارون ستوه آمدم
ز پیروزه گون چرخ فیروزی * ندیدم پیروز کوه آمدم
هم اوراست، رباعی

پیوسته غمت مرا مشوش دارد
عیش خوش من عشق تو ناخوش دارد
بر آتش چهره زلف جعدت گوئی
انرا بهر دله نعل در آتش دارد

هم اوراست، رباعی
مجنون گشتم ز عشقت ای زیبا یار * زنجیرم زن ز آن سر زلفین چو مار
از خویش چو بیگانه شدم در غم تو * آن زلف چو زنجیر ز من باز مدار

(۳۱) الامیر ناصر الدین عثمان بن حرب السجری،

امیر ناصر که ریاض اقبال بیکان او ناصر بود و دین دولت بروی وی
ناظر پسر ملک تاج الدین حرب که از عدل شامل او باز با تبهو صلح
کرده بود و آتش در جوار پنبه قرار گرفته ملکی حلیم کریم ملک دنیارا
او وسیلت حصول ملک عقی ساخته بود و در تجمّل پادشاهی بناء ملاهی
و مناهی را تمام بر انداخته، شعر

فَلَا هُوَ فِي الدُّنْيَا مُضَيِّعٌ نَصِيْبُهُ * وَ لَا عَرَضُ الدُّنْيَا عَنِ الدِّينِ شَاغِلُهُ
و او را بیست پسر بود و ولی عهد او در آن عهد امیر ناصر الدین عثمان
بود جان مردی و کان مردی و آثار او بسیارست و یکی از آن جمله فتح
۲۰ ترشیز است که یک نهضت صد هزار ملحد جاحدرا بدوزخ فرستاد و
پیش از او کسی را آن میسر نشد بود و چون بدار الملک سیستان آمد
هرکس بر تهنیت این فتح اشعار گفتند و یک بیت از قطعه که از برای
او امام شرف الدین فرهی گفته است ایراد کرده آمد، بیت

۲۴ چنان کر نو شادست حرب محمد * روان محمد ازین حرب شادست

و چشم بخت او از غبار حدثان خیره شد دختر کاشغری که از مغنیات
 خاصه بود و در تحریک انامل و تمزج آهنگ زهره زهرا را در مقام خجالت
 نشانیدی و چون زلف چنگ بچنگ آوردی زاهد قبه ششم را از عشق
 روی بروی کردی در مرثیت این پادشاه رباعی گفته است در غایت
 لطافتست و در نهایت سلاست ی گوید،

از مرگ تو ای شاه سیه شد روزم * بی روی تو دیدگان خود بر دوزم
 تیغ تو کجاست ای دریغا تا من * خون ریختن از دیده بدو آموزم
 ایزد سبحانه و تعالی این شاه لطیف طبع را غریق غفران گرداناد و صاحب
 صاحب قران دستور سلطان نشان را از مکاره زمان و احداث جهان در
 اضمحان و امان عصمت خود داراد بحق محمد و آله الامجاد،

(۲۰) ملک علیشاه بن السلطان نکش،

شاهزاده خوب صورت نیک سیرت علی نام عالی همت که آتش شمشیر
 آبدارش بهرام را چون سپیدی سوخت و شعله سنان او قرص آفتاب را
 همچون مشعله ماهی افروخت ازین معالی هیچ باقی نبود اما شجره جد و
 ۱۰ درخت کوشش سخت او بر دولت و بخت بار نیاورده بسیار در
 گریز و آویز عمر گذرانید بسی بکوشید و بعاقبت در حدود فیروز کوه
 در زیر خاک شد اورا ایات لطیف است در آن وقت که از خوف
 شیران جلادت توأمان از گرگان تنگ آهو بگریخت و بمأمن حضرت فیروز
 کوه آمد این رباعی در آن وقت گفته است

رباعی

بر من چو همه نوبت غم میگذرد

۲۰

شادمانم بمر چو بخت کم میگذرد

آن روز که بود دولت آن روز گذشت

و امروز که محنت است هم میگذرد

قطعه

۲۴ و این قطعه هم او گفته است،

گر ز نان سیر غی گردد این هم نوعیست
 کاشکی میشودی این جلب از حمدان سیر
 خسرو شرق درین واقعه فریادم رس
 ز آن که شد خاطرم از فکرت بی پایان سیر
 بطریق کرم نقد بده نان چندانک
 ی خورد قرب دو سال این جلب حیران سیر

چون این قطعه در حضرت ملك طغانشاہ عرضه داشت او دوائی و قلی
 خواست و بر ظهر مسوده بنوشت،
 رباعی

حاشا که زنت را چو تو ما سیر کنیم * یا کام دل میسرش دیر کنیم
 ۱۰ تو پای برون نه از میان تا وی را * از هر دو بدستوری تو سیر کنیم
 رباعی

گل دوش بهنگام سحر خاسته بود * خود را چو عروس نو بیاراسته بود
 مشتی زر ریزه ریزه در کف کرده * زو نیز مگر که یار زر خواسته بود
 رباعی
 هم اوراست در فصد،

۱۵ دی چون خبر فصد تو اندر دادند * بر جان و دلم بار دگر بنهادند
 دست تو چو چشم من مگر عاشق بود * بر چهره تو که خون ازو بکشادند
 رباعی
 هم او گفته است،

با چشم لبش بطعنه گفت ای سر مست
 با لب چشمش خصومتی در پیوست
 زلفش بصواب دید ایشان بر خاست
 ۲۰ تا بر روی تو نگونسر آخر بنشست

و او را ابیات و اشعار بسیار است و با ملك تاج الدین تمران مشاعره
 کرده اند و ابیات ایشان شهرتی دارد و چون آن پادشاه داعی حقرا سماع
 ۲۴ و ملك دنیا را وداع کرده و آفتاب جمال او بکسوف زوال نیره گشت

و غلامی داشت سنجو نام این رباعی لغز در نام او گفتست، رباعی
آن بت که شدم از غم رویش بستوه * و از شکوه من نداشت او هیچ شکوه
در مانده شدم ز غم بگفتم نامش * دندان و قد من است بر دامن کوه

(۱۹) ملك طغانشه بن محمد المۆيد،

۰ شاهی که قواعد فضل و اساس هنر بایام هایون او استحکام یافت و سرو
جوبیار ریاست که بدبول جور انخا پذیرفته بود بروزگار مبارك او سر
افراشت، اخلاق حمید او فهرست اعمال پسندید و آثار محمود او بر
صحایف اعمال سر دفتر مناقب ستوده و با این همه مکت و دولت او را
شعری بوده است عذب و دلاویز طرب انگیز و ابیات او مشهورست و
۱. میان او و میان ملك تاج الدین نمران مکاتبات و مشاعرانست اما از
لطایف طبع او یکی آنست که کافئ خراسان که او را کافک خوانند او را
قطعه گفت و از وی نان خواست و این قطعه در غایت لطافت است
میگوید، قطعه

خسرو تیغ تو مانند اجل شد که قهر
که نگردد شکر پر گهرش از جان سیر ۱۰
گر سر هوش بر تیغ گهر دارت را
جان به بیند شکم خاک شود از جان سیر
بنده را زی زنکی با شکی چون دهلی
جنت افتاده که هرگز نشود از نان سیر
گفتم ای دول چنین معده نگردد هرگز ۲۰
جز بصابون و شخار و نمک [و] اشنان سیر
معده را که درو سنگ هی بگذارد
کی توان کرد چنین معده چنان آسان سیر ۲۲

حاضر بود، خدمت کرد و اجازت خواست که اگر فرمان بود تقریر کرده آید که پیش از آن که بگوئی اختلاف میان این جماعت در آن است که مراد ازین حدّادین آهنگرانست یا معنی دیگر، باری بهبه حال آهنگران نیست، پس بنده گفت قول ابو بکرست رضی الله عنه چون این آیت نازل شد لَوَاحِۃٌ اِلَیۡبَشَرَ، عَلَیْهَا تِسْعَةُ عَشَرَ، ابو الأشدّ که از منکران عرب و متکبران بی ادب بود گفت انا اکئی ثمانية عشر فاکتونی کُلّکم واحداً گفت از آن نوزده زبانیه که بر در دوزخ باشند من هزده را کفایت کنم شما بجملة عرب یکی را کفایت کنید، چون امیر المؤمنین و خلیفه رسول ربّ العالمین ابو بکر رضی الله عنه این سخن بشنید بر زبان راند لَا یُقَاسُ اِلَّا بِاَلَاِثۡمَکَ بِالْحَدَّادِیۡنِ یعنی ملائکه معصوم را با دربانان عهد قیاس نتوان کرد و حدّاد بواب را خوانند از بهر آنکه معنی حدّ منع است و بواب مانع است مر مردمان را از در آمدن سرای و چون این فصل تقریر افتاده بر آن إحماد ارزانی داشت و الطاف پادشاهانه فرمود و روزی جمال الدین رشید که دبیر خاصّ او بود بجهت کج نکین که خواهر این ۱۵ پادشاه در حکم او بود عنایت نامه نوشته بودند در اثناء آن نبشته که خواهر داند کج نکین که بعزّ قرابت مخصوص است چون بحضرت او آورد کتاب را برنجانید و گفت ندانی که شوهر خواهر قرابت نبود برو و این را باز بنویس و خواست که آنرا بدتراند، بنده بهاء الدین امیر عید را گفت فرمان باشد که بنده آنرا در نظر آرد، بنده داد کارد بکشیدم و الف را ۲۰ از قرابت حاکم کردم قرابت شد، پادشاه احسان و تحسین ارزانی فرمود و دیوان انشا بر اسم بنده کرد و مدتی در خدمت او بماندم، و این شاهزاده را ایات و اشعار بسیارست و امّا بیتی چند از آن او درین مجموعه بیارم، در حکمت این رباعی گفته است

ما و تو که هم نمونه پرکاریم * سرگرچه دو کرده ایم یک جان داریم
 ۲۵ چون نقطه نهاده ایم بر دایره پای * تا آخر کار سر هم باز آیم

دستم چو سحاب آمد و این طرفه که دید
ابری که بیک قطره جهان کرد خراب

(۱۸) السلطان الشهيد نصره الدنيا و الدين قلی ارسلان خاقان عثمان

بن ابرهیم سقی الله ثراه،

۱. شاهزاده بود که کمال رأفت الهی شکل نور ماہرا در خندۀ او ترکیب کرده بود و سلطان ملاحظت مشک سیاه خال را بر عارض رنگین او ترتیب داده با جمال یوسفی و ملک سلیمانی با بذل و فضل حیدری و حلم و اسم عثمانی در رجب سنه سبع و تسعین و خمسائیه مؤلف این کتاب بسمرقند رفته بود و سلطان طمغاجان ابراهیم سقی الله ثراه در حیوة بود و خال بنده شرف الزمان مجد الدین عدنان در سلك خدمت آن پادشاه مخروط و پسر او جلال الدین ملک الاطبا صدر الحکما مسعود در خدمت این شاهزاده مرتب و ظن آنست که در آن وقت این پادشاهزاده در سن چهارده سالگی یا پانزده سالگی بیش ازین نبود و جمله سواران میدان مردی انصاف داده بودند که کس گوی به از وی نمیزند و در سواری از وی چست تر نیست و خط او بنیاتی بود که ابن مقله مقله برای مطالعه آن در باختی و ابن النوب خود را از ابواب دیوان فضایل او شناختی و ولی عهد پدر بود در ملک بمرقند و بنده را بدو وسیلت در خدمت او اختلاط افتاد یکی آن بود که روزی در حضرت او میان دو کس از افاضل سخن رفت او از استاد خود بهاء الدین امیر عمید پرسید که کدام بزرگترست ازین ۲۰ دو گفت فلان را با فلان چه نسبت لا یُقاسُ الْهَلَاکَةُ بِالْحَدَّادِینِ، پادشاه پرسید که این سخن چه بود، گفت ملائکه را با هنگران چه نسبت گفت این چه سخن باشد که با حداد نسبت ندارد با فهاد و قراد هم نسبت ندارند، هانا امیر عمید را این معنی معلوم نبود و سبب این مثل بسع او ۲۴ نرسیده در آن اندیشه ماند و در آن مجلس از هر کسی پرسید، بنده آنجا

قهر اعدای و برآیادی و جهانگیری هرگز از ابتداء عالم تا این غایت کس نشان ندادست و در هیچ تاریخ مشاهده کرده نیامده و در آن وقت که قمر دولت هلال و شجر سلطنت نهال بود اوایل ایام اقبال و عنفوان جوانی عز و جلال هر کس را هوس مقاومت و تمنی مکلفیت در ضمیر متمکن بود هندو خان که در مردی رستم را بزلی بر نگرفتی و در کرم بحر محیط را جدولی شمردی در خراسان جمعیتی کرد و حشی گرد آورد و خواست که خراسان بدست فرو گیرد و نیشابور را که دار الملک پدر او بود مستخلص گرداند بنزدیک این پادشاه این رباعی نبشت، رباعی

گفتار ترا خنجر بُران مارا * کاشانه ترا مرکب و میدان مارا
۱۰ خواهی که خصومت ز میان برخیزد * خوارزم ترا شها خراسان مارا
سلطان سکندر جواب فرموده است، رباعی

ای جان عم این غم ره سودا گیرد * وین پند نه در تو و نه در ما گیرد
تا قبضه شمشیر که پالاید خون * تا آتش اقبال که بالا گیرد
اگر عاقل درین یک بیت تأمل کند هزار دیوان شعر و هزار دفتر حکمت
۱۰ در یک بیت آخر این رباعی مندرج ببند، کمال بزرگی این پادشاه اگرچه بحدی است که فکر را امکان اندیشه مقام قدر او نیست فاما برای زینت کتاب این یک رباعی از سخنان او آورده شد و در شهر نیشابور در دبه شبتهان [؟ شیرقان] که در اطراف جهان موضعی ازان خوشتر کم نشان داده اند باغی است ملک خداوند ملکه ترکان دامت ملکها در آنجا بخط
۲۰ این پادشاه رباعی دیدم نبشته و جماعتی از ارکان دولت حکایت کردند که این خط پادشاهست اما معلوم نیست که گفته اوست یا از آن دیگری
باری سخن پادشاهانه است، رباعی

چون دید فلک نماندش قوت و تاب
اندر کف من تیغ چو یک قطره آب

وای چرخ اگر بچله بیرون نکم * گاوتو از آن خرمن خرمن باشم
و اورا ایات لطیف بسیار است اما این قدر بر خاطر بود ایراد
کرده آمد،

(۱۶) السلطان المعظم جلال الدین و الدین قلی طیمغاچان ابراهیم بن

الحسین نغمده الله برحمته،

سلطان سمرقند... ف لفظ او غیرت شکر و قند پادشاهی بود که کمال
حلم او خالت در دیده جبال را سخ میزد و با وقار او جرم زمین سبکسار
مینود، اغلب و اکثر قوت او از اجرت کتابت قرآن بود پیوسته مصحف
نوشتی بخطی چون در مشهور و آنرا بمجهولی دادی تا بفروختی و قوت خود
از آن ساختی و در آن وقت که بر تخت ملک سمرقند نشست از اطراف
و جوانب فتنه‌ها بر خاسته بود، امام شمس الدین ولوالهی اورا رباعی
گفت،

شاهی که ازو شیر فلک را بیم است

خسرو فر و رستم دل [او] جم تعظیم است

اے دیو ستم رو که سلیمان آمد

و اے آتش فتنه هین که ابراهیم است

او در اوایل جوانی گاه گاه رباعیات انشا کردی و این رباعی از گفته‌ها
اوست،

ای روی ترا ز حسن بازارچه * در من نگر از چشم کرم پارچه
در یاب که تری کند از خون جگر * هجران تو از هر مژه دستارچه

(۱۷) السلطان الاعظم علاء الدین و الدین اسکندر الثانی محمد [بن]

السلطان تکش اعلی الله شأنه،

پادشاهی که مائثر و محامد شهر یاری او ناسخ رسمهای ملوک ماضی و سلاطین
غابرست و آنچه این پادشاه جهان پناه را میسر شدست از ضبط اقالیم و

(۱۴) السلطان نکش بن ارسلان، (۱۵) السلطان الشهيد طغرل، ۴۱

درگاه او مزاحمت نمودند و خزاین از بدل کم آمده بود، در مقام حیرت
این رباعی پادشاهانه بر زبان راند

در زین سخا نشست دامن کردن * گر کوه زرست پست دامن کردن
لیکن چو خزانه که می باید نیست * از نیست چگونه هست دامن کردن

(۱۵) السلطان الشهيد طغرل سقی الله ثراه،

سلطان ممالك آفاق و خسرو تمامت عراق پادشاهی که توسن ایام رام زین
امکان او بود و ابلق روزگار مرناض حکم و فرمان او چون بر سر بر
مملکت استقرار یافت دانست که دولت معشوقی بی وفاست و عمر حریفی
گریز پاست خواست که [داد] از روزگار بستاند و آن اندک حیاتی
۱۰ مستعار را بخوشی و خوری گذراند روی بتعاطی [عقار] آورد و شب و
روز با شاهدان تیرانداز [بادام] تیغ زن غمه [زره] پوش زلف شکر فروش
لب بعشرت و تماشا مشغول شده بزم را بر رزم اختیار کرد لا جرم اختلال
در کار پادشاهی پدید آمد و سلك دولت از نظام بگسست و انايك قزل
ارسلان که از بنده زادگان او بود بروی برون آمد و او را مقید گردانید
۱۵ و ملك فرو گرفت، در آن حالت این رباعی در نظم آورده است سخت
مطبوع و لطیف است میگوید،
رباعی

در بند غم گر کشایا میسند * وین کاهش جاه جان فرایا میسند
وز بنده و بنده زاده چندین ظلم * بر خواجه خویشان خدایا میسند
و در آن وقت که ملك مؤید بحرب او رفت و ناگاه بسر او رسید و اورا
۲۰ اعلام دادند بر فور بسلاح دار اشارت کرد و گفت،
آن جوشن من بیار تا در پوشم * کین کار مرا فتاد هم در کوشم
تا در تنم است جان و سر بر دوشم * من ملك عراق را بسر نفروشم
و در وقت استخلاص بلاد ارمن و آران گفت،
۲۴ ای دل بهوای ارمن ارمن باشم * بیرون نکم ز دل حزن زن باشم

از موسم یاسمین چه خیزد،

از بزرگی شنیدم که چون سلطان سعید سنجر را آن نکبت پیش آمد و
ملک و دولت او را چشم رسید و آفتاب اقبال چون به سمت کمال رسیده
بود در گشت و ماه سلطنت چون باوج رفعت رسیده بود روی بحضیض
و بال نهاد در بند غُزَن شبنم مناجاتی کرد که الهی مرا از تمتع دنیائی هیچ
باقی نماند است جز سه آرزو، یکی آنست که بهر طریق که باشد یا بهر گز
یا بحیات از دست این جماعت مرا خلاص دهی که تجرّع جام مذلت بر
من سخت می آید، دیگر آنکه مرا بدار الملک مرو برسانی تا اگر مرغ روحم
قصد مطار سدره کند قفص کالبد هم در دولت خانه مرو بماند، سیم
۱۰ آنکه سلیمان شاه را که برادر زاده منست و پیوسته طالب این مکنت
بوده است از دولت پادشاهی بر خوررداری ندهی، هر سه دعاء او باجابت
پیوسته، نوبت امارت سلیمان شاه بود که ترکان او را بند کردند و در
قید آوردند بدان محنت در ماند، از طبع راست بهره داشت، این رباعی
در آن حالت میگوید،

۱۵ از دست تبه کاری این مشتی رند * در کام حیات ماست چون حنظل قند
می آید بی نیاز آخر میسند * دیوان همه آزاد [و] سلیمان در بند

(۱۴) السلطان المعظم علاء الدین تکش بن ارسلان تغّیّ الله برحمته،

سلطان تکش پادشاهی حلیم و رحیم بود، لطف طبع او از آفتاب تابان
ظاهرتراست هم در مقام بزم غیثی سایل و هم در موقف رزم لیشی صایل
۲۰ و از شهاب الدین مسعود شنیدم در حضرت خوارزم که در اوایل ایام
دولت و مبادی عهد مملکت که هنوز ازهار مرادات در چمن سلطنت از
اکام تخی تمام بیرون نیامده و اشجار حصول مقاصد بلواغ شمول دولت
بارور نشده آن شاه صواب کار بر صوب خطا نهضتی فرموده و در آن
۲۴ سفر خزانه را ببذل و خطر تمام پرداخت و چون مستحقان و سایلان بر

علاء الدین حسین بن المحسنم * اجل یاریگر نولک سنام
که بادا موج زن گرد سپاهم * که باقی باد ملک خاندانم
همه عالم بگردم چون سکندر * بهر کشور شهری دیگر نشانم
چو بر گلگون دولت بر نشینم * یکی باشد زمین و آسمانم
و در آخر این قصیده میگوید

بدان بودم که هم از اوج غزنین * بتیغ تیز جوی خون برانم
و لیکن گنک پیراند و طفلان * شفاعت میکند بخت جوانم
بخشیدم بدیشان جان ایشان * که بادا جانسان پوند جانم
و در آن وقت که سلطان سعید سنجر بن ملکشاه تغه الله بر حمته لشکر کشید
۱۰ و با او مصاف کرد و لشکر اورا شکست و اورا اسیر گرفت و بحضرت
خود آورد و چون خدمت کرد و تراب جناب اعلیٰ ببوسید رقت پادشاهانه
و رأفت ملکانه در کار آمد تا رقم عفو بر جراید جرایم او کشید و اورا
بفیض عنایت مخصوص گردانید و هم آن شب بشرف حریفی مشرف شد و
چون شاه سنجر ظریفی او در مقام حریفی بدید اورا یک طبق مروارید و
۱۵ جواهر بخشید او بر بدیهه این رباعی انشا کرد، رباعی

بگرفت و نکشت شه مرا در صف کین * با آنکه بدم کشتنی از روی یقین
آکنون بطبق میدهم در ثمن * بخشایش و بخشیش چنان است و چنین
و اشعار او از غایت لطافت شهری دارد در اطراف بلاد هند و دیار
غزنی اما بدین قدر اقتصار افتاد،

۲۰ (۱۲) السلطان جلال الدین سلیمان بن سلطان محمد السلجوقی،

سلطان سلیمان شاه برادر زاده سلطان سعید سنجر بن ملکشاه بود، شاهزاده
بکمال جمال و جمال کمال و گلی ذات او بر چنین سلطنت از رحمت خار
قبایج برسته اگرچه در چنین ملک ترگنی شگفته بود اما چون گل کوتاه
۲۴ عمر افتاده بود مدت ملک او چون ایام یاسمین کوتاه بود، مصراع

آن معشوق زهره رخ هی داشت امید * کان خوبی و این عشق بماند جاوید
از گردش چرخ و سیر ماه و خورشید * او سببت سبز کرد و من موی سپید
و این دو بیت هم از نتایج فکر اوست،
بر ران جهان نشان فرمان منست * در گوش فلک حلقه پیان منست
با این همه سلطنت که امروز مراست * تحصیل رضاء دوست ایمان منست

(۱۲) السلطان علاء الدین ملک الجبال الحسین بن الحسین

العباسی الغوری رحمه الله علیه،

سلطان علاء الدین ملکی قادر بود و پادشاهی قاهر، تاب تیغ آبدار او
ناب ذناب احداث را کند میکرد و شیر فلک از هیبت طباñچه قهر او
۱۰ ناخن از پنجه بری کند، بهرام چون تأثیر انتقام او میدید شمشیر در نیام
میکرد و در زیر حجاب سحاب پنهان می شد و او را اشعار پادشاهانه است
و لطایف ملکانه و شعر او مدوّن است و دیوان او و دیوان سلطان انسر
در یک جلد در کتاب خانه سردو آبدار سمرقند مطالعه افتادست و
در آن وقت که از برای انتقام سلطان سوری لشکر بسوی غزنین راند و
۱۵ آن شهر معظم را بگرفت و خصمان را مقهور کرد خواست که انتقام استخفافی
که در حق سلطان سوری کرده بودند بکشد و کینه آن باز خواهد، والی
خون ریز نیز شور انگیز تیغ را حکم فرمود و باران بلا بر سر آن قوم فرو
بارانید فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ خلق را بانواع شکنجه چندان رنج
داشت که برگردا باز روی جستند و گور را در خاکهای طلیدند خیل
۲۰ خیل شباروز ایشانرا تعذیب فرمود و سیاست کرد تا آخر یکباری رقی
و رحمی در دل او آمد و مثال داد تا آنرا تسهلی گفتند و بیش مران
طايفه را نرنجانید و در اثناء آن حال قصیده مفارقتی انشا کرد این ابیات
از آنجاست،

شعر

جهان داند که من شاه جهانم * چراغ دوده عباسیانم

خواست تا برون رود، شاه فرمود که کجا میروی، گفت میروم تا گل و ساغر آرم، گفت بنشین که تو مارا هم گل و هم ساغر یعنی بتصحیف، هرکه از لطف طبع بهره دارد داند که این سخن چه لطیف طبعانه است و آن پادشاه را اشعار است و وقتی در حق رشید الدین و طوطا گفته است و عذر آن خواسته که کسی او را بقرع نسبت کرده بود میگوید، رباعی

از فضل سرت بر آسمان می ساید * ز آن بر سر تو موی می بر ناید
مارا سر تو چو دیده در می باید * بر دیده اگر موی نباشد شاید

و در آن وقت که در حضرت سلطان سعید معز الدین و الدین سلطان سنجر تغلبه الله بر حمله او را تخیط کردند و او از خوف جان اثر عصیان ظاهر کرد و از خدمت درگاه تقاعد نمود و در خوارزم بنشست سلطان سعید سنجر فرمان داد تا بتزدیک او مثالی نویسند و او را نخوف کنند و در اثناء آن فرموده بود که اگر در آمدن بحضرت و حضور بساط خدمت و ایستادن در موقف و قوف طاعت توقفی نماید عنان یکران دولت بر آن سمت معطوف فرمائیم و رسم سیاست در باب او باقامت ۱۰ رسانیم او در آن معنی این قطعه میگوید، قطعه

اگر باد پایست یکران شاه * کُهیست مرا پای هم لنگ نیست
چو او آید اینجا من آنجا روم * خدای جهان را جهان تنگ نیست
ملك شهریار است و شاه جهان * گریز از چنین پادشا ننگ نیست

و این قطعه غزا که شارح علو رتب و حاکم کمال دولت اوست هم از ۲۰ غرر گفته و دُرر سفته طبع آن پادشاه است، نظم

ز آن بد نکم که خیر محض * ز آن بذل کم که بحر و کانم
شکر ایزد را که خصم امروز * پیرست و ضعیف و من جوانم
و این يك رباعی هم از پرنو شمع ضمیر و شعاع آفتاب طبع منیر اوست،

و شاگرد عزم او شرف قصر جلال از شرف اوج زحل میگذرانید و چون
 سر بر خوارزم بمکان او جلال گرفت و آن مملکت بر سایر اقالیم بواسطه
 عدل شامل و بذل کامل او مفاخرت نمودن ساخت ارباب فضل را
 بنواخت و متاع هنرا خریداری کرد و امام رشید الدین و طواط که
 صاحب دیوان انشاء او بود در سلك خدمت او مزمن شد و اکثر اوقات
 آن پادشاه بمجاورت او استیناس طلبیدی و بمجاورت او رغبت کردی و
 با تنایج طبع که او در لباس خط بر نظر آن پادشاه عرضه کردی عشق
 باختی، و محاورات ایشان بسیار است در حضرت خوارزم از عماد الدین
 دیر شنیدم که شبی در فصل زمستان که روزگار ناسازگار در شربت
 ۱۰ عیش ایام مردان کافور رباحی برف تعبیه کرده بود و لشکر سرما از مکن
 بلغار ناختن آورده سلطان انسز مجلس عشرتی ترتیب فرموده بود و خلوتی
 جسته و در آن صمیم دی که کمرسیم بر میان وشاقان بناتی بسته بودند
 و از نایزه نار دانهای بجای شکر نبات بر روی آورده در چنین موسمی از
 گنج شایگانی سلطنت کچی کرده بود و روز پر زرد گشته را بندئی سیم عذاران
 ۱۵ عنبر زلف سرخ روی گردانید باحضر رشید الدین کاتب مثال داد، چون
 رشید الدین در آمد تابخانه بود در آتش دان ترکی آتش افروخته بودند
 و مرغ مسنن میگردانیدند و صحن مجلس بطبقهآبی و امرو و انواع
 ثمار مشخون و ساقیان سیم ساق چون لؤلؤ مکنون، القصه آن مجلس صفت
 بهشت داشت و قوله تعالی و فاکهه مئا یخبرون و لحم طیر مئا یشتهون و
 ۲۰ حور عین کامثال اللؤلؤ المکنون، سلطان فرمود که رشید مرغ میخوری یا
 آبی، گفت مرغابی، چون ساعتی دیر شراب نوش کردند و تا وقت
 غروب حمزت شفق بر مشاهده شاهدان اعل رخ سر سیاه خورد مجلس
 خالی شد و اثر حرارتی در رگ و پی پدید آمد و هنگام آن آمد که
 مستان شاهد بازی کنند و با شاهد بازی کنند، رشید الدین دانست که
 ۲۵ وقت آنست که گرانی ببرد تا شاه یا سبک روحان ساعتی تماشا کند، بر

بازی بودی و صابی در حضرت او بوقت اظهار آثار دانش صبی نمودی
و این دو بیت تازی در ضفت خمر گفته است،

أَمَّا تَرَى الْخَمْرُ مِثْلَ الشَّمْسِ فِي قَدَحٍ * كَالْبَدْرِ قَوْقَ يَدٍ كَالْغَيْثِ إِذْ صَابَتْ
فَالْكَأْسُ كَأَفْوَرَةٍ لِكِنَّهَا جَمَدَتْ * وَالْخَمْرُ يَاقُوتَةٌ لِكِنَّهَا ذَابَتْ

و از قصیده ربیعی که در وصف آثار طبیعی گفته است این ابیات بر
خاطر بود نوشته آمد،

آمد بهار خرم و فرخنده روزگار

و آراست مشک باد جهانرا بهشت وار

باران بهمنی همه یاقوت گشت و در

و آزار ابر گشت همه در آبدار

صحرا ز لاله و گل زرد و سپید و سرخ

گوئی بر آب عکس ستاره است بی شمار

صلصل بغلغل اندر با بلبل از نشاط

قمری سرود گوی شده بر سر چنار

من یار فاخته شده اندر فراق دوست

او نزد یار خویش مرا هجر یار یار

(۱۱) السلطان المعظم علاء الدین و الدین انسز بن محمد تغهده الله برحمته،

سلطان انسز از غرایب چرخ اخضر و از عجایب بساط اغیر بودست،

پادشاهی کریم طبع لطیف خلق عالی همت وافی ثروت دریا بنان کوه تران

۲۰ فلک امکان شاهی که خورشید فلک فضل از آسمان هدایت بفیض عنایت

در محیط عقل و معدن فضل او یاقوت رُمان عدل و لعل بدخشان

دانش می پرورید و ماه هدایت از سحاب عنایت قطرات الطاف ربانی را

در سینه صدف بحر ضمیر او لولو شهرار میگردانید و استاد حزم او اساس

۲۴ دولت [و] جهانداری در عرصه مملکت کامکاری راسخ و ثابت میگردانید

جِباہ با جاہان بودست شاهی که ممالک جهان بعدل او مباحات مینمود
و زمین بمکان او بر آسمان مفاخرت میکرد در مدت بیست سال که پای
بر دست پادشاهی نهاده بود و زمام تَمَلْکِ اَیّام و نصرف مصالح خاص و
عام در قبضه رعایت و اهتمام خود آورده و جناح معدلت بر سر جهانیان
مبسوط گردانید و اطراف ممالک خراسان و عراق را مضبوط کرده هم از
راه ارث و هم از طریق اکتساب خلائق عالم در کف رعایت و حفظ و
حمایت او آسوده بودند و بر بستر فراغت غنوده و خاقان ترک و قیصر
روم از خلاف او پرهیز میکردند و دم وفاق او می زدند و رای هند
رای بندگی او مصمم میکرد چنانکه رئیس شهید علی بن الحسن الباخری
۱۰ درین معنی نطقی زده است و این بیت در مدح او گفته، بیت

خاقان علم و کوس ملکشاه کشد * فغنور بساط شاه بر ماه کشد
جیپال سراپرده و خرگاه کشد * قیصر بستورگاه در کاه کشد
و از شیخ الاسلام زکی المله و الدین صفوة الزهّاد قدوة العباد ابن احمد
اللوهوری ادام الله برکات اَیّامه شنیدم که آن پادشاه بزرگوار را طبع شعر
۱۵ بوده است و گاه گاه آیات آبدار می گفته است و یک رباعی روایت کرد
و بنده یاد گرفت و اکنون تألیف را بذکر آن پادشاه جمالی داده می آید
و بطراز لطایف خاطر او کمالی افزوده می شود اینست رباعی، رباعی
بوسی زد یار دوش بر دیده من * او رفت و از آن نماید تر دیده من
زان داد برین دیده نگارینم بوس * کو چهره خویش دید در دیده من

۲۰ (۱۰) الامیر ابو الفتح عبد الکرم بن احمد الحاتمی الهروی،

حاتمی که حاتم عهد و حائی ارباب جهد بود بر عوام ولایت هرات راعی
[و] ارباب فضل و هنر را مراعی افضل کُتّاب عهد و اکمل ارباب فضل
بود با خطی چون در مکنون و نظمی چون زرّ موزون و او فارس هر دو
۲۴ میدان و وائی هر دو بیان بود اشعار صاحب در مقابله اشعار تازی او

(۸) الامیر بزرجمهر قسم بن ابراهیم ابو منصور القافینی

در نوبت دولت آل ناصر ریاض امارت و بساتین فضل بدو ناصر بود
و دیدۀ امل ارباب هنر بوی ناظر، دُرر صدف طبع او بہر دو بیان مقبول
است و غرر بکر فکر او در هر دو لغت منقول و [ابو] منصور ثعالی
رحمة الله عليه یتیمہ را بذکر او تربیتی داده است و از نتایج طبع و نسیج
خاطر او این دو بیت در صیغت تازی و لغت حمجازی آورده، شعر

رَأَيْتُكَ تَبْغِي بِسُوءِ الصَّنِيعِ * نَسَاءَ جَبِيلًا فَسَوَىٰ عَلَيَّكَ

و تغسل قبل الضیوف الیدین * کانتک تغسل منہم یدیکا

و اما از شعر پارسی او این ایات آورده شد از قصیدہ کہ در مدح
۱۰ سلطان بین الدولہ و امین المللہ محمود سبکتگین انار الله برہانہ گفتہ است

اختیار کردہ آمد و اگر تمامت قصیدہ ایراد می افتد باطالت می انجامد، نظم

جهان از طلعت سلطان اعظم * نگار اندر نگار اندر نگارست

ز نعل مرکبانش از شرق تا غرب * غبار اندر غبار اندر غبارست

ز لالہ کوہ را وز گل چمن را * نثار اندر نثار اندر نثارست

۱۵ و ہم اوراست در صفت پستہ گفتہ،

آن پستہ سر کشادہ را بین * آورده بدست بر بصد ناز

چونانک دہان مائی خُرد * آنکہ کہ کند ز نشنگی باز

و ہم او گفتہ است و دُرر سفتہ،

در میان سرای آن مہتر * کہ ہمہ فخر ما بخدمت اوست

۲۰ دیگ روئین پر آب پنداری * دیدک عاشقست در دل دوست

(۹) السلطان المعظم ملکشاہ بن الب ارسلان بن جفر بن میکائیل سلجوق

رحمة الله عليه،

۲۲ حضرت ملکشاہ ملجاء افاضل و کعبہ امانت و مُقبِل شفاء شاہان و معفر

ای آنکه نداری خبری از هنر من
خواهی که بدانی که نیم نعت پرورد
اسپ آر و کند آر کتاب آر و کان آر
شعرو قلم و بربط و شطرنج وی و نرد
« و ازین قطعه کمال منصب و رفعت قدر او معلوم می توان کرد و چیزی
از شعر تازی امیر المومنین علی کرم الله وجهه اقتصاب کرده است آنجا
که میگوید،
سَلِّ عَنْ سَيَرَّتِي سَهْمِي وَ قَوْسِي * وَ رُحِّي وَ اللَّيْمَةَ وَ الْقَضَابَا
و هم او گوید،

نه نکبتی نه بلائی نه محنت است مرا
که روزگارم نوش است و زندگانی قند
و لیک آنکه خداوند چون تو یافت کریم
ازو بنعت بسیار کی شود خرسند
هم وی گفته است،

اگر از دل حصار شاید کرد * جز دل من تورا حصار میاد
مهربانیت را شماری نیست * زندگانیت را شمار مباد
هم از اقتصاب خاطر اوست در صفت شراب،

ز آن باده که چون بقدر آمد او زخم
یا قوت زو حشر شد و بیجاده زو شرر
بیرون جام بینی از نور او نشان
چون در میان ابر تنگ اندرون قمر

هم او گفت در صفت برف،

بهوا در نگر که لشکر برف * چون کند اندروهی پرواز
راست همچون کبوتران سپید * راه گم کردگان ز هیبت باز

بود و هر که کمال البلاغة که رسایل اوست مطالعه کرده باشد داند که حد فضل او تا کجا باشد و با آنکه فضل همه فضلا سخره بیان او بودست در کرم چنان کشاده بنان بود که فضلاء عالم متاع فضل بدر او می بردند و بار دانش در حضرت او می کشادند و قاضی القضاة ابو بشر الفضل بن محمد اندجانی میگوید در مدح او،

حَسْبِيَ اللَّهُ فِي الْأُمُورِ تَصِيرًا * ثُمَّ حَسْبِيَ الْأُمُورُ شَيْئًا مَعَالِي
مَا لِإِنْيَالِهِ مِثَالٌ وَ هَذَا * لَقِيتُ مِثْلَهُ فَفِيدَ الْمِثَالِي
فَعَمَّالٍ مُشْتَقَّةٍ مِنْ مَعَانٍ * وَ مَعَانٍ مُشْتَقَّةٍ مِنْ مَعَالِي

و امیر کیکاوس که از آن شجره طاهره ثمره طاهره بود در زیرکی و بزرگواری ۱۰ اقتدا پیدر خود میکرد و در تربیت افاضل و تقویت امثال از امراء زمان و کبار روزگار قصب سبق می ربود و اورا شعرهاست در لطافت آب زلال و در طراوت باد شمال و از ابیات او يك رباعی انشا کرده آمد،
رباعی

تا دور شدی شدستم ای روی چو ماه
اندیشه فزون و صبر کم حال نباه
تن چون نی و بر چونیل و رخساره چو کاه
انگشت بلب گوش بدر دیده براه

۱۵

(۷) الامیر ابو الحسن علی بن الیاس الاغاجی البخاری،

آغاجی امیری بود مدوح شعرا و محمود فضلا، فضلی وافر و بذلی متواتر ۲۰ بستان بیان حلقه مشکلات فضایل را کشاده و در مضمار شهامت از اقران قصب سبق ربوده بود و در آن عهد دقیقی شاعر بر ولایت بیان امارت داشته و هر دو معاصر یکدیگر بودند الا آنکه دقیقی شاعری مادم بود و اغاجی امیری مدوح و از اشعار او آنچه خاطر بندگان را مسامحت نموده ۲۴ آورده شد، میگوید

بیت

بیاضی که بر سر آن مکتوب بود این بیت نازی بنوشت، شعر
 لا تعصین شمس العلی قابوسا * فمن عصی قابوس یلقى بوسا
 تجنّیسی بدین لطیفی و لفظی بدین پاکیزگی و درین یک خط تمامت غرض
 خود را شرح فرموده و او را شعر پارسی است بغایت لطیف و کمال قدر
 ۵ او ازین یک قطعه که گفته است واضح و لایح میشود، بیت
 کار جهان سراسر آست یا نیاز * من پیش دل بیارم آرزو نیاز را
 من بیست چیز از جهان برگزیده‌ام * تا هم بدان گذارم عمر دراز را
 شعر و سرود و رود و خوشگوار را * شطرنج و نرد و صیدگه و یوز و باز را
 میدان و گوی و بارگه و رزم و بزم را * اسب و سلاح و جود و دعا و نماز را
 ۱۰ از راه انصاف اگر کسی درین قطعه بنگرد بر کمال علوّ ادب و وفور
 فضل و حسن اعتقاد و بمن هبت این امیر بزرگوار و قوفی یابد و هو
 میگوید، شعر

شش چیز دران زلف تو دارد مغدن
 پیچ و گره و بند و خم و تاب و شکن
 شش چیز دگر نگر و طنشان دل من
 ۱۵ عشق و غم و درد و کرم و تیار و حزن
 رباعی

گل شاه نشاط آمد و می میر طرب
 زان روی بدین دو می کنم عیش طلب
 خواهی که درین بدانی ای ماه سبب
 ۲۰ گل رنگ رخت دارد و می طعم دولب

(۶) الامیر کیکاوس بن شمس المعالی قابوس رحمة الله علیه،

ذکر امیر شمس المعالی پیش ازین در قلم آمد و آنچه رفت غیضی بود از
 ۲۴ فیضی و قطره از دریائی چه امیر قابوس دریا دل ابر دست کان احسان

این دو بیت در صفت نرگس خود گفته،
 چرا باده نیاری. ماه رویا * که بی ی صبر نتوان بر قلق بر
 بنرگس ننگری تا چون شگفتست * چو روی جام بر سیمین طبق بر
 و هو در صفت نرگس گوید،
 آن گلی کش ساق از میناء سبز * بر سرش بر سیم و زر آمیخته
 ناخن حورست گویی گرد گرد * دیده باز از میانش انگشته
 و این دو رباعی هم گفته،
 يك شهرهی فسون و رنگ آمیزند * تا بر من و بر تو رستخیز انگیزند
 با ما بجدیث عشق ما چه ستیزند * هر مرغی را پیاى خویش آویزند
 ۱۰ دلدار منا ترا صدف خواهم کرد * آخر یلدارات بكف خواهم کرد

(۵) الامیر شمس المعالی قابوس بن وشمگیر سقی الله ثراه،

امیر قابوس که شهاب قابس مقتبس انوار رأی منیر او بود و شمس المعالی
 که خورشید آسمان خوشه چین خرمن ماه ضمیر او فضلاء روزگار و
 مردان روزگار از تیغ زبان و زبان تیغ او سر بخط آورده کرم و مروت
 ۱۰ با زکا و فطنت در ذات مبارك او جمع آمد،

لَيْسَ مِنَ اللَّهِ بِمُسْتَنْكَرٍ * أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمُ فِي وَاحِدٍ

و رسایل تازی و قصاید عربی که او پرداخته است دیباجه دفتر فضایل
 است و مشاعرات او با استاد ابو بکر خوارزمی مشهور و در یتیمه الدهر
 مستوفی ذکر آورده و گویند وقتی دو امیر از امراء دولت او بر وی
 ۲۰ عصیانی ظاهر کردند و رخس ثرود در معرکه ثرود راندند، دبیر را فرمود
 تا نزدیک ایشان مثالی نویسد و وعظی و نصیحتی کند تا بطاعت گرایند
 و رقبه در رقبه اطاعت آرند، دبیر مکتوب در قلم آورده بود و دراز کشید
 ۲۲ و اطباب نموده چون بر نظر او عرضه داشت دوات و قلم خواست و بر

وَقَدْ نَشَرْتُ أَيْدِيَ الْجَنُوبِ مَطَارِقًا * فَأَحْبَرُ فِي أَيْدِي وَ أَخْضَرُ مُيَضِّ
يُضَرِّزُهَا قَوْسُ السَّحَابِ بِأَضْغَرٍ * عَلَى الْحَوْ دَكْنَاهُ الْحَوَاشِي عَلَى الْأَرْضِ
كَأَذْيَالِ خُودٍ أَقْبَلْتُ فِي عَذَائِدٍ * مُصْبَغَةٍ وَ الْبَعْضُ أَقْصَرُ مِنْ بَعْضِ

این ابیات بامیر طاهر بن النضل رسید هر بیتی را بنظم ترجمه کرد به
پاری و آن اینست،
نظم

آن ساقی مه روی صبحی بر من خورد
وز خواب دو چشمش چو دوتا نرگس خورم
و آن جام می اندر کف او همچو ستاره
نا خورده یکی جام و دگر داده دمام
و آن میخ [جنو] بی چو یکی مطرب خور بود
دامن بزمین بر زده همچون شب ادهم
بر بسته هوا چون کهری قوس قزح را
از اصفرو از احمر و از ایض معلم
گوئی که دوسه پیرهن است از دوسه گونه
وز دامن هریک ز دگر نار یکی کم

۱۰

۱۵

و هم اوراست در غزل میگوید،
شعر

دلن تنگ دارد بدان چشم تنگ * خداوند دیبای فیروزه رنگ
بچشم گوزنست و رفتار کبک * بکشتی چو گور است و کبر پلنگ
سخن گفتنش تلخ و شیرین دولب * چنانک از میان دو شکر شرنگ
کمان دوا بروش و آن غمزا * یکایک بدل بر چو تیر خدنگ
بدان ماند آن بت که خون مرا * کشیدست بر بور نازیش تنگ
یکی فال گیرم و شاید بدان * که گیتی بیک سان ندارد درنگ

۲۰

و گویند اورا اسپی بود سیاه نازی که با باد بازی کردی،
نظم

چو سب بود و هر که بهشتافتی * بتگ روز بگذشته دریافتی

۲۴

تو رفته و آمده مرا بیتو جان
تو در خاکی و من در آتش بی تو

(۴) الامیر ابو المظفر طاهر بن الفضل بن محمد محتاج الجغانی،

امراء چغانیان در آن عهد نامدار بودند و این امیر ابو المظفر نادره
عهد و یگانه عصر خود بودست و در دولت و مکتب پای بر فرق فرقد
نهاده و در رفعت و قوت کمر از میان جوزا کشاده و جد او ابو بکر
محمد مظفر محتاج بود که در امارت خود اگر بفلك اشارت کردی از
دور خود باز ایستادی و اگر بر آتش و آب حکم کردی از اغراق و
احراق تمتع شدندی و غم او امیر عالم ابو علی احمد مظفر رحمه الله که
۱۰ جهان علم و مکان حلم بود کان محمد و اختر آسمان مناقب و ذکر این
خاندان معظم در تاریخ ناصری مسطورست و در سایر تواریخ مذکور، امیر
طاهر با فضلی ظاهر . . . . . وافر بود هم بر ممالك چغانیان ملک و هم در
ولایت هنر و بیان سلطان بود وفات او در سنه سبع و سبعین و ثلثائة
اتفاق افتاد ایزد سبحانه و تعالی صاحب قران خداوند خواجه جهان عین
۱۵ الملك ملک ملوک الوزراء وارث اعمار دارد اورا اشعار لطیف آبدارست
اما آنچه این مجموعه احتمال کند آنست که در فقاع لغزی میگوید در
غایت سلاست و لطافت و دقت معنی و رقت نحوی، شعر

لعبتی سبز چهر تنگ دهان * بفزاید نشاط پیر و جوان
معجز سر چو زان برهنه کنی * خشم گیرد کف افکند ز دهان
۲۰ ورنخواهی ورا که بوسه زنی * او بخندد ترا کند گریان
و امیر سیف الدوله ابو الحسن علی بن عبد الله احمد رحمه الله این
قطعه تازی انشا کرده است در صفت قوس قزح، شعر

و ساق صبیح للصبح دعونه * فقام و فی أجفانی سنه الغضب
۲۴ بطرف یکاسات العنار کخبرها * فین بین مستعص عاکنا و منفض

برای تهنیت بحضرت باز آمد و روزی چند آنجا مقلم کرد و سلطان را بار دیگر عزیمت غزو هند مصمم گشت در سنه تسع و اربعائة امیر سیف الدوله محمدرضا نایب غزنه کرد و خود بمبارکی بامضاء آن عزیمت مشغول شد و در اثناء این حال حرم او که مخدّره خدر عناف بود قاید قضا را بمقدم رضا استقبال کرد و کاتب او علی حسن نعزیت نامه نبشت بنزدیک او و این قصیده تازی که در دقت معانی و رقت الفاظ مثل او کم تواند بود ایراد کرد و بیتی چند از آن قصیده آورده شد،

شعر

خُلِفْتَ وَجِدًا لَا تُشَارِكُ وَارِثًا
 حَيَوةَ قُرُونٍ قَائِمًا شَاوَ أَقْرَانِ
 وَ أَضْبَحْتَ وَثَرًا مُعْجِزًا أَنْ تَكُونَ فِي
 خِلَالِ لَهَا شَفْعٌ فَكَيْفَ يَسِيَانِ
 لَقَدْ دَلَّنَا كُلَّ الدَّلَالَةِ فَقَدْ مَنَ
 فَقَدْتَ عَلَى مُلْكٍ يُرَادُ وَ سُلْطَانِ
 تَعَوَّلَهَا دُنْيَا غَدَتْ صَرَّةَ لَهَا
 فَلَمْ تَأَلُ مِنْ كَيْدٍ وَ بَغْيٍ وَ عُدْوَانِ
 بَغْتٌ مِنْكَ أَنْ تَصْنُو لَهَا وَحْدَهَا كَمَا
 صَفْتِ لَكَ عَنْ اخْتَانِ سُوءٍ وَ اخْدَانِ

۱۰

۱۵

و این قصیده نوزده بیت است و هر بیتی متضمن معنی دقیق لطیف و چون این شاهزاده خبر فوت آن گوهر آزاده بشنید و آواز نای بسج آن شاه مراعی رسید از باد این خبر خالک بر سر کرد و بانّش دل و آب دیده بنوحه و زاری شروع نمود و تأسّف و تلهّف بسیار خورد و در مرثیت او این بیت ازو نقل کرده اند،

بیت

ای حال دل خسته مشوّش بی تو
 عیش خوش من شدست ناخوش بی تو

۲۴

و در آن وقت که جرّه باز نفس مطمئنه این شاه جنبانیدن دوال سِرّ
اِرْجعی را منتظر شد و نزدیک آمد که بدار الملک آخرت خرامد و عجز و
اضطرار خود مشاهده کرد بر خود باین ابیات نوحه گری بنیاد کرد، بیت
زیم تیغ جهانگیر و گرز قلعه کنشای * جهان مسخر من شد چون مسخرای
گاهی بعزّ و بدولت هی نشستیم شاد * گهی ز حرص هی رفتی ز جای بجای
بسی تقاخر کردم که من کسی هستم * کنون برابر بینم همی امیر و گدای
اگر دو کله پوسید بر کشی ز دو گور * سر امیر که داند ز کله کرای
هزار قلعه کشادم بیک اشارت دست * بسی مصاف شکستم بیک فشردن پای
چو مرگ ناختن آورد هیچ سود نکرد * بقا بقاء خداست و ملک ملک خدای

۱۰ (۳) الامیر ابو محمد بن یمن الدولة و امین الملة تغیه الله برحمته

بشر آن شجر و پرتو آن قمر و قطر آن سحاب و سطر آن کتاب بود، شعر
إِنَّ السَّرِيَّ هُوَ السَّرِيَّ يَنْفِسِهِ * وَابْنُ السَّرِيَّ إِذَا سَرَا أَسْرَاهُمَا

و در ایام کودکی از اقران و امثال خود بکمال درایت و شهامت امتیاز
یافت چون روزگار بدست حسن تربیت قباء بقاء نشو و نما بر فیه جَدِّ
او بُرید و باد صبا بقوت مزاج دُرَاعَهُ تَزَعُزَعُ صبا در سر وجود
مبارک او انداخت دولت استین آمال خود در دامن اقبال او بست
و جهان حصول اغراض خود در نواصی اعمال او شناخت و سلطان
بین الدوله حق بنوّت او را رعایت فرمود و از خِدر امیر ابو منصور
فریغونی که والی جوزجان بود و لطف و کرم او اُنْسِ جانِ انس و جانِ
مُندَرّه را در حکم او آورد ولایت جوزجان و آن نواحی تمام باقطاع او
فرمود و ابو محمد الحسین بن مهران را بکفایت امور و محافظت مصالح او
نصب کرد و چون سلطان بین الدوله در اثناء فتوح قنوج بکشاد و زا
۲۲ بر یمن و تا بر یسار بدار الملک غزنه باز آمد امیر سیف الدوله محمد

احاطت یافت و امر و نهی او بر تر و خشک گیتی شامل و نافذ شد
چون آسمان بر زمین قادر شد و چون آفتاب بتیغ همه جهان گرفت و با
آنک همت عالی او بر اظهار آثار حق و اعلاء اعلام اسلام موقوف بودست
تا بمدد همت او چندین هزار بت خانه مساجد و صوامع عبادات موحّدان
گشت و اکثر و اغلب بلاد هند فتح کرده اوست و آثار او در آن بلاد
و دیار واضح و لایح با این همه مشاغل از تربیت علما و امثال هیچ دقیقه
اهال نکردی و بمجاورت ایشان رغبت صادق داشتی و بمجاورت ایشان
استیناس جستی و شعرارا صیلات فاخر و جوایز سنی فرمودی تا لا جرم
هر يك بقدر وسع و طاقّت خود ذكر جميل و نام نيك اورا مخدّد
گردانیدند و بنظم و نثر تازی و پارسی در محامد و مآثر او دفترها ساختند
و ابو منصور محمد بن عبد الجبار العتبی در تاریخ او یمنی پرداخت الحقی
کتابی که غرایب بیان و روایع کلمات آن در لطافت آب زلال و طراوت
باد شمالست دُرر و غرر الفاظ آن آرایش نحور حور شاید و مطالعه مطالع
و مقاطع آن آسایش دل صدور بود و فردوسی بامید انعام او شاه نامه
۱۰ ساخته شصت هزار بیت و رفعت درجه و علو شان او زیادت از
آنست که درین مجموعه تعرض بیان آن توان کرد و غرض از تقریر این
فصول آنست که اورا طبع شعر بوده است و روایت کرده اند که کبوتری
داشت گلستان نام که ماه آسمان حلقه بگوش او بود و حور جنان
غاشیه بر دوش او، سلطان بین الدوله و الدین را بمشاهدت او استیناسی تمام
۲۰ و بمغازله او رغبتی بر کمال چون بباد خزان وفات و فوات آن گلستان
بر خاک ریخت و ازان شاه نقل کردند او جزع بسیار کرد و این سه
بیت در مرثیه پرداخت،
قطعه

تا تو ای ماه زیر خالک شدی * خالک را بر سپهر فضل آمد

دل جزع کرد گفتم ای دل صبر * این قضا از خدای عدل آمد

۳۰ آدم از خالک بود خاکی شد * هر که زو زاد باز اصل آمد

کوشش انسانی مفید نیست، قوله تعالى، لَا رَادَّ لِقَضَائِهِ وَلَا مَعْصِي لِحُكْمِهِ
يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُحْكُمُ مَا يُرِيدُ و از ملوک آل سامان از هیچ کس
شعر روایت نکرده‌اند جز از وی و اشعار او مطبوع است و پادشاهانه
و در آن وقت که در بخارا بر تخت ملک نشست از اطراف خصمان بر
خاسته بودند و ارکان دولت او تمام نفور شد شب و روز در بر اسب
بودی و لباس او قهای زندیچی بود و اکثر عمر او در گریختن و آویختن
بسر شد، روزی جماعتی از ندما اورا گفتند که ای پادشاه چرا ملابس
خوب نسازی و اسباب ملاهی که یکی از امارات پادشاهی است نبرداری
او این قطعه که آثار مردی از معانی آن ظاهر و لایح است انشا کرد، نظم

گویند مرا چون سَلَبِ خوب نسازی

۱۰

ماوی گه آراسته و فرش ملون

با نعره گردان چکنم لحن مغنی

با پوبه اسپان چکنم مجلس گلشن

جوش می و نوش لب ساقی بچه کارست

جوشیدن خون باید بر عینه جوشن

۱۵

اسپست و سلاحست مرا بزمگه و باغ

تیرست و کمانست مرا لاله و سوسن

و در شکایت فلک غدار و سپهر مکار این دو بیت از نهان خانه قریحیت

بعرصه بیاض فرستاد و این نفقه المصدور پرداخت، بیت

۲۰ ای بدیدن کبود خود نه کبود * آتش از طبع و در نهایش دود

وای دو گوش تو کر مادر زاد * با تو ام گری و عتاب چه سود

(۲) السلطان یمن الدولة و امین الملة محمود بن سبکتگین انارالله برهانه،

پادشاهی بود که جراید جهاننداری بیکارم و مفاخر او معنون گشت و لباس

۲۴ هج و بزرگاری بمناقب و مآثر او مطرز شد دایره وار بر مرکز اقالیم جهان

پادشاهی نهادست يك فصل در اشعار ملوك و سلاطین كه هر كس از برای تشخیز خاطر و امتحان طبع بهر وقت بدیهه گیتی و حسبی پرداختی ایراد خواهیم كرد نه بدان سبب كه ایشان را در سلك شعرا توان آورد و لكن تا دفتر بالفاظ ایشان مزین شود چه گفته اند كَلَامُ الْمُلُوكِ مُلُوكُ الْكَلَامِ
 ه سخن پادشاه پادشاه سخنها باشد از آنكه هر چه پادشاه گوید باملاء الهام ربانی باشد چنانك نقل کرده اند أَهْلُ الدُّوَلِ مُلَهُمُونَ بدین سبب این فصل را غره چهره این تالیف ساخته آمد،

باب پنجم، در لطایف اشعار ملوك کبار و سلاطین نامدار،

ابتداء این فصل از ملوك آل سامان كنیم كه ایشان در تاریخ سابق اند
 ۱۰ و ایشان نه پادشاه بوده اند و مدّت امارت و سلطنت ایشان هشتاد و هفت سال و سه ماه بود، ولایت خراسان و ما وراء النهر در نوبت عدل ایشان عظیم ساكن و آمن بود و ایشان ملوك عالم پرور و عدل گستر بوده اند و نام نيك را خریداری کرده اند و اسامی آن نه پادشاه كه دوازده برج افلاك ده یازده رفعت بحضرت ایشان میگراردی درین يك رباعی
 ۱۵ درج کرده اند تا ارباب تواریح را حفظ آن آسان تر بود و یادداشت دشوار نیاید،
 رباعی

نه تن بودند ز آل سامان مذکور * گشته بامارت خراسان مشهور
 اسماعیلی و احمدی و نصری * دو نوح و دو عبد الملك و دو منصور

(۱) الامیر منصور بن نوح بن منصور السامانی،

۲۰ و آخرین دولت بر امیر منصور اسماعیل بن نوح بن منصور السامانی ختم شد اگرچه جوان بود اما دولت پیر گشته بود در امور ملك آل سامان سامان نماند و جان ملك برمق رسید و در اول عهد سلطان بین الدولة محمود بود بارها بر دست خصمان گرفتار شد و باز خلاص یافت بسیار
 ۲۴ بكوشید تا ملك پدر بدست آورد اما با قضای آسمانی و تقدیر یزدانی

بیان را بدست عبارت و استعارت تافتن آغاز کردند و بقلم زبان صور معانی را
چهره کشائی پیش گرفتند و در کارخانه قریحیت نقش بندی دیباء سخن
زیبا انباز کردند و در آن وقت که رایت دولت مأمون رضی الله عنه که
از خلفاء بنی العباس بحلم و حیا و جود و سخا و وقار و وفا مستثنی بوده
است بهر و آمد در سنه ثلث و تسعین و مائه در شهر مروّ خواجه زاده
بود نام عباس با فضلی بی قیاس در علم شعر اورا مهارتی کامل و در
دقایق هر دو لغت اورا بصارتی شامل در مدح امیر المؤمنین مأمون پارسی
شعری گفته بود و مطلع آن قصید اینست،

ای رسانیده بدولت قرقِ خود تا قرقَدین
گسترانیده بجود و فضل در عالم یدّین
مر خلافت را تو شایسته چو مردم دیده را
دین یزدان را تو بایسته چو رخ را هر دو عین

و در اثناء این قصید میگوید،

کس برین منوال پیش از من چنین شعری نگفت
مر زبان پارسی را هست تا این نوع بین
لیک زان گفتم من این مدحت ترا تا این لغت
گیرد از مدح و ثناء حضرت تو زیب و زین

چون این قصید در حضرت خلافت روایت کردند امیر المؤمنین اورا
بنواخت و هزار دینار عین مر ویرا صلّت فرمود و بمزید عنایت و عاطفت
مخصوص گردانید و چون فضلا آن بدیدند هرکس طبیعت برو برگماشت
و بقلم بیان بر صفحه زمان نقش فضلی نگاشت، بعد از وی کس شعر
پارسی نگفت تا در نوبت آل طاهر و آل لیث شاعری چند معدود
خاستند و چون نوبت دولت آل سامان در آمد رایت سخن بالا گرفت و
شعراء بزرگ پیدا آمدند و بساط فضایل را بسیط کردند و عالم نظم را
نظامی دادند و شاعری را شعار ساختند و چون تقریر افتاد که بناء شعر

۳. باب چهارم، در معنی آنکه اوّل کس شعر پارسی که گفت،

مندفع گشت جماعتی از اقربا و خواصّ حضرت بخدمت او آمدند و گفتند که ای پادشاه ایّام جوانی موسم کامرانی است و آنرا بتنهایی گذرانیدن وجهی ندارد آب چشمه حیات در قدح عزوبت عذوبت ندهد اجازت فرمای تا بجهت تو مُخدره را از اقران و اکنا طلب کنیم و آن دُرّه خریکّه ۵ نا خریدار با جوهر ذات مبارک تو در سلک ازدواج کشیم، او درین معنی قطعهُ میگوید که این دو بیت خلاصه این معنی است، شعر

بِرُومُونَ تَزْوِجِی مِنَ الْكُنُوطِلْبَا * وَمَا لِي مِنْ جِنْسِ الْهَلُوكِ عَدِيلُ
أَرَى أَنَّ مِثْلِي كَالْمَحَالِ وَجُودُهُ * وَلَيْسَ إِلَيَّ نَيْلِ الْمَحَالِ سَبِيلُ

و این دو بیت دیگر هم از اشعار آبدار اوست و میگوید، شعر

۱۰ فَقُلْتُ لَهُ لِمَا نَظَرْتُ جُودَهُ * كَأَنَّكَ لَمْ تَسْمَعْ بِصَوَلَاتِ بَهْرَامِ
فَإِنِّي تَحَايِ مُلْكَ فَارِسَ كُلِّهِ * وَمَا خَيْرُ مُلْكٍ لَّا يَكُونُ لَهُ حَايِ

وقتی آن پادشاه در مقام نشاط و موقف انبساط این چند کلمه موزون بلفظ راند، شعر

منم آن شیر گله منم آن پیل یله * نام من بهرام گور و کُیتَم بوجبله

۱۵ پس اوّل کسی که سخن پارسی را منظوم گفت او بود و در عهد پرویز نواء خسروانی که آنرا بارید در صوّت آورده است بسیارست فاما از وزن شعر و قافیت و مراعات نظایر آن دورست بدان سبب نعرّض بیان آن کرده نیامد تا نوبت بدور آخر زمان رسید و آفتاب ملت حنیفی و دین محمدی سایه بر دیار عجم انداخت و لطیف طبعان قُرس را با فضلاء عرب اتفاق ۲۰ محاوره پدید آمد و از انوار فضایل ایشان اقتباس کردند و بر اسالیب لغت عرب وقوف گرفتند و اشعار مطبوع آبدار حفظ کردند و بغور آن فرو رفتند و بر دقائق بحور و دوائر آن اطلاع یافتند و تطبیع و قافیه و ردف و روی و ایطا و سِناد و آرکان و فواصل بیاموختند و هم بر آن ۲۴ منوال نساچ فضایی که نتایج طبع ایشان بود بافتن گرفتند و زلف مسلسل

است و اساس این شیوه او افکنک و بعد از او اولاد او از رگ اندیشه خون چکانیدند تا کلمات عذب آن چکان از خلوت گاه ضمیر بعرضه بیاض آوردند و جواهر زواهر فضایل را در سلک نظم کشیدند که جهان فضل نظای و عالم هنر قوای گرفت و اشعار متقدمان در قصص و مغازی برین معنی ناطق است و بقدمت این نوع هنر شاهد چنانک اشعار عادیان و جرّه‌یمن و امثال آن و اگر درین اوراق تعرض بیان آن کنیم باطالت انجمد و غرض ماند و این [تدوین] اشعار قرّس است نه جمع اشعار عرب پس بدین قدر اختصار کرده آمد و الله الموفق،

باب چهارم، در معنی آنکه اوّل کس شعر پارسی که گفت،

۱۰. ببايد دانست که اوّل کسی که شعر پارسی گفت بهرام گور بود که بهرام آسمان هنگام مقاتلت بر جویبار رزم او چون بید از باد لرزان بودی و جائی که دلال شمشیر او در روز بازار معرکه ارواح را من یزید کردی متاع حیات عظیم آرزان، در آن وقت که نكبأ نکت او وزیدن گرفت و از ملك مر ویرا انزعاجی افتاد از راه ضرورت ببادیه رفت و نشو و نما
۱۵. او در میان اعراب اتفاق افتاد و بر دقایق لغت عرب واقف و عارف گشت و گویند در عهد کودکی ذکی عظیم بود طبعی نقاد و ذهنی وقاد و نظمی سریع و خاطری مطیع داشت و با این وسایل و فضایل در خصم شکنی و دشمن فنگی بر مردان جهان فسوس کردی رستم دستان پیش او داستان مردی خود نیارستی زد و اسفندیار روئین تن در مقابله او چون
۲۰. اسفند بر آتش بیقرار بودی و او را شعر تازی است بغایت بلیغ و اشعار او مدوّن است و بنده در کتاب خانه سرپل بازارچه بخارا دیوان او دیده است و در مطالعه آورده است و از آنجا اشعار نوشته و یاد گرفته از آن جمله این است که چون بمدد اعراب بفارس شد آمد و بر سریر
۲۴. مملکت استقرار یافت و رایت دولت او مرتفع شد و موادّ زحمت اعنا

فاحش در احوال عالم ظاهر شد و گل زیبا لطیف سیارا بدست موکل
 بی محابای خار باز دادند و آب صافی دریای دل شور را شور گردانیدند،
 پس از مکه به هندوستان آمد و حال مطالعه کرد و فرزند عزیز خود
 هابیل را گشته یافت، آتش در دلش زبانه زد و گرفت و آب از دیکه او
 روان گشت و بر فوات آن دُر عصمت بگوهر خوش آب اشک رخساره را
 در زیور گرفت و بزبان درد نوحه‌ها دل سوز کرد و این ابیات را لباس
 نظم پوشانید و بدین اشعار بر فرزند خود نوحه کرد،

تَغَيَّرَتِ الْبِلَادُ وَمِنْ عَلَيْهَا * وَ وَجْهُ الْأَرْضِ مُغَيَّرٌ قَبِيحٌ
 تَغَيَّرَ كُلُّ طَعْمٍ وَ كُلُّ لَوْنٍ * وَ قَلَّ بَشَائِئُ الْوَجْهِ الْوَصِيحِ

- ۱۰ و اگرچه بعضی از ائمه تفاسیر این قول را رد کرده‌اند و گفته که روا نبود
 که هیچ پیغمبر بر منوال بیان نسج نظم بافد از جهت آنکه سید المرسلین
 محمد بن عبد الله صلوات الله و سلامه را از شعر منع کرده‌اند و این در
 بروی بسته چنانکه زبان قرآن بیان میکند قوله عَزَّ مِنْ قَائِلٍ وَ مَا عَلَيْهِ
 الْيُسْعَرُ و در منافی جمله انبیاء متساوی باشند اما در بعضی روایات آمده
 ۱۵ است که آن شعر آدم علیه السلام گفته است و در تأویلات امام السنّة
 عالم الهدی ابو منصور ماتریدی آورده است که آدم علیه السلام به شیث
 وصیت فرمود که این سخنانرا نگاه دار و اولاد خود را بمحافظت آن وصیت
 کن تا بعد از من اولاد و احفاد تو این را میخوانند و بر مظلومی هابیل
 و درد دل او میگیرند و شیث علیه السلام آن صحیفه را که متضمن سی
 ۲۰ لطیفه بود نگاه میداشت تا نوبت وراثت بعراب بن قحطان برسد که پدر
 عرب و بَدْرُ فَلَکِ ادب بود و اوّل کسی بود که بخطّ عرب کتابت کرد
 و بر دقایق لغت سُرّیائی و عبرانی وقوفی تمام داشت و خاطر او بمواسات
 ابیات و اشعار پیوسته انقیاد می نمود آن وصیت را که پدر اوّل بنثر
 پیرداخته بود بزبان سُرّیائی بنظم عربی ترجمه کرد تا حفظ آن آسان تر
 ۲۵ باشد، پس اگر قول اوّل ثابت است بناء آن علم اوّل پدر بشر نهاده

کلك می کشند واسطه عقد مفاخر صدور غابر و وزراء اوّل و آخرست
صاحب دولتی که اگر نظام الملک با این همه انتظام در آخیا بودی در
صفت خدام ایستادی و اگر صاحب عباد با این استبداد جام فنا ننوشین
بودی در عباد انتظام یافتی لا جرم دلهاء عالمیان بهواء و ولاء این حضرت
منطق است و زبانها جهانیان بشنا و دعاء این دولت منطلق، قطعه

دوش از زبان چرخ شنیدم که ای خدای
اقبال را مقارن این پادشاه دار
در مسند وزارت این عین ملک را
پیوسته از قضاء اذنه در پناه دار
یا رب تو مر حسین ابو بکر را مدام
از کلّ حادثات زمانه نگاه دار

۱۰

باب سیوم در معنی آنک اوّل شعر که گفت،

بدانکه ارباب صفت را اختلافست که اوّل کسی که سخن منظوم گفت که
بود، میمون بن مهران از عبد الله عباس رضی الله عنهما روایت میکند
۱۰ نخست کسی که دُرر سخن را در سلك نظم کشید آدم صفی و خلیفه وفی
بود صلوات الله و سلامه علیه و سبب آن بود که چون قایل از قبول
امر حق اعراض نمود و بنیان نهاد هایل را بدست تخریب پست کرد و
این اوّل خونی بود که بنا حق بر زمین ریخته شد و در آن وقت آدم بنگه
بود هوای جهان متغیر شد و چشمه صاف روزگار مکدر گشت و غباری
۲۰ تیره صفاء هوارا پوشید کرد و بر درختان میوه دار زحمت خار جگر خوار
ظاهر گشت و پیش از آن شاهد گل بی زحمت رقیب خار جمال چون
نگار آشکاری کرد زهومت در آباها پدید آمد وحشیان صحرا که با جنس
انس انس داشتند از ایشان متنفر گشتند آدم علیه السلام گفت مگر
۲۴ واقعه حادث شد و حادثه واقع گشت که احوال جهان متغیر شد و تفاوتی

يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لَكِنْ لَا يَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ يَعْنِي لَا يَفْهَمُونَ تَسْبِيحَهُمْ، همچنین هر ذاتی را جوهریست و اطلاق اسم جوهر بر سایر فلذات و احجار جایز بود چنانکه روا بود که گویند جوهر مس و جوهر آبگینه و جوهر برنج و غیر آن اما چون در و یاقوت فاضلترین جواهر و شریفترین انواع خود آمدند نام این مطلق بدیشان دادند تا آن در یتیم را که نتیجه رحیق مختوم پپاله لاله است و فرزند خلف مادر ژاله مطلق جوهر خواندند و یاقوت آبدار را که قوت جان اکابر و احرار است و لؤلؤ لالا از غیرت رنگ او دل افکار هم جوهر لقب دادند و همچنین در لغت عرب همه چوبهارا عود خوانند و خلاف نیست که اطلاق این اسم بر خلاف بید جایز است ۱۰ فاما مطلق این اسم بدان سیاه روی خوش بوی سخت دل نرم گردن دادند که چون از وطن بیشه بواسطه نبر و تیشه آواره شود و از مسکن هندوستان بعرستان افتد همدی طلبد و رفیقی جوید که با او نفسی زند شکر شیرین روی را با عود خوش بوی اتفاق ملاقاتی افتد هر دو در خلوتخانه مجمر نفسی خوش زند اثر آن نفس مشام عالمیان را معطر کند ۱۵ اشارت بدان دارد که رسول علیه السلام بیان فرموده است که اِنِّي لَاجِدُ نَفْسٍ اَلرَّحْمَنِ مِنْ قَبْلِ اَلْاِيمَنِ چون او از جمله چوبها بفضیلت بوی خوش اختصاصی یافته اطلاق این اسم بر وی جایز داشتند و مطلق این نام او را دادند، پس شعر شریفترین انواع فضل آمد و خود از راه معنی گوئی آب حیانت که بعد از فوات ذات سبب بقاء اسم است که ثانی حیات فانی است برین سبب مطلق این اسم بدو دادند و این نام را عنوان نامه مفاخر این نوع گردانیدند و اگر شعر را هیچ فضیلت نیست جز آنکه جلوه گری جلال صدر ایوان جمال و ماه آسمان کمال و یگانه بشر و دوم مطر و سیوم شمس و قمر صاحب کبیر عالم عادل مؤید مظفر منصور مجاهد عین الملك ملك الوزراء است ضاعف الله جلاله تمامست ۲۵ هر جواهر فاخر که خاطر فضلاء عصر در مدایح این دولت در سلك

این صاحب قران جهان مهبط من و سلوی است از هوس عشق مدایح
 او خواطر سقیم را نظر صحیح و طبع مُعَوَّج را سیر مستقیم پدید آمد، مشتری
 دیگر بار طیلسان بر افکند و مریخ سر بنهاد نیر آسمان از برای تحریر دیوان
 مدایح او قلم قط می کند زبان آیام این ابیات را ورد خود ساخت و این
 دعا را فاتحت و خاتمت سوره اخلاص گردانید
 نظم

تا فلك گردان بود دستور عین الملك باد
 دیده ملك جهان را نور عین الملك باد
 چون بنای ظلم از والی عدلش شد خراب
 تا بود قصر سما معمور عین الملك باد
 رای پیرش چون غم کار مالک می خورد
 دایم از بخت جوان مسرور عین الملك باد

باب دوم در معنی شعر،

از طریق لغت ببايد دانست که شعرا معنی علم است یعنی دانش یعنی
 دانشی که ارباب فطنت بدان چیزی فهم کنند و ادراك این طبقه بدان
 ۱۵ محیط شود و معنی شاعر عالم بود یعنی دانا که معانی دقیق را ادراك کند
 و معنی دقیقی آنکه فکرث او در زیر پرده ضمیر خیال باز بهاء لطیف نماید
 و علم عمومی دارد و شعر خصوصی زیرا که هر کس که چیزی ادراك کند
 و معنی دقیق را در یابد اورا شاعر نشاید خواند و اطلاق این لفظ بر
 وی خطا بود الا آنکه هر چیزی که در نوع خود فاضل تر بود و
 ۲۰ بریادت شوق اختصاصی دارد اسم آن نوع بدان جنس دهند چنانکه
 معنی فقه فهم بود اما چون دانستن احکام شریعت که اشرف انواع علوم
 بود آن نوع را مطلق فقه خواندند و آنکه در آن شیوه خوضی و شروعی نمود
 اورا فقیه گفتند اگرچه اطلاق اسم فقه در مطلق فهم آمده است و بیان
 ۲۴ قرآن از آن عبارت کرده است قوله عَزَّ مِنْ قَائِلٍ وَ اِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا

جلوه داده است و میگوید،

از آن چندان نغم این جهانی * که ماند از آل ساسان و آل سامان
ثناء رود که ماندست و مدحت * نوای بارید ماندست و داستان
و ابو سعید منصور محمد عاصی که معصم قریحمت او بیارۀ فضل مزین بود
و آسمان هنر بتاب آفتاب بیان او روشن بزبان تازی و لغت حجازی
درین معنی نقسی زده است و جرّی جنبانیک میگوید،

لَصَّعْتُكُمْ يَا مُلُوكَ الْأَرْضِ لَا تَدْعُوا * كَسَبَ الْمَكَارِمَ بِالْإِحْسَانِ وَ الْحُجُودِ
وَ أَنْفَقُوا الْبَيْضَ فِي حَمْدٍ وَ فِي شَرَفٍ * لَا يَنْتَهِي بِاخْتِلَافِ الْبَيْضِ وَ الْأَسْوَدِ
هَذِي خَزَائِنُ مُحَمَّدٍ قَدْ أَنْتَهَيْتْ * وَ لَا أَنْتَهَابَ لَنَا فِي ذِكْرِ مُحَمَّدٍ
۱۰ نظای عروضی سمرقندی ترجمۀ این ابیات معنوی بر صیغت مثنوی میکند
و میگوید،

بسا جائی که محمودش بنا کرد * که از رفعت ہی با مه مرا کرد
نه بینی زان همه یک خشت بر پای * ثناء عنصری ماندست بر جای
و امروز درین دور صاحب قرانی قرین که بضاعت فضل را در حضرت
۱۰ او رواجی است و ارباب هنر را بکمال تربیت او ابتهاجی
فَتَى يَشْتَرِي حُسْنَ الثَّنَاءِ بِمُلْكِهِ * وَ يَعْلَمُ أَنَّ الدَّائِرَاتِ تَدُورُ

ذات کریم و خلق عظیم خداوند خواجه جهان و دستور صاحب قران
مبارک مشیر هابون وزیر عین الملک ملک الوزراء ضاعف الله جلاله است
صاحب قرانی که تا پای بردست وزارت نهاد پای هنر بدست انداز
۲۰ مخبر زمن از جای نشد هر که در دایرۀ خدمت گارش جای یافت مرکز
دائرۀ اقبال گشت صلاح ممالك عالم بعد از فساد و رواج متاع هنر بعد
از کساد در طلوع خورشید این دولت بود، إِنَّ هَذَا كَيْفَ يَرَادُ، دار علم
۲۲ که از اطلال زینب و سلمی خراب تر بود امروز بمدد عدل و احسان

آنکه نقش طراز لباس جلال او این بود که **وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ شِعْرَ حَسَّانٍ** شنیدست و بر استماع آن احسان و تحسین ارزانی فرموده و بر آن دعاء خیر گفته و روایت کرده اند که بر لفظ مبارک نبوی نیز رفته است و وقتی در مقام مفاخرت بیان فرموده

أَنَا أَلْبَسِي لَا كَذِبٍ * أَنَا أَبْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ

و مسطور است که وقتی شعر طَرَفَهٗ عبدی بر سپیل مثل بر زبان راند **سَتُبْدِي لَكَ الْأَبَامُ مَا كُنْتَ جَاهِلًا * وَ يَأْنِيكَ مَنْ لَمْ تَزُودْ بِالْأَخْبَارِ** عایشه رضی الله عنها گفت یا رسول الله آن قابل چنین نگفته است چنین گفته است، **وَ يَأْنِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَزُودْ**، و از راه عروض و بحر و تقطیع این چنین ی باید، سید رُسل بر زبان مبارک راند که **إِنِّي أَسْتُ شَاعِرٍ** من شاعر نیستم و مرا بدان نفرموده اند و آن در بر من نکشاده و از صحابهٔ کبار و مهاجرین و انصار اشعار بسیار نقل کرده اند که **دُرِّ حِکْمٍ** را بدست بیان در سلك نظم کشیده اند و ملوک کامل قدر نافذ امر و صدور سالی رای شامل بذل این سرمایه را خریداری کرده اند و برای ^{۱۰} غرض ذکر باقی مال فانی را ببدل این متاع سره بذل فرموده لا جرم سالها شد تا ارواح ایشان در مرقد جنت استراحت کرده است و نام نیک ایشان از صفحات ایام محوئی شود چنانکه این شاعر عزیز عرض این معنی را در نظم آورده است و در لباس عربیه عرض کرده،

أَوَّلًا شُهُودُ الْجُودِ أَنْكَرَ سَامِعٍ * مَا قَالَهُ حَسَّانُ فِي عَدَّانِ
وَ تَرَى ثَنَاءَ الرَّوْدِ كِيٍّ مُخَلَّدًا * مِنْ كُلِّ مَا جَبَعَتْ بَنُو سَامَانَ

نظم

آن خسروان که نام نکو کسب کرده اند * رفتند و یادگار از ایشان جز آن نماند
نوشین روان اگرچه فراوانش گنج بود * جز نام نیک از پس نوشین روان نماند
^{۲۴} و ابو شریف احمد علی مجلّدی جرجانی عروس این معنی را بر منصّه نمودار

بهین گلی که ازو بشکند مرا اینست * که بنده خوانم خود را و سَرور آزاد
 گهی لقب نهم آشفته زنگی را حور * گهی خطاب کم باز سفله را راد
 و اکثر شعرای زمان رخسار بیان خود را بدود طبع تیره و چشم فضل و
 فصاحت را بغبار وقاحت خیره می گردانند اگر دُرُسْتِ مغربی ما را بر
 طرف کمر جوزا ببینند کیسه طبع بر دوزند و اگر قرص گرم آفتاب را بر
 سبز خیابان فلک در نظر آرند کام بدو خوش کنند، علی الجمله هر کس
 بییان آبدار يك طرف را رعایت میکردند و میان ایشان مجلس در تَجاذب
 مانده بود، ابو محمد خازن که مقالید خزاین هنر در قبضه بیان او بود
 با خود گفت ما اگرچه از هر هنری نصیبی و از هر علمی نصابی داریم و
 ۱۰ در هر کوئی حجره و از هر توتی بوی حاصل کرده ایم از نحو و لغت و
 تفسیر قرآن و مشکلات احادیث و دقائق امثال و غیر آن اما این جمله
 فضایل و سلیت حصول اغراض مائی آید قربت ملوک و وزرا و
 مقارنت صدور و کبرا مارا بواسطه ابیات آبدار و اشعار دلفریب است
 که بهر وقتی بدیهه اتفاق می افتد تا خاطر بواسات حیبی مساحت می
 ۱۰ نماید راضی نباید شد که بیک بار رقم قبیح بر چهره این شیوه کشند،
 زبان بر کشاد و گفت الشَّعْرُ أَحْسَنُ الْأَشْيَاءِ لِأَنَّ الْكَذِبَ لَوْ آمَتَزَجَ بِالشَّعْرِ
 لَغَلَبَ حُسْنُ الشَّعْرِ عَلَى قُبْحِ الْكَذِبِ حَتَّى قِيلَ أَحْسَنُ الشَّعْرِ أَمِينُهُ وَأَعَذُّهُ
 أَكْذَبُهُ، گفت شعر از همه چیزها بهتر است از بهر آنکه دروغ با هر چیزی
 که بیامیزد زشتی دروغ رخسار آن معنی را بی فروغ کند اما اگر مس
 ۲۰ کذب را با زر نظم امتزاجی دهند و در کوره قریحمت زیرکان تابی یابد
 مس هم رنگ زر شود و حسن شعر بر قبح کذب راجع آید، پس اکسیری
 که مس دروغ را زیر خالص لطیف گرداند او را چه قدح توان کرد، جمله
 حاضران انصاف دادند و یمانت این دلیل اعتراف نمودند و خود از
 راه حقیقت هیچ کس از افراد عالم زهد و اطواد جهان ورع شعر را انکار
 ۲۰ نکرده اند، سید المرسلین و خاتم النبیین علیه الصلوٰة و السلام و النبیة با

تَحَمَّلْتُ عَيْباً دُونَهُ يَعْجُزُ الْحَرْفُ،

بیت

میدار ازین سخن نهان هر کلمه * کارزد بها هزار جان هر کلمه
شاید که ز عشق این سخن فخر کند * عیبی بقلب ناشئ آن هر کلمه

۵ سخن چشمه حیوانیست که صفا او همیشه از ظلمات دوات ی نابد و
خضر نظم و نثر ازو حیوة ی یابد چون سکندر قلم که ذو القرنین است
طالب او ی شود از ظلمات دوات همه دُرّ و گوهری آرد جنسی ازوی
خوب رویان کشاده موی اند که آنرا نظم گویند و طبایع شاهد
بازان مختلف است بعضی با فُراخ چشمان عجیبی نژاد نثر سازند و طایفه
۱۰ با ترکان تنگ چشم نظم عشق بازند، نظم مطربی نگارین است که نوای
راست او همه موزون بود، نثر هزار دستانیست که عَشّاق شام و عراق را
در وقت صبح پرده راهوی سماع کند اما بسته وزن نباشد و بیشتر حکما
نظم را بر نثر ترجیح نهاده اند، استاد رشیدی میگوید

بیت
سخن گرچه منشور نیکو بود * چو منظور گردد نکوتر شود
۱۵ بگوهر هی ننگری ز آزمون * که بی رشته چونست و با رشته چون

و در لطایف حکایات آورده اند که شی در مجلس صاحب [ابن] عبّاد
جماعتی از افاضل انام حاضر بودند و هریک از سحاب بیان باران لطایف
ی باریدند و داد فضل ی دادند، در اثناء محاورت ایشان در فُحّ و حُسن
شعر سخن رفت و طایفه ندما که حاضر بودند دو فریق شدند بعضی
۲۰ طرف حُسن گرفتند و بعضی ضدّ آن قوی گفتند شعر شعاری مذموم است
و شاعر در همه اوقات بهمه احوال ملوم از بهر آنکه اکثر و اغلب اشعار
یا در مدح است یا در نسیب و بناء هر دو بر اکاذیب فاحش و دروغهای
صریح است چنانکه ظهیر فاریابی درین معنی نطقی زده است، شعر

۲۴ کمینه پایه من شاعریست خود بنگر * که چند گونه کشیدم ز دست او ییداد

فصل،

هر چند این تجاسر و بی ادبی حدّ بند نبود که خزانه کتب عالی را از شکرپاشان قریحیت خدمت شکرریزی توان کرد یا بر سر آستین بندگان این دولت از شرابخانه فکرت گلاب سخن تواند افشاند اما با اعتماد کرم صاحبی بدین خدمت قیام نمود شك نیست که درین شیوه در طبقات شعرای عرب چند تألیف ساخته اند و چند تصنیف پرداخته چون طبقات ابن سلام و طبقات ابن قتیبة و طبقات ابن المعتز و یتیمه الدهر که ابو منصور ثعالی ساخته است و دُمیة القصر که تاج الرؤساء الحسین بن علی الباخری پرداخته و زینة الزمان که شمس الدین محمد اندخودی تألیف کرده و لکن در طبقات شعرای عجم هیچ تألیف مشاهده نیافتاده است و هیچ مجموعه در نظر نیامده رجا فسیح است و زبان امل فصیح که بفرّه است و این دولت این صاحب صاحب قران این تألیف بدان جمله رجحان یابد و بمدد اقبال او بعزّ قبول افاضل عالم برسد ایزد سبحانه و تعالی این حضرت عالی را و مهبط معالی را مطلع خورشید اقبال و محطّ رجال وفود عزّ و جلال دارد و عین الکمال ازین دولت که عین کمال است مکشوف و نواب زمان ازین درگاه با جاه مصروف دارد و برحمت الله عبداً قال آمیناً،

باب اول در فضیلت شعر و شاعری،

بر عقلاء عالم کون و فساد [واضح و آشکار باد که] سخن که آفریدگار جلّ جلاله و عمّ نواله از جمله حیوانات جنس انس را بدان مخصوص گردانیده است و تاج فضیلت بدان وسیلت بر سر ایشان نهاده که سخن لقب ناش عیسی است یعنی کلمه ایست که قالب قلب را روح می بخشد حرف عاری دار غوائی معانی است از آنست که در لغت بختیان را حرف مصراع گویند^{۲۴}

قیامت دست بلا بدامن آن نرسد و تا آخر دور روزگار از دست تعرض شب روان زوال مأمون باشد در طبقات شعراء عجم این مجموعه پرداخت و عرایس ابکار افکار فضلاء هر عصر را بر خاطب کرم طبیعت وقاد و بصیرت نقاد ملک الوزراء عرض داده و این سکه تمام عیار را بهر مدایح حضرت کرم او بر آورد و نقش طراز این نسج و چیز مآثر این دولت را ساخت و این مجموعه را لباب الالباب نام نهاد و اصول او مشتمل است بر دوازده باب برین تفصیل،

باب اول، در فضیلت شعر و شاعری،

۱۰ باب دوم، در معنی شعر از طریق لغت،

باب سیوم، در معنی اول کسی که شعر گفت،

باب چهارم، در معنی اول شعر پاری که گفت،

باب پنجم، در لطایف اشعار سلاطین و ملوک و امراء،

باب ششم، در لطایف اشعار وزراء و صدور و کفایه،

۱۵ باب هفتم، در لطایف اشعار ائمه و علماء و صدور و فضلاء،

باب هشتم، در لطایف اشعار شعراء آل طاهر و آل لیث و آل سامان

و این طبقه اول اند،

باب نهم، در طبقات شعرای آل ناصر و این طبقه دوم اند،

باب دهم، در طبقات شعرای آل سلجوق تا آخر عهد سلطان سعید و

۲۰ این طبقه سیوم بوده اند،

باب یازدهم، در ذکر شعرای این قرن که بعد از عهد دولت سنجر بوده اند

تا این عهد،

باب دوازدهم، در لطایف اشعار صدور و شعراء و افاضل که بدین

۲۴ حضرت موسوم اند،

بدست آوردند اختیار بعضی سیاحت بر نثر بود اختیار جمعی سیاحت بحر نظم اگرچه بیش از آن جماعت بازرگانان در دریای نظم می رفتند اما نهنگان خطر الشعراء بتبعهم الفاوون سفینه هدایت ایشان را می شکستند آن جماعت که سرمایه از خزانه قرآن برگرفته بودند بدرقه الا الذين آمنوا با خود بردند مثال جزم ان من الشعر محكمه از دیوان رسالت بستند و عنایت نامه الشعر اشرف ما يولف جواز الشعراء امراء الكلام وخط تعريف ديوان العرب و عنوان الادب بحاصل کردند لا جرم تجارت ایشان مریح آمد و برآن متاع نقد بی بدل نام نیک و احدوثه جمیل سود کردند پس خلایق در سلوک این طریق دو صنف اصحاب قلم

مثنوی

۱۰

قوی همه جامعان معنی * دل شان همه جا معان معنی

جمعی همه سالکان دولت * جانشان همه سال کان دولت

جمعی مادحان لطیف طبع که از بحور بحور برای نثار قدم اکابر و صدور دُرر مفاخر برون گرفتند تا گردن و گوش ایام بدان لالی معالی حالی شد ۱۰ و طایفه مدوحان که زر چو آتش در بهاء اشعار آبدار بذل فرمودند و بمالی فانی ذکر باقی را خریداری کردند و ببذل وافر در اقتنای محامد و مفاخر سعی نمودند و دُرر مقاصد ایشانرا دست جوهری نظم در سلك انتظام کشید و حصول غرض هر دو صنف بوسیله این فضیلت متعلق بود، پس کل طباع سلیم و اذهان مستقیم را بدین شبهه میلانی تمام و رغبتی کامل ۲۰ ظاهر است و برین کلمه همگی ارباب ذوق را اتفاق کلمه، چون خادم دعا و ناشر ثنا محمد عوفی روی از همه جهان گردانید و بهبه جهان آورده است یعنی حضرت رفیع و درگاه فلک پناه عرش پایگاه سلطان و زرای مشرق صاحب قران جهان مکارم اخلاق مد الله ظلال جلاله و بشرف دست بوس او از دست هوس خلاص یافته خواست که حضرت عالیه را هم از شبهه صناعت و سرمایه بضاعت خود خدمتی کند و تحفه آرد که تا دامن ۳۰

کشتی را در مضار دریا روان کرد و چنانکه عرصه جهان را منقسم گردانید
 بدو قسم [یکی بر و یکی بحر عالم ادبیات را نیز منقسم گردانید بدو قسم] یکی
 نظم و یکی نثر قراح کشاده قراح نثر را نیز نسبتی هست که سواران قراح
 درین صحرا هر چند یکران بیان را بتازند پایش در سنگلاخ ایضا و شایگان
 ۵ نیاید نظم تر آبدار را بپیر تمثیل می توان کرد که هر چه در بحر نیست خود
 نظم نیست خزانه لائی و جواهر غیبر را درین دریا مدفون کرده و کلید
 آن خزانه بدست شعرا داده چنانکه سید رسل علیه السلام و الصلوة و
 التخیة بیان فرموده است إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى خَزَائِنَ تَحْتَ الْعَرْشِ مَفَاتِيحُهَا أَلْسِنَةُ
 الشُّعْرَاءِ، اگرچه سفر دریا سبب حصول منافع است و لکن ضرب
 ۱۰ خطر آن بر نفع راجع است لا جرم عقلا از سفر دریا که سبب حصول
 منافع است احتراز کنند ازین بود که سید رسل صلوات الله و سلامه
 علیه که عاقلترین کل موجودات بود بسفر این دریا رغبت نکرد قوله
 عَزَّ مِنْ قَائِلٍ وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَكُونَ فِيهِ خَلْقٌ فِي
 دریا بی ساحل نظم غریبی بودند رسول علیه السلام در نگرید گفت دریا
 ۱۵ جای منهنگان نخوت طبیعت است گرد آن دریا نگشت با بحور عروض
 آشنا نشد از حاصل نفود و عروضی که متاع آن بحور بود اغراض کرد
 فصحاء عرب بقصاید سبعیات مفاخرت و مباهاات میکردند آن قصاید را
 قلابد بحور فضایل و محامد خود ساخته بودند و آن الفاظ جز را اگرچه
 بر صیغت هزل بود بآب زر نوشته بر در کعبه آویخته اما چون سبع
 ۲۰ المثانی نازل شد سبعیات را آبروی نماند شعر کساد پذیرفت ابیات
 و اشعاری که از ابیات اشعار برون آمد بود اگرچه اشعار فصاحت داشت
 اما بیان قُرآن خط نسخ در آن کشید و عجز آن طائفه در ایراد مثیل قُرآن
 هنگام تحدی محقق گشت معلّم عالمه البیان فصحاء عرب را اقسام بلاغت
 تلقین فرمود و مقتبسان انوار فواید از مواید عواید او استظهاری تمام
 ۲۵ یافتند باز رگنان جهان فصاحت از گنج خانه لَا رَبِّبَ فِيهِ مایه هدایت

اگر نداند قدرت کسی ترا چه زیان

ضرر نباشد خورشید را ز چشم ضریب

دیگر خاصیت ترازو آنست که در وقت وزن آن سر که کم [باشد] بحکم نصّ
 مِنْ تَوَاضَعِ اللَّهِ رَفَعَهُ اللَّهُ آفریدگار در قدر و رفعت او ی افزایش ترازو را دو
 ۵ کفه شرط باشد و میان هر دو کفه تساوی واجب کمال رأفت الهی میزان
 امکان و ترازوی احسان را بصدور کبیر بهاء الملك ناج الدولة و الدین
 عمدة الوزراء قدوة صدور العالم الحسین ابن الصاحب الکبیر العالم العادل
 شرف الملك رضی الدولة و الدین ابی بکر یدیمُ اللَّهُ جَلَّالَهُ و رحم اسلافه
 الکبار تمام گردانید و سر سر هر دو برادر خورشید فر فلک منصب عرش
 ۱۰ منقبت را با یکدیگر تساوی ارزانی داشت تا خلائق عالم نفوذ آرزو برین
 دو کفه ترازوی احسان بری کشید و بمدد عنایت و تربیت ایشان بهمه
 مطالب و امانی رسید،

أَبْنَاءُ طَلْحَةَ طَابُوا بِاللَّيْلِ كَرَمًا * قَدْ شَرَّفَ اللَّهُ بِالْعِلْيَاءِ مُحْتَدُهُمْ
 صَغِيرُهُمْ لَكَبِيرٍ فِي أَقْبَانِ عَلَى * مَنْ تَلَقَّ مِنْهُمْ نَقْلٌ لَا قِيَّتَ سَيِّدُهُمْ
 ۱۵ ایزد سبحانه و تعالی این حضرت وزارت را همواره از وزر خلائق نگاه
 دارد و مکاره از این ساحت عزّ و جلال بعید و اقبال و دولت متواتر
 و بر مزید و برحم الله عبداً قال امیناً،

فصل

آفریدگار عزّ و علا تبارک و تعالی چون عرض ارض را بیافرید و مراکب
 ۲۰ خاک بر مناکب نهاد و از برای انبساط اولاد آدم این بساط زمین را محلّ
 سکونت و قرار ساخت و بجهت آن تا این خلیفه زادگان جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ
 فِي الْأَرْضِ شادروان باشند این شادروان سفلی را چنان بسیط و عریض
 ترتیب فرمود و این عالم برای نفع بنی آدم مستقیم گردانید بدو قسم یک
 ۲۴ قسم برّ و یک قسم بحر دریا را چو خشکی مستقر بنی آدم گردانید و جواد

همچو لطف صاحب صاحب قران تصویر او
 نزد اهل عقل و دل با جان برابر آمده
 آصف ایام عین الملک فخر الدین که هست
 قدر او از مرکز افلاک برتر آمده
 قدوه دوران حسین آن صاحبی کر عز و جاه
 ماه را خاک درش اورنگ و افسر آمده

و دیگر چشمه را بتازی هم عین خوانند ذات شریف آن صاحب صدر عالی
 قدر عین الحیوة اقبال است مشرب عذب حصول آمالست سالکان
 ظلمات محن [آب] زندگانی ازین چشمه ی برزند افاضل ادبا جانها سبیل
 ۱۰ میکنند تا بدین چشمه سلسبیل رسند و از خاک حضرت این صدر آب
 روی ابد بدست آرند تا دامن قیامت این چشمه نیک از چشم بد مصون
 باد و ترازوی این اقبال از چشم گردان زوال مأیوس، آری ترازو را هم
 عین خوانند این معنی بر ذات شریف لایق تری افتد از آنک ترازو
 چون مفلوب کنی وزارت بود لطف الهی حضرت وزارت وزن خلایق
 ۱۵ گردانیده که بار عدل و داد اینجا سخته می شود،
 شعر

فَلَوْ جُعِلَ الْمَعْتَلُ هَاءَ وَ رَحِمُوا * لَكَانَ عَلَى كُلِّ الْأَنَامِ لَكُمْ حَتْمًا

قطعه

تو آن وزیری کانصاف پادشاه جهان
 بحکم تست منور زهی ستوده وزیر
 هر آنکه جز تو کسی را وزیر پندارد
 جلال و قدر تو واجب کند برو تعزیر
 توفی سزای وزارت بلی بکس نرسد
 گزافه دولت و الله بالعباد نصیر
 هنوز از دهنت بوی شیر می آید
 که ساخت رای تو و مملکت چو شکر و شیر

نمایش چون عصای پسر عمران ماحی سحرِ ظلم آمد از آنکه فرع دوحه
 ابو موسی است آصف سلیمان ثانی است اگرچه نسبت بصاحب دولت لَقْدُ
 أُوتِیتَ مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِیرِ آلِ دَاوُدَ درست میکند در ایام عدل او ضعفا
 در ظلال امان شادمانند و اقویا در ریاض امانی خرامان سخن [عالم] از
 نشر مکارم اخلاقش چون بازار عطّاران ناشر مطاوی بوی مشک و عرصه
 دولت از صفرا و بیضاء نقود معرفتش چون رشته صرافان با سیم تر و
 زر خشک روز معانی بین هبت عالیش عید نوروز و منتیان خطّه غیبی
 در مکتب جلال او نوآموز با وفور تیغِ او شراب غالب آلتِ ازالِ
 عقول او نتواند شد و با کمالِ تحفّظِ او سراب خالب آلتِ غرور
 ۱. نتواند داد بیت

رنگ باقوت بآب او بستست * از تغیر بدان سبب رسنتست
 بر روی مُلک دیده بصیرست و در دیده دولت مردی قریر از آن در
 مردی چون مردم دیده بر سر آمده است که عین ملک است و عین را در
 لغت معانی بسیارست چشم را بتازی عین خوانند آری دیدبان قلعه عقل
 ۱۰ است صاحب خطّه سواد دماغ است سخت کانیست که دستِ تصرفِ
 گان بدو نا رسیدن نیر مژگان بی وجود خصی از جعبه ..... ر
 دها با جهان برابر گشته از غایت لطف با عقل متساوی آمده، قطعه

مردم دیک نگر چون روح در خور آمده

بارها از زیر موج اشک بر سر آمده

دوربینی بین که چون نزدیک گردد غم بدو

چون عروس شادمان در دُرّ و گوهر آمده

آن بهشتی لعبت میمون لقارا روز و شب

منزل و مأوی نگر در آب کوثر آمده

چون مشعبد هندوی زنگی مزاجست او بین

دست لعبت هر زمان از رنگ دیگر آمده

آغازند، نژادان چمن دست مالش پیش کعبتین حقّه نسیم دارند شطرنجیان
 بستان ..... نهند از هجر جمال بادام چمن تلخ تر از دهان صفرائیان
 شود از مفارقت بنفشه چهره باغ سیاه تر از روی سودائیان آید صباغان
 بستان که همه لاجورد و زنگار بکار میبرند خم زرنج را سر برکشایند و
 ° زرد رویان باغ که قوت از ساده رخسار سرخ داشتند بعلت یرقان
 صفراوی گرفتار گردند کمال طبیعت هاون لاله را سرزیر کند و سرمه روشنائی
 که بجهت چشم نرگس ی ساخت بر خاک ریزد بیت

این نقش بهارست قرارش نبود دیر

آن دولت خواجه است که بس دیر قرارست

۱۰ آن منعقدی که بتأثیر شعاع آفتاب رنگ آتش گیرد و باثر حرارت آتش
 آب شود اصلی ندارد در زیر آئینه آتش آب رنگ سبزی گل اقبالی که
 بر چمن کمال بی زحمت خار نقصان جمال داده است و نسیم رواج مکرمت
 اوی بی خار منت بمشام جان جهانیان رسیده ذات شریف و عنصر لطیف
 خداوند خواجه جهان و دستور صاحب قران و صاحب سلطان و آصف
 ۱۵ سلیمان مکان صاحب اجل کبیر عالم عادل مؤید مظفر منصور مجاهد عین
 الملك فخر الدولة و الدین عماد الاسلام و المسالین ظهیر الملوك و السلاطین
 اکرم العالم اشرف بنی آدم البارع ذروة المجد و الکرم المشار الیه فی محاسن
 الشیم فرع دوحه الجلال غصن آرومة الکمال غرة وجه الزمان قرّة عین
 الاعیان ذرّة تاج الفخر هادی منهاج المجد ذو الفضائل و السعادات صاحب
 ۲۰ الرأی و الکملات مبارک مشیر هایون وزیر ملک الوزرا اُلغ فُتُلغ اعظم
 خواجه جهان الحسین ابن الصاحب الاجل الکبیر العادل شرف الملک
 رضی الدولة و الدین ابی بکر الاشعری مدّ الله ظلال جلاله است صاحب
 قرانی که ذات خورشید صفات او خار دیده اهل بدعنست و گل زرد
 خورشید پیوسته در خار خار قبول آنحضرت اشعری نسبتی که چون بشعار
 ۲۵ وزارت بر آمد قدرش چون شمع از آوج شعری بر سر آمد قلم ثعبان

بستان سرائی و ای بلبل نو چه دستان سرائی، ای گل اگر معشوق توئی
 بلبل چرا چون معشوقان بی وفا لابه‌گری میکند و ای بلبل اگر عاشق
 توئی گل چرا چون عاشقان مهجور جامه در می میکند، بلبل گفت من مَقْرَئِ
 ام که چون محنه خانن گل را که آنرا خانن خوانند بشاد روان رواج
 ۵ بدست هوب بر گیرند سرهنگان اوراق با دو [هزا]ر سپاهی سرتیز خار
 گردد برگرد محنه در گیرند و من در پیش محنه مَقْرَئِ وار نظایر بی نظیر آغاز
 کنم یا خود مَطْرَبِی ام که چون قَفْ پُر شراب بیجاده گون که آنرا قَبّه
 گل خوانند در مجلس این باغ گردان شود و حریفان هزار رنگ ریاحین
 در آن بزم يك رنگ گردند من بشنیدن بوئی و دیدن روئی چون مستان
 ۱۰ هزار دستان نوای بی نوای زغم و چون عاشقان مفلس غزل سرائی کنم، ای
 گل ترا باری چه افتاده است که عالم چمن را نورانی کرده و چون صبح
 پیراهن چاک زده از کونائی عمری نالی چرا چندین سوزش زر در جگر
 داری از دریدگی پیرهن شکایت میکنی چرا چندین سوزن سرتیز خار را بی
 کار رها کردی، وقت آب روی نست در آن کوش که آبی بروی بلبل
 ۱۵ باز آری عهدِ حُسنِ نست چنین عهدی با او باقامت رسانی بیت

جهان بدست تو حسنت چو باز داد وفا کن

جفا مکن که همیشه جهان چنین بنماید

گل گفت برین درد خنده من منگر که گریه بسیار در پیش دارم، اگر
 روزی چند در صحن چمن برنگ خود آب آتش ببرم اما بعاقبت در
 ۲۰ مجلس کوره آتش آم بجواید برد، نظم

با باغ چو در میان نهد گل خرده * بیند زلاله زنده دل مرده
 گل گرچه باؤل آب آتش ببرد * آتش بینی باخر آبش برده

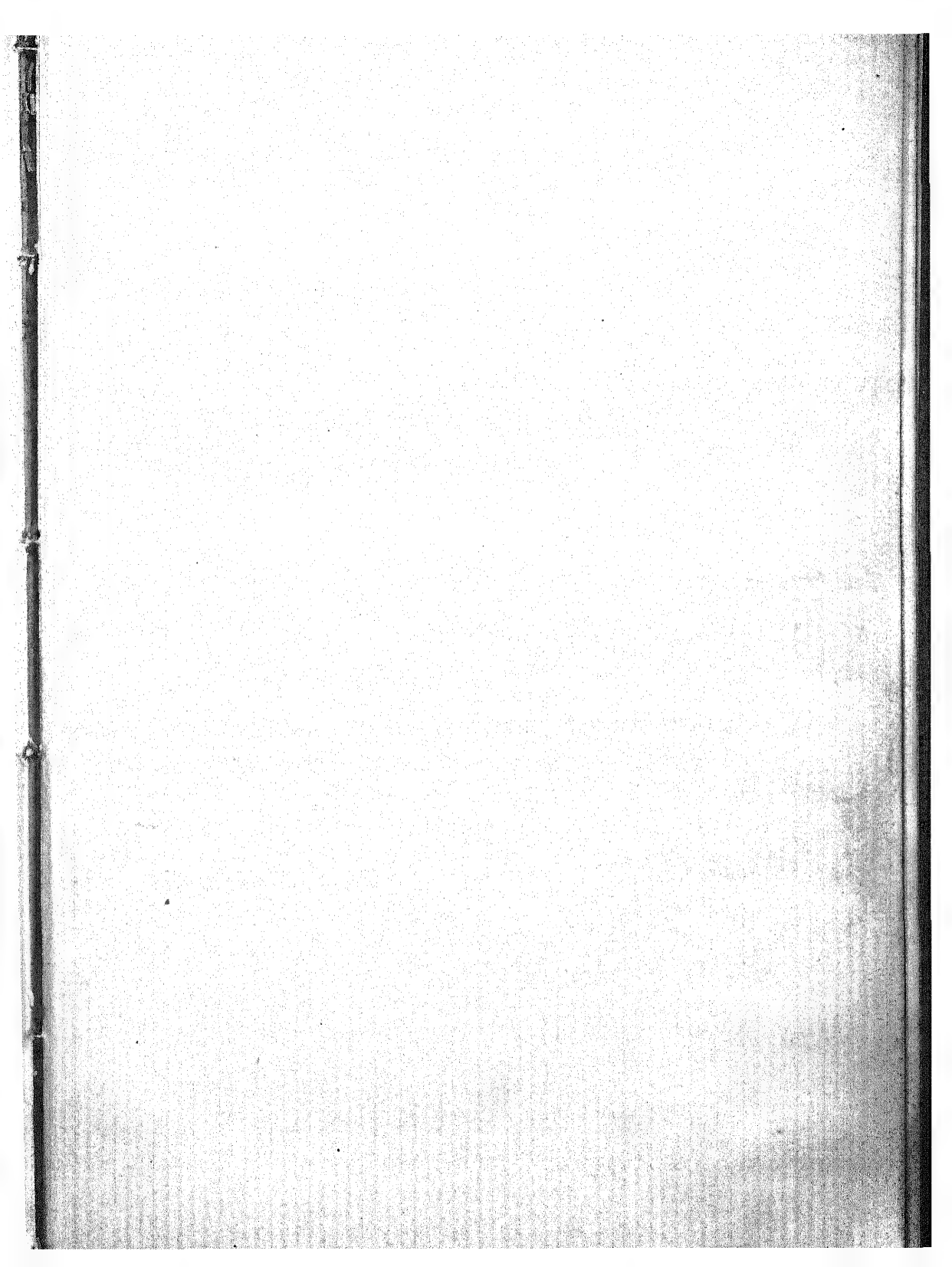
این ساعت در فصل خریف سرگشتگان باغ مَغْرَقِ نامه زوال نامیه
 ۲۴ خواندن گیرند و شاخه‌ها شکوفه که سیم خام ی انداختند [پُرْمُر] یدن

بسم الله الرحمن الرحيم

دُرّ توحید که از صدف معرفتش جوهریان فصاحت [بضاعت] کردند
 [و] حاصلِ اعترافِ بلغا آن بودی که قوله تعالى لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا
 ..... بر جامه کون رنگِ فساد نماند زیرا که شرع او ظهور آمد
 ۵ [و] در بازار [با] رواج حقیقت کساد نماند چون او را وقت ظهور آمد، صد
 هزار درود و آفرین بی شمار از زبان ما و خزانه رحمت آفریدگار نثار
 روضه مقدّسِ مطهر او باد و امداد رضوان متصل روان یاران او که
 کواکب آسمان هدایت بودند، محرر این فصول و مقرر این وصول محمد
 محمد عوفی اصلح الله شأنه و صانه عما شأنه میگوید که اتفاق جلوه این
 ۱۰ عرایس ابکار و شگفتن این انوار و ازهار در چمن لطایف اشعار بفصل
 بهار بود و نقش بند فکرت در کارگاه طبیعت این صور لطایف را وقتی
 چهره میکشاد که خسرو سیارگان و شاه ستارگان بمحمل حمل خرامید بود
 و نقاش چابک دست صبا بی وسلیت خامه و پرکار بر کار گشته و بی مؤنت
 شنگرف و زنگار نگارهای شگرف باظهاری رسانید شعاع آفتاب از تخوم
 ۱۵ زمین نجوم نبات شکرین را بر روی زمین ی کشید عروس گل در هودج
 زمردین غنچه قصید تماشای بستان و هوس نوای هزار دستان میکرد، شعر

سَقَى بِالْخَلِیْصَاءِ أَطْلَالَهَا * سَحَابُ شَهْرِنَ أَذْبَالَهَا

گلِ لعل چون باران آبدار از اثر خورشید قدرت جبار در معدن زمین
 منعقد گشته خطیبِ بلبل بر منبر اغصان بهزار نوا مدح و ثناء صاحب
 ۲۰ صاحب قران و دستور سلطان نشان عَيْنُ الْمَلِكِ الْمَلِكِ الْوَزَرَءِ ضَاعَفَ اللَّهُ
 جَلَالَهُ گفته دها در جوش و بلبلان در خروش آمد فکرت زبان دان
 ۲۲ بیان بی عبارت با گل و بلبل گرم در گفتار شد که ای گل از کدام

ایران بدانند که مستشرقین فرنگ در باره زبان و ادبیات چه زحمتهای
 میکشند و ایشان خود چگونه در خواب راحت رفته‌اند،
 و نیز تشکر و امتنان دارم از جناب مستر ایلس نائب رئیس شعبه شرقی
 از کتابخانه بریتش میوزیوم که در تسهیل اسباب تعاضلی کتب برای بند
 بسیار همراهی نمودند، مستر ایلس در ادبیات اسلامی لا سیما در معرفت
 کتب و مصنفین آن عظیم النظر است و مخصوصاً درین فن کم کسی
 باحاطه و تجرب او دیده میشود،

محمد بن عبد الوهاب قزوینی،

لندن ۱۰ ربیع الاول ۱۳۳۴

مطابق ۵ ی ۱۹۰۶ مسیحی

انتهت المقدمة

و بیشتر حکایات آن درین مجموع مسطور است» و این کتاب ظاهراً از میان رفته باشد ولی اغلب حکایات آن در جوامع الحکایات مندرج است، و معلوم نیست که این ترجمه کتاب الفرج بعد الشدة للحسین بن اسعد ابن الحسین المؤیدی الدهستانی که اکنون بدست است مقدم بوده است بر ترجمه مصنف یا مؤخر از آن زیرا که معلوم نیست مترجم در چه عصر میزیسته است،

این است آنچه ما علی العجالة توانستیم از اطلاعات راجعه بترجمه حال مصنف فراهم آریم و یقین است اگر کسی تتبعی کاملتر نماید و مخصوصاً جوامع الحکایات را بیش ازین معلومات بدست خواهد آورد، و در ختام کلام از فرایض ذمه انسانیت این بند است که تشکرات قلبی خود را از جناب پرفسرادوارد برون معلّم السنه شرقیه در دار الفنون کبرج از مالک انگلستان که برگردن بند حقوق بی پایان و ایادی بیکران دارند بتقدیم رسام هر چند نقضی از عهد عشری از اعشار آن نتوانم،

له ابادی الی سابعه * اعد منها ولا اعددها

الحقّ جنابش در استجماع مکارم اخلاق طاق است و در استکمال فنون فضایل بگانه آفاق اگر راه محاسن صفاتش پویی لا تری فیہ أمّتا ولا عوج و اگر از فضل و دانشش سخن گوئی حدیث عن البحر ولا خرّج در احیاء علوم و آداب شرق لا سیّما آثار صنادید عجم بهیچگونه خودداری ندارد و از بدل مال و نفس درین راه دریغ جابر نشارد هم واحدش این است و شغل شاغلش همین مؤلفاتش درین مواضع در افطار عالم دایر است و در حکم مثل سایر و تا کنون قریب چهل تألیف از کتاب و رساله و ترجمه متون عربیه و فارسیه و ترکیه از قلمش صادر گشته و اینجا موقع نعداد و شرح آنها نیست ان شاء الله در موضعی دیگر شرح حالی مبسوط از ایشان و از مؤلفات ایشان نوشته خواهد شد تا اهل

است که در هیچ کتابی دیگر بدست نتوان آورد و این کتاب در اطراف عالم مشهور است و نسخ متعدده از آن در کتابخانه‌های اروپا موجود است و تا سنه الف هجری هر کس عوفی را می شناخته و نای ازو برده است بواسطه همین کتاب بوده است مثلاً تاریخ گریه حمد الله مستوفی که در سنه ۷۳۰ تألیف شد و آثار الوزراء سیف الدین عقیلی که در سنه ۸۸۲ و نگارستان قاضی احمد غناری که در سنه ۹۵۹ و جهان آرای هو که در سنه ۹۷۱ و مرآة الأدوار مصلح الدین لاری که در سنه ۹۷۴ تألیف شده اند همه ایشان بمناسبت جوامع الحکایات بوده است که نای از عوفی برده اند و قبل از هفت اقلیم که تاریخ تألیفش سنه ۱۰۰۲ است هیچکس را علی العجالة نمی شناسیم که نام لباب الألباب را برده یا از وجود آن خبر داشته باشد مگر بزم آرا که در سنه ۱۰۰۰ تألیف شد و چنانکه گفتیم نام لباب الألباب را بدون تصرف استنساخ کرده و بخود نسبت داده است، باری از همت ملال ناپذیر پرفسر برون امید چنان است که جوامع الحکایات نیز مانند لباب الألباب بجله طبع آراسته گردد و باحیای این کتاب برگردن کافه فارسی زبانان خصوصاً فضلاء ایران حتی تازه و متنی بی اندازه نهند، و جوامع الحکایات چهار جلد است و هر جلدی بیست و پنج باب که مجموع صد باب میشود و هر جلدی باندازه يك جلد لباب الألباب یا اندکی کوچکتر است،

یکی دیگر از تألیف مصنف ترجمه کتاب الفرج بعد الشده است للفاضی ابی علی المحسن بن علی بن محمد بن داود التنوخی المتوفی سنه ۲۸۴ چنانکه خود در باب هفتم از قسم چهارم جوامع الحکایات در حکایت کسانی که بورطه محنت در ماندند و باتفاق حسن خلاص یافتند میگوید (۱) «وفاضی محسن تنوخی کتاب الفرج بعد الشده تألیف کرده است اندرین معنی و آن کتابی مرغوب است و مؤلف آن کتاب را بلغت پاری ترجمه کرده است

دولتشاه را بکشت و این واقعه در سنه ۶۲۸ بوده است^(۱) بنا برین معلوم میشود که تألیف جوامع الحکایات در حدود سنه ۶۳۰ بوده، و ازین بیعد اطلاعی از احوال مصنف و اینکه چقدر دیگر در حیات بوده نداریم^(۲)؛

کتاب جوامع الحکایات و لوامع الروایات^(۳) یکی از کتب بسیار مهمی است که در زبان فارسی تألیف شد و متضمن بسی فوائد تاریخی و ادبی

(۱) طبقات ناصری ص ۱۶۲-۱۶۳، ۱۷۴، ترجمه راورتی بانگلیسی ص ۶۲۶ و Add. 26,189, ff. 175a, 178b, 179b، اگرچه در طبع کلکته ص ۱۷۴ تاریخ این واقعه را سنه ۶۲۷ نوشته ولی در اکثر نسخ خطی و در ترجمه راورتی سنه ۶۲۸ مضبوط است، (۲) درین آخر ترجمه فقره آتیه را هر چند ربطی بترجمه حال مصنف ندارد ولی بملاحظه غرابت آن بی مناسبت نیست که ذکر کنیم و آن این است که مصنف در ضمن سفرهای بحری خود وقتی قطب نما (Boussole) که ملاحان برای هدایت راه کشتی رانی بکار می برده اند دیده بوده است و شاید این اوّل مرتبه ایست که ذکر قطب نما در کتب مسلمین شده باشد، در جوامع الحکایات در باب بیستم از قسم چهارم در ذکر اشیاء عجایب گوید «مؤلف این مجموع میگوید که وقتی من در دریا نشسته بودم ناگاه بادی صعب از مکن امر غیب برخاست و ابری سیاه روی هوارا پیوشید و افواج امواج مترآم و متلاطم گشت و دریا در جوش آمد و اهل کشتی در خروش آمدند و معلّم که دلیل بود راه غلط کرد در حال آهنی مجوّف برون آورد بر هیأت ماهی و آنرا در طالی آب انداخت و بگردانید و بر سمت قبله (یعنی جنوب) ساکن میشد و دلیل بر آن سمت رفتن گرفت و بعد ازان تعرّف آن حال کردمر گفتند که خاصیت سنگ مغناطیس است که چون اورا بقوّت در آهن مالی چنانکه اثر او بر آهن بماند آن آهن جز بر سمت قبله نایستد و چون این معنی امتحان کردمر چنان بود و کیفیت این خدای داند و هیچ عاقل بر سر آن نرسد» (جوامع الحکایات Or. 2878, f. 78a)

(۳) علاقه بر آنکه سیج با لوامع دلالت میکند که این کلمه «جوامع» است نه جامع (چنانکه غلط مشهور است) در اصحّ و اقدم نسخ محفوظه در مکتبه بریطانیّه هم جا با کمال وضوح «جوامع» نوشته شده است، و حاجی خلیفه (۲: ۵۱۰) مردو کلمه را بصیغه مفرد خواند و اسم کتاب را جامع الحکایات و لامع الروایات نوشته و آن سهو واضح است،

جمله کسانی که در حصن بکر محصور بودند عوفی بود و وی از جانب ناصر الدین قباچه بتألیف جوامع الحکایات مأمور بود و بعد از فتح بکر و هلاک ناصر الدین آنرا بنام وزیر التمش نظام الملک محمد بن ابی سعد الجندی نمود چنانکه خود در دیباچه جوامع الحکایات بعد از تفصیل محاصره بکر و فتح آن بدست نظام الملک جنیدی گوید «و در این احوال مؤلف این مجموعه در آن حصار محصور بود و قرین محن نا محصور و از قبل ملک ناصر الدین بتألیف این حکایات و ترتیب این روایات مأمور مهندس فکرت بنای این را تمهید داده بود اما شرفات او نشیبدی نیافته بود که ناگاه کنگره قصر حیات ناصری بزلزل زوال گرفتار شد و این مجموع نا مرتب و این ابواب نا مهذب بماند نا شئی همت بر اتمام آن مقصور گشت و اقبال صاحب صاحب قران در گوش من فرو خواند که در اتمام این کتاب فوائد بسیار است .... اشارت اقبال را تبع کرده شد و جواهر حکایات پراکنده در سلك انتظام کشیده آمد و از آن عقیدی ترتیب افتاد که فلابه بر جید دولت نظام الملکی سلطان الوزراء ضاعف الله قدره و نفع امره تواند بود الخ»^(۱)

ازین تاریخ یعنی سنه ۶۲۵ بعد مصنف در دهلی اقامت داشته و در ملازمت شمس الدین التمش و نظام الملک جنیدی بسر می برده است و آخرین واقعه که در جوامع الحکایات بدان اشاره میکند حکایت خروج ملک اختیار الدین دولت شاه بلکا بن حسام الدین (= غیاث الدین) عوض خلجی است که والی لکهنوتی بود و بر شمس الدین التمش عصیان آورد و سر از طاعت او باز زد التمش بطرف لکهنوتی لشکر کشید و

حفظ حیات شخصی چندان محل اعنا نداشته باقرار خودش در همان روز اول که اچرا محاصره کردند از اچره بیرون آمد بملازمان التمش پیوست و مورد عواطف ملوکانه گردید و مانند عوفی بهمرای ناصر الدین قباچه محصن بکر نرفت و خود را دوچار زحمت بیفایده نمود، (طبقات ناصری ص ۱۴۴، ۱۷۳-۱۷۴)

(۱) جوامع الحکایات (Or. 236, f. 5b-6a; Add. 16,802, f. 4a-b)

حصن بکر فرستاد در ماه جمادی الأولى اچه و در ماه جمادی الآخرة حصن بکر مفتوح گردید^(۱) ناصر الدین قباچه از حصار بکر در قلعه رفت خزائن و اموال خود را با پسرش علاء الدین بهرامشاه بخدمت التمش فرستاد و التماس عفو نمود التمش فرمان داد که خود بخدمت آید ناصر الدین قباچه ننگ این مذلت را بر خود نپسندید و مرگ را بر چنین حیات ترجیح داده در شب شنبه ۱۹ جمادی الآخرة سنه ۶۳۵ از قلعه بکر خود را در رود سند انداخت^(۲) و شعله حیات خود را بآب منطفی ساخت، بعد از فوت او اموال و بقایای حشم او بخدمت شمس الدین التمش پیوستند^(۳) و تمام بلاد سند و مولتان در تحت تصرف او درآمد، از

بزرگ در دولت او کرد که کتب تواریخ و مخصوصاً طبقات ناصری بدان ناطق است و بعد از التمش وزیر پسرش رکن الدین فیروز شاه (سنه ۶۳۳-۶۳۴) گردید و چون اعیان مملکت بر فیروز شاه بشوریدند نظام الملک نیز بمخالفان پیوست و بعد از گرفتاری فیروزشاه و جلوس خواهرش سلطان رضیه بنت التمش نظام الملک با سایر امراء مخالفین بسطنت او موافقت نمودند تا آنکه بطائف الحیل سلطان رضیه بعضی از بزرگان امراء مخالف را باخود متحد ساخت باقی بگریختند از جمله نظام الملک بود سواران سلطان رضیه ایشان را تعاقب نمودند بعضی بدست آه مقتول شدند و نظام الملک بکوه بردار (یا سرمور بردار) رفته بعد از مدتی هانجا وفات یافت پس وفات او بین سنه ۶۳۴-۶۳۷ که مدت سلطنت سلطان رضیه است واقع شده است، (طبقات ناصری، مواضع مختلفه) و از جوامع الحکایات که در آخر هر بابی اسم او را با تمجید و تعریف ذکر میکند بر می آید که لقب او قوام الدین است نه کمال الدین چنانکه راورقی در ترجمه طبقات ناصری ص ۶۳۴ حاشیه ۱ می نویسد و نیز نام پدرش ابو سعد است چنانکه از وزن غروزی او در اشعار و از قافیه آوردنش با دعد واضح میشود نه ابو سعید چنانکه راورقی و ریو و دیگران نوشته اند

(۱) طبقات ناصری ص ۱۴۴، (۲) جوامع الحکایات Or. 280 f. 5b

(۳) از جمله کسانی که از دستگاه ناصر الدین قباچه بخدمت شمس الدین التمش پیوستند قاضی منهاج الدین ابو عمرو عثمان بن سراج الدین محمد بن عثمان بن ابراهیم ابن عبد الخالق الحوزجائی صاحب طبقات ناصری است که بکمال قبل از آن باچه آه بود و از قتل ناصر الدین قباچه قضاء لشکر پسرش علاء الدین بهرامشاه و تدریس مدرسه فیروزی اچه باو محمول شده بود وی وفا و حسن عهد را در مقابل

و در فتنه مغول بسیاری از اکابر و اشراف خراسان و غور و غزنه بخدمت او پیوستند و او از همه ایشان نگاهداری نمود و در حق همگان انعام و اکرام وافر فرمود^(۱) و ما عوفی را در سنه ۶۱۷ در ملازمت او می بینیم^(۲) و معلوم نیست کی بدین درگاه متصل گردیده است در هر حال وی تا سنه ۶۲۵ در آچه^(۳) مقر ناصر الدین قباچه بسر برد و درین مدت لباب الالباب را بنام وزیر او عین الملک فخر الدین المحسین بن شرف الملک رضی الدین ابی بکر الأشعری^(۴) تصنیف نمود،

و در سنه ۶۲۵ سلطان شمس الدین التتیش^(۵) که او نیز از مالیک غوریّه و مؤسس سلسله سلاطین شمسیه دهلی است بقصد محاربه با ناصر الدین قباچه بسند لشکر کشید و اچرا محاصره نمود ناصر الدین قباچه بواسطه مال بینی و دور اندیشی که داشت اموال و خزائن و حشم خود را بمحصن بگر^(۶) فرستاد و خود نیز در حصن بگر متحصن گردید شمس الدین التتیش بمحاصره آچه مشغول شد و وزیر خود نظام الملک جندی را^(۷) بمحاصره

(۱) طبقات ناصری ص ۱۴۳، (۲) ص ۱۱۵، (۳) آچه بضم هزه و سکون جیم فارسی و هاء هندی که با حرف ماقبل یک صوت تلفظ میشود بدون فصل بحرکت شهری است در صوبه بهاولپور در ایالت پنجاب در ساحل شرقی رود پنجاب بمسافت هشتاد میل از جنوب غربی مولتان و چهل میل از شمال شرقی مصب حالیّه رود پنجاب در رود سند، (W. W. Hunter, Imperial Gazetteer of India, vol. XIII, p. 400)

(۴) برای ترجمه مختصری از حال او رجوع کنید به ص ۲۸۹

(۵) رجوع کنید طبقات ناصری ص ۱۶۵-۱۷۹، سلطنت او از سنه ۶۰۷ تا ۶۴۴ می باشد، (۶) در نسخه Or. 4392 که اصح نسخ جوامع الحکایات است در چندین موضع بهین هیأت یعنی بگر بنشدید کاف نوشته و املا می معروف این کلمه بگر است با هاء هندی که با باء یک صوت تلفظ میشود بدون فصل بحرکی بین باء و هاء، و آن قلعه ایست حصین بر روی تخته سنگی در وسط رود سند (که عوفی از آن بجزر پنج آب تعبیر میکنند) ما بین شهر سکر و ژهری در صوبه شکار پور در سند که اکنون تابع حکومت بی است، (W. W. Hunter, Imperial Gazetteer of India, vol. III, p. 130.)

(۷) نظام الملک قوام الدین محمد بن ابی سعد الجندی ابتدا وزیر سلطان شمس الدین التتیش (سنه ۶۰۷-۶۴۴) بود و کارهای

اثناء این دور و سیر قطاع الطريق اسبان و امتعه او را برده بودند و او پیاده و بی برگ ماند بود چون بشهر نو که شهری بوده است ما بین استرabad و خوارزم^(۱) رسید و خواست که بخدمت نصرة الدین شاه کبود جامه^(۲) رسد ممکن نمیشد چه شب و روز نصرة الدین بمغازله ملاح و معافرة اقداح راح میگذشت عوفی این رباعی را بخدمت او فرستاد

ای شاه بیدل بحر و کانی دگری * در قالب ملک و عدل جانی دگری
زان روی کبود جامه میخوانندت * کر رفعت و قدر آسانی دگری
چون این رباعی را بخواند تحسین بسیار نموده پیغام داد که فرصت استماع وعظ و تذکیر ندارم ملامت چيست عوفی در جواب این بیت را فرستاد
هرچند که بر بساط شطرنج هنر * امروز شهم پیاده میباید رفت

در حال اسبی با ساخت و یراق بتزد عوفی فرستاد عوفی از هانجا سوار شد از پی کار خود رفت،^(۳)

چنانکه گفتیم مصنف تا بعد از سنه ۶۰۷ در بلاد خراسان بوده است و بعد از آن گویا در اوایل انتشار خروج مغول که هرکس میتوانسته است از ما وراء النهر و خراسان هجرت میکرده عوفی نیز خود را ببلاد سند انداخته بخدمت ناصر الدین قباچه پیوست و در پناه او از شعله آن آتش عالم سوز در امان ماند، ناصر الدین قباچه از مالیک سلطان شهاب الدین (= معز الدین) غوری بود و از سنه ۶۰۲ تا سنه ۶۲۵ در بلاد سند و مولتان سلطنت نمود و وی یکی از اجواد و انجاد عالم بوده است

بخطا نمود و مابین خوارزمشاه و تاتنگو سردار فرا خطا در طراز جنگی عظیم واقع شد و تاتنگو شکست خورده اسیر گردید (ص ۲۲۱-۲۲۲) و چون این حرب در سنه ۶۰۷ است واضح است که بودن مصنف در اسفرار در خدمت ضیاء الدین ابو بکر جامعی ناچار بعد از سنه مذکوره میباشد

(۱) ص ۲۰۴، (۲) برای ترجمه حال او رجوع کنید به ص ۵۱-۵۲، ۲۰۴،

(۳) ص ۵۱،

بود اما کتابی در خواصّ اشیاء خال او مجد الدّین عدنان تألیف کرده بود آنرا در قلم آورده بود و معانی آن ضبط کرده گفت معنی بیت مقصود آن است که در ولایت ثبوت سنگی است از انواع مغناطیس که آنرا حجر الباهت^(۱) خوانند و آن سنگی است در غایت لون و صفا و روشنی و ضیا و خاصیت او آنکه هر که او را بیند در خند آید و البته خند خود را نگاه نتواند داشت تا آنگاه که ببرد و اگر چه او محبوب شود همچنان ی خندد .... و چنین گویند که اگر مردمان بقی آن سنگ را بیند البته آن خند در ایشان حادث نشود و اگر غریبی بیند برو خند افتد و این خاصیت او را جز با غریبان نیست و منصور تقریر این معنی کرده است و متعرّض آن شد، چون بند این فصل تقریر کرد آنرا پسندید و سبب مکانث مؤلف کتاب شد»،

و چنان معلوم میشود که مدت اقامت او در دربار سلطان نصرة الدّین عثمان چندان طولی نکشید است و بزودی در حدود سنه ۶۰۰ از ما وراء النهر بیلاد خراسان هجرت نموده است چه ی بینیم که در سنه ۶۰۰ در نسا بوده است^(۲) و بعد از آن سالهای طویل در بلاد مختلفه خراسان و سیستان و خوارزم که اسماء آنها سابقاً مذکور شد سفر میکرده است و از فوائد ادبی و مادی علماء و امراء آن بلاد بهرمند میگردد، در سنه ۶۰۳ او را در نیشابور^(۳) ی بینیم و بعد از سنه ۶۰۷ در اسفزار^(۴)، و وقتی در

(۱) رجوع کنید بعجائب الخلوقات للزوفی طبع ووستنفیلد ص ۲۱۱-۲۱۲،

(۲) جلد دوم ص ۴۴۵، (۳) جوامع الحکایات Or. 267, f. 93b، (۴) در

ص ۱۱۱ در ترجمه علاء الملک ضیاء الدّین ابوبکر احمد الحامی میگوید «در آن وقت که مؤلف این مجموعه در اسفزار بحضرت او رسید داعی را کمال تربیت او بپذیری کرد تا در خدمت او بماند .... وقتی در خلوت میفرمود که مرا پیوسته آرزو آن بود که ائمه ما وراء النهر و خراسان را بینیم و مجلس و عطا ایشان را استماع کنم تا اتفاق سفر خطا افتاد و در بلاساغون رفتم الخ» و مقصود وی از سفر خطا چنانکه از عبارات بعد معلوم میشود سفری است که در رکاب سلطان محمد خوارزمشاه

بیان نمود که مراد از حدّاد دربان است چون این آیه عَلَیْهَا نِیْسَعَةُ عَشَرَ (یعنی دربانان دوزخ نوزده تن اند) نازل شد یکی از کفار عرب بیاران خود گفت که این نقلی نیست من کار هجده تن از ایشان را کفایت کم شما همه کار یکتن را بسازید ابوبکر چون این بشنید گفت لَا یُقَاسُ اَللَّهَ اَنْکَةُ بِالْحَدَّادِیْنِ یعنی ملائکه را با دربانان این دنیا قیاس نتوان نمود و حدّاد یعنی دربان است و از آنگاه باز این کلمه مَثَل گردیده است، این بیان مطبوع طبع شاهزاده افتاد و موجب مزید تقرّب مصنف گردید، دیگر آنکه وقتی یکی از دیوران قلع ارسلان مذکور در باره کج نکین که داماد وی بود بخواهر سفارشنامه نوشته بود و در اثناء آن نوشته «کج نکین که بعزّ قرابت مخصوص است» شاهزاده دیورا برنجانید و گفت ندانی که شوهر خواهر قرابت نیست و خواست که نامه را بدرد عوفی که در آن مجلس بود التماس نمود تا آن نامه را ببیند چون بدست او دادند کارد بکشید و الف قرابت را حکّ نموده قرابت شد شاهزاده را این لطف اصلاح بغایت مستحسن افتاده بر مکانت عوفی بیفزود و دیوان انشاء خود را بدو منوّض فرمود^(۱)، دیگر آنکه در جوامع الحکایات گوید^(۲) «وقتی جماعتی از شعرا و ندما در خدمت سلطان نصره الدّین عثمان ارسلان خان نشسته بودند و مؤلف کتاب محمد عوفی در خدمت ایشان بود و یکی از ندما شعر منصور منطقی^(۳) روایت میکرد تا بدین بیت رسید که گفته است

بسان مرد ایرانی بتبّت * بباغ اندر گلی بشگفت خندان
سلطان فرمود که تخصیص ایرانی بخند در تبّت از فائده خالی نتواند بود
و هرکس در آن بقوّت طبع کلمه بگفتند بند اگرچه بخندمت قریب العهد

(۱) رجوع کنید به ص ۴۴-۴۵، (۲) از روی مجموع این سه نسخه تصحیح شده

است (۳) Add. 10,862, f. 378a, Add. 7672, f. 229a, Or. 2676, f. 80a

شعرا آل بویه و خواصّ صاحب بن عبّاد است، رجوع کنید بجلد دوم ص ۱۶-۱۸،

کشته شد و مصنف در بخارا خدمت او تلمذ نموده، دیگر شیخ مجد الدین شرف بن المؤید البغدادی^(۱) عارف مشهور و از کبار تلامذه شیخ نجم الدین کبری است که عوفی در خوارزم بخدمت او رسید و بعضی از اشعار او را بلا واسطه از او استماع نموده،

ظاهراً عوفی بعد از اتمام تحصیلات خود در بخارا اولین سفری که بخارج نموده بقصد انتجاع بمرقند بوده است در سنه ۵۹۷^(۲) و دلیل برین آن است که در همین سال نیز یعنی ۵۹۷ هـ بینیم که در بخارا بوده است^(۳)، و در مرقند بواسطه آنکه خال وی مجد الدین محمد بن عدنان از خواص ملازمان پادشاه قلی طغاج خان ابراهیم بوده است او بخدمت پسرش قلی ارسلان خاقان نصرة الدین عثمان بن ابراهیم^(۴) مشهور بسطان السلاطین که در آن وقت ولیعهد بوده است تقرب جسته و دیوان انشاء شاهزاده بدو محوّل گردید، مصنف را با این شاهزاده محاضراتی است، از جمله وقتی در مجلس شاهزاده گفتگو ازین مثل معروف شد که لَا يُقَاسُ الْهَلَاكَةُ بِالْحَدَادِينَ و همه اهل مجلس حدّادین را بمعنی آهنگران فرض میکردند و شاهزاده فی پسندید و میگفت ملائکه چنانکه با حدّاد نسبت ندارد با فهاد و قزاد نیز نسبت ندارد وجه تخصیص بحدّاد چیست عوفی

باب الالباب ۱: ۱۸۱-۱۸۲، ۲۳۹، جوامع الحکایات Or. 286, f. 243b، این الاثر جلد ۱۲: ۲۴۰، جهانگشای جوینی Or. 155, f. 9a، طبقات ناصری Add. 20,189, f. 130b،
 (۱) رجوع کنید باب الالباب ۱: ۲۳۰-۲۳۱، ۳۴۹-۳۵۰، تاریخ گریک طبع پاریس ص ۴۹۲ و Add. 22,693, f. 230a، نجات الانس جای طبع کلکته ص ۴۸۷-
 ۴۹۲، هفت اقلیم Or. 203, f. 404a-b، سفینه الأولیاء محمد دارا شکو Or. 224, f. 98a،
 ریاض العارفین طبع طهران ص ۱۶۱، (۲) لباب الالباب ۱: ۴۴، (۳) لباب الالباب ۲: ۳۹۱، (۴) وی آخرین سلاطین خانیّه ماوراء النهر است و از حدود سنه ۶۰۰ تا سنه ۶۰۹ در ما وراء النهر سلطنت نمود و پای تختش مرقند بود و در سنه ۶۰۹ بدست سلطان محمد خوارزمشاه کشته شد و خانواده خانیّه منقرض گردید، رجوع کنید به ص ۴۴-۴۶، ۲۰۲، این الاثر ۱۲: ۱۷۸، جهانگشا Or. 155, f. 187a، جهان آرا Or. 141, f. 134b

الحسین^(۱) ما قبل آخرین از ملوک خانیۀ ماوراء النهر مغرط و از اطباء خاصۀ او بوده است

نیز معلوم میشود که مصنف در بخارا متولد گشته و دورۀ اولین تحصیلات خود را در آنجا با تمام رسانید بعد از آن در طلب علم و ملاقات مشایخ از بخارا سفر کرده و غالب بلاد ما وراء النهر و خراسان و بعضی از بلاد هندوستان را از قبیل سمرقند و آموی و خوارزم و مرو و نیشابور و هرات و اسفزار و اسفراین و شهر نو و سجستان و فره و غزنین و لوهور و کنبایت و نهر و اله و دهلی بقدم سیاحت پیوده و بخدمت علماء و فضلاء هر سر زمین رسید و از بسیاری از ایشان اجازه روایت احادیث حاصل نموده است و در ضمن همواره بشغل تذکیر و وعظ قیام می نموده است و بدین وسیله بخدمت ملوک عصر و امراء وقت تقرب جسته و از فوائد دنیاوی ایشان محظوظ و برخوردار میگردد،

علماء و مشایخی که عوفی خدمت ایشان رسید یا اقتباس فوائد از ایشان نموده جمعی کنیزند و ذکر همه ایشان متضمن فائدۀ نیست از مشاهیر ایشان یکی امام برهان الاسلام ناج الدین عمر بن مسعود بن احمد^(۲) از معارف آل برهان است که مصنف در بخارا در نزد او بعضی تحصیلات ابتدائی نموده، دیگر امام رکن الدین مسعود بن محمد امام زاده از مشاهیر علماء ما وراء النهر است^(۳) که در سنه ۶۱۷ در وقت فتح بخارا بدست مغول

f. 269 a نقل میکند و این نسخه ظاهراً از میان رفته است، صاحب فهرست کتابخانۀ لیدن ج ۲ ص ۹ سہواً «خطای نامہ» را کہ سفر نامہ ایست بیچین تألیف سید علی اکبر ملقب بخطائی و بنام سلطان سلیم خان (سنہ ۹۱۸-۹۲۶) تألیف نموده است همین کتاب دانسته و آن سہو واضح است و منشأ سہو چهل بعصر مجد الدین بن عدنان بوده است، دیگر از تألیفات وی کہابی است در «خواص اشیاء» کہ قطعہ از آن را نیز مصنف در جوامع النکایات Add. 10,862, f. 378 a نقل یعنی میکند،

(۱) برای ترجمہ حال او رجوع کنید باب الالباب ۱: ۴۲، ۲۰۰-۲۰۱،

(۲) رجوع کنید باب الالباب ۱: ۱۶۹-۱۷۴، ۲۳۵-۲۳۶، (۳) رجوع کنید

الْجَنیدی) بر صحیفه انشاء نگاشت^(۱)، محمد قاسم بن هندوشاه استرابادی در تاریخ فرشته تقریباً عین همین عبارت را تکرار میکند^(۲)، و بالأخره مرحوم رضا قلیخان در مجمع الفصحاء ترجمه بسیار مختصری با بعضی از اشعار او مذکور داشته، اما آنچه اطلاعات راجعه بترجمه حال او از لباب الألیاب و جوامع الحکایات که تألیف دیگر عوفی است استنباط میشود از قرار ذیل است:

اولاً معلوم میشود که مصنف از اولاد عبد الرحمن بن عوف از مشاهیر صحابه حضرت رسول است و بهین جهت است که او را «عوفی» میخوانند، در جوامع الحکایات گوید^(۳) «چون امیر المؤمنین عمر را رضی الله عنه وفات رسید صحابه جمع شدند و اختلاف میان ایشان قائم شد و نزدیک بود که فتنه پدید آید آنگاه عبد الرحمن بن عوف که جدّ اعلای مؤلف این تألیف و محرّر این تصنیف است سخن آغاز کرد آخ» و در موضعی دیگر گوید^(۴) «آورده اند که عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه که جدّ مؤلف کتاب بود روزی بخدمت رسول صلّم آمد و از توانگری خود بنالید آخ»، و دیگر معلوم میشود که جدّ مصنف الفاضل الإمام شرف الدین سید المحدثین ابو طاهر یحیی بن طاهر بن عثمان العوفی از مشاهیر علماء ما وراء النهر بوده است و در علم حدیث و معرفت انساب عرب و اسامی رجال و جرح و تعدیل مشار الیه بالبنان بوده^(۵)، و خال مصنف سید الحکماء ملک الأطباء شرف الزمان مجد الدین محمد بن ضیاء الدین عدنان السرخسکی^(۶) در سلك خدمت سلطان قلی طغاجخان ابراهیم بن

(۱) حبیب الدیر طبع بمبئی جزو چهارم از جلد دوم ص ۱۶۴، (۲) تاریخ فرشته

طبع بمبئی ۱۱۷: ۱ (۳) جوامع الحکایات Or. 236, f. 93b, Or. 4392 f. 84a

(۴) ایضاً، Or. 2073 f. 146a، (۵) لباب الألیاب ۱: ۱۷۸-۱۷۹، (۶) برای

ترجمه حال او رجوع کنید بلاب الألیاب ۱: ۱۷۹-۱۸۱، ۴۴۷، از تألیفات او یکی تاریخ ملوک ترکستان است که بنام قلی طغاجخان ابراهیم مذکور تألیف نموده (حاجی خلیفه ۲: ۱۲۲، ۱۲۷) و قطعه از آن را مصنف در جوامع الحکایات Add. 10,802

ترجمه مصنف

نور الدین^(۱) محمد بن محمد^(۲) بن یحیی^(۳) بن طاهر بن عثمان العوفی البخاری^(۴) الحنفی^(۵) از فضلاء اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم هجری بوده است، ترجمه حالی کافی و مبسوط ازو بدست نیامد اولین کسی که ذکرى ازو می نماید ظاهراً حمد الله مستوفی است که تقریباً يك قرن بعد ازو میزیسته در آخر تاریخ گریه در فصل مخصوص بعلاء گوید «محمد ابن^(۶) العوفی لقبه نور الدین صاحب جامع الحکایات^(۷) در اوّل فترت مغول در گذشت»،^(۸) بعد ازو غیاث الدین خواندمیر در حبیب السیر ذکرى ازو نموده گوید «و از جمله افاضل نور الدین محمد العوفی در عهد سلطان شمس الدین ایلتیش در دهلی اقامت داشت و کتاب جامع الحکایات بنام آن وزیر صافی ضمیر (یعنی نظام الملک محمد بن ابی سعد

(۱) رجوع کنید بنارنج گریه نسخه بریش میوزیم Add. 22,693, f. 238a و نگارستان قاضی احمد غفاری Add. 26,286, f. 3a و تاریخ جهان آرا له ایضاً Or. 141, f. 118b و حبیب السیر طبع بمبئی سنه ۱۲۷۳ جزو چهارم از جلد دوم ص ۱۶۴ و تاریخ فرشته طبع بمبئی ۱۱۷:۱، ولی تاریخ مرآة الأدوار لمصلح الدین محمد الآری Add. 7050 f. 3b و حاجی خلیفه ۵۱۰:۲ لقب اورا جمال الدین می نویسند و آن سهواست ظاهراً،

(۲) رجوع کنید بلباب الألیاب ۱:۱ و جوامع الحکایات Or. 4392, f. 87a،
(۳) رجوع کنید بلباب الألیاب ۱۷۸:۱ که میگوید جدّ مؤلف کتاب است و صحت این نسبت مبتنی است بر آنکه مراد وی از جدّ جدّ قریب یعنی پدر پدر او باشد چنانکه ظاهر همین است،
(۴) «مؤلف کتاب محمد بن محمد عوفی بخاری میگوید که وقتی در نساپور تذکیر میگفتم آخ» جوامع الحکایات Or. 4392 f. 87a،

(۵) از تضعیف جوامع الحکایات حنفی بودن او یقین می پیوندد علاوه بر آنکه شعبه حنفی مذهب عامه ماوراء النهر است عموماً و اهل بخارا خصوصاً،
(۶) کذا
(۷) کذا و صحیح جوامع الحکایات است چنانکه
(۸) تاریخ گریه Add. 22,693, f. 238a،

عطف مغایب بر متکلم وحده:

سبزه بر چشمه یاقوت لبث دیدم و گفتم
این چه نوباوه حسن است بدین زیبائی
(ص ۱۵۸) یعنی گفتم،

از پای در فتادم و از دست شد که چشم
روزی ندیدد از تو مراعات سرسری
(ص ۱۸۴) یعنی شدم،

«تنگدستی جهان فراخ را بر من تنگ کرد و کار بدرجه رسید که
ازاری بفروختم و بنان بداد عزم کردم که بانجماع روم و در روستاها
چنانکه ائمه دیگر دق میکند» (ص ۲۱۰) یعنی بدادم و میکنم،
عطف مغایب بر متکلم مع الغیر:

«آن اسیران اگر برین جمله که فرمودیم باوطان خویش نرسانند هرچه
بر لفظ مبارک راندیم و بقلم آورد و بنوشت جمله بجای آرم» (ص ۲۱۷)
یعنی آوردیم و بنوشتیم،

عطف مغایب بر مفرد مخاطب:

دادی بوصل وعده و آنکه بطنر گفتم
چیزی که کس نیافت تو از من مدار چشم
(ص ۲۱۵) یعنی گفتم،

عطف مفرد مغایب بر جمع مغایب:

«اورا بتهت مخالفت بار دیگر مقید کردند و مدتی در بند بداشت»
(ص ۱۱۴) یعنی بداشتند،

اکنون چیزی که باقی است ترجمه حال مصنف است و آن اگرچه در
دیباچه جلد ثانی این کتاب مرقوم گشته است ولی مناسب آن است که
درینجا نیز باعاده آن پردازیم پس گوئیم

طرف دیگر در ص ۵۰ میگوید «مَلِكِ بَيْنَ الدِّينِ بهرامشاه که این ساعت مالک سجستان در ضبط اوست» و چون مدت حکمرانی بَيْنَ الدِّينِ بهرامشاه بن تاج الدِّين حرب در سیستان از سنه ۶۱۲ تا ۶۱۸ بوده است^(۱) پس معلوم میشود که تألیف کتاب مؤخر از سنه ۶۱۸ نیز نبوده است، اشکالی که هست در ص ۴۲ سلطان علاء الدِّين محمد خوارزمشاه را اینطور دعا میکند «اعلی الله شأنه» و واضح است که وفات محمد خوارزمشاه در سنه ۶۱۷ است ولی باید دانست که در آن سنوات بواسطه تلاطم امواج فتن در تمام مالک اسلامیّه بسبب فتنه مغول تا مدتهای مدید بعد از وفات سلطان محمد خوارزمشاه حال وی باغلب مردم مشتبه بود و کس نمیدانست کجاست و زنده است یا مرده ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه گوید تا هفت سال بعد از مرگ او غالب مردم یقین داشتند که زنده است و متواری است و البته عوفی نیز مثل سایر مردم بهین اعتقاد بوده است بنابراین دعاء به «اعلی الله شأنه» دلیل بر زنده بودن او نمیشود، لباب الألباب مانند تذکره الأولیاء شیخ عطار که تقریباً مقارن یکدیگر تألیف شده اند حاوی بعضی خصایص نحوی و صرفی و بعضی اسالیب و اصطلاحات قدیمه که قابل ذکر باشد نیست فقط چیزی را که مناسب میدانیم در اینجا نظر قراء را بدان جلب نمائیم این يك اسلوب غریب است که در جوامع الحکایات و المعجم فی معاییر اشعار العجم^(۲) (که آنها نیز مقارن یکدیگر تألیف شده اند) بسیار مستعمل است ولی اکنون بکلی مهجور است و آن این است که هرگاه فعلی معطوف باشد بر فعل دیگر و معطوف علیه متکلم وحده یا متکلم مع الغیر یا مفرد مخاطب یا جمع مخاطب یا جمع مغایب باشد غالباً معطوف را اگرچه فاعلش یا معطوف علیه در معنی یکی است در لفظ بصورت مفرد مغایب می آورند، و اینک چند مثال:

(۱) طبقات ناصری Add. 26,189, f. 118 a-b (۲) لشمس الدِّين محمد بن الفیس که

کمی بعد از سنه ۶۲۷ تألیف شده است (ربو، ذیل فهرست نسخ فارسی ص ۱۲۲)

لباب الألباب اگرچه در ترجمه احوال شعراء غالباً معلوماتی مفید بدست نمیدهد و مخصوصاً سنه وفات را که اهمّ مواضع تراجم رجال است در اکثر اوقات جهلاً او غفلاً ذکر نمیکند و همّ واحد او استعمال استعارات سمج و تشبیهات بارد و تسبیحات متکلف ثقیل و جناسات متصنع مستکره است که از وراء آنها هیچ معنی بچنگ خوانند نمی آید و نیز منتخباتی که از اشعار شعراء میدهد بسیاری از اوقات اشعار متوسط بلکه اشعار ردی ایشان است بطوری که از روی این منتخبات نمیتوان بسبک و اسلوب شاعر مجوٹ عنه پی برد با وجود همه اینها این کتاب از حیث نظر تاریخی و ادبی اهیّتی بس عظیم دارد و چنانکه غلامعلی خان آزاد در مقدمه خزانه عامره گوید «جمع تذکره نویسین متأخر در تحریر احوال شعراء اقدم القدماء عیال اویند» و در حقیقت اگر لباب الألباب بدست ما نرسیده بود تراجم جماعتی کثیر بل اکثر از شعراء متقدمین بکلی از میان رفته بود و الان ابداً اسمی و رسی از ایشان باقی نماند بود ملاحظه بکنید تذکره دولتشاهرا که بگمان خویش اولین تذکره ایست که نوشته شده است و مقایسه کنید آنرا با لباب الألباب خواهید دید که اغلب شعراء متقدمین بخصوص معاصرین صفاریه و سامانیّه و غزنویّه که تراجم ایشان در لباب مذکور است بکلی از دولتشاه فوت شده است و حتی اسم ایشان را نیز نشینم بوده است که بطور استطراد نامی از ایشان ببرد و تراجم آنها را نیز که ذکر نموده است غالباً طرف وثوق نیست و مشوب است بحکایات بی مأخذ و افسانها و اکاذیب و مجعولات و نحو آن، باری هر چه در باب اهیّت و قدر لباب الألباب بگوئیم باز حقّ آنرا ادا نتوانیم نمود و همین قدر برای اشاره اجمالی کافی است

اما تاریخ تألیف لباب الألباب ظاهراً در سنه ۶۱۸ است بجهت اینکه در ص ۱۱۵ دو مرتبه ذکر سنه ۶۱۷ را میکند بغوی که تقریباً یقین میشود که سال ۶۱۷ سال حاضر نبوده بلکه از سنوات ماضیه بوده است، و از

مناقب الشعراء حقیقه تذکره شعرا بوده است دولتشاه این تناقض واضح را بین قول و فعل خود مرتکب غیثه است و شاید مناقب الشعراء عبارت بوده است از بعضی حکایات ادبی راجع بمحاضرات و مشاعرات شعراء و منتخباتی از اشعار ایشان و الله اعلم بحقیقه الامر، و اما چهار مقاله نظای عروضی (که اکنون بنفقه اوقاف مسترگب و بتصحیح این ضعیف در مطبعه الاهلال در قاهره در تحت طبع است) اگرچه مقاله دوم آن ترجمه حال چند نفر از مشاهیر شعرا را متضمن است ولی بدیهی است که غرض مؤلف نوشتن تراجم احوال و آنکهی تراجم شعراء بخصوص نموده است بلکه موضوع چهار مقاله دستور العمل رفتار چهار طایفه از خواص پادشاه است یعنی دبیر و شاعر و منجم و طبیب بنابراین میتوانیم بگوئیم که اولین کتابی که در ترجمه احوال شعراء فارسی بدست ما رسیده است همین لباب الالباب است لا غیر،

الشعراء می برد (طبع پرفسر برون، ص ۵۸) ولی پرفسر برون در فهرست اسماء کتب دولتشاه دو موضع را حواله داده اند، در هر صورت اعتقاد ایشان آن است که مناقب الشعراء تا زمان حاجی خلیفه موجود بوده و حاجی خلیفه آنرا دیده بوده است و در کشف الطنون که بعد از سنه ۱۰۴۵ تألیف شد اسم آنرا می برد و بنه احتمال قوی میدهم که مستند حاجی خلیفه همان ذکر اوست در دولتشاه و رسم حاجی خلیفه در هر کتابی که خود بلا واسطه آنرا دیده باشد آن است که عبارت ابتدای آن کتاب و ترتیب ابواب و فصول آنرا بطور اجمال ذکر میکند و کتبی را که خود بنفسه ندیده بلکه اسماء آنها را از کتب دیگر النقاط کرده است فقط اشاره بسم کتاب و اسم مصنف اگر معلوم باشد میکند و میگذرد و عین عبارت او در باب مناقب الشعراء این است «مناقب الشعراء فارسی لای طاهر الخاتونی المتوفی سنه ...» و اشاره بفارسی بودن آن نیز بمناسبت فقره ایست که دولتشاه از آن نقل میکند که با عربی بودن کتاب تا اندازه منافات دارد بنابراین فقط دلیلی که ما بدست داریم برای صحت وجود چنین کتابی از تألیف ابو طاهر خاتونی مختصر است، باینکه يك مرتبه ذکر او در تذکره دولتشاه شده است و گان نمیکنم این دلیل کافی باشد برای یقین بصحت نسبت، و عدم توثق و قلت تحقیق و مسامحه در نقل دولتشاه زیاده از آن است که محتاج بیان باشد و الله اعلم بحقیقه الحال،

هجری میزیسته است و دیگر چهار مقاله لنظام الدین احمد بن عمر بن علی النظمی العروسی السمرقندی که در حدود سنه ۵۵۰ تألیف شده است ولی هیچکدام ازین دو تألیف را نمیتوان حقیقه از قبیل تذکره الشعراء بمعنی مصطلح یعنی کتابی که مقصود اصلی مؤلف آن ترجمه احوال شعرا باشد شمرده اما مناقب الشعراء اگرچه ظاهراً از میان رفته است و نمیدانیم موضوع آن چه بوده ولی قریب یقین است که تذکره شعراء نبوده بدلیل اینکه دولتشاه (که لباب الألباب را ندیده بوده است و از وجود آن نیز اطلاع نداشته و درین شکئی نیست) در مقدمه تذکره خود ادعا میکند که تاریخ و تذکره و حالات شعراء فارسی را هیچ آفریده از فضلا ضبط ننموده با وجود آنکه خود او یکی دو موضع^(۱) از مناقب الشعراء نقل می نماید و اگر

براحة الصدور و آیه السرور لای بکر محمد بن علی الراوندی ترجمه و تلخیص پرفسر برون در روز نامه انجمن هابیونی آسیائی سال ۱۹۰۲ ص ۶۰۰، و لغات اسدی ص ۲۱ که لقب او را موفق الدین مینویسد و المعجم فی معایر اشعار العجم، Or. 2814, ff. 54a, 119b, etc. و جامع التواریخ Add. 7028, f. 243b و بالأخره در مجمع النسخاء ج ۱ ص ۶۶ که اسم او را کمال الدین مینویسد، و عماد کاتب از تألیفات او کتابی می شمرد موسوم به تنزیر الوزير وزیر المختیر که در مثالب نصیرالملک بن مؤیدالملک ابن نظام الملک وزیر سلطان محمد بن ملکشاه تألیف نموده است (ص ۱۹)، و ابو بکر راوندی در راحة الصدور میگوید «شکار نامه» سلطان ملکشاه را بخط او دبیر (ص ۵۹۸)، و اگر بقول دولتشاه اعتماد کنیم یکی از تألیف او مناقب الشعراء است که مذکور خواهد شد و دیگر تاریخ آل سلجوق که چندین مرتبه دولتشاه از آن نقل کرده است و از یک موضع آن (ص ۷۶-۷۷) برمی آید که ابو طاهر خاتونی تا عهد سلطان مسعود بن محمد بن ملکشاه (سنه ۵۳۹-۵۴۷) در حیات بوده است و بر فرض صحت این امر لابد وفات ابو طاهر خاتونی قبل از سنه ۵۴۲ که سال وفات انوشروان بن خالد وزیر است باید واقع شده باشد چه انوشروان بن خالد در کتاب فتور زمان الصدور و صدور زمان الفتور که تاریخ سلجوقیه عماد کاتب تکبیل و تعریب آن است در حق ابو طاهر خاتونی میگوید «و لم یزل منذ نشأ و الی آخر عمره صدرًا کبیرًا الخ»، و از سیاق کلام ظاهر است که این عبارت از انوشروان است نه از عماد کاتب یا بنداری،

(۱) من هرچه تخصّص کردم بیشتر از یک موضع نیافتم که دولتشاه اسم مناقب

نبود تا از هیأت نوشتن کلمات و از روی نسخه بدلهای نسخه برلین حدسی در قراءت بعضی کلمات مشکوکه القراءه بتوان زد ولی چون بزم آرا تقریباً عین متن عوفی را بدون تصرف (مگر در مواضعی که عوفی بشخصیات خود اشاره میکند) نگاه داشته است بسیاری از مواضع که بدون وجود بزم آرا تصحیح محال بود تصحیح گردید و ما بقى مواضع نیز بیک مظار و ماخذ دیگر تصحیح شد تا آنکه بدین صورت حالیه از کار در آمد و میتوان گفت که این جلد اول برائى از جلد ثانی مصحح نراست و در ضمن تصحیح متن هر جا که بعضی توضیحات و اطلاعات از کتب دیگر بدست میامد بطور اختصار در حاشیه نمونه می نوشتیم پس از اتمام طبع متن برفسر برون مصلحت چنان دیدند که آن حواشی نیز علیحده در آخر کتاب طبع شود تا باعث توفیر وقتی برای قراء محترم باشد و بیش آن مقدار وقت که ما در تخصّص و تفتیش صرف کردیم ایشان صرف نکنند

تا باندازه اهبت نسخه این کتاب که اعتراف الکبریت الأحمر است معلوم شد و اما اهبت اصل این تألیف در آن است که آن قدیمترین تذکره ایست که در ترجمه احوال شعراء فارسی نوشته شده است یا بعبارة اصحّ و احسن قدیمترین تذکره ایست که بدست ما رسیده است، دو کتاب دیگر شبیه بتذکره میدانیم که قبل از لباب الالباب تألیف شده است یکی مناقب الشعراء لای طاهر الخاتونی^(۱) که در اواخر پیغم و اوایل قرن ششم

(۱) موفق الدولة ابو طاهر الخاتونی از اجله صدور و کبار رجال دولت سلجوقیه و از مشاهیر شعرا و ادباء عصر خود بوده در تاریخ سلجوقیه لعاد الدین الکاتب الاصفهانی مکرر ذکر او شده است و از آنجا ظاهراً چنان استنباط میشود (ص ۱۰۵-۱۱۲) که او را خاتونی بدان جهت میگفته اند که مستوفی گوهر خاتون زوجه سلطان محمد بن ملکشاه (سنه ۴۹۸-۵۱۱) بوده است و فروینی در آثار البلاد ص ۲۵۹ میگوید که وی کتابخانه معتبری در ساوه بنا نهاده است و ازین برمی آید که از اهل ساوه بوده است و بسیاری از اشعار او را عاد الدین کاتب تعریف نموده است و بعضی دیگر از اشعار او منفرّق در مواضع دیگر یافت میشود مانند تاریخ سلجوقیه مسبق

راه در تصحیح نمونهها فقط بظان وجود بعضی از تراجم شعرا و اشعار ایشان از قبیل سایر تذکرها که از عوفی نقل میکنند چون هفت اقلیم امین احمد رازی و ریاض الشعراء علیقلی خان واله داغستانی و خزانه عامره غلامعلی خان آزاد بلگرای و میخانه حسن بن لطف الله الطهرانی و مجمع النصباء مرحوم رضاقلیخان و غیرها و نیز دواوین شعرائی که بدست است و سایر کتب تواریخ و ادب که اسماء آنها در تعلیقات آخر این کتاب مذکور است رجوع نموده بیکطوری متن را مصححی نمودم تا پس از تصحیح پنج جزوه که تقریباً با واسطه کتاب رسیدم در ضمن تفحص در تذکرهای محفوظ در کتبخانه برینیش میوزیم در لندن تذکره یافتم موسوم به «بزم آرای» للسیّد علی بن محمود الحسینی متضمن تراجم احوال شعراء فارسی از اقدم ازمنه تا عصر خویش و آنرا در سنه ۱۰۰۰ تألیف کرده است و تقریباً تمام لباب الالباب عوفی را بی کم و زیاد استنساخ نموده است مگر در بعضی موارد که اندکی متن عوفی را اختصار نموده و چنینی نمایاند که اصلاً از وجود کتابی در دنیا باسم لباب الالباب اطلاع نداشته است چه در دیباچه کتاب تذکراتی را که پیش از بزم آرای تألیف شده است یکی تذکره دولتشاهراهی شمرد و دیگری تذکره سام میرزا بن شاه اسمعیل صفوی معروف بفتح ساری و اصلاً از لباب الالباب بیچاره عوفی که از اول تا باخر حتی دیباچه و مقدمه آنرا استنساخ نموده اسبی غی برد، باری ازین اکتشاف بسیار خوشحال شدم و در حقیقت مانند اکتشاف نسخه ثالثی از لباب الالباب بود و اگرچه احتمال قوی میرود که نسخه که صاحب بزم آرا در دست داشته است عین یکی ازین دو نسخه موجوده در اروپا یا منقول عنه یا منقول از یکی از آنها بوده است چه در بسیاری از مواضع که نمونهها غلط داشت بزم آرا نیز عین همان غلطرا داشت ولی با وجود این فوق العاده کمک بتصحیح متن نمود بجهت اینکه جز نمونههای چاپی هیچ چیز در پیش بند نبود و نسخه خط پرفسر برون نیز در دست من

آن میگذرد و در عرض این مدت جز پیش زمرهٔ خیلی از تذکره نویسان
 بعامةٔ فضلاء و ادباء مجهول بوده و بطوری نادر و کمیاب بوده است
 که الآن چنانکه گفتیم جز دو نسخه از آن در تمام اروپا بلکه در تمام دنیا
 موجود نیست بهمت پرفسر برون جانی تازه بقالیش در آمد و از بیم تلف
 و انعدام نسخهٔ آن بالکلیه از روی زمین که همیشه از انقلابات ایام وقوع
 اینگونه حوادث محتمل است خصوصا در صورتیکه نسخهٔ تا بدین درجه
 نادر باشد مصون ماند و اعتقاد پرفسر برون آن است که افلا یک
 نسخهٔ دیگر ازین کتاب باید در ایران موجود باشد (یا موجود بوده است)
 بجهت اینکه مرحوم رضا قلیخان در کتاب مجمع الفصحاء که یکی از نفایس
 کتب است که درین قرن اخیر در ایران تألیف شده است بسیاری از
 اوقات از لباب الالباب نقل می نماید و از قرائن احوال یقینی پیوندد
 که خود آن مرحوم لباب الالباب را در دست داشته است و بلا واسطه
 از آن نقل می نموده، و در دو سال پیش که بنده بلندن آمدم و پرفسر
 برون امر تصحیح نمونه‌های^(۱) جلد اول این کتاب را (غیر از سه جزء اول)
 بعهد بنده محوّل فرمودند از طهران از جناب آقای ذکاء الملک رئیس
 دار الترجمة هابیونی که با خانوادهٔ مرحوم رضا قلیخان خصوصیت تامه دارند
 استدعا نمودم که اگر ممکن است این کتاب را (بر فرض وجود نسخهٔ آن)
 از ایشان برای ما بعاریت بطلبند یا آنکه در طهران یک نسخه از روی
 آن بنویسند بعد از مدتی طویل جواب دادند که چنین نسخه در کتابخانه
 ما نیست و امید است که این جواب فقط عذر باشد برای بیرون ندادن
 کتاب و اگر خدای نخواستہ حقیقت باشد و اصل کتاب از دست ایشان
 بیرون رفته است تأسف بر آن نهایت ندارد، باری پس از مایوسی ازین

(۱) مقصود از نمونه جزوه ایست مطبوع که مطبعه پیش مصحح می فرستد و مصحح بعد از
 تصحیح پس میفرستد و اذن بطبع میدهد و غالباً برای کمال دقت در تصحیح یک نمونه
 اکثراً نمیکنند بلکه ثانیاً و ثالثاً نمونه میگیرند،

مقدمه

بسمه تعالی

اول کسی که نظر مستشرقین اروپا را بجانب این کتاب نفیس عزیز الوجود جلب نمود مستر نثانیل بلَند بود در مقاله که بعنوان «قدیمیترین تذکره شعراء فارسی تألیف محمد عوفی و بعضی تألیف دیگر از قبیل تذکره الشعراء» در روزنامه انجمن هایونی آسیائی منطبعه لندن در سال ۱۸۴۶ مسیحی درج نمود و بعد از پنجاه سال تقریباً ازین مقدمه جناب پرفسر ادوارد برون انگلیسی معلم السنه شرقیه در دار الفنون کبرج از مالک محروسه انگلستان بعد از طبع تذکره دولتشاه که جلد اول سلسله «متون تاریخی فارسی» است که خودشان بنای آنرا نهاده اند بخمال افتادند که اقدام بطبع لباب الالباب نمایند و آنرا نیز جزء سلسله مذکوره قرار دهند، پس بتفصیلی که در دیباچه انگلیسی جلد دوم این کتاب مذکور است عین همان نسخه لباب الالباب را که در نصرف مستر بلَند بوده (و الآن در منچستر است) با زحمت بسیار از مالک جدید آن بعاریت خواستند و نسخه دیگری را ازین کتاب که در کتابخانه هیونی برلین محفوظ است نیز برخصت رئیس کتابخانه بامانت گرفته از روی این دو نسخه که ظاهراً فقط نسخی است که از لباب الالباب در اروپا موجود است این کتاب را بخط خودشان استنساخ نموده بطبعه فرستادند و جلد دوم آن در سه سال قبل در سنه ۱۹۰۲ مسیحی بحلیه طبع آراسته شد و اینک جلد اول آن مکمل و مصحح و محشی از طبع بیرون آمد و ادباء و فضلاء فارسی زبان و طلاب زبان فارسی را در فرنگستان ارمغانی بل گنج شایگانی در پیش نهاده شد و این کتاب که تا کنون بیش از هفتصد سال از زمان تألیف

النصف الأول

من

كتاب

لَيْلِيَا لَيْلِيَا

از تصنيف

محمد عوفی

که در اوایل قرن سابع هجری نوشته شد

و حالاً بتاریخ ۱۳۲۴ هجری مطابق ۱۹۰۶ میلادی

بسعی و اهتمام و تصحیح

افل عباد

ادقارتری بر قرن انگلیس

مدرس المسنة شرقیه در دار الفنون کبرج

در ممالک محروسه انگلستان

بزیر طبع آراسته گردید

وسبقه

من قبل النصف الثاني

طبع فی مطبعة بریل فی مدینه لیدن
وهی من مدائن ممالک الفلندک المحروسه